

॥ शाश्वतमानित्वायक-सकलमन्त्र-तन्त्र-यन्त्राधिराजराजेश्वर श्रीसिद्धचक्रेश्वरो नमो ब्रह्मः ॥

पूज्य-पंन्यास-प्रवर-श्रीचन्द्रसागर-श्रीणीन्द्र-ज्ञानभण्डार.

॥

अन्ध. नं.

नास.

चिदेचन—आ प्रशमरति प्रकरणनी रचनामां जे कहं छंद, शब्दशास्त्र के शास्त्रप्रसिद्ध अर्थविरुद्ध महाराधी कहेबायुं होय ते पुनः अपराधवद् स्वमवुं—भाफ करवुं. जेम वाककनो अपराध पिता स्वमे छे तेम ज्ञानद्वारे महारा सर्व अपराधने पण स्वमवा या भाफ करवा. ३१२

सर्वसुखदुखबीजं सर्वार्थविनिश्चयप्रकाशकारम् । सर्वगुणसिद्धिसाधनधनमहैच्छासनं जयति ॥ ३१३ ॥

भावार्थ—सर्व सुखहुं मूल कारण, सर्वार्थसिद्धिने प्रकाश करनार, अने सर्व गुणसिद्धिहुं गण्ट साधन एवुं अहैव शासन सदा जयवतु वरै छे. ३१३

विदेचन—आ लोकसंबंधी तेमज परलोक संबंधी प्रत्यक्ष तेमज परोक्ष सुखना मूल कारणरूप अथवा लेखाभाज पण दुःखयी अद्वैत एवा सर्व सुख-सुक्तिसुखना आद्य बीजरूप जिनशासनज छे, तेमज सर्वे अर्थो—बाह्य पदार्थो—काक सहित पंचास्त्रिकायो ए सर्वनो अवबोध-निर्ययात्मक बोध तथा संसारस्थिति घटना अने सुक्तिमार्गने प्रकाशनार—प्रतिपादन करनार जैनशासनज छे. तथा सर्व गुणसिद्धि-निष्पत्ति करावी आपनार पुष्ट साधनरूप पण ए जिनशासनज छे. तेषी द्रव्यपर्याय नय-समूहात्मक अने सर्व कल्याणकारी एवुं जैनशासन अन्य सर्व ज्ञासन मध्ये सर्वोपरी सत्ता धरावी सदा विजयवतु वरै छे. ३१३.

प्रशमरति प्रकरणं समाप्तमिति.

સન્નિર્ગુણદોષહૈર્દોષાનુત્સહ્ય ગુણલવા ગ્રાહ્યાઃ । સર્વત્ત્વના ચ સતતં પ્રશ્નમસુખાયૈવ યતિતત્ત્વમ્ ॥ ૩૧૧ ॥
 भावार्थ—સમુદ્રમાંથી ધસાઈ ગएલી કોહીની જેમ ભક્તિવહે જિનશાસનરૂપ મહાસાગરમાંથી ઉદ્ધરેલી આ ધર્મ-
 ગ્રાહ્યાયિકાનું શ્રવણ કરીને ગુણ દોષના જાણ एवा સજ્જન પુરુષોए દોષોને ત્યજી ગુણાંશ ગ્રહણ કરવા અને પ્રશ્નમરતિ
 (પ્રશ્નમ સુખ) ને માટે સદા સર્વથા પ્રયત્ન કરવો. ૩૧૦-૩૧૧

વિવેચન—જિનશાસન વહુજ ઉદાર આશ્રયવાળું અને અનેક ઔતિશ્યનું નિધાન હોવાથી તે રતનાગર સમુદ્ર સમાન
 છે. તેમાંથી અત્પમતિવાલા एવા મ્હેં ઉદ્ધરો કાઢેલી જૂની કોહીની જેવી આ સંઘિપ્ત ધર્મકથા કે જે કેવલ પ્રશ્નમગ્નીતિથી
 અથવા શુદ્ધ દેવગુરુની ભક્તિથી પ્રેરાઈને કહેલી છે તે આ નિઃસાર एવી પણ પ્રશ્નમરતિ કથારચના શ્રવણ કરીને ગુણદોષને
 સારી રીતે સમજી—પરણી થાકે एवा સંત સાધુજનોए તેમાંના શબ્દ છેદ અર્થાદિક દોષોની ઉપેક્ષા કરીને જે કંઈ અત્પ ગુણ
 તેમાં રહેલો જણાય તેજ ગ્રહણ કરવો. આ વચનથી પ્રકરણકાર મહાશયે પોતાની લહુતા દર્શાવી આ સંઘિપ્ત પણ અતિ હિતકર
 પ્રકરણ ગ્રંથનું સારી રીતે શ્રવણ મનન કરવા અને એમ કરીને સ્વકર્તવ્ય કરવા સંતજનોનું લક્ષ સ્વેચ્છું છે અને સાગ્રહ દ્વચ્ચું છે કે
 તે સંતજનોए સર્વ પ્રયત્નવહે સદાય વિષયસુખથી વિમુક્ત—વિરક્ત રહીને સહજ સ્વાધીન પ્રશ્નમસુખ માટેજ યત્ન કરવો. ૩૧૦-૧૧
 यच्चासमंजसमिह छन्दःशब्दसमयार्थतोमयाजमिहितम् । पुत्रापराधवत्तन्मर्षयितव्यं बुद्धैः सर्वैस् ॥ ३१२ ॥

भावार्थ—આ ગ્રંથમાં છંદશાસ્ત્ર, શબ્દશાસ્ત્ર અને સિદ્ધાન્તથી જે કંઈ વિરુદ્ધ મ્હારાથી કહેવાયું હોય તે સર્વ પુત્રના
 અપરાધની પેરે પંડિતગુણોए માફ કરવું ઘટે છે. ૩૧૨

श्री

प्रशमरति

प्रकरणम्

॥११०॥

भावार्थः—एवी रीते प्रशमरति थकी स्वर्ग अपवर्ग संबंधी शुभ फल गुणाढ्य अणार्णोरोने तथा सागारी-श्रावक जनोने उपलब्ध थाय छे. ३०९

चित्रेचन—इति शब्द आ आरंभेला प्रकरणनी परिसमाप्ति वताववा माटे छे. एवं उक्त वर्णन मुजब प्रशमरतिनुं शुभ फल अहीं मनुष्यभवमांज बहुलताए करी स्वर्गगति रूप अने तिर्यचना भवमां तो कोइक जनोनेज स्वर्गगतिरूप जालाहुं. अन्त्यत्र (वे गतिमां) स्वर्गफल प्राप्त थतुं नथी. अपवर्ग एटले मोक्षरूप फल तो केवल मनुष्य भवमांज मेले छे. स्वर्ग संबंधी वैषयिक सुख अने मोक्ष संबंधी स्वाभाविक सुख—ए उभय शुभ फल प्रशमरतिथी प्राप्त थइ शके छे. तेमां निर्गम्य साधुओ मोक्ष फल मेलेवे छे अने मुहस्थ-श्रावको स्वर्गफल तथा परंपराए मोक्षफल मेलेवे छे, पण ते केवा साधुओ तथा श्रावको मेलेवे छे ? तो के जेओ प्रधान-उल्लेख एवा मूल उचर गुणथी भरेला होय अने निर्दोष समग्र संयम अनुष्ठानने सेवनारा होय तेओज ते प्राप्त करी शके छे. ३०९

अत्यारसुधी करेहुं सघळं कथन प्रवचन अंतर्गत छे पण स्वकपोलकल्पित कथुं नथी ते तथा प्रवचननी गंभीरता आ आर्यावडे कर्ता वतावे छेः—

जिनशासनार्णवादाकुष्टां धर्मकाधिकाभिर्भा श्रुत्वा । रत्नाकरादिव जरत्कपर्दिकासुद्धतां भक्त्या ॥ ३१० ॥

१ मोक्ष. २ निर्गम्य-श्रुति जनोने. ३ गृहस्थ.

भगवानने, आचार्य उपाध्याय प्रमुख गुरुजनने, तेमज सकल साधुसंडकने वंदन नमस्कार करवा सदा उजमाळ होय. तथा
 मरणाकाल नजदीक आवे सते द्रव्यथी शरीरने अने भावथी कपायने संलेखी (वीसिरावी) धर्मध्यानवडे, जीवित मरणा-
 शंसा रहितपणे सुविशुद्ध-अति निर्भक्त संलेखना करे. अर्थात् धरमां रक्षा छातां स्थूल प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान
 विरमण, स्वदारासंतोष अने इच्छाप्रमाणरूप पांच अणुवत; दिग्परिमाण, उपभोगपरिभोगपरिमाण अने अनर्थदंड
 विरमणरूप त्रय शुश्रूषावत; तथा सामाधिक, देशावगाधिक, पौषधोषवास अने अतिशिसंविशालरूप चार शिदावत-ए
 द्वादशाविध श्रावक धर्मनुं अनुपालन करी मानते-मरणावसान वखते उज्जसित भावे, सर्व आशंसा तर्जी, सुविशुद्ध संलेखना
 आराधीने कल्प-सौधमार्दिक निमान-तेयां इंद्रपणुं एटले अधिप्रतिपणुं पाये. अथवा कदाचित् इंद्रता सामानिकपणुं अर्थात्
 फक्त अधिप्रतिपणुं नहि चाकीनुं बधुं इंद्रनी वरोवर तुल्यपणुं, अथवा एतुं बीजुं कोइ विशिष्ट वैयानिक देवपणुं पासे. त्यां
 ते ते स्थानने अत्रुल्लाप जघन्य, सद्यस के उत्कृष्ट देवसुखने अनुभवी, ते देवस्थितिने अवाधि पूर्ण शवाथी त्यांथी न्यवी
 मनुष्यलोकमां आवी, शुणवंत मनुष्योवाळा आर्यदेशादिकमां उत्तम जाति, क्लृप्त, विभव, रूप, सौभाग्यादिक संपदा पाये.
 तेमज सत्यक्त्तप्रमुख शुणसंपदाने पामीने ते शुणोनी परंपरावडे सकल कर्मकलंकथी मुक्त भई, आठ भवनी अंदर
 नियमा (चोक्स) गोष्टे जाय. ते भाटे मुह्य जनोए आदरयुक्त भई श्रावकउचित गृहस्थधर्म पण पाळवो अने छेवटे साधु
 धर्मेनी पण सेवना-आराधना करवा भाव राखवो अने योग्य समये तेनी पण आराधना करवी. ३०२-३०८
 इत्येवं प्रज्ञाप्रतिः फलमिह स्वर्गापवर्गयोश्च शुभम् । संप्राप्यते जनगैरगारिभिश्चोत्तरजुषाढ्यैः ॥ ३०९ ॥

अने स्वाध्याय मांस, मद्य, अमृतक्राश, प्रधादि संबंधी अने कर्मशी-अंगारकर्म, वनकर्म, शूद्रकर्म अने आटकादि लह्या-
ते थकी विरमण अथवा तेनुं प्रमाण जेमां करवामां आवे ते करीने, चारमा अतिथिसंविभागवत्तमां अर्गाहंत-अनिन्य
व्यवहार-व्यवसायवडे उपार्जन करेल अने साधु संतने उद्देशीने तैयार नाहि करेल निर्दोष अने साधुजनने कल्पे (खपे)
तेवी वस्तु, पौषधना पारणे, घेर आवेला मुनिजनोने सत्कारपूर्वक आपे; पण पोताना वासणुमां नोखी उपाश्रये सामे
लावीने आपे नाहि; तेमज जे वस्तु पौषध उपवासना पारणे मुनिजनोने आपी न होय ते पोते (गृहस्थ) वापरे पण नाहि.
मतलव के द्रवधारी गृहस्थ श्रावक. पौषधना पारणे मुनिजनोने विविधी दान आपे अने पक्की पोते पारणु करे. उपर
प्रमाणे चार द्रव अंगीकार करवा उपरांत त्रैत्य-चित्ति-प्रतिमा ए सर्वे एकार्थवाची शब्दो छे तेमहुं आहुतन एटले आश्रय-
गृह ते त्रैत्यकुल-जितमंदिर, तेनी प्रकृष्ट स्थापना-प्रतिष्ठा वाजिन, नृत्य, तालधी, अनुचर, स्वजन परिवारयुक्त महा
विव्रुतिवडे करीने जेम जेम शासननी प्रभावना थाय तेम तेम सावधानपणे करे. वकी विधिष्ट द्रव्य संबंधी ग्रंथ, पुष्पमाल्य,
पट्टासादि अधिवास, सुगंधी द्रव्याळो धूप अने प्रदीप, आदि शब्दशी उपलेपन, संसर्जन तथा जे कांड भांगुं नुटयुं
होय ते सांधवुं-रीपेर करावुं तथा आत्मामां जागृति आणो एवा आदर्श जीवनवाळानां चित्र करावुं. तेमज जिन-
कल्याणकादिक विधिष्ट पर्वदिवसे सत्तर प्रकारी, एकवीश प्रकारी अने अष्टोचरी प्रमुख पूजाभक्तिमां तत्परता दाखवे.
प्रभुनी अंगपूजा, अग्रपूजा अने भावपूजा करे. वकी 'क्यारे साधुपणुं पामीने कषायरिणुने जीतीश ?' एवी सद्भावना-
युक्त प्रश्नमरति-कषायनो जय करवानी रति-प्रीतिमां सदाय तृपित एटले साभिलाप-उत्कट इच्छावंत होय अने अरिहंत

लनादिभां अप्रीति एवा रागद्वेष या रति अरतिथी सदा पालभो रहे (अर्ही परिग्रह प्रयाण या इच्छा प्रमाण संबंधी साक्षात् उल्लेख कर्षो नर्था छतां शेष व्रत ग्रहण करवाथी तेने तेमां समावेशित करेल जाणवुं. एटले के धन, धान्य, चैत्र, वास्तु, सोनुं, रूपुं विगेरे परिरित धारी राखी वाकीना उपरनी ममत। तजवारूप पंचम अखुवत, तथा यथाशक्ति रात्रि-भोजन थकी पण विरमण) . चार दिशामां तेमज उंचे नीचे आटलुंज दूर जवुं-अधिक नहि जवुं एवो नियम ते छवुं दिग्विचरयणव्रत, तथा ग्रहण करेला दिग्व्रतनो संक्षेप करवो ते सातमुं देशावगायिक व्रत तथा जेमां अर्थप्रयोजन न होय, पण विना प्रयोजने अग्नि, शस्त्रादिक आपवा, पापोपदेश करवो विगेरे अनेक भेदे प्रात्मा दंडाय छे तेथी विरमवुं ते अनर्थदंडविषमणरूप आठमुं व्रत (आदरे); मन वचन कायावहे पापव्यापार करं नहि तेम करावुं नहि एवा चोक्स नियमरूप अने प्रतिक्रमणरूप नवमा साध्यायकव्रतमां एवी रीते नियम करे के ज्यांसुधी हुं अरिहंत भगवानना विवनी अथवा साधु जनोनी समीप रही तेमनी भावसेवा करं त्यांसुधी हे भगवंत ! हुं सामायक करं छुं; एटले त्यांसुधी उपर भुजव पापव्यापार करं के करावुं नहि. वली आहार, शरीर सत्कार, अन्न-मैथुन सेवा अने पापव्यापारना निवारण-त्याणरूप व्रत ते पौषध, अष्टमी प्रमुख पर्व दिवसे विशेषे करे ते दशमुं; तेमज अथारमा भोगउपभोगपरिणामव्रतमां अन्न पान पुरुष धूप स्नान विलेपनादिक उपभोग अने वस्त्र शयनादिक परिभोग (अथवा एकवारज भोगववामां आवे ते भोग अने चारवार भोगववामां आवे ते उपभोग) ते वे प्रकारे-भोजनथी अने कर्मथी, तेमां भोजनथी अशन, पान, खाद्य

१ अनशनवडे शरीर शोषण करवुं ते द्रव्यसंलेपणा अने राग द्वेष मोह मत्सर आदिक दोषोनुं शोषण करवुं ते भावसंलेपणा कहीछे.

(विलेपन), मान्य (पुष्प), अधिवास, धूप अने प्रदीप आदिक द्रव्योवडे पूजा करे छे. तथा प्रश्नमरतिनो नित्य अभिलाषी होइ, जिन, गुरु अने साधुजनोने वंदन करवाभां अत्यंत रसीक छतो अंत अवसरे सुविशुद्ध संलेखना विक्रय-योगे आराधी सौधमादि देवलोकने विषे इंद्रपुं अथवा सामानिक देवपुं अथवा एवुंल वीजुं उदारस्थान पामे छे. ते महाबुभाव त्यां तदनुकूल सुख अनुभवी पुनः मनुष्यलोकमां अवतरी दुर्लभ एवी सर्वगुणसंपदाने पामी आठ भवमां शुद्ध निर्मल थइ नियमा सिद्धि—पदने पामे छे. ३०२-३०८.

विवेचन—आ मनुष्यलोकमां जिनेश्वरभगवाने भोषेला आगम-प्रवचन संबंधी अर्थनो भली रीते अर्थविवेच मेळवी जेणे तेनो आश्रय करेलो छे, निःशंकपणे सत्यतानो निर्धार कर्यो छे के आ जिनप्रवचन ज भवसागरनो पार पमादनार छे तथा तत्त्वार्थश्रद्धान लक्ष्य सम्यक्त्व, उत्तरगुणरूप शील, प्राणतिपातादि विरमणरूप अणुव्रत, अने अनित्यतादिक द्वादश भावनावडे जेनुं मन भावित-वासित रहे छे, एवो गृहस्थ आवाक स्थूल-वाटर प्राणी-त्रस जीवोनी, नहि के सूक्ष्म पृथ्वीकायादि जीवोनी हिंसाधी विरमण, अथवा स्थूल-संकल्प जनिव, नहि के आरंभजनिव हिंसाधी विरमण एटले के हुं आ जीवने सारं-नाश करे एवो संकल्प करीने वध करवाधी विरमण-वध न करवो ते स्थूल प्राणतिपात विरमणरूप प्रथम अणुव्रत, कन्या, पशु, भूमि संबंधी तथा थापणभोसो ने कूटलेख-कूटसाची संबंधी मोटका जूटधी विरमण-वध ते वीजुं अणुव्रत, जे वस्तुनुं हरण करां चोर कहेवाय एवी चोरी न करवी ते वीजुं, परस्त्रीगमन तथा वैश्यागमननो त्याग करवो अने स्वस्त्रीमांज संतोष राखवारूप चतुर्थ, इष्ट विषयादिकमां प्रीति अने अनिष्ट-व्रतपा-

ए रीते मुनि—महाशयनी साधु—चर्या (सर्वसंयम योग्य अनुष्ठाननी मर्यादा) कही हवे गृहस्थ—श्रावक आभी चर्या शास्त्रकार कहे छे—

यश्चेह जिनवरमते गृहाश्रमी निश्चितः सुविदितार्थः । दर्शनशीलव्रतभावनाभिरभिरञ्जितमनस्कः ॥३०२॥
 रथूलवधानृतचौर्यपरस्त्रीरत्यरतिवर्जितः सततम् । दिग्ब्रतसमूर्ध्वं देशावकाशिकमनर्थविरतिं च ॥ ३०३ ॥
 सामायिकं च कृत्वा पौषधसुपभोगपारिमाण्यं च । न्यायागतं च कल्प्यं विधिवत्पान्त्रेषुविनियोज्यम् ॥३०४॥
 दैन्यायत्तनप्रस्थापनानि च कृत्वा शक्तिः प्रयतः । पूजाश्च गंधमालयाधियासधूपप्रदीपाद्याः ॥ ३०५ ॥
 प्रशमरतिनित्यतृपितां जिनगुरुसत्साधुवन्दनाभिरतः । संलेखनां च काले योगेनाराध्य मुविमुद्धाम् ॥३०६॥
 प्रातःकल्पेविधन्द्रत्वं वा सामानिकत्वमन्यद्वा । स्थानमुदारं तत्रानुभूय च सुखं तदनुत्पम् ॥ ३०७ ॥
 जरलोकमेतय सर्वशुणसंपदम् दुर्लभां पुनर्लब्धवा । मुद्धः स सिद्धिमेष्यति भवाष्टकाभ्यन्तरे नियमात् ॥३०८॥

आचार्य—श्री जिनेश्वरभगवान्ना आ शासनने विषे जे गृहस्थ निश्चक, सम्यग्ज्ञानसंपन्न, दर्शन, ग्रील अने व्रतभावना-
 वडे भावितमति थइ, रथूलहिंसा, असत्य, अदत्त, अन्नह्न, तथा रति अरति (परिग्रह) नो सर्वदा त्यागी सतो, दिग्गविरमण,
 देशावकाशिक, अनर्थविरति, सामायिक, पौषध अने भोगोपभोग परिमाण करीने, न्यायोपाजित अने निर्दोष वस्तुनो
 विधिवत् पानने विषे विनियोग करे छे. तथा शक्तिअनुसार सावधान थइ श्री जिनचैत्योनी प्रस्थापना तेमज तेनी मुगंध

सद्गुणानुष्ठानार्थी संपन्न थइ तथा पूर्वे वखाणेली जे अनित्यादिक बार भावना ते वडे भावित-वासित छे अंतरात्मा एटले ज्ञानदर्शन उपयोग स्वभाव जेनो अने नरकादि गति लक्षण संसार जेणे टाळ्यो छे अर्थात् संसारसागरनो लगभग पार कर्यो छे, फक्त जेने थोडा ज थव हवे करवाना वाकी रह्या छे एवो थइ ते महानुभाव एक भवना आंतरे सिद्धिपदने पामे छे. एटले आ मनुष्य भवमां हमणार् ज आगळ कही एवी उत्तम करणी करी वैमानिक देवपणे उत्पन्न थइ, त्यांथी च्यवीने फरी मनुष्य भवमां उत्तम गुणसंपदा पामी, ए रीते त्रयो भव अनुभवी सिद्धि सुख पामे छे. (जे मुनि-महा-शय चारित्र अनुष्ठान उत्तम रीते कर्या छतां पूर्वोक्त कारणार्थी या कर्मगौरवार्थी सर्वार्थसिद्ध विमाने देवपणे उपजे ते तो नियमा त्यांथी च्यवी मनुष्य भवमां आवी उत्कृष्ट रीते चारित्रनी आराधना करी मोक्षे जायज; परंतु जेमने हजु पण भोगववा योग्य कर्म अवशेष रह्या होय ते (सर्वार्थसिद्ध विमान शिवाय अन्य देवविमाने उत्पन्न थइ मनुष्य भवमां आव-नार) फरी एक देवभव करी त्यांथी च्यवीने मनुष्य जन्म पामी, उत्कृष्ट चारित्रनी आराधना करी मोक्षगति पामे छे. एवो आशय मूळ गाथा उपरार्थी फलित थतो अमने समजाय छे. २६६, ३००, ३०१.

१ ' सेत्स्याति ततः परं वा, स्वर्गान्तरित त्रिभवभावात्-' आ कारिकामां जे ' वा ' मूकेल छे तेथी पूर्वे जणावी एवी साधु-क्रिया पाळी, देवगति पामी, त्यांथी च्यवी, मनुष्य भवमां आवीने ज सिद्धि पामे अथवा वहु तो त्यांथी देवगति पामी, फरी मनुष्य गतिमां आवी सिद्धे एवो-ध्वनि जणाय छे.

जन्म समवाप्य कुलबन्धुविभवस्वरूपलघुद्विसंपन्नाः । अद्धासम्यक्तवज्ञानसंवरतपोबलसमग्नाः ॥ ३०० ॥

पूर्वोक्तभावनाभिर्भाषितान्तरात्मा विधूतसंसारः । सेत्स्यति ततः परं वा स्वर्गान्तरितस्त्रिभवभावात् ॥ ३०१ ॥

भावार्थ—त्यां देवलोक संबंधी सुख चिरकाळ अनुभवीने स्थिति पूर्ण थये सते, त्यांथकी पुनः मनुष्यलोकमां शुणवंत कुटुंबने विषे जन्म पामी कुळ, वंधु, विभव, रूप, बळ अने बुद्धिसंपन्न थई, अद्धा, सम्यक्त्व, ज्ञान, संवर तथा तपो-
बळ संयुक्त होई, पूर्वोक्त भावनाभाषित अंतरात्मा बनी, जन्ममरणरूप सर्व संसारानो सर्वथा छेद करीने, तेज भवमां अथवा
ते पष्ठी स्वर्गान्तरित व्रीजे मवे सिद्धिपदने पासे छे. २८८-३०१

विवेचन—त्यां एटले सौधमार्दिक देवलोक संबंधी सुखने चिरकाळ (केमके उपर उपरना देवलोकमां आशुष्य स्थिति लांवी
होय छे) अनुभवी स्वयोग्य प्राप्त आशुष्य स्थितिनो क्षय थवाथी एटले ते स्थिति पूरी थवाथी त्यांथी ज्यवी, मनुष्य लोकमां उत्तम
जाति कुळ अने आचार संपन्न एवा बहोळा कुटुंबवाळा शुणवंत मनुष्यने त्यां आवी अवतरे छे. अनुक्रमे जन्म लाभ पामी, कुळ
ते उग्र खनीयादि पितानो अन्वय, बन्धु ते स्वजन वर्ग, विभव ते द्रव्यसंपदा, रूप ते विधिष्ट शरीर अवयवोनी रचना—सुबद्धता,
बळ ते वीर्यसंपदा अने बुद्धि उत्पातिकी प्रमुख चार प्रकारनी ए सकळ कुळ वंधु प्रमुख सुयोग्यथी संपन्न, तेभज अद्धा ते अर्हव
भगवंतो उपर अत्यंत प्रीति तथा पूज्य मुनिजनो उपर एट अनुराग, सम्यक्त्व ते तत्त्वार्थ अद्धान लक्ष्य, ज्ञान ते यथासंभव
मतिश्रुतादि, संवर ते आश्रय निरोध लक्षण, तपोबल ते द्वादशविध बाण—अभ्यंतर तप करवा उत्साह अने उद्यम ए सकळ

सम्यक्त्व श्रुतादि—सम्यग्ज्ञान अने मूल—उत्तर गुणरूप शील (चारित्र्य) थी युक्त सतो स्ववीर्य—सामर्थ्यने गोपव्या-
 ह्युपाव्या वगर अहर्निश करवायोग्य करणीमां कपट रहित निज शक्ति फोरवीने उद्यम करे छे, ते जो वज्रक्रयभनाराचादि
 उत्तम संघयणी खाभीथी, स्वल्प आधुष्यथी, बल—हानि अथवा शरीरनी दुर्बलताना कारणथी, कालनी दुःषमताथी,
 प्रबल वीर्यना अभावथी अर्थात् तथाप्रकारनी वीर्यसंपदा—लुब्धिक* या क्षयोपशमना अभावथी, अने समाधि एटले स्वस्थता—
 चित्तनी अव्यग्रता, तेनी खाभीथी मतलब के सशक्त संघयणादिक मोक्षगमनयोग्य सामग्रीनी विकलताथी अथवा ज्ञानाव-
 रणादि कर्मनी गौरवता एटले निकाचनावाळी स्थितिथी, स्वार्थ एटले सकल कर्मलयरूप आत्मार्थ तेने साध्या वगर मृत्यु
 पामे छे तो ते सम्यग्दृष्टि साधु सौधर्मादिक द्वादश कल्प, नव त्रैवेयक अने पांच अनुत्तर विमान पैकी कोइपण देवलोकर्मा
 विमानवासी देवपणे उत्पन्न थाय छे. त्यां तेने महा क्रोद्धि द्युति युक्त दिव्य शरीर प्राप्त थाय छे. तेमां क्रोद्धि परिचारा-
 दिकरूप, द्युति शरीरनी कान्ति अने शरीर ते पण अहीन—संपूर्ण समचतुरस्रसंस्थानवाळं वैक्रिय अने उत्तरोत्तर नव नव
 रूप धारवा समर्थ तेमज सुखादिक वडे प्रकटतर अने प्रकटतम संभवे छे. २६६—२६८

तत्र सुरलोकसौख्यं चिरमनुभूय स्थितिज्यात्तस्मात् । पुनरपि मनुष्यलोके गुणवत्सु मनुष्यसंघेषु ॥२६९॥

* अत्र टीकाकारे ' संपदानो करेलो घनादि ' अर्थ संगत जणातो नथी, अवचूरिकारे करेलो ' वीर्य संपत् साहस समृद्धि '
 ए अर्थ वंघ वेसतो जाते छे. (लेखक)

अर्थ—देहमनोवृत्तिवट्टे करीने शरीर अने मन संबंधी दुःख थाय छे, तेना अगावे ते दुःखनो पण अभाव थाय छे, तथी सिद्ध भगवानने सिद्धिनु अव्यागाधपणुं सप्रमाण सिद्ध थाय छे. २६५.

विवेचन—शरीर अने मन तेनी वृत्ति वर्तन-सद्भाव एटले आत्मासां तेना संश्लेषथी मानासिक दुःख हृष्टवियोगादि प्रसंगे थाया पास छे. ते मन अने शरीरनो ज अभाव थयो छे तथी तेनाथी थवा दुःखनो पण अभाव भवाथी सिद्ध भगवानने स्वाभाविक अने अव्याधाध एवुं सिद्धिमुख सादि अनंत मार्गे प्राप्त थाय छे. २९५.

यस्तु यतिवर्धमानः सत्यत्वज्ञानशीलसंपन्नः । वीर्यमनिग्रहमानः शक्त्यनुरूप प्रयत्नेन ॥ २६६ ॥
संहननायुर्थलकालवोर्यसंपत्समाधिबैकल्यात् । कर्मातिगौरवाद्वा स्वार्थमदृष्टत्वोपरममेति ॥ २९७ ॥

सौधमर्दिष्वन्यतमकेषु सर्वार्थैस्सिद्धिचरणेषु । स भवति देवो वैमानिको ब्रह्मर्षिच्युतिचपुष्कः ॥ २६८ ॥

भावार्थ—जे मुनि सम्यक्त्व-ज्ञान अने शीलसंपन्न होइ, वीर्यने गोपव्या विना यथाशक्ति संयमाक्रियासां प्रयत्न करता सता भंधयथा, आधुप्य, वक, काल, वीर्यसंपत्ति अने समाधिनी निर्बलताथी अथवा कर्मना अतिशयपण्याथी स्वार्थ (मोक्ष) सिद्ध कर्या विना मरण पास छे ते सौधमर्दिक कोइपण देवलोकने विषे अथवा छेला स्वार्थसिद्धि विमानने विषे महाक्राद्धि अने अनंत श्रुतिश्रुत (तेजोमय) शरीरवाळा वैमानिक देव थाय छे. २९६-२६८.

विवेचन—जे साधु शास्त्रोक्त सकल क्रिया अनुष्ठानसां सदा प्रयत्नथी प्रवर्त छे, एटले के शंकादि शक्य रहित

श्री

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥१०५॥

अर्थ—पूर्व प्रयोगनी सिद्धिथी, वंघनना छेदथी, असंग भावथी अने गति परिणामथी सिद्ध भगवाननी उर्ध्व गति प्रसिद्ध छे. * २६८

विवेचन—शुद्ध ध्याननो स्वस्मकियाअप्रतिपाती नामनो श्रीजो पायो निपजावतां, तेमां देह त्रिभागहीन स्वप्नदेशनो घन करतां क्रियानो जे संस्कार रहेलो छे ते पूर्व प्रयोगवदे (कुंभारे प्रथम दंडवती भमाडेल्ला अने पछी स्वयमेव भ्रमण करता चाकडाना भ्रमणनी पेर) अने वंघन छेदथी एरंडवीज कुलिकानी पेर कर्मवंघन जुटी जवाथी मुक्त आत्मानी उर्ध्व गति सिद्ध थाय छे. वळी लेपरहित थयेतुं तुंवडं जेम जलनी सपाटी उपर आवे छे तेम सर्व संग रहित एटले असंग भावथी अने दीपशिखा अथवा अग्निनो धुमाडो जेम स्वाभाविक रीतेज उंचे जाय छे तेम मुक्त आत्मा उर्ध्व गमनज करे छे. मतलब के चक्रभ्रमणनी पेर पूर्व प्रयोग सिद्ध थावाथी, एरंडफलना बीजनी पेर वंघन छेदथी, तुंवडीनी पेर असंग भावथी अने धुमाडानी पेर गतिपरिणामथी सिद्ध भगवाननी उर्ध्वज गति थाय छे, एम सिद्ध थाय छे. २९४

त्यां तेमने अनुपम सुख छे, एम शार्थी समजाय ते वतावे छे:—

देहमलोदृत्तिभ्यां भवतः सरिरमानसे दुःखे । तद्भावस्तद्भावे सिद्धं सिद्धस्य सिद्धिसुखम् ॥ २६५ ॥

* संक्षेपमां मनुष्यादि भवरूप कारणोनो अत्यंत लय थइ जवाथी मुक्ते खरेखर मनुष्यचेज नहि पण सिद्धिचेज आश्रयस्थान छे, संसारव्यापारना अभावथी तेमज शरीरादिक कारणना अभावथी मुक्त आत्मा अर्ही संसारमां टकी रहे नहि.

दडानी जेम सहायक-धर्मास्तिकायना अभावे लोकान्त थकी उपर पण जता नथी अने मन वचन कायाना योग अने तेना प्रयोगना अभावे तेमनी तिच्छी गति पण थती नथी, मुक्त थयेला एवा सिद्धनी लोकना अंत सुधी उर्ध्वगति ज थाय छे.

भाचार्य—भारेपणाना अभावे नीचे न जाय. कर्ममुक्त नीचे जाय ए वात वनवी अशक्य छे. पाषाणादि भारे द्रव्य होय ते नीचे जाय. कर्ममुक्त थवाथी तेनामां भारेपणुं छेज नहि, के जेथी ते नीचे जाय. वळी जेम वहाण अथवा मच्छा-दिक तेने सहायकारी जकना अभावे स्थळमां जइ न शके तेम सहायकारी धर्मास्तिकाय द्रव्यना अभावे मुक्त आत्मा पोते लोकान्त थकी आगळ (अलोकमां) जवा पासे नहि. मन वचन अने काय लक्षण योग तेना अभावथी तथा आत्मानि क्रियाख्य प्रयोग तेना अभावथी. पूर्वपश्चिमादिक तिच्छी दिशाओमां पण ते मुक्त आत्मानि गतिनो संभव नथी. ए रीते नीचे तेमज तिच्छी गतिनो असंभव होवाथी अने अही अवस्थान करवामां कहुं कारण न होवाथी मुक्त आत्मा उंचेज जाय छे. ते उर्ध्व गति लोकान्त सुधीज थाय छे. धर्मास्तिकायरूप सहायना अभावे अलोकमां गति थती नथी ए वात प्रथम पण कहेवायेल छे. २६२-२६३

निष्क्रय—क्रिया रहित छातां पण ते मुक्त आत्मानि उर्ध्व गति केम थवा पासे छे ? एवी शंका उठावी शास्त्रकारज तेहुं समाधान करता सवा कहे छेः—

पूर्वप्रयोगसिद्धेर्ध्वच्छेदादसंगभावाच्च । गतिपरिणामाच्च तथा सिद्धस्योर्ध्वगतिः सिद्धा ॥ २६४ ॥

श्री

प्रश्नभारति

प्रकरणम्

॥१०४॥

उर्थ—शरीररूपी बंधनने अहींज त्यजीने आठे कर्मनो लय करी अनुबंध रहित, आश्रय रहित, अने प्रयोग रहित होवाथी ते (सिद्धात्मा) अहीं स्थिति करता नथी. २६१

विवेचन—शरीर एज बंधन तेनो त्याग करीने, सर्वथा शरीरनो त्याग शी रीते घटे ? तो के आठे कर्मनो समूकगो लय करवाथी शरीरनो अत्यंत वियोग थाय, अने निष्कारणपणाथी ते अहीं रहे नहि. तेने अहीं रहेवानुं कशुं कारण नथी. शरीरादिकना कारणे अहीं रहेवानुं थाय के, ते तो सर्वथा—समूकगुं गहुं तेथी. तथा अत्यन्त हलवा थवाथी सधला सिद्धोनुं आश्रय स्थान लोकाप्रशिखरज होय. जेस माटीना आठ लेप चढावीने जळमां चेपेला तुंगडाना सधला लेप बोवाइ जाय त्यारे ते जळनी सपाटी उपरज आवे पण नीचुं नज टकी रहे, तेस मुक्त आत्माने पण अहीं कोइ रोकनाहं प्रतिबंधक कारण नथी, तेथी ते अहीं टकी रहे नहि. तथा अप्रयोगथी एटले ते मुक्त आत्माने एवी कोइ क्रिया नथी के जेथी अवस्थाननी कल्पना करी शकाय ए हेतुथी पण ते अहीं स्थिति करे नहि. २६१

त्यारे तेमने उंचेज जहुं, अन्यत्र नहि, एवो नियम थाथी ? एज वात शास्त्रकार कहे छे:—

नाधो गौरवविगमादशक्यभावाच्च गच्छति विमुक्तः । लोकान्तादपि न परं श्वकहवोपग्रहाभावात् ॥२९२॥
योगप्रयोगयोश्चाभावात्तिर्यग्न न तस्य गतिरस्ति । सिद्धस्योर्ध्वं मुक्तस्यालोकान्ताद्गतिर्भवति ॥ २६३ ॥

अर्थ—कर्म विमुक्त श्वेका ते सिद्धात्मा गौरवना अभावे अने अशक्यपणाने लीधे अवगतिने भजता नथी अने

सारी रीते समजी शकाय एवी छे, अने निरन्वय नाश सावीत करवामां तो जैनोनी दलील विरुद्ध कोह पण व्याजवी हेतु अने दृष्टांतनो संभव नथी; माटे परिणामीपणाधी सिद्धना जीव ज्ञानदर्शन उपयोग स्वभावी रहे छे परंतु तेनो अभाव यतो नथी.

स्व-आत्मा, लक्षण उपयोग तेनो भाव जे स्वालक्ष्ण्य ते स्वालक्ष्ण्य हेतु थकी जीव कदापि पण उपयोग लक्षण स्वभावने तजे नहि. वली स्वतः अर्थ सिद्धि होवारी एटले के आत्मानुं ज्ञानदर्शन उपयोग स्वभावपणुं स्वतः सिद्ध छे. ते बीजा कोह निमित्तथी उत्पन्न थयेल नथी, ए तो अनादिकालधी एवुंज छे. जो के पूर्वला उपयोगथी उपरत-च्युत थइ जइ उपयोगान्तर (बीजा उपयोग) पामे छे, तो पण ज्ञानस्वभावताने लही उपयोगपणुं तो कायमज रहे छे, ते कंइ जतुं रहेतुं नथी. तथा एक भाव अन्यभावपणे संक्रमे छे पण तेनो सर्वथा उच्छेद थइ जतो नथी. द्रव्य क्षेत्र काल भावनी अपेक्षाए मामान्तर गयेल पुरुषादिकनी परे तेनो सर्वथा अभाव थइ गयो लेखाय नहि. एटले जे सर्वथा राग द्वेष मोह रहित वीतराज सर्वज्ञ तेमना कथेला प्रवचन-आगम अर्थरूप आज्ञा तेना उपदेश थकी सिद्धात्मा-मुक्तआत्मा ज्ञान दर्शन स्वभाववाला होय छे. एम सिद्ध थाय छे. २८०

ए सिद्धात्माओ अहिंज मनुष्यलोकमां शा माटे स्थिति न करे ? तेनुं समाधान हवे करवामां आवे छे:—

त्यत्तत्वा शरीरचन्धनमिहैव कर्माष्टकक्षयं कृत्वा । न स तिष्ठत्यनिबन्धादनाश्रयादप्रयोगाच्च ॥ २८१ ॥

વિવેચન—જે સમયમાં સિદ્ધ થયાં તેને આદિ કરી સાદિક, ફરી જીવ થવાનું નથી તેથી અનંત, કોઈ પણ ઉપમા ઘટી શકે નહિ તેથી અનુપમ અને કોઈ પણ જાતની વ્યાવાધા-દુઃખ પીડા રહિત હોવાથી અવ્યાવાધ એટલે રોગ આતંકાદિક દ્વંદ્વ રહિત એવા ઉત્તમ સુખને પ્રાપ્ત થયેલ કેવલ એટલે જ્ઞાપિક, અપૌદ્ગલિક પુદ્ગલ રહિત, અમૂર્ત અને અસહાય એટલે જેમાં વીજાની સહાયની અપેક્ષા નથી એવા સંપૂર્ણ અને સમર્થ સમ્યક્ત્વ, કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એજ જેનો સ્વભાવ છે એવા પરમાત્મા ત્યાં [સિદ્ધિવેશમાં] મુક્ત થાય છે. ૨૮૬

કેટલાએકના મોટે વેતનાનો સર્વથા અભાવ તેજ મોવ છે તેનું નિરાકરણ કરવા કહે છે:—

મુક્તઃ સત્તાભાવઃ સ્વાલ્પલ્પ્યાત્સ્વતો ડર્યસિદ્ધેશ્ચ । ભાવાન્તરસંક્રાન્તેઃ સર્વજ્ઞાહોપદેશાન્ત્વ ॥ ૨૮૭ ॥

અર્થ—મુક્ત થયેલા એવા જીવનો, સ્વલક્ષણપણાથી અને સ્વતઃ અર્થ સિદ્ધ થવાથી, ભાવાન્તરમાં સંક્રાન્ત થવાથી અને સર્વજ્ઞપ્રણીત આગમના ઉપદેશ પ્રામાણ્યથી સર્વથા અભાવ નથી. ૨૮૭

વિવેચન—આઠે કર્મથી મુક્ત સિદ્ધાત્મા જે વેતના સ્વભાવ અથવા જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગ લક્ષણવાન્ છે, તેનો સર્વથા નિરન્વય નાશ એટલે અભાવજ થઈ જાય, એ દુઃસાધ્ય-કોઈ રીતે સાધીત ન થઈ શકે એવું છે. તેમાં હેતુ અને દર્શાત આ રીતે ઘટે છે. પરિણામીપણું હોવાથી એ હેતુ છે અને પ્રદીપશિખાની પેરે એ દર્શાત છે. તે પ્રદીપ (દીપક) ના પુદ્ગલો કાલક આદિ આકારે પ્રગટે છે એટલે તે પરિણામાન્તરને પામે છે-સર્વથા નાશ પામી જતા નથી. એવાત પ્રત્યક્ષપણાથી

અસપર્શ ગતિને પામી એકજ સમયે મુક્તિ પામનાર અવિગ્રહ દટલે સર્વથા અવક્રમગતિવહે સ્વલ્ભના રહિત લોકાન્તે જઈ, (અર્થી પુનઃ અવિગ્રહ પદ લીધું છે તે સમયનું વિશેષણ જાણવું. કેમકે એક સમયમાં વિગ્રહ સંભવેજ નાહિ.) સમસ્તવપ્ત્યે કર્મનાશ તે સિદ્ધ, તેનું હોય, જેમાં સિદ્ધ મગવાનનો અવગાદ છે તે દ્વપદગ્રાગ્રમાર પૃથ્વી, તેના ઉપરના તલાથી, જે ઉપરનું (ઉત્તેચ અંગુલનું) એક યોજન, તે જોજનનું પણ ઉપરનું એક માડ, તે માડનો પણ જે ઉપલો છઠ્ઠો ભાગ ૩૩૩૩^૧ ધનુષ્ય (દટલો ભાગ વટાવ્યા પછી અલોકક્રમ આવે) તેટલા પ્રમાણવાલું જે આકાશ તે સિદ્ધચેત્ર કહેવાય છે. જેમાં સમસ્ત સિદ્ધો (સપ્તક કર્મથી મુક્ત થયેલા પરમાત્માઓ) સ્વ સ્વ અવગાહના મુજબ અવગાદી રહે છે. તે સિદ્ધચેત્ર વિમલ દટલે મલ-પટલ વર્જિત છે. ત્યાં જન્મ, જરા, મરણ અને જ્વરાદિક રોગથી સર્વથા મુક્ત થઈ, પૂર્વોક્ત ૩૩૩૩^૧ ધનુષ્ય પ્રમાણ લોકના ઉર્ધ્વે માગરૂપ લોકાન્તને પામી સિદ્ધ છે. પૂર્વોક્તિત ગતિસંસ્કારમાવ છતે સિદ્ધ થયા કહેવાય છે. ત્યાં જ્ઞાન ઉપયોગમાં વર્તેલા છતાં સિદ્ધ છે, પણ દર્શન ઉપયોગે સિદ્ધતા નથી. કેમકે સર્વે લઙ્ઘિયઓ જ્ઞાન ઉપયોગે વર્તેલાં જ ઉપજે એવો આગમવાદ છે. ત્યારવાદ સિદ્ધોને જ્ઞાન અને દર્શન બંને ઉપયોગ (સમયાન્તરે) હોય છે. ૨૮૬-૨૮૮

સાદિકમનન્તમનુપમમન્વ્યાધાધયુસ્વમુત્તમં પ્રાપ્તઃ । કેવલસમ્યક્તથજ્ઞાનદર્શનાત્મા અવતિ મુક્તઃ ॥ ૨૮૯ ॥

અર્થ—ત્યાં સાદિ અનંત, અનુપમ અને અધ્યાધાધ એવા ઉત્તમ મુલને પામ્યા સત્તા, ત્રાપિક સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન અને દર્શન સ્વરૂપી થઈને મુક્ત થાય છે. ૨૮૯

सर्वगतियोग्यसंसारसूत्रकरणानि सर्वभावीनि । औदारिकतैजसकार्मणानि सर्वात्मना त्यक्त्वा ॥ २८६ ॥
 देहजयनिर्मुक्तः प्राप्यर्जुश्रेणिर्वातिमस्पृशाम् । समयेनैकेनाविग्रहेण गत्वोर्ध्वगतिमप्रतिपः ॥ २८७ ॥
 सिद्धिचेत्रे विमले जन्मजरामरणरोगनिर्मुक्तः । लोकाग्रगतः सिध्यति साकारेणोपयोगेन ॥ २८८ ॥

अर्थ—सर्व गतियोग्य, संसारना मूलकारणरूप, सर्वत्र संभवता औदारिक, तैजस अने कार्मण (शरीर) नो सर्वथा त्याग करीने त्रये देहधी निर्मुक्त थया सता, अस्पृशमान गतिवाली समश्रेणिने पामीने, एक समये अवक्रगतिवडे अप्रतिहतपणे उर्ध्वगतिने पामी, निर्मल सिद्धचेत्रने विषे, जन्म जरा मरण अने रोगधी सर्वथा रहित एवा लोकना अग्र भागे पर्हाची साकार (ज्ञान) उपयोगे सिद्ध थाय छे. २८६—२८८

विवेचन—नरक, तिर्यच, मनुष्य अने देवता रूप सर्व गति योग्य अने संसार परिभ्रमण करवामां निमित्तरूप तेमज नरकादिक गतिमां सर्वत्र धनार—होनार एवा औदारिक, तैजस अने कार्मण ए त्रये शरीरने सर्वथा तर्जीने [अत्रे आपेलां विशेषणोनी सार्धकता आ रीते छे के औदारिकादि शरीर वगार सर्व गति प्राप्त थती नथी अने ते सर्वत्र नरकादिक गतिमां होय छे. क्वचित् औदारिकने वदले वैक्रिय पण होय छे. तेने सर्व स्वरूपे तर्जी, मुक्ति पासनारने तो निश्चेज औदारिक, तेजस अने कार्मण एज त्रय शरीर होय छे, तेनाधी सर्वथा मुक्त वर्नी) ऋजुश्रेणिनी गतिने पामी, केवी गति ? तो के सकल कर्म क्षय समयधी अनेरा बीजा समयोने न स्पर्श तेमज स्वअवगाह प्रदेशधी बीजा प्रदेशने पण न स्पर्श एवी

पूर्वरचितं च तस्यां समयश्लेषयामथ प्रकृतिषोषम् । समये समये क्षपयत्यसंख्यगुणमुत्तरोत्तरतः ॥ २८४ ॥
 चरमे समये संख्यातीतान्विनिहृत्य चरमकर्मज्ञान् । क्षपयति युगपत् कृत्स्नं वेदायुर्नामगोत्रगणम् ॥ २८५ ॥
 अर्थः—संयमना पराक्रमवडे प्राप्त कर्तुं छे (अपरिमित बल जेषे एवा लेश्याप्तक थयेला ते भगवान् इष्ट्व ह्रस्व
 पंचस्वर उच्चारण मात्र कालप्रमाणावाढी शैलेशीने पासे छे. तेंटली समयश्लेषिने विषे पूर्वरचित शेष कर्मप्रकृतिने समये
 समये उत्तरोत्तर असंख्यगुणी खपावे छे. चरम समयने विषे छेद्ना कर्मोना संख्यारहित अंशोने खपावीने एकी साथे संपूर्णे
 वेदनीय, आशुष्य, नाम अने गोत्र कर्मना समूहने खपावे छे. २८३-८५

विवेचन—फंश्क ह्रस्व (सुखे जलदी उच्चारो शकाय एवा) पांच अक्षर (स्वर) 'अ, इ, उ, ऋ, लृ' तेनो उच्चार
 करतां जेटलो वखत लागे तेंटला (अति अल्प) मात्र कालमानवाढी शैलेशी अवस्थाने, सर्वसंस्वरवीर्यवडे प्राप्त
 बळवाला द्रव्यभाव लेश्या रहित थयेला एवा ते केवळी भगवान् पासे छे. पहेलां समूद्धातकाले व्यवस्थापित करेल जे
 वेदनीय, नास, गोत्र अने आशुष्यकर्म वाकी रहेल छे ते सर्वने अंतर्हृदये काल प्रमाणा संयम श्लेषिमां गोठवी समये समये
 उत्तरोत्तर असंख्यातगणा खपावतो छेद्ने समये असंख्यात चरम कर्म अंशोने एटले तेर उत्तर प्रकृतिने दूर करी एकी साथे
 वेदनीय, आशुष्य, नाम अने गोत्र ए चारे अघाति भवोपग्राहि कर्मप्रकृतिने खपावी दे छे. २८३-२८५

एटले पछी शुं थाय छे ते कोहे छेः—

जीव होय, तेनो जे सर्व जवन्य योग होय, एटले तेने जेटली मनोद्रव्यवर्गणा ग्रहण करवा योग्य शक्तिनो व्यापार होय तेटलो ज मनोद्रव्यवर्गणाना स्थानोने स्वआत्मां निरोधे. पछी प्रथम जणावुं तेम समये समये करी छेवटे अमनस्क-मन रहित थाय. त्यारपछी कोडी विंगेरे बेहन्द्रिय जीव तथा सूक्ष्म निगोदादिक जे साधारण जीव ते अनुक्रमे वचन पर्याप्ति अने काय पर्याप्ति वडे प्रथम समयना पर्याप्त थाया होय तेमनो अनुक्रमे वचन अने उच्छ्वास रूप जे जवन्य योग होय तेथी ओछो असंख्यगुण हानिवडे, ज्यांसुधी समस्त वचनयोग अने उश्वास निःश्वास पर्याप्ति करणनो निरोध थाय त्यांसुधी समये समये स्वआत्मां तेनो निरोध करे. पछी सूक्ष्मपनक जीवना प्रथम समयना जवन्य काययोगथी असंख्यगुणहीन काययोगनो समये समये निरोध करवां छेजे समये सर्व काययोगनो निरोध करे. ते वखते सूक्ष्मकाययोगमां स्थित छतांज सूक्ष्म क्रिय अप्रतिपाति ध्यानने ध्यावे छे अने त्यारेज शैलेशी करण करे छे. शैल एटले पर्वत तेनो दृश जे मेरु ते शैलेश तेनी जेवी निष्प्रकप-निश्चल वृत्ति जेमां होय ते शैलेशी कहेवाय छे. ते अवसरे स्नेह अवगाहनार्थी श्रीजा भागे हीन आत्मप्रदेशोनो धन थाय छे. या माटे स्वदेहमानथी श्रीजा भाग ओछी अवगाहना रहे एवो आत्मप्रदेशोनो धन थाय छे ? तो के शरीरमां निर्माण थयेला जे मुख श्रवण नासिकादिनां छिद्र तेने पूरी देवाने माटे आत्मप्रदेशोनो धन थाय छे. जेथी स्वशरीरमानथी श्रीजा भागे न्यून आत्मप्रदेशनी अवगाहना रहेवा पासे छे. त्यारपछी शुक्लध्याननो चोथो पाद ध्यावे छे एटले के सकल योगनो निरोध करी वृषपरत सकलक्रिय अनिवृत्ति नामना शुक्ल ध्यानने ध्यातां ते छेला कर्मांशने खपावी दे छे. २७८-८०

चरमभवे संस्थानं यादृश्योच्छ्रयप्रमाणं च । तस्मान्निभागहीनावगाहसंस्थानपरिणाहः ॥ २८१ ॥

श्री

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥१००॥

सूक्ष्मक्रियप्रप्रतिपाति काययोगोपयोगतो ध्यात्वा । विगतक्रियमनिवर्तित्वमुत्तरं ध्यायति परेण ॥ २८० ॥

अर्थ-जे पर्याप्त संज्ञी पंचेन्द्रिय प्रथम समये जडन्य मनोयोगवालो होय तेथी पण असंख्यातगुणहीन मनोयोगनो निरोध करतां अंतें संपूर्ण मननो निरोध करी मनरहित थाय छे. प्रथम समयना पर्याप्त वेडेंद्रियना जे वचनयोग तथा साधारण वनस्पति जीवनां जे आसोआस तेथी असंख्यगुणहीन निरोध करतां समस्त वचनयोग अने आसोआस निरोध करे छे. एवी रीते मन वचननो निरोध थया बाद जडन्य पर्याप्त पनक जीवना काययोगथी असंख्यगुणहीन काययोगनो निरोध करतां अंतें सकल काययोगने निरोध छे. काययोगना निरोधकाले सूक्ष्मक्रिया प्रप्रतिपाति [शुक्लध्यानना श्रीजा पायारूप] ध्यानने ध्यायीने पक्षी विगत क्रिया अनिवृत्तिरूप शुक्लध्यानना चोथा पादने ध्यावे छे. २७८-२८०

भावार्थ-योग सहित-सयोगीने सिद्धि जे मोक्ष, ते योग छतां नहोय तेथी अवश्य योग निरोध करवो पडे छे. तेमां प्रथम मनोयोगने निरोधे छे. जेनावडे मनोद्रव्य वर्गणा ग्रहण कराय छें ते मनःपर्याप्त नामनुं करण शरीरसंबद्ध छे. तेनुं वियोजन करवा माटे अनंत वीर्य-शक्तिधारी मनोयोगनो निरोध करे छे. केवी रीते ? तेज कहे छे के मनःपर्याप्तिवडे प्रथम समयनो पर्याप्तो संज्ञी पंचेन्द्रिय जीव तेनो जे सर्व जडन्य मनोयोग-मनोवर्गणा ग्रहण करवा योग्य शक्तिनो व्यापार तेथी पण असंख्यातगुणहीनपण पोताना मनोद्रव्यवर्णाना स्थानोने समये समये निरोधे छे अने एम करीने पक्षी प्रमनस्क एटले मन रहित थाय छे. ए अवचूरेकारनो मत छे. टीकाकारने मते तो प्रथम समयनो मनपर्याप्तो संज्ञी पंचेन्द्रिय

जोडायेला ते योगनो निरोध करे छे. २७७

विवेचन—जो कोइ अनुत्तरविमानवासी अथवा अन्य कोइ देव के मनुष्य पीताना ज स्थाने रह्यो छतो मनथी प्रश्न पूछे तो केवली भगवान् मनोद्रव्य ग्रही, मनःपर्याप्ति करणवडे ते प्रश्नो उत्तर सत्यमनोयोगे आपे छे, अथवा असत्या-मृषा-व्यवहार मनोयोगवडे तेजुं समाधान करे छे. तेज रीते केवली भगवानने वचनयोग पण सत्य अथवा असत्यामृषा-व्यवहाररूप होय छे. अने गमनागमनादिक क्रिया करवाना साधनरूप औदारिकादि काययोग पण होय छे. करण त्रय शुद्ध योगवान् ते केवली भगवान् ते अवस्थामां मोचे न जाय त्याहुधी यतियोग्य सत्य के व्यवहार योगने ज प्रवर्तवि छे. पछी ते केवली भगवान् योग निरोध करे छे ते आ प्रमाणेः—

पञ्चेन्द्रियोऽथ संज्ञी यः पर्याप्तो जघन्ययोगी स्यात् । निरुणाद्धि मनोयोगं ततोऽप्यसंख्येयगुणहीनम् २७८
ईन्द्रियसाधारणयोर्वाहुर्ह्यासावधो जयति तद्वत् । पनकस्य काययोगं जघन्यपर्याप्तकस्याधः ॥ २७९ ॥

१ छठ्ठा कर्मप्रथमां योगतिरोधनो क्रम आ प्रमाणे छे—प्रथम बादर वचन योग निरोधने अर्थे प्रवर्तमान थाय त्यां बादर काययोगे करीने बादरमनोयोगने अंतर्मुहूर्त रंधे, पछी सूक्ष्म मनोयोगे करी बादर वचनयोग रंधे, पछी सूक्ष्म काययोगे करी बादर काययोगने रंधे, वली तेणे करीने सूक्ष्म मनोयोग रंधे, ते पछी सूक्ष्म वचनयोग रंधे, ते पछी सूक्ष्म काययोग रंधतो सतो सूक्ष्म-क्रिया अप्रतिपाती नामना जीजे शुक्लध्यानना पाये घटे.

औदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमययोरसाविष्टः । मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठितीयेषु ॥ २७५ ॥
कार्मण्यशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चके तृतीये च । समयत्रयेऽपि तस्मिन् भवत्यनाहारको नियमात् ॥ २७६ ॥

अर्थ—पहेला अने आठमा समयने विषे औदारिक शरीरना योगवाला, सातमा, छठ्ठा अने बीजा समयने विषे औदारिकमिश्र योगवाला अने चोथा, पांचमा तथा त्रीजा समयने विषे कार्मण्य शरीरना योगवाला ते केवली भगवान् होय छे. तेमां (चोथा, पांचमा अने त्रीजा) त्रण समयने विषे नियमा अनाहारी होय छे. २७५-२७६

चिवेचन—पहेले अने आठमे समये शरीरस्थ होवाथी औदारिक योगज होय छे अने कपाटहुं उपसंहरण करतां सातमा, मन्थान संहरतां छठ्ठा तथा कपाट करतां बीजा ए त्रणे समयोमां कार्मण्य व्यतिमिश्र औदारिक एटले औदारिकमिश्र योग होय छे. मन्थानना आंतरा पुरवानो समय चोथो, मन्थानना आंतरा संहरवानो समय पांचमो अने मंथान करवानो समय त्रीजा; ए त्रणे समयमां केवल कार्मण्य शरीर योगज होय अने ते त्रणे समयमां जीव नियमा (निश्चे) अनाहारक ज होय. ए रीते चारे कर्म सरखां करी समुद्ध्यातथी निवर्तेला ते केवली भगवान् त्यागवाद मन वचन अने काया ए त्रणे योगनो निरोध करे छे. तेमां मनोयोग केवली भगवानने होवो केम घटे ? तेहुं समाधान करे छेः—

स समुद्ध्यातनिवृत्तोऽथ मनोवाक्काययोगवान् भगवान् । यतियोग्ययोगयोक्ता योगनिरोधं मुनिरूपैति ॥ २७७ ॥

अर्थः—हवे मन वचन कायाना योगवाला ते केवली भगवान केवली समुद्ध्यातथी निवर्त्या छत्तां मुनियोग्य योगथी

अर्थ—पहेले समये दंड, बीजे समये कपाट, बीजे समये मंथान करे छे, चौथे समये लोकव्यापी थाय छे; पांचमे समये आंतरां, छठे समये मंथान, सातमे समये कपाट अने आठमे समये ते दंडने उपसंहरे छे. २७३-२७४

भावार्थ—प्रथम समये दंड करे एटले स्व शरीर प्रमाण जाडो अने लोकान्त सुधी पहुँचे एवढो अर्थात् चौदराजलोक प्रमाण लांवा आत्मप्रदेशानो दंड करे एटले लोकान्त सुधी उंचा अने नीचा आत्मप्रदेशोने विस्तारे; बीजे समये तेनो कपाट करे एटले दाक्षिण अने उत्तर दिशे लोकान्त सुधी आत्मप्रदेशोने विस्तारे; ए रीते बीजा समये तेज कपाटने मन्थान करे एटले पूर्व अने पश्चिम दिशे लोकान्त पर्यन्त स्वप्रदेशोने विस्तारे; एज रीते चौथे समये मन्थानना आंतरापुरीने लोकव्यापी थाय. आ प्रमाणे अखंड वीर्यवडे आत्मप्रदेशो अखिल ब्रह्मांड (संपूर्ण लोक) मां विस्तारीने ते केवळज्ञानी भगवान् वेदनीयादि त्रण कर्मने आयुष्य समान करे एटले ते अवशिष्ट आउछा साधेज वेदी लेवाय एवां वनावे. स्वआयुष्यहुं तो अपवर्तन थहुं नथी, तेथीज एम कहुं छे के पोते उक्त उपक्रम करीने वेदनीयादिक कर्म जे वधारानुं होय ते खपावे. उपर जणाव्या मुजव चार समयो बडे अनुक्रमे आछा लोकमां व्यापी जह पाछा चारज समयवडे तेने संहरी लेय छे ते आ प्रमाणे—पांचमे समये मन्थानना आंतरा संहरे छे, छठे समये मंथानने संहरे छे, सातमे समये कपाटने संहरे छे अने आठमे समये दंडने संहरी शरीरस्थ-शरीरमांज स्थितिवाळा थाय छे. २७३-२७४

समुद्रघात काले कथा समये कयो योग होय ते हवे वतावे छे:—

અને ગોત્ર કર્મ હોય છે, અને તે વેદનીયાદિ કર્મની સ્થિતિ જેટલુંજ આહુતું પણ હોય છે, એટલે એ ચારે ભવોપગ્રાહી કર્મની સ્થિતિ એક સરણી હોય છે. સાર એ છે કે આહવાથી જૂદા એવાં પણ નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મ અમિત્ર એટલે તેના સરણી સ્થિતિવાળાં હોય છે. આયુષ્યવહે તે વેદનીયાદિ ઉપશુદ્ધિત છે એમ કહેવાની મતલબ-એવી છે કે આયુષ્યનો સંબંધ હોય ત્યાં સુધીજ વેદનીયાદિ કર્મ હોઈ શકે છે અને તે આયુષ્ય કર્મની સંગતેજ વેદી-અનુભવી શકાય છે. જે કેવલી ભગવંતને ચરમ ભવના આયુષ્યથી વેદનીય, નામ અને ગોત્ર કર્મ મોગવવાનાં અધિકતર હોય તે કેવલી ભગવાનજ વેદનીયાદિક ત્રણ કર્મને દ્રાહણ સાથે સરણાં કરવાને એટલે આહવા સાથે મોગવાહ જાય તેટલી સ્થિતિવાળાં કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે. અને તેમ કરીને જેટલું આયુષ્ય અવશિષ્ટ હોય તેટલા વલ્લભમાં જ મોગવાહ શકે તેટલી જ સ્થિતિવાળાં વેદનીયાદિક કર્મને વનાવે છે. સમુદ્ધાતમાં આત્માના આત્મપ્રદેશો લોકવ્યાપી થઈ રહે છે. સમ્યગ્-ઉત્કૃષ્ટ, હનન-ગમન એટલે સંપૂર્ણ લોકપ્રમાણ જેમાં ગમન-વ્યાપી જવાતું છે તે કેવલી-સમુદ્ધાત જાણવો. લોકથી બહાર જવાય તેમ નહિ હોવાથી ત્યાંથી આગલ ગમન થતું નથી. ૧૭૧-૭૨

હવે શાસ્ત્રકાર કેવલી સમુદ્ધાતનો વિધિ-મર્યાદા બતાવે છે:—

દ્વપ્દં પ્રથમે સમયે કપાટમથ ચોતરે તથા સમયે । મન્યાનમથ તૃતીયે લોકવ્યાપી ચતુર્થે તુ ॥ ૨૭૩ ॥
સંહરતિ પञ્ચમે ત્વન્તરાણિ મન્યાનમથ પુનઃ ષષ્ઠે । સસમકે તુ કપાટં સંહરતિ તતો ડ્વપ્દમ્ ॥ ૨૭૪ ॥

पूर्वपर्यंत विचरे છે. દેશે હું ઇટલે આઠ વર્ષ ન્યૂન, જે પુરુષનું આયુષ્ય કોઈ પૂર્વનું હોય તે આઠ વર્ષ વ્યતીત થયે દીંચા ગ્રહણ કરે અને દીંચા ગ્રહણ કર્યા પછી તરત કેવલજ્ઞાન ઉપજે તેના આશી ઉપરનું કથન સમજવું. કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી અંતકૃત્ત કેવલી અંતર્મુહર્ત માત્ર આયુષ્ય મોગવે તેના આશી જાન્ય કાળનું કથન અને શેષ માટે મધ્યમ સમજવું. ૨૭૦ તેના અંતર ચરમ ભવાયુર્દુર્ભેદમનપવર્તિત્વાત્ । તદુપગ્રહં ચ વેયં તત્સુત્યે નામગોત્રે ચ ॥ ૨૭૧ ॥

યસ્ય પુનઃ કેવલિનઃ કર્મ ભવત્યાયુર્ગોઽતિરિક્તતરમ્ । સ સમુદ્ધાતં મગવાનથ ગચ્છતિ તત્સમીકર્તુમ્ । ૨૭૨ ।
 અર્થ—ચરમશરીરીતું આહરું નિરુપકર્મી દ્વોવાથી તે અભિન્ન (પૂર્ણ) અને જીવિતપર્યંત અમેષ છે. તે આયુષ્યને સદાયકારી વેદનીય કર્મ અને નામ તથા ગોત્ર કર્મ પચા તેને તુલ્ય હોય છે. અર્થાત્ આયુષ્યપર્યંતજ તેમની સ્થિતિ હોય છે. જે કેવલી મગવાનનાં અવશિષ્ટ વેદની, નામ ને ગોત્ર કર્મ આયુષ્ય કર્મથી અધિકતર હોય તેને સમ કરવાને માટે તે (કેવલી) સમુદ્ધાત કરે છે. ૨૭૧—૨૭૨.

વિવેચન—જે મગમાં જીવનો મોક્ષ થવાનો હોય છે તે તેનો ચરમ મવ કહેવાય છે. તે ચરમ મવમાં આયુષ્યનું અપવર્તન (ફેરફાર—વધઘટ) થતુંજ નથી, ઇટલે કે અધ્યવસાય નિમિત્તાદિક સાત કારણોમાંના કોઈથી પણ મરણ પર્યન્ત આયુષ્ય તદ્દતું નથી—અમેષ રહે છે. તેથી તે આહવાની જેટલી સ્થિતિ હોય છે તેટલીજ સ્થિતિવાલાં વેદનીય, નામ

૧ અધ્યવસાય, નિમિત્ત, કપાય અને વેદના પ્રમુખ સમ કારણોવહે બોલું ન થઈ શકે પશુ. ૨ કર્મ સમીકરણાર્થે પ્રયત્ન વિશેષ.

कृत्स्ने लोकालोके व्यतीत सास्पत भविष्यतः कालान् । द्रव्यगुणपर्यायाणां ज्ञाता दृष्टा च सर्वार्थैः ॥२६८॥
 अर्थ—(उक्त सर्वज्ञ भगवान्) सर्व लोकालोकमां अतीव ज्ञानागत अने वर्तमानकाल संबंधी द्रव्य गुण पर्याये सर्व रीते जाणो देखे छे. २६८

विवेचन—परिपूर्ण लोकालोकमां, गुणपर्यायाळां द्रव्य, सहभावी गुण अने क्रमभावी पर्याय ए सर्वना अतीव, ज्ञानागत अने वर्तमान काल संबंधी सर्व भावने सर्व प्रकारे ते जाणो-देखे. ज्यां काल-द्रव्य नधी त्यां द्रव्यगुणपर्यायोने ज सर्व प्रकारे जाणो देखे अथवा लोकमां जे द्रव्य गुण पर्यायो छे तेमना अतीव, ज्ञानागत अने भविष्यकाल (वर्तनाक्रिया) ने सर्व प्रकारे जाणो अने देखे. २६८

लीणाच्चतुष्कर्मार्थो वेद्यायुर्नामगोत्रवेदयिता । विहरति सुहृत्कालं देशानां पूर्वकोटिं वा ॥ २७० ॥

अर्थ—जेणे चारे धातिकर्मनो छय कर्णो छे एवा ते केवली वेदनीय, आशुष्य, नाम अने गोत्रकर्मने वेदता छता सुहृत्पर्यंत अथवा कंरक न्यून क्रोडपूर्वपर्यंत विचरे छे. २७०.

भावार्थ—मोहनीय, ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय अने अंतराय ए चार धातिकर्म जेना छय पामी गया छे अने वेदनीय, आशुष्य, नाम तथा गोत्र ए चार भवधारणीय-अधाति कर्मनो जे अनुभव करे छे एटले ते चार अधाति कर्म हजु खपाववानां नाकी छे ते सर्वज्ञ-भगवान् भव्यजनोने प्रतिबोध करता, जघन्यथी सुहृत् अने वधारेमां वधारे देशे उणां क्रोड-

अने व्यतिरेकशी मोहनीय साथे शेष कर्मनो संबंध जाणवो. २६६

छात्रस्थवीतरागः कालं सोऽन्तर्मुहूर्तमथ भूत्वा । युगपद्विधिव्यावरणान्तरायकर्मक्षयमवाप्य ॥ २६७ ॥

शाश्वतमनन्तमनतिशयानुपममनुत्तरं निरवशेषम् । संपूर्णमप्रतिहतं संप्राप्तः केवलज्ञानम् ॥ २६८ ॥

अर्थ—पळी अंतर्मुहूर्तकाळ ते छात्रस्थ वीतराग थई एकी साथे ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय अने अंतराय कर्मनो (सर्वथा) क्षय करीने शाश्वत, अनंत, सर्वातिशायी, अनुपम, अनुत्तर, निरवशेष, संपूर्ण अने अप्रतिहत एवुं केवलज्ञान संप्राप्त करे छे. २६७-२६८

विवेचन—छात्र अटले व्यावरण तेमां रहेल ते छात्रस्थ अने कषाय माघनो क्षय कर्याथी वीतराग अन्तर्मुहूर्त काळ सुधी विश्रान्ति लधी एकी साथे वे घडीनी अंदर मतिज्ञानादि पांच प्रकारनां व्यावरण तथा चार प्रकारनां दर्शनावरण तथा दानान्तरायादि पांच प्रकारनां अंतरायनो क्षय करीने कायम स्वरूपस्थित (जेवुं ने तेवुं) बन्धुं रहे ते माटे शाश्वत, क्षय न पासे ते माटे अनन्त, तेनी साथे कोइ होड करी न शके एवुं महा अतिशयवाळं होवाथी अनतिशय, तेना सरसुं कोइ नहि होवाथी—उपमा रहित होवाथी अनुपम, तेना करतां कोइ प्रधान—चढीयातुं ज्ञान नहि होवाथी अनुत्तर, परिपूर्णपणे उत्पन्न थवाथी निरवशेष, सकळ श्रेय—पदार्थने ग्रहण करे तेथी संपूर्ण, पुण्यी समुद्रादिथी व्याप्य पण क्यारे पण (सर्वतः अने सर्वदा) प्रतिघात घमारतुं होवाथी व्याप्रतिहत एवा केवलज्ञानने प्राप्त करे छे. २६७-६८

अर्थ—जेथी अन्यकृत कर्मने विषे अन्यकृत कर्म संक्रमता नथी अथवा बर्हेचाता नथी, तेथी जे जेनां करेलां कर्म होय ते तेणेंज वेदवां जोइए. २६५

भावार्थ—बीजा जीवोए करेलां कर्म एटले अन्य कोइए कर्म करेल छे ते बीजा कोइना करेलां कर्ममां संक्रमी शकता नथी. कोइ शंका करे के कदाच वधां कर्म संक्रमी न शके पण तेनो एक देश (विभाग) संक्रमी शके के केम ? तेनुं समाधान करे छे के-परकृत कर्मनो-एक देश-विभाग पण अन्यत्र संक्रमी शके नहि. केमके एम थवाथी तो कृतनाश अने अकृताभ्युपगम नामना दोष लागु पडे. तेथी प्राणीनां कर्म जे जेनां होय ते तेणेंज वेदवां-अनुभववां जोइए. पण तेनी अन्यत्र संक्रान्ति-संक्रमण थाय नहि. २६५

हवे मोहनीय कर्मनो क्षये यतां शेष कर्मनो अवश्य क्षय थाय ते वतावे छे—

मस्तकसूचिविनाशात्तात्पर्य यथा ध्रुवो भवति नाशः । तद्वत्कर्मविनाशो हि मोहनीयक्षये नित्यम् ॥२६६॥

अर्थ—जेम ताडना अग्रभाग उपर उगेली सूचिनो नाश थवाथी निश्चये ते (ताड) नो नाश थाय छे तेम मोहनीय कर्मनो क्षय थये छते समस्त कर्मनो नियमा नाश थाय छे. २६६

भावार्थ—ताडवृक्षना मस्तके जे सूचि (सूडना आकारे) उगे छे तेनो विनाश थये छते ताडवृक्षनो अवश्य नाश थाय छे तेम मोहनीय कर्मनी सकल (अद्यावीश)-प्रकृतिनो नाश थये बाकीनां सात कर्मनो निश्चे नाश थायज छे. अन्य

क्षपकश्चेणिसुपगतः स समर्थः सर्वकर्मिणां कर्म । क्षपयितुमेको यदि कर्मसंक्रमः स्यात्परकृतस्य ॥ २६४ ॥
 अर्थ—सर्व इंधनना समुदायने एकठा करवायी प्रदीप्त थयेलो, अनंतगुण तेजवाळो, तप वैराग्य अने संवररूप वीवडे विशेष वृद्धि पांमेली बळवाळो ध्यानानल, क्षपकश्चेणिने प्राप्त करीने, जो अन्य जीवकृत कर्मनो तेनामां संक्रम थवो होय तो सर्व जीवोनां कर्म क्षय करवाने ते एकलो समर्थ छे. २६३-२६४

भावार्थ—सर्व इंधननोते एकठां करी सळगाव्या होय त्याने तेमां लागेलो अग्नि जेवो दहे तेवो, अनन्त गुण तेजवाळो ध्यानानि के जेनी शक्ति वार प्रकारना तप, कषायजयरूप प्रशम अने आश्वनिरोधरूप संवर तद्रूप धीना प्रक्षेपयी प्रबळ थयेली छे. २६३

जो के परकृत एटले अनेरा जीवोए कोलां कर्मोना ते क्षपकश्चेणिगत जीवना कर्मोमां संक्रम थइ शकतेज नथी, परंतु जो ते थइ शकतो होय तो क्षपकश्चेणि उपर आरूढ थयेल आत्माने जे ध्यानानल प्रदीप्त थाय छे ते सकळ संसारी जीवोना कर्म मात्रने क्षय करवा एकलो ज समर्थ थाय. एटले सर्व जीवोनां कर्मने तेनो ध्यानानि बाळी शके. २६४

एज वातने सुरपष्ट करता छता शास्त्रकार कहे छे—

परकृतकर्माणि यस्मान्नाक्रामन्ति संक्रमो विभागो वा । तस्मात्सत्त्वानां कर्म यस्य यदेन तद्वैद्यम् ॥ २६५ ॥

ते स्वपक्षश्रेष्ठिमां वर्तनारनी केवी अवस्था-होय छे ते ग्रंथकार कहे छे—

सर्वेनधनैकराशीकृतसंदीप्तो ह्यनन्तगुणतेजाः । ध्यानानलरूपःप्रशमसंचरद्विविधुद्धयलः ॥ २६३ ॥

भावार्थः—जेणे सर्व मोहनो (सर्वथा) नाश कर्यो छे अने सर्व क्लेशोनो अंत कर्यो छे, अर्थात् क्लेशकारी कषायोनो नाश कर्यो छे (मोहनी प्रकृतिरूपज कषायो होवाथी मोहनो अंत करवा साथेज तेनो अंत थइ जाय छे तेम छूतां ते कषायो अति दुर्दम होवाथी अहीं जुदा बताववामां आवेला छे) एवो ते महाशय संपूर्ण केवलज्ञान कलावान् सर्वज्ञनी पेटे शोभे छे. जेम राहुथी सर्वथा मुक्त थयेल संपूर्ण चंद्र शोभे छे, तेम मोहथी मुक्त थयेल ते महाशय संपूर्ण ज्ञान कलावान सर्वज्ञनी पेटे शोभे छे. २६२.

प्रकरणाकारे मात्र संचेपथी लपकथेणिनो क्रम जणाव्यो छे ते हवे विस्तारथी बताववामां आवे छेः—

प्रथम अनन्तालुबन्धी चारे कषायने एक साथे खपावे छे. वाकी रहेलो तेनो अनन्तमो भाग मिथ्यात्वमां नाखी मिथ्यात्वने खपावे छे. मिथ्यात्वनो पण शेष भाग सम्यग्मिथ्यात्व (मिश्र) मां नाखी तेने खपावे छे. तेमांनो शेष सम्यक्त्व मोहनीयमां नाखी तेने पण खपावे छे. जो प्रथम आधुब्यनो बंध पाड्यो होय तो ए सात प्रकृतिनो चय करी त्यांज अटकी जाय छे, आगळ उपर चढतो नथी; पण जो पहेलां आधुब्य बांधुं न होय तो वचमां अटक्या वगरज सतत सकल श्रेणि उपर चढे छे, अर्थात् ते श्रेणि पूरी करे छे. एटले पछी अप्रत्याख्यानी अने प्रत्याख्यानी ए आठ कषायने खपावे छे. सर्वत्र जे खपावतां वाकी रहुं ते आगळ खपाववामां आवे छे. आठे कषायोनो संख्यातमो भाग खपावतो विमध्यभागे नाम-कर्मनी आगळ कहेवामां आवती तेर तथा त्रय निद्रा सुधां १६ प्रकृतिओ खपावे छे—नरकगति अने तिर्यचगति, एक वे त्रय चार इन्द्रिय जाति, नरक अने तिर्यचगतिनी अनुपूर्वी, अप्रशस्त विहायोभाति, स्थावर, सूक्ष्म, अपर्याप्त अने साधारण

श्री

प्रश्नाभरति
प्रकरणम्

॥ ९४ ॥

अर्थ—प्रथम ते अनंतानुबंधी कषायोनो क्षय करे छे, पछी मिथ्यात्व मोहनीय, मिश्र मोहनीय, समकित मोहनीयनो क्षय करे छे, ते पछी आठ कषाय (अप्रत्याख्यानी तथा प्रत्याख्यानी), ते पछी नपुंसक वेद अने स्त्री वेद, पछी हास्यादि षट्क, ते पछी पुरुषवेद, पछी संज्वलन कषायोने अनुक्रमे हथीने ते वीतरागपणुं पांमे छे. २५९-२६०-२६१.

भावार्थ—क्षपकश्रेणितुं स्वस्व वतावे छेः—श्रेणि ए चटतो पुरुष प्रथम अनन्तानुबंधी (क्रोध, मान, माया, लोभ) कषायने खपावे छे. पछी जेमां गाढो मोह छे एवा मिथ्यात्व मोहनीय, ते पछी मिश्र मोहनीय, ते पछी सम्यक्त्व मोहनीयने खपावे छे. त्यागबाद अप्रत्याख्यान कषायनी चोकडी अने प्रत्याख्यानवरण कषायनी चोकडीने खपावे छे. पछी नपुंसकवेदने अने पछी स्त्रीवेदने खपावे छे. जो स्त्री श्रेणि आरोहणी होय तो स्त्रीवेदने पछी खपावे छे अने नपुंसक आरोहणी होय तो नपुंसक वेदने पछी खपावे छे. पछी हास्य, रति, अरति, भय, शोक, दुर्गंछा ए छ ने खपावे छे. पछी पुरुष वेदने अने पछी संज्वलन कषायोने खपावी वीतरागपणाने पांमे छे. अष्टावीश प्रकारना मोहनुं उन्मूलन कर्ये छैते तेओ वीतराग थाय छे. २५९-२६०-२६१

सर्वोद्घातितमोहो निहतक्लेशो यथा हि सर्वज्ञः । भात्यनुपलक्ष्यराहंशोन्मुक्तः पूर्णचन्द्र इव ॥ २६२ ॥

अर्थ—मोहनो जेणे सर्वथा उच्छेद कर्यो छे अने क्लेशनो समग्रपणे नाश कर्यो छे एवा ते सर्वज्ञनी रेरे, नहीं देखावा एवा राहुना अंशथी सर्वथा मुक्त भयेला पूर्णचन्द्रनी जेम शोभे छे. २६२.

कल्पातीत देवो तेमनी प्राणीओने विस्मय करावनारी जे आदि-विभूति तेने कोटी लख गुणी करी होय तो पण ते साधु-जननी समृद्धिना हजारमा भागे पण आवे नहि-हजारमा भागे पण मुनिजनोनी आदिनी तुलना करी शके नहि. ते विभूतिनो जय करीने एदले तेमां पण निःस्पृहताधारी मुनि (केमके उत्पन्न थयेली लब्धिओनो पण साधुजनो खास कारण वगर चारवार उपयोग करता नथी.) क्रोधादिक कषाय शत्रुओने परास्त करीने लाखो भवे पण मळवुं दुर्लभ एवुं तीर्थंकर तुन्य यथाख्यात चारित्रि पाમે छे. अर्थात् जेम तीर्थंकर ते स्थान पाમે छे तेम आ महाशय पण पाમે छे. पछी शुद्ध ध्यानना पहेला जे पाया पृथक्त्व वितर्क सप्रविचार अने एकत्व वितर्क अप्रविचारने प्राप्त भइ ए महाशय शुं करे छे ? तो के मोहवुं उन्मूलन करे छे. केवा मोहने ? तो के आठे कर्मना नायक अने संसारवृत्तना आद्य बीजरूप जे मोह तेने समूलगो उखेडी नाखे छे. २५६-२५८

(हवे आगळ क्षपकशेणितुं स्वरूप कहेशे.)

केवा प्रकारे ते महाशय मोहवुं उन्मूलन करे छे ते हवे शास्त्रकार कहे छे:—

पूर्व करोत्यन्नतानुबन्धनान्नां ज्यं कषायाणाम् । मिथ्यात्वमोहगहनं क्षपयति सम्यक्त्वमिथ्यात्वम् ॥ २५९ ॥
सम्यक्त्वमोहनीयं क्षपयत्यष्टावतः कषायांश्च । क्षपयति ततो नपुंसकवेदं स्त्रिवेदमथ तस्मात् ॥ २६० ॥
हारयादि ततः षट्कं क्षपयति तस्माच्च पुरुषवेदमपि । संज्वलनानपि हत्वा प्राप्नोत्यथ वीतरागत्वम् ॥ २६१ ॥

भी
अश्वभरति
अकरणम्
॥ ९३ ॥

एवी आकाशगमनादिक विभूति पामीने, तथाप्रकारनां सदाचरणवडे प्रशमरति सुखमां अभिरक्त वन्या छतां, पूर्वोक्त विभूतिने विषे किंचित् पण प्रीति (राग) धरता नथी, आकाशगमनादिक क्रद्धिने खास शासनप्रभावनादिक कारण वगर फोरवता नथी, तेनो खरे प्रसंगे ज उपयोग करे छे. २५५

परम अतिशय प्राप्त थवाथी सर्व समृद्धिवंत मुनिजनेने जे क्रद्धि होय छे ते शास्त्रकार बटावे छे—

या सर्वसुरवरर्द्धिर्विस्मयनीयापि सानगारर्द्धेः । नार्धति सहस्रभागं कोटिशतसहस्रगुणितापि ॥ २५६ ॥
तज्जयमवाप्य जितविभरिभुभवशतसहस्रदुष्पापम् । चारित्र्यथाख्यातं संप्राप्तस्तीर्थकृतुच्यम् ॥ २५७ ॥

शुक्लध्यानाद्यद्वयमवाप्य कर्मष्टकप्रणेतारम् । संसारसूत्रबीजं मूलापुन्सूत्रयति मोहम् ॥ २५८ ॥

अर्थ—विस्मयकारी एवी पण सर्व सुरवरोनी क्रद्धिने लज्ज-कोटी गुणी करी होय तोपण ते मुनिनी क्रद्धिना सहस्रमे भागे आवाती नथी. विभरिपुने हठावी तेनो जय करीने लज्ज गमे भवोमां दुर्लभ एवुं यथाख्यात चारित्र्य तीर्थकर मगवाननी दुन्य संप्राप्त करी, शुक्लध्यानना आदिना बे पायाने पामीने आठ कर्मना उत्पादक अने संसारहृदिना मूल कारणरूप मोहनुं ते मूलथी उन्मूलन करे छे. २५६—२५८

खिवेचन—सर्व देवताओना जे बडा प्रधानभूत देवनायको-शकादिक इन्द्रो अने नव ग्रैवेयक तथा प्रांच अनुसरवासी

१ अणिमा, गरिमा-प्रमुख अष्ट सिद्धि विगेरे, अथवा आकाशगामिनी अने वैक्रिय प्रमुख लब्धिओ विगेरे.

માસે છે; ધૂલના દેફાંની પેરે કંચનની ફચ્છા પણ જેયે તજી છે, અર્થાત્ જેમ ધૂલનાં દેફાંની ફચ્છા નહિ તેમ કંચનની ફચ્છા પણ જેને નથી; એટલે ધૂલની જેમ કંચન પણ જેયે તજી દીધું છે; વાચનાદિ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં અને ધર્માદિ રૂઢા ધ્યાનમાં જેનો ઉપયોગ એક તાર વર્તે છે; તથા સકલ પ્રમાદ પટલથી જે અત્યંત દૂર રહે છે; મનના પરિણામની નિર્મલતા ધવાથી, પ્રમાદવાળા મન, વચન, કાયાના દંડથી મૂકાતાં યાવત્ વિશુદ્ધ્યમાન થતાં, પ્રધાનભૂત—ઉમદા—ઉંચી પ્રકારની ચારિત્રશુદ્ધિને તેમજ તૈજસ્, પદ્મ અને શુક્લલેશ્યા પૈકી કોહપણ પ્રકુટ લેશ્યાશુદ્ધિને પામીને તે જાતભદ્ર—કન્યાણવંતને ત્યારવાદ પ્રથમ નહિ ગ્રાસ થયેલું એવું અપૂર્વકરણ (આઠમું ગુણઠાણું) કે જે પૂર્વકર્મનો ક્ષય કરવાને સમર્થ છે તથા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાયરૂપ ચાર ધાતિકર્મના દેશસ્થયથી उत्पन्न થાય છે અને આમર્ષોપવિ પ્રમુલ્હ અનેક ક્ષદ્ધિ સંપદાઓ, અવાધજ્ઞાનાદિ વિશેષો તથા વૃણાગ્ર સ્વેચ્છા માત્રથી સુવર્ણ દ્રષ્ટિ કરવા પ્રમુલ્હ વિભવો જેમાં વિદ્યમાન હોય છે તે પ્રગટ થાય છે. ૨૪૬—૨૪૭

સાતર્દિરસેચ્ચશુભઃ સુપ્રાપ્યર્દિવિભૂતિમસુલભામન્યૈઃ । સક્તઃ પ્રથમરતિસુલ્હે ન ભજતિ તસ્યાં સુનિઃસદ્ગમ્ ૨૪૬

અર્થ—રસગારવ, શુદ્ધિગારવ અને શાતાગારવને વિષે નહિલોભાયેલા (અમૂઢ) અને અન્યને અસુલભ એવી લબ્ધિ આદિકની સંપદા પામીને પ્રથમરતિ સુલ્હમાં આસક્ત થયેલા એવા સુનિ તે લાલ્લિ આદિક સંપદામાં મોહ પામતા નથી. ૨૪૬

વિવેચન—પછી સાતા, ક્ષદ્ધિ અને રસ (ગૌરવ) વિષે આદર નહિ કરનાર એવા તે સુનિ અન્યને ગ્રાસ થવી હુર્લેમ

શ્રી

પ્રજામરતિ
પ્રકરણ

॥ ૯૨ ॥

વંદનવહે અંગચ્છેદન અને અંગવિલેપનમાં સમભાવી, આત્મરમણી બની તુણ-મણિ અને કનક-પત્થર ઉપર સમીચિત્ત, સ્વાધ્યાયધ્યાનમાં તત્પર, અત્યંત અપ્રમત્ત, પ્રજાસ્તયોગવહે અધ્યવસાયવિશુદ્ધિથી વિશુદ્ધ થતા અને ચારિત્રની અતિ વિશુદ્ધિ અને લેશ્યા વિશુદ્ધિને પામીને કન્યાણમૂર્તિ બનેલા મુનિને ધાતિકર્મના ક્ષયના એક દેશથી ઉત્પન્ન થયેલું મહા પ્રભાવવાળું અપૂર્વકરણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪૯-૨૫૪

વિવેચન—સામાન્ય કેવલીના પણ મુગટમણિરૂપ જે તીર્થકરો, તેમનાં વચન (પ્રવચન), તેના અર્હિસકત્વ-દયાદિ પ્રધાન ગુણોના સમૂહને—આજ્ઞા ગુણોને (પ્રથમ ભેદમાં) સમ્યગ્ પ્રકારે આલોચી, વધ વંધન દાસત્વ અને અસમાધિ પ્રમુલ્ક અપાયોને (બીજા ભેદમાં) વિચારી, ત્રીજા ભેદવહે વિવિધ શુભાશુભ વિપાકોને, તથા ચોથા ભેદમાં ઘણાએક સંસ્થાન પ્રકારોને ચિન્તવતા એવા મુનિને એ રીતે ધ્યાનયોગે ચિન્તવન કરતાં શું પ્રાપ્ત થાય છે ? તે શાસ્ત્રકાર કહે છે—ઉક્ત પ્રકારે અર્હનૈશ સંસારથી મય પામેલા, હ્રમાધર્મના મૂલરૂપ દોષાથી હ્રમા, ધૈર્ય-સમતાવંત, ગર્વ-અર્હંકાર રહિત, મામારૂપ ધાપને સ્થપાવતા (હ્રય કરતા) અને સર્વ લોભ કષાયને જીતી લેનાર, જેને ગામ અને અરણ્ય સરહાં છે, સ્વઆત્મકાર્યમાં રત્ત રહેલાથી જેવું અરણ્ય તેવુંજ નગર જેને લાગે છે; સ્વજન તથા શત્રુવર્ગનો ભેદ મટી જવાથી જેવા સ્વજન તેવોજ શત્રુવર્ગ પણ પ્રતિભાસે છે; તેમજ કોઈ વાંસલાવતી શરીરને ઢોલી યા છેદી જાય અને વંદનવતી શરીરને કોઈ લેપન કરી જાય તે બંને ઉપર જેને સમભાવ વર્તે છે; તદ્વળ અને ઉપલેપન ક્રિયા એ બંનેમાં સમાન ભાવ છે જેને એવા જે આત્મામાં જ પ્રીતિ કરે છે—સ્વકાર્યમાં જ તત્પર રહે છે, બીજે કાર્યાય પ્રીતિ વાંધતા નથી; જેને દર્મ પ્રમુલ્ક ઘાસ અને પથરાગાદિ મણિ સરહાં

शरीरादि भेदे, अनेक आकारे यावत् केवळी समुद्रघात वखते ते संपूर्ण लोकाकारे । होय छे. काळ पण ज्यारे (नवा-
पुराणादि वर्तना) क्रिया मात्र द्रव्य पर्याय रूप अपेक्षित होय छे त्यारे ते द्रव्याकार ज होय छे, परंतु ज्यारे ते
(काळद्रव्य) स्वतंत्र अपेक्षित होय त्यारे तो ते अदीदीप ने वे समुद्रवर्ती एक समयरूप ज लेखाय छे. २४८.

हवे परंपराए धर्मध्यानजुं विशेष फळ देखाडवा ग्रंथकार कहे छेः—

जिनवरवचनगुणगणं संचिन्तयतो वधाद्यपायांश्च । कर्मविपाकान् विविधान् संस्थानविधीननेकांश्च ॥२४९॥

लित्योद्विग्नस्यैव जन्माप्रधानस्य निरभिमानस्य । धृतमायाकलमलनिर्मलस्य जितसर्वतुल्यस्य ॥२५०॥

तुल्यारण्यकुलालविक्रमनहुजनशत्रुवर्गस्य । समवासीचिन्दनकल्पममदेहादिदेहस्य ॥२५१॥

आत्मारामस्य सतः समतुल्यमणिशुक्तलेपुकनकस्य । स्वाध्यायध्यानपरायणस्य हृदमप्रमत्तस्य ॥२५२॥

अध्यवसायविशुद्धेः प्रशस्तयोगौर्विशुद्ध्यमानस्य । चारित्रशुद्धिमग्र्यामवाप्य लेख्याविशुद्धिं च ॥२५३॥

तस्यापूर्वकरणमथ घातिकर्मक्षयैकदेशोत्थम् । ऋद्धिप्रवेकाविभववदुपजातं जातभद्रस्य ॥२५४॥

अर्थ—वीतराग प्रभुना वचनोनां गुणोने, वधादिक अपायोने, विविध जातना कर्मविपाकोने अने अनेक जातनी
संस्थान रचनाने सम्यग् रीते चिंतवन कराता, तेमज नित्य भवभीत, अत्यंत क्षमाशुक्त, अभिमान रहित, मायादोषशुक्त
होवाची निर्मल, सर्व तूष्णी वर्जित, गाम अने अरण्य तथा शत्रु अने मित्रभां समचित्त, तेमज वासी (वांसलो) अने

श्री

प्रश्नमरति

प्रकरणम्

॥ ९१ ॥

वर्तता जीवने आ लोक तथा परलोकमां (नरक, तिर्थच, मनुष्य अने देवर्गातिमां) प्रायः घणां दुःख आवी पडे छे. एम धर्मार्थी चिन्तवे ते अपायविचय नामे धर्मध्यान समजहुं. २४७.

हवे धर्म ध्यानना गीजा अने चोथा भेदहुं निरण करे छेः—

अशुभशुभकर्मपाकानुचिन्तनार्थो विपाकविचयः स्यात् । द्रव्यक्षेत्राकृत्पुण्यमनं संस्थानविचयस्तु ॥ २४८ ॥

अर्थ—शुभाशुभ कर्मना विपाकहुं अनुचितन करारूप विपाकविचय अने द्रव्य, क्षेत्र, आकृतिने विचारवारूप संस्थानविचय ध्यान समजहुं. २४८

विवेचन—अशुभ अने शुभ एम बे कोटीनां कर्म वर्ते छे. तेमां न्यासी प्रकारनां अशुभ कर्म अने ४२ प्रकारनां शुभ कर्म तेनां जे कटुक, महुरादि रसविपाक-अनुभव तेहुं चिन्तवन एटले के संसारी जीवोनां अशुभ कर्मोनां आवो विपाक अने शुभ कर्मोनां आवो विपाक, एवी जे अन्वेषण-विचारणा ते विपाकविचय ध्यान जाणहुं. अने धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, जीवास्तिकाय अने काल ए छ द्रव्यो, उर्ध्व, अधो अने तिष्ठहुं एम त्रण प्रकारहुं क्षेत्र, तेमना आकार-संस्थान संबंधी चिन्तवन करहुं ते संस्थानविचय ध्यान जाणहुं. ते एवी रीति के धर्मास्तिकाम अने अधर्मास्तिकाय बने लोकप्रमाण छे; तेमहुं संस्थान-पण लोकाकाश जेवहुं अने जेहुंज छे. (ते प्रथम कहेवामां आवी गहुं छे.) पुद्गल द्रव्य अनेक आकारे वर्ते छे, अने अचित्त महास्कंध लोकाकारे होय छे. जीव पण

विवेचन—१ आज्ञा विचय, २ अपाय विचय, ३ विपाक विचय अने ४ संस्थान विचय ए चार प्रकारना धर्मध्यान पैकी प्रथमना वे ध्यानभेदने संभास करी, ते शील-समुद्रनो पारगामी महाशय, जीजा भेदने अने पछी चौथा भेदने पामे छे. अन्न भेदप्राप्तिनो अनुक्रम बताव्यो छे. २४६

तेयां आज्ञाविचय अने अपायविचय ए वे भेदोदुं स्वरूप निरूपण करवा शास्त्रकार कहे छे:—

आप्तवचनं प्रवचनं चाज्ञाविचयस्तदर्थनिर्णयनम् । आश्रवविकथगौरवपरीषदाद्येवपायस्तु ॥ २४७ ॥

अर्थ—सर्वथा रागद्वेषरहित एवा सर्वज्ञनां वचन ए प्रवचन; तेना अर्थनो निर्णय ए आज्ञाविचय; अने आश्रव, विकथा, गौरव अने परिसहादिकने विषे अनर्थ देखवे करीने अपायविचय जाणवुं. २४७

विवेचन—जेना समस्त रागद्वेष मोहादि दोषो क्षीण-नष्ट थइ गया छे ते आप्त कहेवाय. तेना वचन ते प्रवचन-असत्यादि के शंकादि दोषरहित जे द्वादशांगीरूप आगम वीतराग वचन तेना अर्थ-परमार्थनो निर्णय करवो एटले के सर्वज्ञ देवे फरमावेली आज्ञानी गवेषणा करवी-अर्थात् सर्वज्ञनां वचन सर्व आश्रवद्वारनो निरोध करवा समर्थ होवाथी ते; एकान्त हितकारी अने निर्दोष छे एवो उंडा उतरी निर्णय करवो ते आज्ञाविचय; अने मनवचन कायाना शुभाशुभ व्यापाररूप आश्रवो; स्त्री, भक्त (भोजन), चौर अने देश संबंधी वणरजरी वातो ते विकथा; रस, क्रद्धि अने शाता संबंधी त्रय प्रकारनां गौरव; तेमज जुधा, दयादिक परिसहो; आदि शब्दयी समिति अने शुद्धि रहितपणुं-ए सर्व प्रसंगोमां

ओं

प्रश्नमरति
प्रकरणम्

॥ ६० ॥

शीलार्णवस्य पारं गत्वा संविप्रसुप्तमभ्यागस्य । धर्मध्यानमुपगतो वैराग्यं प्राप्नुयाद्योग्यम् ॥ २४५ ॥

अर्थ—साधु पुरुषोने सुप्तम एवा शील-समुद्रनो पार पामीने धर्मध्यानने प्राप्त श्येला एवा मुनि खरा वैराग्यने पामे छे. २४५

द्विवेचन—सूक्त उत्तर गुरुरूप जे शील तेने अवगाहवुं—पार पामवुं बहु ज सुरकेल होवाथी अथवा तो ते अनेक गुरुरत्नोना स्थानरूप होवाथी ते समुद्र समान कहेवाय. तेनो पार पामीने एटले संपूर्ण शील पाळी धर्मध्यानने प्राप्त श्येला महाशयो तत्काल अवस्थाने उचित एवा प्रकट वैराग्यने पामे छे. उक्त शीलसमुद्रनो कोण केवी रीते पार पामे छे? ते आशी प्रकरणकार कहे छे के भवभीलजनो (जेमने जन्म मरणनां दुःखनो मारे नास लागयो छे एवा स्त्री पुरुषो) सुखे अनायासे लीला मात्रमां ज सकल शीलनो पार पामी शके छे अने तेओ ज धर्मध्यानने पामी बहु उमदा वैराग्यने प्राप्त शइ शके छे. २४५

ते धर्मध्यानना चार भेद शास्त्रकार धखाणता सता कहे छे—

आज्ञाविचयमपायविचयं च सद्व्यानयोगसुपस्थित्य । तस्माद्विपाकाविचयमुपयाति संस्थानविचयं च ॥ २४६ ॥
अर्थ—आज्ञाविचय अने अपायविचय एवा धर्मध्यानने पामीने ते विपाकाविचय अने संस्थानविचय धर्मध्यानने प्राप्त थाय छे. २४६

विवेचन—क्षमादिक दश प्रकारनो यतिधर्म पहेली पंक्तिमां मुकवो; तेनी नीचे वीजी पंक्तिमां पृथ्वी पाणी प्रमुख
 पांच स्थावर, वेह्निद्रिय, त्रिह्निद्रिय, चउरिन्द्रिय अने अजीवकाय ए दशको स्थापवो; तेना पण नीचे त्रीजी पंक्तिमां श्रोत्र,
 चक्षु प्रमुख पांच इन्द्रियो स्थापवी; तेनी नीचे चोथी पंक्तिमां आहार भय प्रमुख चार संज्ञा स्थापवी; तेनी नीचे पांचमी
 पंक्तिमां ' न करे, न करावे, अने न अनुमोदे ' ए त्रण स्थापवा; अने तेनी नीचे छठ्ठी पंक्तिमां ' मन वडे, वचन वडे अने
 काया वडे ए त्रण स्थापवा. तेमां उक्त भेद (१८०००) उपजाववा माटे उच्चार नीचे मुजव करवा—क्षमायुक्त, पृथ्वीकाय
 समारंभ ग्रन्थे, पोते श्रोत्र इन्द्रिय संवरेल अने आहार संज्ञा रहित होवार्थी, न करे, मनथी; ए रीते सुदुतादि ब्रह्मचर्य
 पर्यन्त पद जोडवार्थी दश भेद जेम पृथ्वीकाय संवंधे थया तेम अप्काय प्रमुख वार्कीनां दरेक पद साथे दश दश भेद
 गणतां सो भेद फक्त श्रोत्र इन्द्रिय संवंधे थया. तेम वार्कीना दरेक इन्द्रिय संवंधे सो सो भेद करतां ५०० भेद केवळ
 आहार संज्ञाना संवंधे थया. तेवी ज रीते वार्कीनी त्रणे संज्ञा योगे ५००, ५०० भेद गणतां २००० भेद फक्त ' समारंभ
 न करे ' ए एक पद योगे ज थया. एज रीते ' न करावे, न अनुमोदे ' ए वार्कीना दरेक पद योगे वे वे हजार भेद करतां
 एकंदर ६००० भेद केवळ ' मन वडे ' ए पद योगे ज थया. तेवी रीते ' वचन वडे अने काया वडे ' पण छ छ हजार
 भेद गणतां एकंदर शीलिना १८००० भेद सिद्ध थया. शीलिगंतुं उक्त स्वरूप समजी मुझ जनोए तेमां अवश्य यथाशक्ति
 आदर करवो. २४४

संपूर्ण शीलिगं सेवनतुं फळ शास्त्रकार पोते ज वतावे छे—

सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी विरतितपोध्यानभावनायोगैः । शीलाङ्गसहस्राष्टादशकमयत्नेन साधयति ॥२४३॥

अर्थः—सम्यग्दृष्टिं अने ज्ञानी साधु संयम, तप, ध्यान अने भावना योगवडे करीने अठार हजार शीलिंगने सुखे साधी शक्ते छे. २४३.

विवेचन—यथार्थ तत्त्वश्रद्धानरूप सम्यग्दर्शन अने यथार्थ तत्त्व अवबोधरूप सम्यग्ज्ञान जेने संप्राप्त थयेले छे ते महाशय, पांच महाव्रत अने रात्रीभोजनथी सर्वथा विरमणरूप मूक गुण अने निर्दोष आहार गवेषणादिक उत्तर गुण लब्ध-
शवाली विरतिवडे, अनशन उपोदरी प्रमुख बाह्य तप अने प्रायश्चित्त-विनयप्रमुख अभ्यन्तर तपवडे, धर्म अने शुक्ल-
प्रशस्त ध्यानवडे, अनित्य अक्षरणादि द्वादश अने मैत्री प्रमुख चार अथवा पांच महाव्रत संबंधी पचवीस भावनावडे
तेमज मन वचन अने काया संबंधी प्रशस्त व्यापाररूप योगवडे, अठार हजार शीलिंगने अनायासे लीला मात्रमां ज साधे
छे—स्वीकारे छे. २४३.

ते अठार हजार शीलिंग कया ? अने ते कया उपायवडे नीपजे ते संबंधी खुलासो प्रकरणकार पोते ज करे छे—
धर्माद्भूमयादीन्द्रियसंज्ञाभ्यः करणतश्च योगाच्च । शीलाङ्गसहस्राष्टादशकस्य निष्पत्तिः ॥२४४॥

अर्थः—दशविध धर्म, पुण्यवादि दश प्रकारनी हिंसाथी विरमण, पांच इंद्रिय, आहारादि चार संज्ञा-तथा तन, मन, वचनथी करवा कराववा अने अनुमोदवावडे करीने अठार हजार शीलिंगनी सिद्धि थाय छे. २४४.

કાયાવહે કાયોત્સર્ગ કરનાર અથવા કાય વ્યાપારને રોકનાર, પ્રવચનોત્ક વિધિવહે ધર્મધ્યાનના ધ્યાનાર અને આર્તે રૌદ્ર ધ્યાનના અધ્યવસાયને રોકનાર, નિરાવાધપણે સમસ્ત ક્રિયાનુષ્ઠાન કરનાર, નિર્દ્વંદ્વ દૃષ્ટિએ એકલા-સકલ ઉપદ્રવ રહિત- નિઃકલહ, હંદ્રિયોને જેણે જીતિ લીધી છે એવા અર્થાત્ હંદ્રિયોને પોતાને વશ કરનારા, સમસ્ત પરિસહને સમ્યક્ પ્રકારે સહનારા અને કષાયના ઉદયને રોકનારા અર્થાત્ તેને નિઃફલ કરનારા એવા મુનિ જ સ્વેચ્છા સુખમાં રહે છે. સ્વરા સુખનો તેજ અનુભવ કરે છે. ૨૪૧.

શબ્દાદિજન્ય વિષય સુખમાંથી જેમનો અભિલાષ નાશ પામી ગયો છે એવા અને સ્વાધ્યાય સંતોષાદિ જે પ્રશમગુણ તેનો જે સમૂહ તેનાવહે અલંકૃત-વિભૂષિત, એવા સાધુ જેમ તારા વિભેરેની પ્રમાને સ્વર્ગ પોતાની પ્રમાવહે પરામ્ભવ પમાડે છે અર્થાત્ પોતે પોતાના તેજથીજ પ્રકાશે છે અને વીજા સર્વ તેજને પરાસ્ત કરે છે તેમ દેવમનુષ્યાદિ સર્વના તેજને પરામ્ભવ પમાડીને પોતે પોતાના તેજવહે-પોતાના ગુણોવહે પ્રકાશે છે. ૨૪૨.

સમ્યગ્ દર્શનસંપન્ન, સમ્યગ્ જ્ઞાનસંપન્ન, વિરતિ અને તપોવલ્લવહે યુક્ત દૃષ્ટિએ વિરતિરુપ મૂલ ગુણવહે અને તપાદિ ઉત્તર ગુણવહે સંયુક્ત કર્તાં પણ જો ક્રોધાદિ કષાયના ઉદયથી પ્રશમને પ્રાપ્તિ હોતા નથી તો તેઓ તે ગુણને મેલવી શક્તો નથી કે જે ગુણોને પ્રશમ ગુણાશ્રિત પ્રાણી મેલવી શકે છે-પામી શકે છે. અર્થાત્ પ્રશમમાં રહેલા પ્રાણીને જ પૂર્વે કહેલા ગુણો સ્નેહે થાય છે, વીજાને થતા નથી, તેથી પ્રશમગુણીજ થવું, સર્વ સુખને સર્વ ગુણોનો આધાર પ્રશમજ સમજવો.

શ્રી

પ્રથમભરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૮૮ ॥

લેનારા-નિરંતર તપસ્વી ગણવા યોગ્ય-एटले जो विशुद्ध आहार न मके तो जे शुद्धाशयवाळा મુનિ તેને તપોવૃદ્ધિ રૂપે નિ-
ર્જરા માનનારા ણવા મુનિ મહંતોને મોક્ષસુખ અહીંજ છે. ए मोक्षसुख उपमान છે અને પ્રથમસુખ ઉપમેય છે. एटले ज्या
પ્રથમસુખ છે ત્યાંજ મોક્ષસુખ છે एष समजवुं. ૨૩૮.

શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શરૂપ જે હૃદિયાદિકના વિષયો તેના હૃદ્યાનિષ્ઠ પરિણામ તે પરિણામથી ઉત્પન્ન થતું જે
સુખ તે અનિત્ય છે; કેમકે વિષય સમીપ છતાં તત્ત્વન્ય સુખ હોય છે અને વિષય દૂર થતાં તત્ત્વન્ય સુખ નાશ પામે છે; વર્તી
વિષયજન્ય સુખ તે દુઃસ્વજ છે; જેમ ધાવર અર્થાત્ પામાવાલા પુરુષને સ્વરજ સ્વણવાથી જે સુખ થાય છે તે પરિણામે દુઃસ્વરૂપ
જ પરિણમે છે, તેમ વિષય સુહૃતના પરિણામ પણ કઠુ હોવાથી તે પરિણામે દુઃસ્વરૂપજ છે. તેને અત્પ બુદ્ધિવાલાજ સુહૃતરૂપ
માને છે. આ પ્રમાણે જાણીને તેમજ તેને આ સંસારમાં રાગ દ્વેષાત્મક-રાગ દ્વેષની પરિણાતિથી થયેલા-રાગદ્વેષાનુવિદ્ધ જાણીને
ઉત્તમ મુનિઓ-ઉત્તમ જીવો પોતાના શરીરમાં પણ રાગ-મમતા કરતા નથી અને શત્રુને વિષે પણ પ્રદેષ કરતા નથી, તેમજ
રોગ તે હ્વરાદિ વ્યાધિ, જરા તે વયોહાનિ, મરણ તે પ્રાણનાશ (પ્રાણવિરહ), મ્ય તે હૃલોક પરલોકાદિ સાત
પ્રકારના-તેનાથી-તેની પ્રાપ્તિથી કિંચિત્ પણ જે વાધિત થતા નથી, ણનાથી જે વૉલકુલ મ્યમીત થતા નથી તેવા જીવો-
તેવા મુનિઓ જ નિત્ય સુહી છે. ૨૩૯-૪૦

આજ્ઞાવિચય, અપ્રાયવિચય, વિપાકવિચય ને સંસ્થાનવિચયરૂપ ધર્મધ્યાનને વિષે રક્ત, અનાગમિક જે બ્યાપાર તે દંડ
કહીય, તેવા મનદંડ, વચ્ચનદંડ ને કાયદંડરૂપ ત્રણ દંડથી વિરક્ત, ત્રણ મુખિવડે મુક્તાત્મા एटले મૌની, નિરવધમાથી,

स्वર્ग ने मोक्षनां सुख परोक्ष છે. વલી તે વંને પ્રકારના સુખ માત્ર આગમગમ્ય છે. તેમાં પણ મોક્ષનું સુખ તો અત્યંત પरोક્ષ છે. સ્વર્ગના સુખનું તો લેશમાત્ર પણ ઉપમાન અહીં અત્યંત સુખી મનુષ્યના સુખને કરી શકાય, પણ મોક્ષ સુખ માટે તો અહીં કોઈ ઉપમાન છે જ નહીં, તેથી તે અત્યંત પरोક્ષ છે. સર્વ પ્રમાણમાં જ્યેષ્ઠ યુવા સ્વાત્મવર્તી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવડે જે જાણી શકાય છે એવું પ્રથમસુખ પરાધીન નથી, તે તો સ્વાયત્ત-સ્વાધીન જ છે. વલી સ્વાધીન હોવાથી તે વ્યયપ્રાપ્ત પણ નથી, અર્થાત્ કાંઈ વદલો આપવાવડે મેલવી શકાય તેવું નથી; તેના વદલામાં કાંઈ આપવું પડતુંજ નથી. વલી જે નાશ પણ પામતું નથી, આત્માને છોડીને અન્યત્ર સ્થિતિ કરતું નથી અને વિષય સુખ તો પરવશ છે અર્થાત્ વિષયોને આધીન છે. વિષયના અભાવે તેની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સુખ શબ્દથી બોલાવાતા ચાર પ્રકારના સુખોમાં આનું મહદ્ અંતર છે તે સમજવા યોગ્ય છે. ૨૩૭

ગ્રંથકાર કહે છે કે—જેમણે ગર્વ તથા કામને જાંતી લીધેલ છે, જે સ્વસ્થ ચિત્તવાલા છે, શાંત છે અને વચનાદિ વિકારથી રહિત છે તેમાં વચન વિકાર—હિંસક, કઠોર અથવા અસત્ય વાણી બોલવી તે; કાયવિકાર—દોહડવું વલગવું તે અને મનોવિકાર—કોઈનો દ્રોહ ચિંતવવો, અભિમાન કરવું કે ર્હંધ્યા કરવો તે. યુવા વિકારોથી વિરહિત અને પર વિષયની જે આશા તેથી નિવૃત્ત થયેલા અર્થાત્ જેમને પરવિષયની આશા રહેલી નથી યુવા, પરથી પ્રાપ્ત થાય તેવા ધન, ધાન્ય, રજતાદિની કિંચિત્ પણ હચ્છા વિનાના, માત્ર મિત્રાથી પ્રાપ્ત થતા અન્નપાનથીજ જીવનનો નિર્વાહ ચલાવનારા—તે અન્નપાન પણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક નિર્દોષ મલી શકે તોજ જ્ઞાન ચારિત્રનું ઉપકારક માનીને ગ્રહણ કરનારા—નહીં તો તે વિના ચલાવી

भी

प्रशमनरति

प्रकरणम्

॥ ८७ ॥

विवेचन—स्वगुण जे सम्यक्त्व, ज्ञान ने चारित्र-तद्रूप जे साधुगुण तेना अभ्यासमां रक्त एटले तेना अलुष्टाननी चारवार आहति करवामां तत्पर छे मति जेसनी एवा, पारकी वार्ता करवामां, पारका चेहित जोवामां, पारका दोषनी हकीकत सांभलवामां जे भुंगा, अंध अने बहेरा छे अर्थात् जे पारका अवर्णवाद बोलताज नथी, पारका अयोग्य वर्चन सामी दृष्टि पण करता नथी अने पारका अवर्णवाद बोलता होय ते सांभलताज नथी एवा, (अहीं पारका वृत्तांतनी अंदर पारका दोषनी साथे पारका गुणनो पण समास थतो होवथी तेने माटे एम खुलासो करेलो छे के पोतानाज सम्यक्त्वादि गुणनी दृष्टिमां व्यग्र होवथी पारका गुण पण जोवामां, बोलवामां ने सांभलवामां तत्पर होता नथी) तथा त्वाद ते गर्व, मद्वत् ते काम, मोह ते हास्य रति विगरे, मत्सर ते चितस्थ एवो कोष के जे बहार प्रकट जणातो नथी, अर्थात् अन्य आक्रोशादि करनार प्रत्ये जे सामो आक्रोशादि रूपे प्रकट थतो नथी ते, तथा रोष ते नेत्रहुं लाल थवुं, आक्रोश करवो, ताडना तर्जना करवो विगरे बाह्य लिंग (चिन्ह) वालो विकार अने विषाद ते स्वजनादिकनी आपाति जोइने हृदयमां थतो खेद इत्यादि दोषोथी जे परामध पामेल नथी एवा, प्रशम सुखना अभिकांची अने अव्याबाध मोद सुखना इच्छक तेमज मूलेतर गुणरूप जे सद्वर्मे तेमां निश्चल एवा उत्तम साधु मुनिराजने आ देव मनुष्यरूप सर्व लोकमां कोनी उपमा आपीए ? अर्थात् देवोमां अने मनुष्योमां प्रशम सुख जेवुं बीजुं कोइ सुखज नथी. मोक्ष सुख पण ते सुखथी वधे तेम नथी. प्रशम-सुख ते आ संसारमां मोक्षसुखनी वानकी छे. तेनाज इच्छक जे होय तेने बीजी उपमा बटी शके ज नही. त्यां उपमान ने उपमेय एकज छे. २३३-३६

धर्मध्यानान्भिरતલ્લિદ્ધવિરતલ્લિગુપ્તિગુપ્તાત્મા । સુલ્લમાસ્તે નિર્ઢ્ઢો જિતેંદ્રિયપરીષહકથાયઃ ॥ ૨૪૧ ॥

પ્રિષયસુલ્લનિરભિલાષઃ પ્રશ્નમગુણગણાન્યલંકૃતઃ સાધુઃ । ક્યોતયતિ યથા ન તથા સર્વાળ્યાદિત્યતેજાંસિ ॥
(સમ્યગ્દાદ્વિજ્ઞાની વિરતિતપોબલયુતો ડમ્યન્નુપશાન્તઃ । તં ન લભતે ગુણં યં પ્રશ્નમગુણસુપાશ્રિતો લભતે) ॥

માર્ચાર્થ—આત્મગુણનો અભ્યાસ કરવામાં તત્પર, પરહુતાંતમાં અંધ, મૂક અને વધિર, તથા મદ્, મદન, મોહ, મતસર, રોષ અને વિષાદવહે કરીને અજિત એવા, શાન્ત અવ્યાવાધ સુલ્લના અભિલાષી તથા સાધુધર્મને વિષે સુસ્થિરતાવંત સુનિને દેવ મનુષ્યયુક્ત આ સકલ લોકને વિષે શી ઉપમા આપી શકાય ? સર્વનાં સુલ્લ પરોક્ષ છે, મોક્ષનું સુલ્લ તો અત્યંત પરોક્ષજ છે, પણ નહીં પરવશ અને નહીં વ્યયપ્રાપ્ત એવું પ્રશ્નમ સુલ્લ પ્રત્યક્ષ છે. મદ્, મદનને સર્વથા જીતનારા, તન મન વચ્ચના દોષ રહિત અને નિઃસ્પૃહ એવા સુધિહિત સાધુઓને અહીંજ મોક્ષ છે. અનિત્ય એવા શબ્દાદિ વિષયના પરિણામને દુઃસ્વદાથી જાણીને અને રાગદ્વેષથી થતાં દુઃસ્વોને સમજીને સંસારમાં જે પોતાના શરીર ઉપર પણ રાગ કરતો નથી, શત્રુ ઉપર પણ દ્વેષ કરતો નથી અને રોગ જરા તથા મરણના મયથી વ્હીતો નથી—અવાધિત રહે છે તે નિત્ય સુલ્લો છે. ધર્મધ્યાનમાં મગ્ન, વ્રણ દંડથી મુક્ત, વ્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત અને હૃદય, પરીષદ તથા કથાયને જીતેલો એવો સર્વ પ્રપંચરહિત પુરુષ સુલ્લસમાધિમાં મસ્ત વન્યો રહે છે. વિષયસુલ્લથી વિરક્ત અને પ્રશ્નમાદ્રિક ગુણગણથી વિશ્વપિત સાધુ જેવો ઉદ્યોત કરે છે તેવો ઉદ્યોત સર્વના સવલ્કા કિરણો પણ કરી શકતા નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ, જ્ઞાની, સંયમી અને તપોવલ્ક મુક્ત હતાં પણ અનુપશાન્ત સાધુ, જેવો ગુણ શાન્ત ગુણવાલ્કો સાધુ પામે છે તેવો ગુણ પામી શકતા નથી. ૨૩૫-૨૪૨.

श्री

प्रश्नमरति

प्रकरणम्

॥ ८६ ॥

जीवो मरुद्देवा मातानी जेवा होय हे के जे ए त्रिपुटीनो लाभ जे भवमां पासे तेज भवमां मोक्ष प्राप्त करे छे. ते सम्यक्त्व, ज्ञान अने चारित्र्यना आराधनमां तत्पर जीवे तेने विषेज सतत् प्रयत्नवंत रहवुं. वळी तेमणे सत्त्ववंत थइने तीर्थकर भगवंतने यथासमय वंदन नमस्कार करवासां, तेमना गुणोत्कीर्तनमां अने जिनविंव प्रतिष्ठादि कार्याना महान् फल वताववासां निरंतर तत्पर रहवुं. साधु मुनिराजने वत्त, पात्र, भातपाणी अने वस्ती दानादिबडे सप्ताधि उपजावी तेमनी प्रसन्नता मेळववी. ए प्रमाणे देवगुरुनी पूरण्पणे आराधना करवाथी ए त्रिपुटीनुं आराधन थइ शक्रे छे; ते विना थइ शकतुं नथी.

हवे प्रशम सुखला अभिलाषी जीवो केवा होय ? ते वतावीने सर्व सुख करतां प्रशम सुखनी श्रेष्ठता वतावे छे, तेमज खरं सुख ओळखावे छे:—

स्वशुणाभ्यासरतमतेः परवृत्तान्तानधमूकवधिरस्य । मद्धमदनमोहमत्सररोषविषादैरधुष्यस्य ॥ २३५ ॥
प्रशमाव्याबाधसुखाभिकांक्षिणः सुस्थितस्य सद्धर्मं । तस्य किमौपम्यं स्यात् सदेवमनुजेऽपि लोकेऽस्मिन् ॥
स्वर्गसुखानि परोक्षायत्यन्तपरोक्षमेव मोक्षसुखम् । प्रत्यक्षं प्रशमसुखं न परवक्षं च न व्ययप्राप्तम् ॥ २३७ ॥
निर्जितमद्धमदनानां बाह्वायमनोविकाररहितानाम् । विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ २३८ ॥
शब्दाद्विविषयपरिणाममनित्यं दुःखमेव च ज्ञात्वा । ज्ञात्वा च रागद्वेषात्मकानि दुःखानि संसारं ॥ २३९ ॥
स्वप्नरीरेऽपि न रज्यति शब्दावपि न प्रदोषसुपयाति । रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥ २४० ॥

આરાધનાસ્તુ તેષાં તિસ્રસ્તુ જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટાઃ । જન્મભિરુદ્યૈકૈઃ સિધ્યન્ત્યારાધકાસ્તાસામ્ ॥ ૨૩૩ ॥
 તાસામારાધનતત્પરેણ તેષ્વેવ ભવતિ યતિતત્ત્વમ્ । યતિના તત્પરજિનમકૃત્યુપગ્રહસલાધિકરણેન ॥ ૨૩૪ ॥
 ભાવાર્થ—હમાદિક દશવિધ ધર્મ અને આવશ્યક યોગને વિષે માધિતાત્મા પ્રમાદરહિત હૃતો સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન અને
 વારિજનો આરાધક થાય છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવી ત્રણ પ્રકારની આરાધના તે (રત્નત્રયી) ની થાય છે, અને
 તેના આરાધક અનુક્રમે આઠ, ત્રણ અને એક ભવે સિદ્ધ થાય છે (મોલ પામે છે.) તેની આરાધના કરવામાં તત્પર એવા
 યુનિય તે રત્નત્રયીનું આરાધન કરવામાં સાધવાન એવા સાધુની અને જિનની ભક્તિ, સહાય અને સમાધિ કરવે કરીને તેમાં
 યત્ન કરવો યુક્ત છે. ૨૩૨-૩૩-૩૪

વિવેચન—હમાદિક દશ પ્રકારના ધર્મને વિષે એટલે હમા, મુદુતા, સરલતા, નિર્લોભતા, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ
 (અદત્ત લ્યાગ), અર્ધેચન અને બ્રહ્મચર્ય આ દશ પ્રકારના યોગધર્મને વિષે અને પ્રતિક્રમણ, આલોચના, સ્વાધ્યાય,
 પ્રત્યુપેક્ષણ, પ્રમાર્જન અને નિર્ગમપ્રવેશાદિ અવશ્ય કૃત્યોને વિષે માધિતાત્મા અને સમસ્ત પ્રકારના પ્રમાદના પરિહારી યુનિ
 સમ્યક્ત્વાદિ સાધનોના સ્વરૂપરા આરાધક થઈ શકે છે; વીજા થઈ શકતા નથી. તેના આરાધક પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે.
 ૧ જઘન્ય. ૨ મધ્યમ, ને ૩ ઉત્કૃષ્ટ. તેમાં જઘન્ય આરાધક આઠ ભવે, મધ્યમ આરાધક તણ ભવે અથવા ત્રીજે ભવે અને
 ઉત્કૃષ્ટ આરાધક એક ભવે અર્થાત્ તેજ ભવે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ મોલસુલ્લ મેલ્લે છે. આઠ ભવ કરનાર પણ મહુષ્ય
 અને દેવના ભવોજ કરે છે અને ત્રણ ભવ કરનાર મધ્યમાં એક દેવભવ અને વીજા વે મહુષ્યના ભવ કરે છે. ઉત્કૃષ્ટ આરાધક

श्री

प्रश्नामरति

प्रकरणम्

॥ ८५ ॥

पूर्वद्वयसम्पद्यपि तेषां भजनीयस्तुतरं भवति । पूर्वद्वयलाभः पुनस्तत्तत्लाभे भवति स्मिद्धः ॥ २३१ ॥

भावार्थ—दर्शन (सम्यक्त्व) ज्ञान अने चारित्र्यनी संपत्ति ए मोक्षनां साधन छे. तेमां एकना पण अभाव मोक्षमार्ग प्राप्त थतो नथी. (पूर्वलां) सम्यक्त्व अने ज्ञान वेनी प्राप्ति थये छते पढी कहेलुं चारित्र्य कोइने प्राप्त थइ शक्ये छे, तेमज चारित्र्यना लाभ थये छते पूर्वला वेनी लाभ नियमा थाय छे. २३०-२३१

विवेचन—सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान ने सम्यक्चारित्र्य ए त्रये एकठां मलेलां होय तोज ते संपूर्ण मोक्षप्राप्तिनां साधन छे; ते विना मोक्षना साधनभूत थइ शकतां नथी. ए सम्यक्त्वादि परस्परनी अपेक्षावडे ज मोक्षना साधक थइ शक्ये छे. त्रिफलां एटले हरडां, वेडां ने आमळां ए त्रये समभारे एकठां मलेलां होय तोज जेम अमुक व्याधिनिवारणादि कार्य करी शक्ये छे, ते सिवाय समविषमपणे अथवा एक के वे वानां खास व्याधिनिवारणलुं कार्य करी शकतां नथी; तेनी जेम अर्धां आ त्रिपुटी माटे पण समजलुं. ते त्रयमां पण सम्यग्दर्शन अने सम्यग्ज्ञान हलां सम्यक्चारित्र्यनी प्राप्ति होय के न होय पण सम्यक्चारित्र्यनी प्राप्ति साथे तो सम्यग्दर्शन अने सम्यग्ज्ञान होयज. एटले उत्तरना लाभे पूर्वद्वयना लाभ नियमा समजवो ने पूर्वद्वयना लाभे चारित्र्यनी भजना समजवी. पूर्वद्वय एटले सम्यग्दर्शन अने सम्यग्ज्ञान ते तो समकाले ज प्राप्त थाय छे, अने ते वे विना सम्यक्चारित्र्य प्राप्त थतुंज नथी, तत्पूर्वकज तेनो लाभ थाय छे. २३०-२३१

सम्यक्त्वादि साधनने आराधीने (पाकीने) केवी रीते अविकल अनुष्ठान करलुं ते कहे छेः—
धर्मावश्यकयोगेषु भावितात्मा प्रमादपरिवर्जी । सम्यक्त्वज्ञानचारित्र्याभाराधको भवति ॥ २३२ ॥

३ उपवास अने शिशिरऋतुमां जघन्य २, मध्यम ३ अने उत्कृष्ट ४ उपवास; अने वर्षाऋतुमां जघन्य ३, मध्यम ४ अने उत्कृष्ट ५ उपवास करे. पारणे आंवील करे. वीजा वैयावच्च करनार ४ मुनि अने १ आचार्य ते निरंतर आयांवील करे. प्रत्येकना छ छ मास गणतां एकंदर १८ मासे ए कल्प पूर्ण थाय. तेनी विशेष समजुती अने विधान प्रवचन सारोद्धारादि ग्रंथोधी जाणवुं. ४ सूक्ष्म संपराय नामे चारित्र के जेनी अंदर लोभ नामनी संपराय जे कषाय ते अत्यंत सूक्ष्म (अल्प) होय ते चारित्र श्रेणिगत मुनिने दशमे गुणठाणे होय. ५ पांचहुं यथाख्यात चारित्र ते अथारमा उप-शांतमोह अथवा धारमा क्षीणमोह गुणठाणे वर्तता मुनिने प्राप्त थाय छे. भगवंते जे प्रमाणे चारित्र कहुं छे ते प्रमाणे पूर्ण रूपमां जे चारित्र होय ते यथाख्यात चारित्र कहीए. अथवा अकर्णार्थपणाहुं चारित्र ते यथाख्यात चारित्र कहीए. आ-र्षांच प्रकारना चारित्र आठ प्रकारना कर्मोनी चय जे संचय तेनुं रित्तिकरण ते खाली करवुं-रहित करवुं एटले कर्मोना संचय रहित करनार होवार्थी चारित्र कहैवाय छे अने तेमां सम्यग् ज्ञानपूर्वक क्रियानुष्ठान करतुं होवार्थी ते मोक्षनुं प्रवर (श्रेष्ठ) साधन छे. ते चारित्र अनेक प्रकारना अनुयोगद्वारवडे, नैगमादि अनेक नयोवडे अने प्रत्यक्ष परोक्षादि प्रमाणो-वडे जाणवा-समजवा योग्य छे. २२८-२२९

सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान अने सम्यक्चारित्र ते त्रये एकठा मलेलां मोक्षना साधक छे के ते त्रये एकलां जुदां जुदां पण मोक्षना साधक छे ? तेनी उत्तर कहे छे.

सम्यक्त्वज्ञानचारित्रसंपदः साधनानि मोक्षस्य । तास्वेकतराभावेऽपि मोक्षमार्गोऽप्यसिद्धिकरः ॥२३॥

શ્રી

પ્રશ્નભરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૮૪ ॥

હત્યેતત્પશ્ચિધં ચારિત્રં મોક્ષસાધનં પ્રવરમ્ । નૈકૈરનુયોગનયપ્રમાણમાર્ગઃ સમનુગમ્યમ્ ॥ ૨૨૯ ॥

આવાર્થ—પહેલું સામાયિક, વીજું હેદોપસ્થાપન, ત્રીજું પરિહારવિશુદ્ધિ, ચોથું સૂત્રમસંપ્રદાય અને પાંચમું યથાર્થાત. એ પાંચ પ્રકારનું ચારિત્ર મોક્ષનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે અને તે અનેક અનુયોગ, નય અને પ્રમાણ માર્ગવડે કરીને સમ્યગ્ પ્રકારે જાણવા-આદરવા યોગ્ય છે. ૨૨૮-૨૨૯.

વિવેચન—રાગ દ્વેષ રહિતપણું તે સમ કહીએ તેનો જે આય કેન્ લામ થાય તેમજ જ્ઞાનાદિકનો ઉપચય થાય તેને સમ-આય સમાય કહીએ. તેજ છે પ્રયોજન જેનું તે પ્રથમ સામાયિક ચારિત્ર કહીએ. સામાયિક ચારિત્રનાં વે પ્રકાર છે.

૧. હત્વર, ૨. યાવત્કથિક. પહેલાં હેલા તીર્થકરને વારે સામાયિક ચારિત્ર હત્વર એટલે છ માસ પર્યંતનું હોય અને મધ્યમ ૨૨ તીર્થકરોને વારે યાંત્રજીવિત હોય. ૨. પૂર્વ પર્યાયનો શ્વેદ કરીને ઉત્તર પર્યાયનું સ્થાપન કરવું તે હેદોપસ્થાપ-નીય ચારિત્ર કહીએ. આ ચારિત્ર પહેલાં ને છેલ્લાં તીર્થકરને વારેજ હોય છે. હાલ જે વડી દીવાના નામથી ઓઢવાય છે તે આ વીજું હેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર છે. ૩. આહારના પરિત્યાગવડે કરીને એટલે તપાદિવડે કરીને જે આત્માની વિશુદ્ધિ કરવી તે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહીએ. તે ચારિત્ર નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ પર્યંત થયેલા નવ સાશુશ્રોનો ગણ ગચ્છમાંથી નીકળીને પરિહારિક કલ્પપણે સ્થિત થયેલ હોય તેને હોય છે. તેમાં ચાર પરિહારિક મુનિ ગ્રીષ્મ, શિશિર ને વર્ષા ઋતુમાં શ્વક ઉપવાસથી માંડીને પાંચ ઉપવાસ પર્યંત તપ કરે એટલે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં જઘન્યથી ૧, મધ્યમ ૨, અને ઉત્કૃષ્ટ

एक ज्ञान ज्यारे कहेवाय त्यारे आ प्रमाणे केवळज्ञान एक एम समाजतुं. अथवा आधारतमक श्रुतनो सर्वथ संभव न होवाथी एकहुं मतिज्ञान पण कहेवाय छे. ते ज्ञान मति ने श्रुत होय त्यारे कहेवाय छे. जण ज्ञान मति श्रुत ने अवधि अथवा मति श्रुत ने मनःपर्यव होय त्यारे कहेवाय छे. अवधिज्ञान विना पण मनःपर्यवज्ञान थाय छे. चार ज्ञान मति श्रुत अवधि ने मनःपर्यव साथे होय त्यारे कहेवाय छे. आ प्रमाणे ते संख्यानी विवचा जाणवी.

सम्यग्गटि जीव तत्त्वार्थअज्ञानरूप सम्यग्दर्शन मुक्त कहेवाय छे. तेतुं शंकादि शक्यरहित जे ज्ञान ते सम्यग्ज्ञान कहेवाय छे केमके ते यथावस्थित पदार्थने जाणनार छे; अने ते निश्चये अविस्मयणे सिद्ध थयेल छे. मिथ्यादर्शनना योग्यथी मति श्रुत ने अवधि ए श्रण ज्ञान सदसद् विशेष परिज्ञाननो अभाव होवाथी, गट्छाभाव होवाथी, उन्मत्तनी जेम असद् वस्तुनी उपलब्धि करावनार होवाथी अने ज्ञानना फळरूप धिरतिनो तेमां अभाव होवाथी अज्ञान कहेवाय छे. एटले मिथ्यागटि जीवोने मतिश्रुतादि होय ते मतिअज्ञानादिना नागथी ओळखाय छे. २२४ थी २२७.

आ पांच ज्ञानतुं स्वरूप घणुं विस्तारवाळं छे, परंतु स्वळसंकोचना कारणथी अत्र तेनो विस्तार करवामां आवयो नथी. सम्यग्दर्शन अने सम्यग्ज्ञानतुं निरूपण करीने हवे सम्यग्चारित्र्यतुं निरूपण करवामां आवे छे ते चारित्रना पांच प्रकार बतवे छे:—

सामाधिकमित्याद्यं छेदोपस्थापनं द्वितीयं तु । परिहारविशुद्धिकं स्वप्नसंपरायं यथाख्यातम् ॥ २२८ ॥

છે-તે મેલવતાં મતિજ્ઞાનના ૩૪૦ મેદ થાય છે. શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ અને ૨૦ મેદ થાય છે. અંગવાહ્ય અને અંગપ્રાવિષ્ટ એવા બે મેદ પણ તેના છે. અંગવાહ્યમાં આવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન, દશબૈકાલિકાદિકનો સમાવેશ થાય છે. અંગપ્રાવિષ્ટમાં આચારાંગાદિ દ્વાદશાંગીનો સમાવેશ થાય છે. આ બંને જ્ઞાન સર્વદ્રવ્યવિષયી છે.

અવાધિજ્ઞાનના જથ્થા, મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ મેદ છે, અનુગામી, અનનુગામી વિશેરે છ મેદ છે અને તરતમતા યોગે અસંખ્ય મેદ પણ થાય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનના ક્ષુભતિ ને વિપુલમતિ એમ બે મેદ છે. ક્ષુભતિ કરતાં વિપુલમતિ વિશેષ નિર્મલ છે. આ જ્ઞાન અવાધિજ્ઞાનના ઉત્કૃષ્ટ વિષય કરતાં અનંતમા માથના મનોદ્રવ્યને જાણનાર છે, પરંતુ તેના કરતાં અત્યંત વિશુદ્ધ છે અને તેના સ્વાભી અપ્રમત્ત મુનિ જ છે-વીજાને તે જ્ઞાન થતું નથી. જાતિસ્મરણ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો જ મેદ છે. મતિ શ્રુત ને અવાધિ એ ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાદર્શનના યોગથી વિપર્યયમાવને પામે છે એટલે તે મતિજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનના નામથી ઓલણાય છે. કેવલજ્ઞાન તો સર્વ જીવને એક સરહું જ થતું હોવાથી તેના મેદ વિભેદ નથી. આ જ્ઞાન સંવંધી વિશેષ વિચાર તેના મેદ, કાલ, કારણ, સ્વામી, કેત્રાદિ જાણવાથી જાણી શકાય છે. વિસ્તારના ફલ્લકે શ્રી નંદીશ્વર અને વિશેષાવશ્યકાદિથી તે જાણી લેવો.

આ પાંચ જ્ઞાન પૈકી સમકાલે કેટલા હોય ? તેના ઉત્તરમાં ૧-૨-૩-૪ હોય એમ કહેલ છે. સમકાલે પાંચ જ્ઞાન એટલા માટે ન હોય કે જ્યારે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રથમના છાદ્યસ્થિત જ્ઞાન બે ત્રણ કે ચાર હોય તે નષ્ટ થઈ જાય છે. માત્ર એકહું કેવલજ્ઞાન જ લોકાલોક પ્રકાશક રહે છે કે જેમાં વીજાની વીલકુલ અપેક્ષા હોતી નથી. જીવને

સંસારમાં અપરિમિત કાલ પર્યંત પરિબ્રમણ કરે છે. એ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ અન્ય મંથોથી જાણી લેવું. અહીં તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી.

હવે જ્ઞાનના મુખ્ય પાંચ મોદ છે. તેમાં મે પરોક્ષ જ્ઞાન છે અને ત્રણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. અક્ષ શબ્દ અહીં આત્માવાચક છે. જે જ્ઞાન દંદ્રિયોના સાધન સિવાય પરમાર્થુ જાણી શકે છે અર્થાત્ જે જ્ઞાનમાં આત્માને દંદ્રિયાદિકની અપેક્ષા રહેતી નથી તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના પણ મે પ્રકાર છે. દેશ પ્રત્યક્ષ ને સર્વ પ્રત્યક્ષ. અવધિ ને મનઃપર્યવ એ દેશ પ્રત્યક્ષ છે; કેવલજ્ઞાન સર્વપ્રત્યક્ષ છે. મતિ અને શ્રુત એ મે પરોક્ષ જ્ઞાન છે. તે દંદ્રિય અને મનના નિમિત્તથી દંદ્રિયોદ્ધારા આત્માને થાય છે; સાક્ષાત્ આત્માને પરમાર્થો થતા નથી. એ મેં જ્ઞાન ધર્યોપશમજન્ય છે. પ્રત્યક્ષજ્ઞાનમાં પણ અવધિ ને મનઃપર્યવ ધર્યોપશમજન્ય છે અને કેવલજ્ઞાન સાધિક માપનું છે. તે જ્ઞાનાવરણીય કર્તના સર્વથા લયથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. મતિજ્ઞાનનું મીઠું નાશ આશ્મિનિર્વોધિક જ્ઞાન છે. શ્રુત-આગમ તે અર્તોદ્રિય વિષયવાહું છે, પરંતુ તે સર્વજ્ઞકથિત હોવાથી સધાય વોધ આપનાર છે એટલે તે પ્રમાણપૂર્વ મથાય છે.

મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્ચિત અને અશ્રુતનિશ્ચિત એવા મે પ્રકાર છે. શ્રુતનિશ્ચિતના અવગ્રહ, દૃઢા, અપાય ને ધારણા એવા ચાર મોદ છે. અવગ્રહના પણ પ્યંજનાવગ્રહ ને અર્થાવગ્રહ એવા મે પ્રકાર છે. શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના એકંદર મોદ થાય છે. એ દરેક મોદના વલી વહુ ને અલહુ, વહુવિધ ને અવહુવિધ વિશેરે ચાર ચાર મોદ થાય છે, એટલે ધધા મલી મોદ મોદ થાય છે. અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના ઔત્પાતિથી, વૈનવિથી, કાર્યણી અને પારિણામિકી શુદ્ધિરૂપ નાર મોદ

શ્રી

અશ્વમરતિ

અકરણ્ય

॥ ૮૨ ॥

આવાર્થ:—ઉપર કહેલા સમ્યગ્દર્શન (તત્ત્વશ્રદ્ધાન)થી વિપરીતપણું, ગુરુહપદેશનો અનાદર અને સંશય તે મિથ્યાત્વ છે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એવું જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. તેમાં શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન એમ બે પ્રકારનું જ્ઞાન પરોક્ષ જાણવું: અને અર્વાધિ, મન:પર્યાય તથા કેવલ એ ત્રણ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ (જ્ઞાન) જાણવું. ઉત્તરભેદ વિષયાદિવહે થાય છે, તેથી આ જ્ઞાનનો વિશેષ વોધ થઈ શકે છે. એક આત્માને વિષે એકથી માંડીને ચાર જ્ઞાન પર્યંત હોવા ઘટે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનું જ્ઞાન નિશ્ચે કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે, તેમજ મિથ્યાત્ત્વસંયુક્ત એવાં આદિનાં ત્રણ (જ્ઞાન) અજ્ઞાન કહેવાય છે.

વિવેચન—આ ચાર શ્લોક પૈકી પ્રથમના અર્થ શ્લોકમાં જ મિથ્યાત્ત્વનું સ્વરૂપ કહેલું છે. તત્ત્વાર્થની યથાર્થ શ્રદ્ધા ન હોવી તે મિથ્યાત્ત્વ છે. હ્યાંસુધી પ્રાણીને કર્મસ્થિતિ વિશેષ હોય છે ત્યાંસુધી તેને તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા થતી જ નથી. આ સંસારમાં અનાદિ કાલથી અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન કરતાં હ્યારે પ્રાણીને હેંહું પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ માવી સંસાર માત્ર એટલો જ રહે છે ત્યારે તેનામાં માર્ગાનુસારીપણું આવે છે અને તે કરતાં પણ હ્યારે સંસારસ્થિતિ ઘટે-અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલી વધારેમાં વધારે રહે ત્યારે જીવ સમાકિત પામે છે. હ્યાંસુધી જીવ સમાકિત પામતો નથી ત્યાં-સુધી તેનામાં વિપર્યયમાવ રહે છે. જહ ચેતનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તેને સમજાતું નથી-તેના પર યથાર્થ શ્રદ્ધા આવતી જ નથી. તેવા માવને શાસ્ત્રકારે મિથ્યાત્ત્વ કહેલ છે. તેના અભિગ્રાહિક, અનભિગ્રાહિક, અભિનિવેશિક, અનામોગિક અને સાંશયિક એવાં પાંચ પ્રકાર છે. તેમજ વીજા પણ તેના વણા મેદો શાસ્ત્રમાં વર્તાવેલા છે. તે મેદોને વરાવર સમજીને જેટલો પ્રયાસ થઈ શકે તેટલો કરી આ મહાન્ દોષને ટાલવાની જરૂર છે. પ્રાણીનો પરમ શત્રુ મિથ્યાત્ત્વ છે. તેનાવહે જ પ્રાણી

वंतनी प्रतिमाना देखवाथी अथवा साधु मुनिराजना दर्शन मात्राथी पूर्वोक्त प्रकारे सम्यग्दर्शन प्राप्त थाय छे ते निसर्ग समकित कहेवाय छे. शुभ परिणाम, निसर्ग ने स्वभाव ए त्रये शब्दो एक ज अर्थना वाचक छे. हवे जे गुरुमहाराज विनोदना उपदेशाथी शुभ परिणाम उत्पन्न थाय छे अने तेथी ग्रंथीभेद यतां समकित प्राप्त थाय छे ते अधिगम समकित कहेवाय छे. शुभ परिणामनी तो बनेमां तुल्यता छे; मात्र कारण परत्वे ज भेद छे. शिवा, आगमोपदेश ने शास्त्रश्रवण ए त्रये अधिगमना वाचक ज छे. सम्यग्दर्शन ते आत्मस्वरूपनुं वास्तविक देखनुं, ते तत्त्वार्थश्रद्धानवहे ज थाय छे. एदले सम्यग्दर्शन ने समकित एकज वस्तु छे. २२२-२२३

हवे आ प्रकारे प्राप्त यता समकितनी अप्राप्ति तेमज तेनाथी विपर्यय भाव ते मिथ्यात्व छे एम कहे छे अने ज्ञानना भेद समजावे छे:—

एतत्सम्यग्दर्शनमनधिगमविपर्ययौ तु मिथ्यात्वम् । ज्ञानमथ पञ्चभेदं तत्प्रत्यक्षं परोक्षं च ॥ २२४ ॥

तत्र परोक्षं द्विविधं श्रुतमाभिनिबोधिकं च विज्ञेयम् । प्रत्यक्षं त्ववधिमनःपर्यायौ केवलं चेति ॥ २२५ ॥

एषामुत्तरभेदविषयादिभिर्भवति विस्तराधिगमः । एकादीन्येकस्मिन् आज्यानि त्वाचतुर्भ्य इति ॥ २२६ ॥

सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति नियमतः सिद्धम् । आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ॥ २२७ ॥

હવે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રાદિનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રારંભમાં પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ કહે છે:—
 एतेनैवध्यवसायो योऽर्थेषु विनिश्चयेन तत्त्वमिति । सम्यग्दर्शनमेतत्तु तद्विसर्गादधिगमाद्वा ॥ २२२ ॥
 ચિહ્નાગમોપદેશશ્રવણાન્યેકાર્થિકાન્યધિગમસ્ય । एकार्थः परिणामो भवति निसर्गः स्वभावश्च ॥ २२३ ॥

भावार्थ—આ નવ પદાર્થોને વિષે વિશેષે કરીને નિશ્ચયપૂર્વક ‘આજ તત્ત્વ’ एवો જે અધ્યવસાય તે સમ્યગ્દર્શન. ए सम्यग्दर्शन स्वभावथी अथवा गुरुउपदेशथी यह शके છે. શિષ્યા, આગમોપદેશ અને શાસ્ત્રશ્રવણ ए गुरुउपदेशना एकार्थवाचक છે. તેમજ પરિણામ, નિસર્ગ અને સ્વભાવ ए पण एकार्थवाचक છે. २૨૨-૨૨૩

विवेचन—उपर कही गयेला जीवादि नव पदार्थोंने विषे जे निश्चय-अर्थात् ते यथार्थ છે-तथ्य છે-सत्य છે एवा નિર્ણયવાળો અધ્યવસાય તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. તેમાં પારકી દાક્ષિણ્યતા કે અનુદ્વિતિ ન હોવી જોઈએ-આત્માનાજ શુદ્ધ અધ્યવસાય एवा होवा जोइए. તે સમ્યગ્દર્શન કે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે. નિસર્ગથી ને અધિગમથી. ‘નિસર્ગથી एटले स्वभावथी. संसारमां परिअसण कराता जीवने अनामोणे कर्मनो क्षय थवाथी अर्थात् कर्म ओछा थवाथी-यथाप्रवृत्ति करणवडे कर्मोनी स्थिति घटवाथी ग्रंथी-देशने पामीने, अपूर्व करणना लाभवडे, ते ग्रंथीनो भेद करीने अर्थात् अवि निविड एवी जे राजद्वेपनी परिणति तेने निवारीने अनिद्विचि करण पामवाथी एटले शुभ परिणामनी अनिद्विचि-स्थिरता थवाथी प्राणी स्वभावे ज समकित पामे छे तेने निसर्ग समकित कहे छे. तेनुं लक्षण-चिन्ह तत्त्वार्थश्चक्षान छे. जे भग-

સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે પુનઃ પુનઃ પ્રાણીને સંસારમાં પરિશ્રમણ કરાવે છે. હવે વંધતત્ત્વ સમજાવે છે. કર્મની સંતતિ-
 જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો અવિચ્છેદ તે વંધ કહેવાય છે. કારણકે પૂર્વકર્મના ઉદયવડે જ પ્રાણી નવાં કર્મ વાંધે છે અને તે
 ઉદયમાં આવતાં સુધી સત્તાપણે રહે છે. પૂર્વ કર્મ સિવાય નવાં કર્મ વંધાતાં નથી. વંધના વ્યાર પ્રકાર કહેલા છે. ૧ પ્રકૃતિ
 વંધ, ૧ સ્થિતિ વંધ, ૨ અનુભાગ વંધ અને ૩ પ્રદેશ વંધ. આ ચારેનો પ્રદેશવંધમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. કારણ કે વંધાયેલ
 કર્મોના પ્રદેશોનો સ્વભાવ, તેની સ્થિતિ અને તેનો રસ તે પ્રદેશમાં જ રહેલ છે. બીજી રીતે પ્રકૃતિવંધમાંનુંપણ વીજા ત્રણ
 પ્રકારના વંધનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. આ ચારે પ્રકારના વંધનું સ્વરૂપ કર્મશ્રેય, કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહાદિકથી
 જાણવા યોગ્ય છે. વંધનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા પછી તેને અટકાવવાનો ઉપાય ઠીક થઈ શકે છે. જેમ વ્યાધિનું યથાર્થ
 નિદાન થયા પછી ચિકિત્સા બરાબર થઈ શકે છે તેમ. સમગ્ર પ્રકારે કર્મોનો જે આત્મ્યતિક લય-વિયોગ તે મોત્ત કહેવાય
 છે. મોત્ત તે કાંઈ જુદી વસ્તુ નથી. અનાદિ કાલથી કર્મોવડે વંધાયેલા જીવોનું જે તદન કર્મરહિત થઈ જવું-કર્મોનો દ્વો
 આત્મ્યતિક વિયોગ થવો કે જે ફરીને વંધાય નહીં તેનું નામ મોત્ત. દ્વો કર્મવિરહ દશા થતાં શુદ્ધ નિર્મલ થયેલ આત્મા
 લોકાગ્રે જહને રહે છે. પ્રસંગોપાત મોત્ત (સિદ્ધિ) સ્થાનનું વર્ણન મોત્તદ્વારમાં કરવામાં આવે છે, તેમજ સિદ્ધના ભેદ અને
 તેની સંતપદાદિ નવ દ્વારવડે પ્રરૂપણ કરવામાં આવે છે, તે નવતત્ત્વ પ્રકરણાદિકથી જાણી લેવી. વાકી મોત્તતત્ત્વનો ષ્વર્થ
 તો ઢુંકામાં ઉપર જણાવ્યો છે તેજ સમજવો. આ પ્રમાણે કર્તા કહે છે કે-સંઘેપથી નવ પદાર્થો કસા. ૨૨૧

इति नवतत्त्व स्वरूपम्.

श्री

अश्वमेदवि

प्रकरणम्

॥ ८० ॥

संहततपउपधानात्तु निर्जरा कर्मसन्ततिर्वन्धः । वन्धवियोगो मोक्षस्तिवति संक्षेपाच्चपदार्थाः ॥ २११ ॥

भाष्यार्थ—संवरयुक्त जीवने तप-उपधान शक्ती निर्जरा शाय छे. कर्मनी संतति ते वन्ध, अने वन्धनो वियोग (सर्वथा अभाव) ते मोक्ष. ए रीते संक्षेपशी नव पदार्थो क्ख्या. २२१

विवेचन—जेणे आश्वना द्वार, संवरवडे रोक्री दीया छे. एवा जीवनो यथाशक्ति तपसां प्रवेश यतां अपूर्व (नवां) कर्मनो प्रवेश रोक्याय छे अने पूर्वोपार्जित कर्मनी निर्जरा एटले क्षय शाय छे. ते तपसुं वीडुं नाम उपधान पण छे. माथानी नीचे राखेडुं उपधान-ओशीकुं जेम मस्तकने अथवा शरीरने सुखना कारणरूप शाय हे तेम तप पण प्राणीने सुखना कारणरूप होवाशी उपधान कहेवाय छे. ते तप १२ प्रकारे छे. छ प्रकारे बाह्य तप छे अने छ प्रकारे अभ्यंतर तप छे. बाह्य-तप करतां अभ्यंतर तप-अनेक गुण फलदायक छे. पूर्व कर्मने निर्जरवासां तपज अपूर्व निमित्त छे. तप सिवाय पूर्व कर्म निर्जरी शकातां नशी. कर्मसुं निर्जरवुं एटले जीवने फल-विपाक आप्या सिवाय प्रदेशोदयवडे आत्माशी. तेनुं छुडं पडी जवुं. आ तप निकचित कर्मने पण बालीने भस्म करी दे छे. तप शब्दमात्रशी उपवासादि अनशन तप तरफ ज माणसनी दृष्टि-खेचाय छे, तेनेज तप तरिके ओळखे छे, परंतु तपना बारे प्रकार तरफ दृष्टि करवी. अभ्यंतर तपसां विनय, वैयावच्च, स्वाध्याय, ध्यान विगोरेने तप तरिके ज गणेल छे. ते तप महा लाभकारक छे अने तेनावडेज अनंत भवोनां पूर्ववद् कर्म निर्जरी शके छे. मात्र बाह्य तपनी के अज्ञानकष्टनी तेवी शक्ति छे ज नहीं. अज्ञानकष्टशी तो मात्र पौद्गलिक

મેદ છે, અને તેના ઉત્તર મેદ ૧૭ થાય છે. તેમાં ૨૫ ક્રિયા મેલવતાં ૪૨ મેદ થાય છે. પરંતુ ૯ સર્વમાં મુખ્યતા યોગની છે. યોગની સાથે કપાયાદિ મળવાથી પ્રાણી શુભાશુભ કર્મ બાંધે છે; દૃઢલે મન વચન કાયાના યોગનો આગમકથનપૂર્વક વ્યાપાર અર્થાત્ જે રીતે આગમોમાં કર્તવ્યકર્તવ્ય વતાવેલું છે તે પ્રમાણે સમજીને કર્તવ્ય આચરવું અને અકર્તવ્ય તજવું તેથી પુણ્યાશ્વ થાય છે. અર્થાત્ પુણ્યપ્રકૃતિ-શુભ પ્રકૃતિ વંધાય છે; અને સ્વેચ્છાપૂર્વક મન વચન કાયાનો જે વ્યાપાર દૃઢલે પૌદ્ગલિક માનમાં રાવવું માવવું, કર્તવ્ય ન કરવું અને અકર્તવ્ય કરવું તેથી પાપાશ્વ થાય છે. અર્થાત્ પાપ પ્રકૃતિ-અશુભ પ્રકૃતિ વંધાય છે. અર્હાં શુભ યા અશુભ કર્મનું આવવું તેને આશ્વ કહેલ છે. આત્માની સાથે તે કર્મપુદ્ગલોનું જે વદ્ધ થવું તેનો બંધ તરીકે વંધતત્ત્વમાં ઉપદેશ કરેલો છે. શુભ કે અશુભ કોઈ પણ પ્રકારના કર્મ બાંધવા તેથી જીવ સંસારમાં મમે છે-હુટી શકતો નથી, તેથી આશ્વતત્ત્વના વે મેદ છતાં તેને હેય-ત્યાજ્યજ ગણેલ છે.

આ શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં આશ્વતત્ત્વનું નિરૂપણ કરીને ઉત્તરાર્ધમાં સંવર તત્ત્વ ટુંકામાં સમજાવેલ છે. શાસ્ત્રકાર મન, વચન અને કાયાની ગુપ્તિ-તેને ગોપવવા-પોતાને વશ કરવા-યથેચ્છ પ્રવર્તવા ન દેવા, તેને નિરાશ્વ અથવા સંવર કહે છે. આ સંવર આશ્વના દ્વારનો રોધ કરનાર છે. તેના સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિસહ, યતિધર્મ, માવના ને ચારિત્ર ઇવા મુખ્ય ૬ મેદ છે અને તેના ઉત્તર મેદ ૫૭ થાય છે. સમિતિગુપ્તિપુરઃસર મન વચન કાયાની જે પ્રવૃત્તિ તે સંવર છે. સંવરના બીજા પણ અનેક મેદો છે. આશ્વ ને સંવર તત્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણવાના ઇચ્છકે નવતત્ત્વાદિ પ્રકરણોનું જ્ઞાન મેલવવું. ૨૨૦

હવે નિર્જેરા, વંધ ને મોક્ષ-૯ ત્રણ તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહે છે:—

મી

અગમરતિ

અક્ષરવાપ્

॥ ૭૯ ॥

૩ અને ૨૫ કષાય વિગેરે ૮૪ પાપપ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તે આત્માને અશુભ ફલ આપે છે. આ પ્રકૃતિઓનું વિશેષ સ્વરૂપ શાસ જાણવા યોગ્ય છે. અહીં સ્થલ સંકોચના કારણથી તે વતાવેલ નથી. તેના અર્થાં કર્મગ્રંથ, નવતત્ત્વાદિકર્મમાંથી જોઈ લેવું. આ શ્લોકમાં બે શબ્દ ધ્યાન રાખવા લાયક છે. એક તો 'જિનશાસને દષ્ટમ્' એ શબ્દ કહેલ છે તેથી એ સમજવાનું છે કે આ પુણ્ય પાપ અથવા શુભાશુભ પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ જિન શાસનમાં જ કહેલું છે. અન્ય કોઈપણ દર્શનમાં કર્મપ્રકૃતિઓનું આનું યથાર્થ અને વિસ્તૃત સ્વરૂપ કહેલું નથી. બીજો શબ્દ 'સર્વજ્ઞનિર્દિષ્ટમ્' કહેલ છે. એ શબ્દ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે આ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞનું કહેલું છે; હથાસ્યનું—અન્યમતિનું કહેલું નથી. વળી તેમાં બીજું એ પણ રહસ્ય રહેલું છે કે એ આગમગ્રાહ્ય પદાર્થ છે માત્ર હુદિગ્રાહ્ય નથી. સર્વજ્ઞકથિત હોવાથી તેને તથાપ્રકારે સર્વદેવો એ સમાકિતી જીવોનું લક્ષણ છે. ૨૧૬

દેવે એ પુણ્ય પાપના કારણભૂત આશ્રવ તત્ત્વ છે તેનું તથા તે આશ્રવને રોકનાર સંવર તત્ત્વનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રકાર કહે છે—
યોગઃ શુદ્ધઃ પુણ્યાશ્રવસ્તુ પાપસ્ય તદ્વિપર્યાસઃ । વાક્કાયમનોશુસિર્નિરાશ્રવઃ સંવરસ્તૂત્તઃ ॥ ૨૨૦ ॥

આવાર્થ—શુદ્ધ એવા મન વચન અને કાયાના યોગ (વ્યાપાર) તે પુન્યાશ્રવ, તેથી વિપરીત તે પાપાશ્રવ અને મન વચન કાયાની શુષ્ઠિ તે નિરાશ્રવ એવો સંવર કહ્યો છે. ૨૨૦

ચિત્તેચ્છન—મન વચન કાયાના જે યોગ તેનો આગમપૂર્વક જે વ્યાપાર તે પુણ્યાશ્રવ છે, અને સ્વેચ્છાપૂર્વક જે વ્યાપાર તે પાપાશ્રવ છે. એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ઈદ્રિય, કષાય, અન્નત અને યોગ એ રીતે આશ્રવના મુલ્ય ૪

પર્વોસ વર્ષે અપર છે, આમ પરત્વાપરત્વ પણ કાલકૃત જ છે. અર્થાત્ તેને અપેક્ષીને જ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે પરિણામ વર્તના અને પરાંપરત્વવર્હે કાલદ્રવ્ય જાણી-ઓલણી શકાય છે. જીવદ્રવ્ય હું હું ઉપકાર કરે છે ? ઉત્તર—તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરે છે, શ્રુતાદિ જ્ઞાન ઉપજાવે છે, ક્રિયાનુષ્ઠાનરૂપ ચારિત્રનો ઉપદેશ કરે છે અને શક્તિવિશેષ જે વીર્ય તેને દેલાહે છે; તથા લિપિ-અક્ષરાદિ સંવિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે. આ વધા જીવકૃત ઉપકાર છે. ૨૧૮.

इति जीवाजीव स्वरूपं.

जीव અને અર્જીવ તત્ત્વનું નિરૂપણ કર્યા પછી હવે પુણ્ય પાપ-ए वे पदार्थने ओलखवा माटे शास्त्रकार कहे છે:—

पुद्गलकर्म शुभं यत्तत्पुण्यमिति जिनशासने दृष्टम् । यदशुभमथ तत्पापमिति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टम् । २१९।

આવાર્થ—શુભ એવાં જે કર્મનાં પુદ્ગલ તે પુન્ય અને અશુભ એવાં કર્મનાં પુદ્ગલ તે પાપ એમ સર્વજ્ઞ મનવાને કહ્યું છે. ૨૧૯

વિશેષચન્ન—આઠ કર્મની ઉદયમાં ૧૨૨ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેમાં મિશ્રમોહની તથા સમાકેતમોહની ૯ જે મલેલી છે. તથા વર્ણ, ગંધ, રસ ને સ્પર્શ ૯ ચાર નામકર્મની પ્રકૃતિઓ શુભ અશુભ વર્ગે પ્રકારની હોવાથી ૧૨૬ પ્રકૃતિ ઉદયમાં થાય છે. તેમાં ઉચ્ચ નોત્ર, સાત્તાવેદની, મનુષ્યની ગતિ इत्यादि ૪૨ પ્રકૃતિઓ જે શુભ છે તે પુણ્ય નામથી ઓલણાય છે. અર્થાત્ ફલરૂપે પ્રદર્શિત થતી ૯ ૪૨ પુણ્યપ્રકૃતિ કહેવાય છે; અને પાંચ જ્ઞાનાવરણી, નવ દર્શનાવરણી, પાંચ અંતરાય, મિથ્યાત્વાદિ.

શ્રી

મહાપ્રભરતિ
મંજરસ્ય

॥ ૭૮ ॥

દારીર, મન, વચ્ચન ને કાયા, તેની ચેષ્ટા (ક્રિયા), આસોચ્છાસ એ સર્વ પુદ્ગલના જ પરિણામ છે. દુઃખ અને સુખ પણ પુદ્ગલજનિત જ છે. જીવિતને ઉપગ્રહ કરનારા દૂધ, ઘી વિશેરે અને મરણને ઉપગ્રહ કરનારા વિપ, નારલ વિશેરે તે સર્વે પુદ્ગલના જ ઉપકાર (પરિણામ) છે. અહીં ઉપકાર, પરિણામ, સ્વભાવ એકાર્થવાર્ત્તી સમજવા. એટલે ઉપર વતાવેલા વધા વાનાં પુદ્ગલસ્કંધોવંદે જ થાય છે. તે તેનો જ સ્વભાવ છે. તેમાંના કેટલાક ભાવ જીવની સાથે મલવાથી થાય છે અને કેટલાક સ્વાભાવિક થાય છે; પરંતુ જીવના મલવાથી જે થાય છે તે પણ સ્વભાવ કે પરિણામ તો પુદ્ગલ સ્કંધોનો જ સમજવો. ૨૧૬-૨૧૭.

હવે કાલ અને જીવદ્રવ્યના ઉપકાર વતાવે છે:—

પરિણામવર્તનાવિધિપરાપરત્વગુણલક્ષણઃ કાલઃ । સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રવીર્યશિલાગુણા જીવાઃ ॥ ૨૧૮ ॥

માવાર્થ—પરિણામવર્તનારૂપ અને પરાપરત્વ ગુણલાક્ષે કાલદ્રવ્ય છે. સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને વીર્ય શિલા ગુણવાળા જીવો છે. ૨૧૮.

વિવેચન—હુલાદિના અંકુર વધે છે, ઘટે છે, લય પામે છે એ કાલજનિત ઉપકાર છે. આ વર્તે છે, આ નથી વર્તતું એ પણ કાલને અપેક્ષીને જ કહેવાય છે તેથી તે પણ કાલકૃત ઉપકાર છે. પાંચ વર્ષથી દશ વર્ષ પર છે અને પચાસ વર્ષથી

૧ હાસિ-હુલિરૂપ. ૨ ગુર-લઘુપણું (વયમાં એકબીજાથી ન્હાના-મ્હોટાપણું).

અવકાશ આપે છે એમ નથી. ૨૧૫.

હવે પુદ્ગલ દ્રવ્ય શું ઉપકાર કરે છે તે કહે છે:—

સ્પર્શરસગન્ધવર્ણાઃ શબ્દો વંધશ્ચ સ્વરૂપમતા સ્થીર્યમ્ । સંસ્થાનં ભેદતમશ્ચાપોયોતાતપચ્ચેતિ ॥ ૨૧૬ ॥

કર્મશરીરમનોવાગ્વિચેષ્ટિતોચ્છ્વાસદુઃખસુખદાઃ સ્યુઃ । જીવિતમરણોપગ્રહકરાશ્ચ સંસારિણાઃ સ્કન્ધાઃ ॥ ૨૧૭ ॥

આવાર્થ—સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ, વંધ, સ્વરૂપતા, સંસ્થાન, ભેદ, અંધકાર, છાયા, ઉદ્યોત અને આતપ એ સર્વ પુદ્ગલસ્કંધો સંસારી જીવોને કર્મ, શરીર, મન, વાક્ષેષ્ટા તથા ઉચ્છ્વાસદ્વારા દુઃખ સુખ દેનારા અને જન્મામરણમાં સહાય કરનારા થાય છે. ૨૧૬—૨૧૭.

વિવેચન—પુદ્ગલો સંસારી જીવોને સ્કંધપણે અનેક પ્રકારે ઉપકારક થાય છે; પરમાણુપણે તે કાંઈ પણ કરી શકતા નથી. હવે તેના ઉપકાર માણાવે છે—સ્પર્શ, વર્ણ, રસ ને ગંધ એ પુદ્ગલ દ્રવ્યના ઉપકાર છે, શબ્દપરિણામ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો જ ઉપકાર છે, કર્મપુદ્ગલનો આત્મપ્રદેશોની સાથે ધીર નીરની જેવો એકલોલી આવ થાય છે તે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો જ ઉપકાર છે, અનંતપ્રદેશી સ્કંધ જે સ્વપ્ન પરિણામને પામે છે તે પુદ્ગલનો ઉપકાર છે તેમજ તે સ્કંધો અથ ને પ્રેક્ષ્યજુષ્યાદિમાં સ્થૂલપણે પરિણમે છે તે પણ પુદ્ગલનો જ ઉપકાર છે, ચતુરસાદિ સંસ્થાન (આકૃતિ) જે થાય છે તે પુદ્ગલનો ઉપકાર છે, સ્વંદરૂપ મોદ થાય છે તે પણ પુદ્ગલનું પરિણામ છે; અંધકાર, છાયા, ચંદ્ર તારા વિગેરેનો ઉપોત્ત અને સ્પર્શાદિકનો આતપ એ સર્વ પુદ્ગલના જ પરિણામ છે, જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ તે પુદ્ગલનો જ ઉપકાર છે, ઔદારિકાદિ

चित्रेचन—स्वयमेव गतिमान श्येला जीव अने पुद्गल ए वे द्रव्योने धर्मास्तिकाय गतिमां सहाय आपे छे, पण ते नहीं चालता एवा जीव के पुद्गल द्रव्यने चलावतुं नथी, मात्र गतिपरिणतने ज सहाय आपे छे. जेम चालता एवा मत्स्यने जल उपकारक छे तेम. वली जेम आकाश द्रव्य स्वयमेव अवगाहमान द्रव्यने अवगाह आपाना कारणभूत थाय छे; परंतु अनवगाहमान द्रव्यने कलात्कारे कांह अवगाह आपतुं नथी तेम. वली जेम स्वयमेव कृषिकार्य (खेती) मां करावतो नथी तेम. वली जे बगलिओने गर्भाधान के प्रसव श्वानो होय तेने वरसादना गर्जारवनो शब्द सांभलवाथी गर्भाधान के प्रसव थाय छे पण जेने गर्भाधान के प्रसव श्वानो न होय तेने कलात्कारे वरसादनो गर्जारव कांह गर्भाधान के प्रसव करावतो नथी तेम. वली गुरु विगेरेनो प्रतिबोध जेने पापथी विरमवुं होय तेने पापथी विरमवामां निमित्तभूत धर्मद्रव्यने गतिपरिणामवाका जीवो तथा पुद्गलोने गतिमां अपेला कारण समजवुं. तेज रीते स्वयमेव स्थिति करता (स्थिर रहेता) एवा जीव पुद्गलने स्थितिमां अपेला कारण अधर्मास्तिकाय द्रव्य जाणवुं. ते कांह स्थिर रहेवा न इच्छता एवा जीव के पुद्गलने कलात्कारे स्थिर राखतुं नथी. मात्र स्थितिपरिणतने स्थितिमां ते उपकारी छे. आकाश अवकाश लेवाने इच्छता जीव अने पुद्गलने अवकाश आपे छे, अर्थात् तेनो उपयोग अवकाश अर्थे थाय छे. ते कांह इच्छापूर्वक

१ अर्हाँ इच्छा शब्द जीव साथे ज जोडवो.

लोक व्यापकपणे एक द्रव्य समजतुं. कैमके लोकाकाशने अलोकाकाश एम वे पृथक् द्रव्य नथी. जीवो अनंत छे अने ते चारे गतिमां तेमज सिद्धावस्थामां पृथक् पृथक् स्वरूपे रहेला छे. पुद्गल पण अनंत छे अने ते परमाणुरूपे तेमज द्व्यणुकादिथी श्रांतीने अनंत परमाणुना स्कंधरूपे पृथक् पृथक् रहेला छे. कालद्रव्य अतीत अनागतादि भेदवडे करीने अनंत समयात्मक छे. हवे अस्तिकाय शब्द माटे कहे छे—अस्तिकाय शब्द कालद्रव्य विनाना पांच द्रव्योने माटे छे. कारण के काल अस्तिकाय नथी, वाकीना पांच अस्तिकाय छे. अस्तिकाय प्रदेशना समूहतुं नाम छे. पांच द्रव्योमां प्रदेशोनो समूह छे, कालना प्रदेशतुं नाम समय छे. ते समय वर्तमान तो एक समयरूप ज छे. ते समयोनो प्रचय थतो नथी. कारण के वर्तमान समय चीजे समये अतीत भावने पांमे छे, तेथी काल अस्तिकाय नथी. धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय ने एक जीवना असंख्याता प्रदेश छे. (त्रये सरखा छे.) आकाश लोकालोक व्यापक होवाथी अनंत प्रदेशी छे. मात्र लोकाकाश असंख्य प्रदेशी छे. पुद्गल द्रव्यो अनंत छे.

जीव विनाना पांचे द्रव्यो कर्तृत्वपणाथी शून्य छे, एक जीव ज शुभाशुभ कर्मोनो कर्त्ता छे. २१४

धर्मास्तिकायादि द्रव्योतु कार्य अथवा रचभाव कहे छे:—

धर्मा गतिस्थितिभतां द्रव्याणां गत्युपग्रहविधाता । स्थित्युपकर्ताऽधर्मा ज्वकाशदानोपकृद्भजनय् ॥ २१५ ॥
 भावार्थ—गतिपरिणामी जीव अने पुद्गल द्रव्योने गतिमां सहाय देनार धर्मास्तिकाय छे. स्थितिमां सहाय देनार अधर्मास्तिकाय छे अने अवकाश आपवा रूप सहाय करनार आकाशद्रव्य छे. २१५.

કહેવાય છે અને તેથી પર અલોક છે. જે આકાશમાં જીવાજીવાદિ પદાર્થ પંચક રહેલા છે તે લોકાકાશ છે અને ज्यां जी-
वादि पदार्थानो सर्वथा अभाव છે તે અલોકાકાશ છે. લોકાકાશ અને અલોકાકાશ एवो मात्र जीवादिकना आधारपणा-
शील भेद पड़ेलो છે, વાકી તો તે વંને एकरूपज છે. કાલ દ્રવ્ય મનુષ્યલોકવ્યાપી છે; અર્થાત્ તેનો મુલ્ય આધાર चर ज्यो-
तिषी उपर रहेलो છે અને चर ज्योतिषी मात्र मनुष्यलोकमां एतस्य अतीदीपमां ने वे समुद्रमांज છે, તેની ફરતો માનુષોત્તર
પર્વત છે. તેટલા જેવની અંદરજ वर्त्तमानादि लक्षण काल द्रव्य છે. વાકી કાલની વર્તના તો સર્વત્ર છે. વાકીના ચાર દ્રવ્યો
धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, पुद्गल અને जीव लोकव्यापी છે. धर्मास्तिकाय ने अधर्मास्तिकाय लोकव्यापी एक अवंड
द्रव्यज છે. सूक्ष्म शरीरवाला सूक्ष्म एर्केद्रिय जीवो आखा लोकमां व्यापीने रहेला છે. पुद्गल पण परमाणु ने स्कंदरूपे
आखा लोकाकाशमां सर्वत्र व्यापी रहेल છે. एक जीव पण केवळी समुद्रयाव करे त्यारे आखा लोकमां सर्वत्रव्यापी
जाय છે. २૧૩.

हवे आ द्रव्यो शुं एकेकज છે કે અનેક છે ? इत्यादि स्वरूप कहे છે—

धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकसनन्तम् । कालं विनास्तिकाया जीवमृते चाप्यकर्तुणि ॥ २१४ ॥

આવાર્થઃ—ધર્માસ્તિકાયા, અધર્માસ્તિકાયા અને આકાશ ए त्रण एकेकां છે, વાકીનાં ત્રણ અનંતા છે. કાલ વિના
શેષ પાંચ અસ્તિકાયા છે અને જીવ વિના અકર્તા છે. ૨૧૪.

विवेचन—धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय અને આકાશાસ્તિકાયા ए त्रणे एकेक द्रव्यज છે. તેમાં આકાશને લોકા-

હે ને ઉપર ઘટતો ઘટતો એક રજ્જુ પ્રમાણ છે; તિર્યગ્લોક એક રજ્જુપ્રમાણ સરહો છે અને ઉર્ધ્વલોક નીચે એક રજ્જુ પ્રમાણ, મધ્યે પાંચ રજ્જુ પ્રમાણ ને ઉપર એક રજ્જુ પ્રમાણ છે. રજ્જુ અસંख्याતા યોજન પ્રમાણ હોય છે. ૨૧૦-૧૧.

આ ત્રણે પ્રકારના લોક પૈકી અધોલોક રત્નપ્રભાથી માંડીને મહાત્મઃપ્રમા સુધી સાત નરકના ભેદથી સાત પ્રકારે છે. તિર્યગ્લોક અનેક પ્રકારનો છે, કારણ કે તેમાં જંબૂદ્વીપાદિ અસંख्याતા દ્વીપો છે અને લવણસમુદ્રાદિ અસંख्याતા સમુદ્રો છે. જ્યોતિષકના ભેદો પણ તિર્યગ્લોકમાં જ છે. ઉર્ધ્વલોકના ૧૫ પ્રકાર કહેલા છે. તે આ રીતે-૧ મું ૧૦ મું અને ૧૧ મું ૧૨ મું ૫ વે વે દેવલોકના સ્વામી હંદ્ર એકેકજ હોવાથી ૧૦ પ્રકાર ચાર દેવલોકના, નવ પ્રૈવેયકર્મા ત્રણ અધો, ત્રણ મધ્ય અને ત્રણ ઉપરિતન હોવાથી ત્રણ પ્રકાર નવ પ્રૈવેયકર્મા, એક પ્રકાર પાંચ અનુત્તર વિમાનનો અને એક પ્રકાર હપત્તપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી કે જે સિદ્ધશિલાના નામથી ઓઢાયાય છે, જેની ઉપર એક યોજને લોકોત્તર આવે છે તેનો, એમ સર્વ મર્ત્યને ઉર્ધ્વલોકના ૧૫ પ્રકાર થાય છે. ૨૧૨.

હવે આકાશ લોકમાત્ર વ્યાપી જ છે કે વિશેષ છે ? અને વાકીના દ્રવ્યો પણ શી રીતે વ્યાપેલા છે ? તે કહે છે—
લોકાલોકવ્યાપકમાકાશં મતર્યલૌકિકઃ કાલઃ । લોકવ્યાપિ ચતુષ્ટયમશ્વરોષં ત્વેકજીવો વા ॥ ૨૧૩ ॥

આવાર્થ—આકાશ લોકાલોકવ્યાપક છે. કાલ મનુષ્યલોક સંવંધી છે, વાકીના ચાર (૪) લોકવ્યાપી છે, તેમજ એક જીવ પણ (કેવલીસમુદ્ધાત સમયે) લોકવ્યાપી થાય છે. ૨૧૩.

વિવેચન—આકાશ માત્ર લોકવ્યાપી નથી પણ લોકાલોકવ્યાપી છે. જીવને અજીવના આધારભૂત જે ક્ષેત્ર તે લોક

શ્રી

પ્રથમરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૭૫ ॥

તત્રાધોમુલ્લક્ષકસંસ્થાનં વર્ણયન્ત્યધોલોકમ્ । સ્થાલામિવ ચ તિર્યગ્લોકમ્૫ર્ધ્વમથ મલ્લકસમુદ્ગમ્ ॥ ૨૧૧ ॥
સપ્તવિધોઽધોલોકસ્તિર્યગ્લોકો ભવત્યનેકવિધઃ । પञ્ચદશવિધાનઃ પુનરુર્ધ્વલોકઃ સમાસેન ॥ ૨૧૨ ॥

ભાવાર્થઃ—एवम् રીતે જીવ અને અજીવરૂપ ષડ્વિધ દ્રવ્ય થાય છે, આ લોકપુરુષ ફેડ ઉપર કરચુમવાલા અને
બંને પળ પ્રસારીને ડમા રહેલા ધનુષધારી પુરુષ જેવી આકૃતિવાળો છે. ૨૧૦

તેમાં અધોલોક અધોમુલ્લ રાહેલા મલ્લક (રામપાત્ર) ના જેવા સંસ્થાનવાળો, તિર્ઞ્ણલોક થાલ જેવા આકારવાળો
અને ઉર્ધ્વલોક મલ્લકના શુભ્ર જેવા અથવા ડમા રાહેલા મુદંગના આકાર જેવો છે. ૨૧૧

અધોલોક સાત પ્રકારનો, તિર્ઞ્ણલોક અનેક પ્રકારનો અને ઉર્ધ્વલોક પંચ પ્રકારનો સંત્રેપથી કહ્યો છે. ૨૧૨

વિવેચન—जीवादि द्रव्यना आधारभूत जे क्षेत्र ते लोकशब्दधी चोलावाय છે. લોક તે ષડ્દ્રવ્યથી વ્યવિરિક્ત
અન્ય કાંઈ નથી. લોકનો આકાર શાસ્ત્રમાં વૈશાલ્યસ્થાને રહેલા અને ફેડ ઉપર જે હાથ રાહેલા ઇવા પુરુષની જેવો કહેલો
છે. વૈશાલ્યસ્થાન પળ પહોળા રાણીને ડમા રહેલા પુરુષનું કહેવાય છે. આ લોકના ત્રણ મુલ્ય વિભાગ છે. ૧ અધોલોક,
૨ ઉર્ધ્વલોક, ૩ તિર્યગ્લોક. તેમાં અધોલોક ડંધા રાહેલા મોટા શરાવલાને આકારે છે, ઉપર સંક્ષિપ્ત હોય ને
નીચે જતાં વધતું વિશાલ હોય તે અધોમુલ્લ શરાવ કહેવાય છે. તિર્યગ્લોક રૂપાના થાકને આકારે ગોલ અને ચપટો છે.
ઉર્ધ્વલોક તિર્યગ્લોકની ઉપર અધોલોકવાળા શરાવ કરતાં કાંઈક નાના શરાવના સંપુટને આકારે છે. એક શરાવ ચતું ને
બીજું શરાવ તેની ઉપર ડંધું મૂકીએ તેને સંપુટ કહે છે. આ હકીકતને બીજી રીતે વતાવે છે—અધોલોક નીચે સાત રજ્જુ પ્રમાણ

ભાવે ધર્માધર્માન્વરકાલાઃ પારિણામિકે જ્ઞેયાઃ । ઉદયપરિણામિ રૂપં તુ સર્વભવાનુભા જીવાઃ ॥ ૨૦૬ ॥

ભાવાર્થ—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાલ એ પારિણામિક ભાવને વિષે જાણવા, રૂપ (પુદ્ગલ) ઉદયમાર્ગી ને પરિણામી છે અને જીવો સર્વ ભાવને અનુસરનારા છે. ૨૦૬

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાયાદિ ચાર દ્રવ્ય અનાદિ પારિણામિક ભાવે વર્તે છે. જેમ જીવમાં મવ્યત્વ અમવ્યત્વ અનાદિ પારિણામિક ભાવે છે તેમ. વળી જેમ આ સંસાર અનાદિ છે તેમ ધર્માદિ દ્રવ્યના પારિણામ પણ અનાદિ છે; ક્યારે પણ ધર્માદિ દ્રવ્યથી રહિત આ લોક હતો નહીં. એ પ્રકારનો અનાદિ પારિણામિક ભાવ એ ચાર દ્રવ્યમાં છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય પારિણામિક ભાવે છે અને ઔદયિક ભાવે પણ છે. પરમાણુ તે પરમાણુ જ છે. એ શીતે તેનામાં અનાદિ પારિણામિક ભાવ છે, અને પરમાણુના દ્વયણુકાદિ જે સ્કંધો થાય છે તે તથા અઅ (મેઘ) ને દંદ્રધનુષ્યાદિપણે પુદ્ગલ દ્રવ્યો પરિણમે છે તે તેનામાં સાદિ (આદિવાલો) પારિણામિક યાવ છે. વર્ણ, ગંધ, રસાદિ પરિણામ જે પરમાણુ તથા સ્કંધોમાં થાય છે તે ઔદયિકમાવ છે તેમજ દ્વયણુકાદિ સંહતિના પરિણામ પણ ઔદયિક ભાવના છે. જીવદ્રવ્ય તો ઔપશ્યસિકાદિ સર્વ ભાવમાં વર્તે છે એ હકીકત જીવતત્ત્વના સ્વરૂપમાં કહેવાયેલ છે. ૨૦૬

હવે આ લોક તે શું છે ? પદ્મદ્રવ્યરૂપ જ લોક છે કે તે કાંઈ વીર્જી વસ્તુ છે ? અને તે લોકની આકૃતિ કેવી છે ? તે કહે છે:—

જીવાજીવા દ્રવ્યમિતિ ષટ્કલિધં મવતિ લોકપુરુષો ડ્યમ્ । વૈશાખરમધાનમથઃ પુરુષ દ્વવ કટિસ્થકરચુગ્ધઃ ॥ ૨૧૦ ॥

શ્રી

અશ્વમરતિ

અકરણમ્

॥ ૭૪ ॥

આત્માર્થ—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલ એ પાંચ અર્જીવ છે, પુદ્ગલ સિવાયના ચાર અસ્પી અને પુદ્ગલ એક રૂપી છે. ૨૦૭.

વે પ્રદેશથી માંડીને અનન્ત પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કંધો હોય છે. પ્રદેશરહિત પરમાણુ કહેવાય છે. તેવા દરેક પરમાણુમાં એક વણ, એક ગંધ, એક રસ અને વે સ્પર્શ હોય છે. ૨૦૮

વિવેચન—પ્રથમ કાવ્યમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય એક રૂપી છે એમ કહું તેટલા ઉપરથી તે ગંધ, રસ અને સ્પર્શ—રૂપ વિના રહેતા જ નથી એમ સ્વચ્ચું છે. એટલે પરમાણુને વિષે પણ રૂપ (વર્ણ) ની સાથે ગંધ, રસ ને સ્પર્શ રહેલાજ હોય છે એમ સમજવું અને તેટલા ઉપરથી જ તેની રૂપી સંજ્ઞા છે એમ જાણવું. ૨૦૭

સ્કંધો વે પ્રદેશી, ગ્ણ પ્રદેશી, ચાર પ્રદેશી, સંख्याત પ્રદેશી, અસંख्याત પ્રદેશી, યાવત્ અનંત પ્રદેશી હોય છે. “પરમાણુ અપ્રદેશી” તેનો વીજો વિમાન ન થાય તેવા હોવાથી તે સ્કંધ શબ્દથી ચોલાવાતા નથી. તેને પ્રદેશ અથવા પરમાણુ જ કહેવામાં આવે છે, તે પોતેજ પ્રદેશ છે; તેના વીજા પ્રદેશો હોતા નથી. તેના કરતાં સૂક્ષ્મતર એવો કોઈ પુદ્ગલ વિમાન હોતો જ નથી. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિ ગુણોને વિષે દ્રવ્યપ્રદેશો રહેલા છે. એટલે પ્રદેશપણે સન્નિહિત થયેલા જે વર્ણાદિક અવયવો તે અવયવોવહે તે સપ્રદેશી કહેવાય છે, વાકી દ્રવ્ય અવયવવહે તો તે અપ્રદેશી છે. શાસ્ત્રમાં કહું છે કે—

કારણમેવ તદન્યં, સૂક્ષ્મો નિત્યઃ ભવતિ પરમાણુઃ । એકરસગન્ધવર્ણો, દ્વિસ્પર્શઃ કાર્યર્થિગઞ્ચ ॥ ૧ ॥

ધર્માસ્તિકાયાદિ અર્જીવ દ્રવ્યો ઔદયિકાદિ ભાવમાંથી કયા કયા ભાવમાં વર્તે છે તે કહે છે:—

॥ ૭૪ ॥

भाવાર્થ—जे वस्तु जेमां प्रथम नक्षेती अने वर्तमानकाळे तेमां देखाय ते उत्पाद, तेथी जे विपरीत ते तेनो नाश; वर्तमानकाळे अने भविष्यकाळे जे जेनो संबंधी छे तेनी साथे तेनो वियोग न थाय ते तेवा नित्यसंबंधथी नित्य-श्रुत छे. २०५-६
 धिवेचन—उत्पाद क्यय ने धौव्यनुं स्वरूप मूर्तपिंडना दृष्टावढे धारे स्पष्ट करी वतावे छे:—जे जे पदार्थ जेमां सांप्रतकाळे न देखातो होय ते तेगांथी उत्पन्न थतो देखाय तेनुं नाम उत्पाद कहीए, एटले माटीना पिंडमां घडो देखातो नथी पण ते माटीनो पिंड कुलालचक्रपर चढवाथी तेमांथी घडो जे उत्पन्न थाय ते घटाकारे उत्पाद कहीए, अने प्रथम जे माटीनो पिंड देखातो हतो ते हवे देखातो नथी ते तदाकारनो विनाश कहीए. हवे वर्तमानकाळे, भविष्य काळे अने अतीतकाळे जे माटीपणाने तजवापणुं नथी ते धौव्य कहीए. माटीनो पिंड हतो तयारे, घडो थयो तयारे अने घडो फुटी जहने तेना ठीकरा थह जाय तयारे पण तेमांथी माटीपणुं नाश पासतुं नथी तेथी ते श्रुव समजवुं एटले जे पदार्थ अस्तित्पणे होय ते सर्व उत्पाद क्यय धौव्यवाला ज होय. तथा श्रुवपणा विना उत्पाद ने क्यय होय ज नक्षी. आ प्रमाणे ते त्रिपुटी सर्व छता (सत्) द्रव्यमां समजवी. आत्मद्रव्य ए त्रिपुटीवाळं होवाथी सत् छे. एम आ कथनवढे सिद्ध करेलुं छे. २०५-२०६.

हति जीवस्वरूपम्.

अजीव स्वरूप.

धर्माधर्माकाशानि पुद्गलाः काल एव चार्जिधाः । पुद्गलवर्जमरूपं तु रूपाणिः पुद्गलाः प्रोक्ताः ॥ २०७ ॥
 द्रव्यादिप्रदेशावन्तो यावदनन्तप्रदेशिका स्फन्धाः । परमाणुरप्रदेशो वर्णार्दिशुषेणु भजनीयः ॥ २०८ ॥

સ્થાત ગુણા છે, તિર્યંચો તે કરતાં અનંતા છે. છટલે તિર્યંચની સંख्याપણે મનુષ્યો નથી અને પોતાની સંख्याપણે છે. છટ પ્રમાણે નામાદિ અનુયોગ દ્વારના મેદે કરીને પણ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વની વિચારણા કરવી. નિર્દેશ સ્વામિત્વાદિ અનેક મેદે જીવ વિચારવો. છટલે તે સ્વ તત્ત્વરૂપ સહજ લક્ષણે કરીને અનેક મેદવાલો આત્મા જાણી શકાય છે—ઉપલબ્ધ થાય છે. ઉત્પાદ, વ્યય ને ધ્રૌવ્ય યુક્ત જે પદાર્થ હોય તેજ સદ્ હોય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક આંગલી મૂર્તપણે ધ્રુવ છે અને સરલપણે વિનટ થાય છે ત્યારે વક્રપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને વક્રપણે વિનટ થાય છે ત્યારે સરલપણે ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે સર્વ પદાર્થો માટે સમજવું. સ્વરવિષાણાદિ પદાર્થો જે ત્રિકાલ હ્રસ્વ જ છે તેનામાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યપણું પણ નથી. આ ઉત્પાદાદિ ત્રિપુટી ઉપરથી બે વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વાત્ અસ્તિ, સ્વાત્ નાસ્તિ, તેમજ ત્રીજો સ્વાદસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એ વિકલ્પ પણ તેના સંયોગથીજ ઉપજે છે. વીજા અર્પિત અનાર્પિતના વિશેષપણાથી ચાર વિકલ્પ સ્થિત થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સ્વાત્ અવક્તવ્ય, સ્વાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય, સ્વાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્ય અને સ્વાદસ્તિ નાસ્તિ અવક્તવ્ય. આ પ્રમાણે સપ્ત ભંગી થાય છે. તેનું સ્વરૂપ સૂત્રમ છે અને વાલ જીવોને ગ્રાહ્યમાં આવી શકે તેનું નથી તેથી અહીં તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી. વિસ્તારના અર્થીએ આ પ્રકરણની ટીકા તથા સપ્તભંગી તરંગિણી વિગેરેથી તેનું સ્વરૂપ જાણી લેવું. ૨૦૨-૨૦૩-૨૦૪.

યો ડર્થો યસ્મિન્નપ્ભૂત્ સામ્પતકાલે ચ દૃશ્યતે તન્ન । તેનોત્પાદસ્તસ્ય વિગમસ્તુ તસ્માદ્વિપર્યાસઃ ॥ ૨૦૬ ॥
સામ્પતકાલે ચાનાગતે ચ યો યસ્ય ભવતિ સમ્બન્ધી । તેનાવિગમસ્તસ્યેતિ સ નિત્યસ્તેન ભાવેન ॥ ૨૦૬ ॥

ભાવ) થી આત્મા આત્મા અને પરસ્વરૂપ (પરદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ) થી આત્મા અનાત્મા થાય છે. એવી રીતે વિવિધ સંયોગ તથા અલ્પવહુત્વાદિવડે જીવ અનેક પ્રકારે ચિંતવવો જીવજું આ સર્વ સ્વરૂપ અહીં લક્ષણોવડે અનેકવિધ પ્રતીત થાય છે. ઉત્પાદ, વિનાશ અને પ્રૌઢ્ય લક્ષણવાળા જે જે પદાર્થો છે તે સર્વે સત્ અને ઉત્પાદ આદિ લક્ષણ રહિત સર્વ અસત્. તેમજ અન્યથા અર્પિત, અનાર્પિતના વિશેષ થર્કી તે સત્ અસત્તાદિ (સપ્ત) અંગીરુષે થાય છે. ૨૦૨-૨૦૩-૨૦૪

વિષેષ્ચન—દ્રવ્યોને દ્રવ્યાત્મા કહેવાથી શંકા કરે છે કે—‘ અચેતન દ્રવ્યોને પણ દ્રવ્યાત્મા કેમ કહો છો ? તે કાંઈ આત્મા નથી, તે તો અનાત્મા છે. ’ તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે ‘ સર્વ દ્રવ્યોમાં જે દ્રવ્યાત્માપણું કહેવાય છે તે ઉપચારિક છે, અને તે સામાન્યગ્રાહી નયમંદે કરીને કહેવામાં આવે છે. વળી દ્રવ્યાત્મા નિમિત્તને આશીને કહેવામાં આવે છે અને નિમિત્ત વંનેમાં હુલ્ય છે. જેમ વેતન અન્વયી છે તેમ અચેતન પદાર્થો પણ અન્વયી છે, તેથી ‘અતતીતિ આત્મા’ એ વ્યુત્પત્તિ તેને પણ લાગુ પડે છે. તે આત્મા પણ દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ વિવક્ષાએ છે, સર્વથા નથી. સ્વરૂપવડે કરીને આદિટ કરતાં આત્મા છે, પરસ્પે આદિટ કરતાં આત્મા નથી. જે સ્વ અસ્તિત્વથી અસ્તિ કહેવાય અને પર નાસ્તિત્વથી નાસ્તિ કહેવાય તેમજ સ્વ અવગાહ ક્ષેત્રાદિ અપેક્ષાએ તે પર્યાયે અસ્તિ, તદન્યપણે નાસ્તિ. એમ કાલાત્મા પણ વર્તમાન કાલની વિવક્ષાએ અસ્તિ અને અતીત અનાગતપણે નાસ્તિ. આ પ્રમાણે અચેતન દ્રવ્યોમાં પણ દ્રવ્યાત્માપણું સમજવું. જીવદ્રવ્યની સંયોગવડે વિવક્ષા આ પ્રમાણે કરવી—જીવ હ્યારે નારકી હોય ત્યારે નરકગતિ સંયોગે કરીને તે વિદ્યમાન છે; દેવગતિ સંયોગે વિદ્યમાન નથી. અલ્પત્વ વહુત્વપણે વિવક્ષા કરતાં પણ સ્યાદસ્તિ સ્યાનાસ્તિ કહી શકાય. તે આ પ્રમાણે—મનુષ્યો અલ્પ છે, દેવો તે કરતાં અસં-

विवेचन—एकेन्द्रियादिक जीवोने सर्वत्र जीवत्व अविशेष होवार्थी तेमज धर्मास्त्विकायादिक अजीवोने सर्वत्र अजीवत्व अविशेष होवार्थी ते उभयने द्रव्यात्मा कही सकाय छे. अर्थाद् जे नारकादि पर्यायोने पामे ते (जीवद्रव्य) तेमज उत्पादादि पर्यायोने पामे ते (धर्मास्त्विकायादि) द्रव्यात्मा लेखाय छे. क्रोधादि कषायवंतोनो आत्मा कषायो साथे एकताने पामे छे तेथी ते कषायात्मा कहेवाय छे. मन वचन अने कायरूप योगोभां एकत्व परिणामने पामेला सयोगी आत्मा योगात्मा कहेवाय छे अने ज्ञानदर्शनरूप उपयोगभां परिणाम पामेला सर्व आत्मा उपयोगात्मा लेखाय छे. सम्यग्दर्शन संपन्न-तत्त्वार्थश्रद्धान परिणामने भजनारानो जे ज्ञानपरिणाम ते ज्ञानात्मा कहेवाय छे. चतु अवहु आदि दर्शनभां परिणाम पामेल-तेभां एकता पामेला दर्शनात्मा लेखाय छे. सर्व जीव विषयक प्राणातिपातादिक पापस्थान-कोथी विरमेल अने चारित्राकार परिणामने पामेल चारित्रात्मा कहेवाय छे. तेमज वीर्यशक्ति-वेष्टावडे सर्वे संसारी जीवो वीर्यात्मा लेखाय छे. २००-२०१.

द्रव्यात्मेत्युपचारः सर्वद्रव्येषु नयविशेषेण । आत्मादेशादात्मा भवत्यनात्मा परादेशात् ॥ २०२ ॥

एवं संयोगालपबहुत्वाद्यैर्नैकदाः स परिमृग्यः । जीवस्यैतत्सर्वं रघनत्वमिह लक्षणेर्दृष्टम् ॥ २०३ ॥

उत्पादविगमनित्यत्वलक्षणं यत्तदस्ति सर्वमपि । सदसद्भा भवतीत्यन्यथार्पितानिर्विशेषात् ॥ २०४ ॥

भावार्थ—सर्व द्रव्योने विषे नय विशेषे करीने द्रव्यआत्मा एवो उपचार घटे छे. स्वस्वरूप (स्वद्रव्य) केन काक

આઠ પ્રકારનો છે. દ્રવ્ય, કપાય, યોગ, ઉપયોગ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય. આ તેની આઠ પ્રકારની માર્ગણા છે. ૧૬૮-૧૬૯
 વિધેચ્ચન—ઉક્ત ઔદયિકાદિક ભાવોવહે જીવો રથાન ગત્યાદિક પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં સામાન્ય રીતે સંસારમાં પ્રમથ્ણ
 કરતાં પ્રાપ્ત થતાં સવળાં રથાન અગ્રાશ્વત છે ત્યારે એક મોત્તરથાન જ પ્રાશ્વત છે. અન્ન શંકા કરે છે કે-રથાન અને ગતિમાં
 શો તફાવત છે ? તેનું સમાધાન એ છે કે નરકગતિમાં જ જવન્ય, મથ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવાં વહુ રથાનો છે તે જણાવવા
 માટે રથાન પ્રદષ્ટણ જૂઠું કર્યું છે. વહી દ્વિત્રયોની સમગ્રતા—અવિકલતા અથવા દ્વિત્રયો અને સંપદા તેમજ સુખદુઃખ આ
 સવળાં ઔદયિક ભાવવર્ષો જે પ્રાપ્ત કરે છે તે આત્માના સંધેયથી આઠ પ્રકાર જાણવા. તે આઠ પ્રકાર પ્રકરણકાર કહે છે.
 દ્રવ્યાત્મા, કપાયાત્મા, યોગાત્મા, ઉપયોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા ને વીર્યાત્મા. એમ આત્માના
 આઠ પ્રકાર છે. ૧૬૮-૧૬૯

હવે એ દ્રવ્યાદિ આઠ પ્રકારના આત્માનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવાની હચ્છાથી પ્રાશ્નકાર કહે છે:—

જીવાજીવાનાં દ્રવ્યાત્મા સકપાયિષાં કપાયાત્મા । યોગઃ સયોગિનાં પુનરુપયોગઃ સર્વજીવાનામ્ ॥ ૨૦૦ ॥
 જ્ઞાનં સમ્યગ્દૃષ્ટદર્શનમથ અવતિ સર્વજીવાનામ્ । ચારિત્રં ચિરતાનાં તુ સર્વસંસારિણાં વીર્યમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

ભાવાર્થ—જીવ અને અજીવનો દ્રવ્યાત્મા, કપાયવંતનો કપાયાત્મા, યોગવાલાનો યોગાત્મા અને સર્વ જીવોનો ઉપ-
 યોગાત્મા, સમ્યગ્દૃષ્ટિનો જ્ઞાનાત્મા, સર્વ જીવોનો દર્શનાત્મા, ચારિત્રવંતનો ચારિત્રાત્મા અને સર્વ સંસારી જીવોનો વીર્યાત્મા.

श्री

प्रश्नपरति
प्रकरणम्

॥ ७१ ॥

औदयिक भावना २१ भेदो आ रीते शाय छे—नारकादि गतिना चार भेद, क्रोधादि कषायना चार भेद, स्त्री
आदिक लिङ्गाना त्रण भेद, अश्रद्धा लक्षणा मिथ्यात्वनो एक भेद, अज्ञाननो एक भेद, असंयतपणानो एक भेद, अस्तिद्व-
त्वनो एक भेद अने कृष्णादि छ लेख्याना छ भेद. उक्त गत्यादिक सर्वे कर्मना उदयशी प्राप्त शाय छे. अनादि पारिणा-
त्मिक भाव त्रण प्रकारनो छे, जीवत्व. भव्यत्व अने अभव्यत्व. ए कंद कर्मोदयादिकनी अपेक्षा राखता नथी. कर्मना उप-
शमशी थयेलो औपशमिक भाव सम्यक्त्व अने चारित्र रूप वे प्रकारनो छे. कर्मना क्षयशी थयेलो ज्ञायिक भाव नव
प्रकारनो छे. केवलज्ञान, केवलदर्शन, दानलब्धि, लाभलब्धि, भोगलब्धि, उपभोगलब्धि, वीर्यलब्धि, सम्यक्त्व अने
चारित्र. कर्मना क्षयोपशमशी थयेलो क्षायोपशमिक भाव अटार प्रकारनो छे. मत्यादि चार प्रकारनां ज्ञान अने त्रण
प्रकारनां अज्ञान, चक्षु आदि त्रण प्रकारनां दर्शन, दानादि पांच प्रकारनी लब्धिओ, सम्यक्त्व, सर्वविरति अने देशविरति
चारित्र. ए पांच भावोना मूर्त्तिने (५३) भेदो कृष्णा छे. ए पांच भावोभांना वे आदिकना संयोगशी छट्टो सांनिपातिक
या सांयोगिक भाव कृष्णो छे. तेवा सांयोगिक २६ भेदो शाय छे. जेमांना अविरोद्ध भेदो आदरवा योग्य छे. १६६—१६७.
एभिर्भावैः स्थानं गतिमिन्द्रियसंपदः सुखं दुःखम् । संप्राप्नोतीत्यात्मा सोऽष्टविकल्पः समासेन ॥ १६८ ॥
द्रव्यं कषाययोगावुपयोगो ज्ञानदर्शने चेति । चारित्रं वीर्यं चेत्यष्टविधा मार्गणा तस्य ॥ १६९ ॥

भावार्थ—ए भाववडे करीने जीव स्थान, गति, इंद्रिय, संपदा अने सुख दुःख पासे छे. ते जीव (आत्मा) संक्षेपशी

निर्विकल्प दर्शन उपयोग. तेमां ज्ञानोपयोग ते मति, श्रुत, अवाधि, मनःपर्याय ने केवलज्ञान, मतिअज्ञान, श्रुतअज्ञान अने विभंगज्ञान ए नामे आठ प्रकारनो छे अने दर्शनोपयोग ते चक्षु, अचक्षु, अवधि अने केवलदर्शन ए नामे चार प्रकारनो छे. उपयोग लक्षणवाका जीवनाज परिणति विशेष भावोने दर्शावता सता शास्त्रकार कहे छेः—

भावा भवन्ति जीवस्यौदयिकः पारिणामिकश्चैव । औपशमिकः क्षयोत्थः क्षयोपशमजश्च पञ्चैते ॥ १९६ ॥
ते चैकादिशतित्रिदिनवाष्टादशविधाश्च विज्ञेयाः । पृष्ठश्च साक्षिपातिक इत्यन्यः पञ्चदशभेदः ॥ १९७ ॥

भावार्थ—औदयिक, पारिणामिक, औपशमिक, क्षायिक अने क्षयोपशमिक ए पांच प्रकारना भावो जीवोना होय छे. ते भावोना अनुक्रमे एकबीश, त्रय, वे, नव अने अठार भेदो जाणवा. तथा छठो साक्षिपातिक भाव पंदर (१५) प्रकारनो छे. १९६-१९७.

विवेचन—१ जीवे उपार्जन कोरला—संचय कोरला कर्मना उदयशी देव नारकादि पर्यायो (भेदो) ने उपजावनार भाव ते औदयिक; २ त्रये काल एक सरखो बदलाह न शके तेवो टकी रहेनार जीवत्व, भवत्य अने अभवत्यदिरूप भाव ते पारिणामिक; ३ विपाकशी के प्रदयशी वने रीते मोहनीय कर्मना उदयनो अभाव ते सम्यक्त्व, चारित्ररूप औपशमिक भाव; ४ उक्त कर्मना क्षयोपशमशी निपजेलो (प्रदय उदयवालो) सम्यक्त्व, ज्ञान, चारित्रादिरूप भाव ते क्षयोपशमिक अने ५ उक्त कर्मना क्षयशी निपजेलो भाव ते क्षायिक सम्यक्त्वादिरूप समजवो. ए रीते जीवना पांच भाव कला छे.

श्री

प्रश्नमरति
प्रकरणम्

॥ ७० ॥

ते कहे छ. स्थितिथी, अवगाहनाथी, ज्ञानथी अने दर्शनथी. तेमां स्थितिथी अनादि संसारमां पर्यटन करतां अनंता स्थिति पर्यायो थयेला छे. अवगाहथी असंख्यात प्रदेशावगाह छातां हीन अधिक के समप्रदेशना भेद करीने अवगाह पण बहु प्रकारनो थयेलो छे. तेमज ज्ञानथी अने दर्शनथी पण अनंत भेद कक्षा छे; एकेक नारकादि भेदना पण यथासंभव अनंत भेद थाय छे. १९३.

हवे शास्त्रकार जीवनां लक्षण कहेवानी इच्छाथी कहे छे:—

सामान्यं खलु लक्षणमुपयोगो भवति सर्व जीवानाम् । साकारोऽनाकारश्च सोऽष्टभेदश्चतुर्धा च ॥ १९४ ॥
ज्ञानाज्ञाने पञ्चत्रिविकल्पे सोऽष्टधा तु साकारः । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलद्विविषयस्त्वनाकारः ॥ १९५ ॥

भावार्थ—सर्व जीवोतुं सामान्य लक्षण निश्चै करीने उपयोग छे. ए उपयोग साकार अने अनाकार (ज्ञान-दर्शन) रूप छे. तेमां साकारोपयोग आठ प्रकारे अने अनाकारोपयोग चार प्रकारे छे. पांच ज्ञान (मति, श्रुत, अविधि, मनःपर्यव तथा केवल) अने त्रय अज्ञान (मतिअज्ञान, श्रुतअज्ञान अने विभंगज्ञान) ए आठ प्रकारे साकारोपयोग छे. तथा चक्षुदर्शन, अक्षुदर्शन, अविधिदर्शन अने केवलदर्शन ए चार प्रकारे अनाकार उपयोग छे. १९४-१९५.

विवेचन—सर्व जीवोतुं सामान्य लक्षण खरेखर ज्ञान दर्शन उपयोगरूप चेतना छे. ते उपयोगने विशेषे स्पष्ट करी बतावे छे. एक साकार एटले विकल्पवाळो उपयोग अर्थात् सविकल्प ज्ञानोपयोग अने बीजो अनाकार सामान्य ग्रहणरूप

કુંથુઆ પ્રમુખ તેહન્દ્રિયના ભેદો; માણી, અમર, પતંગ પ્રમુખ ચૌહન્દ્રિયના ભેદો; તથા ગાય, મેંશ, ઇલાદિક તિર્યંચ પંચ-
 ન્દ્રિયના ભેદો; તે પણ ગર્ભજ અને સંમૂર્ધિમ. મનુષ્યોના પણ આર્ય અને મલેચ્છાદિક ભેદો; તેમજ ગર્ભજ અને સંમૂર્ધિમ
 એવા પણ ભેદો હોય છે. દેવોના પણ ભવનપતિ. વ્યંતર, હ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એ છુલ્લ ચાર ભેદો અને ભવનપતિના
 અસુરકુમારાદિ દશ ભેદો; વ્યન્તરોના ક્ષિત્રાદિ આઠ ભેદો; હ્યોતિષ્કના ચંદ્ર સૂર્યાદિક પાંચ ભેદો; તથા વૈમાનિકના
 સૌપર્મવાસી પ્રમુખ અનેક ભેદો કહેલા છે. વલ્લી પ્રકરણકાર સંસારી જીવના અનેક પ્રકાર વીજી રીતે દર્શાવે છે. તેજસ્કાય
 અને વાહુકાય (ગતિવ્રસ) તથા વેહન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય પર્યંત સઘળા ત્રસ (કાય) અને પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને
 વનસ્પતિકાય રૂપ સ્થાવર એ રીતે કે પ્રકાર; સ્ત્રીલિંગ, પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગવાળા એ રીતે ત્રણ પ્રકાર તથા
 નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવ એ રીતે ચાર પ્રકાર જાણવા. એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના પાંચ પ્રકાર અને પૃથ્વી-
 કાયથી ત્રસકાય પર્યંત છ પ્રકાર જાણવા. ૧૯૦—૧૯૧—૧૯૨.

એવમનેકવિધાનાધેકૈકો વિધિરનન્તપર્યયઃ । પ્રોક્તઃ સ્થિત્યવગાહજ્ઞાનદર્શનાદિપર્યયૈઃ ॥ ૧૯૩ ॥

આવાર્થ—એવી રીતે સ્થિતિ, અવગાહના, જ્ઞાન, દર્શન આદિ પર્યાયોવહે કરીને અનેક પ્રકારના જીવોનો એકેક ભેદ
 અનંત પર્યાયવાળો કહેલો છે. ૧૯૩.

વિવેચન—એ રીતે ઉક્ત ન્યાયે અનેક પ્રકારમાંના એકેક મૂલ ભેદના પાછા અનેક ભેદ કહ્યા છે. કયા કારણવહે ?

ए नव पदार्थोमां प्रथम जीवभेद प्रतिपादन करवा माटे शास्त्रकार कहे છે:—

जीवा झुक्ताः संसारिणश्च संसारिणस्त्वनेकविधाः । लक्षणतो विज्ञेया द्वित्रिचतुःपञ्चषड्भेदाः ॥ १९० ॥
द्विविधाश्चराचराख्यास्त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसका ज्ञेयाः । नारकतिर्यग्मानुषदेवाश्चतुर्विधाः प्रोक्ताः ॥ १९१ ॥
पञ्चविधास्त्वेकाद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियास्तु निर्दिष्टाः । चित्त्यम्बुवाहिपवनतरवस्त्रसाश्चेति षड्भेदाः ॥ १९२ ॥

भाचार્ય—સિદ્ધ અને સંસારી એમ મુખ્યપણે બે પ્રકારના જીવ છે. એમાં સંસારી જીવ બે પ્રકારના, ત્રણ પ્રકારના, ચાર પ્રકારના, પાંચ પ્રકારના. છ પ્રકારના એમ જુદી જુદી રીતે અનેક પ્રકારના જાણવા. ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારના; સ્ત્રી પુરુષ અને નપુંસક ત્રણ પ્રકારના; તેમજ નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા એમ ચાર પ્રકારના જીવો કહ્યા છે. એકોદ્રિય, બેહોદ્રિય, ત્રિહોદ્રિય અને પંચોદ્રિય એમ પાંચ પ્રકારના તથા પૃથ્વિકાય, અપ્કાય, તેડકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય એમ છ પ્રકારના જીવ કહ્યા છે. ૧૯૦—૧૯૧—૧૯૨.

વિવેચન—જીવ બે પ્રકારના છે. ઝુક્ત અને સંસારી. સકલ કર્મનો જય કરી સિદ્ધ, હુદ્ધ. ઝુક્ત થયેલા જીવો સખલા એકજ લક્ષણવાળા છે, ત્યારે સંસારી જીવો ચાર ગતિમાં પ્રવૃત્ત થયેલા અનેક પ્રકારના છે. નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા તે દરેકના પાછા ભેદ હોય છે. રત્નપ્રભાદિક નારકીના સાત ભેદો છે. એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચોદ્રિય પર્યંત તિર્યંચોના અનેક ભેદો છે. પૃથ્વી પ્રમુલ્લ એકેન્દ્રિયના ભેદો; શંખ, શુકિકા (છીપલી) પ્રમુલ્લ બેહોદ્રિયના ભેદો; કીડી,

ચિતવવા યોગ્ય છે. ૧૮૬

વિશેષચન્—યથાસંભવ પ્રાણને ધારણ કરે તે પ્રાણી-જીવ કહ્યા છે. તે પ્રાણ જે પ્રકારના છે. દ્રવ્ય અને ભાવ. પાંચ હિન્દ્રયો, કાયવલ, વચ્ચનવલ અને મનવલ, ઉશ્વાસ નિઃશ્વાસ અને આયુષ્ ૯ દશ દ્રવ્યપ્રાણ કહેવાય છે. તથા જ્ઞાન દર્શન ઉપયાગ ૯ ભાવપ્રાણ કહેવાય છે. ઉક્ત યથાસંભવ પ્રાણવહે જેઓ જીવિત ધારે તે જીવ. તેથી વિપરીત લક્ષણવાળા અજીવ. સાતાદિ ૪૨ કર્મપ્રકૃતિરૂપ પુન્ય અને તેથી વિપરીત ૮૨ કર્મપ્રકૃતિરૂપ પાપ. મન, વચ્ચન, કાયાવહે આત્માને કર્મ સંબંધ થાય તે આશ્રવ. ૯ આશ્રવોનો જે નિરોધ કરવો તે સંવર. આશ્રવદ્વારનો નિરોધ કર્યો હોતે પાંચ સમિતિ, ત્રણ શુભિ, જ્ઞામાદિ દશવિધ ધર્મ, અનિત્યાદિ દ્વાદશ ભાવના, હુધાદિક ૨૨ પરીપહેનો જય અને સામાયક પ્રમુલ્હ પંચવિધ ચારિત્ર-શુક્ત મહાત્માઓ દ્વાદશવિધ તપોહુષ્ણાનથી કર્મનું શાટન કરે તે નિર્જરા. મિથ્યાત્વાદિક જે કર્મવંધના હેતુઓ તેના યોગ-સંબંધથી આત્મા કપાયશુક્ત થયો છતો કર્મને યોગ્ય દલીયાં પ્રહણ કરે તે પંચ. વન્ધ હેતુઓનો અભાવ અને પૂર્વકર્મ નિર્જરાવહે સમસ્ત કર્મનો ત્વ થાય તે યોગ્ય. ૯ રીતે આ નવ પદાર્થો તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ ૯ સમ્યગ્ શુદ્ધિવલ વાપરીને આલો-ચવા અને અન્ય યોગ્યજનોને સમજાવવા યોગ્ય છે. અન્ન કોહ આશંકા કરે છે કે ' અન્ય શાસ્ત્રમાં સાત પદાર્થો કહ્યા છે અને અહીં નવ કહ્યા તેનું શું કારણ ? ' તેનું સમાધાન કરે છે કે ' અન્ય શાસ્ત્રમાં વન્ધ પ્રહણ કરવાવહે જ પુન્ય પાપનું પ્રહણ કર્યાથી સંરૂપા ૯ સાત પદાર્થ કહ્યા છે, અને અહીં પુન્ય તથા પાપ પ્રકૃતિનું પૃથક્ પ્રતિપાદન કરવા માટે તેના જૂદા ભેદો કહી નવ પદાર્થો ગણાવ્યા છે. ' ૧૮૬

શ્રી

પ્રશ્નમરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૬૮ ॥

જો કે ધાતુઓના અનેક અર્થ થઈ શકે છે તો પણ ચૈદ પૂર્વધરોએ શાસ ધાતુને અનુશાસન અર્થમાં અને ત્રૈ ધાતુને પાલન અર્થમાં સર્વ પ્રાકૃત સંસ્કૃતાદિ શબ્દજ્ઞોએ નક્કી કર્યો છે.

રાગદ્વેષવહે જેમનાં ચિત્ત ઉદ્ભવ થઈ ગયાં છે તેમને લ્પમાદિ દશવિધ ધર્મ સંબંધી અનુશાસન કરે છે અને શરીર તથા મન સંબંધી દુઃસ્વર્થી સારી રીતે રક્ષણ કરે છે, તેથી યથાર્થ ન્યાયવાદી સત્પુરુષો નિશ્ચય કરી તેને શાસ્ત્ર કહીને બોલાવે છે.

અનવધ અનુશાસન અને સંરચણ બલ દટલે હું ? તે શાસ્ત્રકારના આશયથી ટીકાકાર સ્પષ્ટ કરે છે—કે જેમ કોઈક બીજાનો ઉપધાવ કરીને અન્યને રલ્લે છે તેમ તેવા સાવધ—સદોષ ઉપાય વહે નહિ, પણ નિર્દોષ અનુશાસનના બલે સંસાર-સ્વભાવને સમજાવતા અને તેથી ઊલટા મોલ્પમાર્ગને ત્રાતાવતા અને દ રીતે નિર્દોષ ઉપાય વહે શરણાગત પ્રાણીઓને ત્રાધા રહિત સારી રીતે રલ્લવા વહે કરીને જે યુક્ત હોય તેજ વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્ર લેલાય છે. ડલ્ક ઉભય અર્થથી યુક્ત દ્યુવું શાસ્ત્ર તો સમસ્ત રાગદ્વેષાદિ દોષ માત્ર જેમના લીણ થયા હોય દવા સર્વજ્ઞ વીતરાગનાં જ વલ્લન હોઈ શકે, પણ લીજા કોઈનાં વલ્લનસ્વપ હોઈ શકે નહિ. ૧૮૫—૧૮૮

તે જ શ્રી વીતરાગનાં વલ્લન ઉદ્દેશથી દર્શાવતા હતા હવે શાસ્ત્રકાર કહે છે:—

જીવાજીવાઃ પુણ્યં પાપાસ્ત્વસંવરાઃ સનિર્જરણાઃ । બન્ધો મોલ્લશ્ચૈતે સમ્યક્ ચિન્ત્યા નવપદાર્થાઃ ॥૧૮૬॥

ભાવાર્થ—જીવ, અજીવ, પુન્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, વંધ અને મોલ્પ દ નવ પદાર્થો સારી રીતે

शास्त्राध्ययने चाध्यापने च संचिन्तने तथात्मनि च । धर्मकथने च सततं यत्नः सर्वात्मना कार्यः ॥ १८३ ॥
 शारिवाति वाग्विधिविद्भिर्धातुः पापव्यतेऽनुशिष्यार्थः । त्रैडिति च पालनार्थे विनिश्चितः सर्वशब्दविद्वाम् १८४
 यस्माद्रागद्वेषोद्धतचित्तान्समनुशास्ति सद्धर्मं । संजयते च दुःखाच्छास्त्रमिति निरुच्यते सद्भिः ॥ १८७ ॥
 शासनसामर्थ्येन तु संजाणयत्नेन वानवचनेन । युक्तं यत्तच्छास्त्रं तच्चैतत्सर्वविद्वच्चनम् ॥ १८८ ॥

भावार्थः—शास्त्राध्ययन अने अध्यापनमां (भणवा-भणाववामां), आत्मर्चितवनमां, तथा धर्मोपदेश देवामां सदा सर्वथा प्रयत्न करवो. शास्त्र शब्दनो अर्थः—व्याकरणवैसाए शास्त्र धातु 'अनुशासन अर्थवालो गणयो छे' अने त्रै धातु सर्व शब्दवैसाओए 'पालन' अर्थमां निश्चित कर्यो छे. रागद्वेषवदे उद्धत चित्तवाला जीवोने सद्धर्मेने विषे सारी रीते अनुशासन करे अने दुःखथकी सम्यक् प्रकारे बचावे सेने सप्त पुरुषो शास्त्र कहे छे. अनुशासन करवाना सामर्थ्यथी अने निर्दोष एवा रचण बळथी जे युक्त होय तेज शास्त्र कहेवाय छे, अने एवुं शास्त्र ते सर्वज्ञानां वचनरूप ज होइ शके.

विवेचनः—जेनावडे उन्मार्गमाभी थयेला जीवोने शिक्षा आपी ठेकाणे लवाय तेहुं नाम शास्त्र. एया अपूर्व शास्त्रहुं पठन करवुं, ग्रहण करेलां शास्त्रहुं अनुचिन्तन करवुं, अन्यने बंचाववुं इत्यादि, बळी तेनी पर्यालोचना करवी, ते एवी रीते के शास्त्रोक्त शुं शुं आज भई कर्तुं अने शुं शुं नथी कर्तुं ? अने क्षमादि दशविध धर्म संबंधी उपदेश देवामां सर्वथा मन वचन कायावडे प्रयत्न करवो, ए रीते विशुद्ध ज्ञानध्यानमां सदाय व्यापारवत रहवुं उचित छे.

શ્રી

પ્રથમરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૬૭ ॥

વિવેચનઃ—જ્યાં સુધી મન પારકાં ગુણદોષ ઉઘાડવા—પ્રગટ કરવા ઉજમાક રહેતું જણાય અને એ રીતે પૈશુન્ય દોષને

સેવી કર્મવંધકારક થતું જણાય ત્યાં સુધી પોતાના મનને શુદ્ધ-નિર્મલ વિચારની દૃક્તારૂપ ઉજ્જ્વલ જ્ઞાન-ધ્યાનમાં સતત વ્યાપારવંત કરાવું જ વ્યાજબી છે. અહીં કોઈ શંકા કરે કે ‘પરદોષ પ્રકાશન કરવાની દેવ તો સ્વેચ્છા નિઘ્નજ છે પણ પરગુણ પ્રકાશન કરવામાં શો વાંધો છે ? પરગુણ કીર્તન કેમ છોડું કહેવાય ?’ તેનું ટીકાકાર સમાધાન કરે છે કે—‘અધ્યાત્મ-ચિંતામાં મગ્ન થયેલ મહાપુરુષને પરગુણ કીર્તન કરવાનું પ્રણ કંઈ પ્રયોજન રહેતું નથી; તેથી પરગુણદોષ પ્રગટ કરવાની અનિષ્ઠ પ્રવૃત્તિથી સદંતર દૂર રહીને તે નિજ આત્મસ્વરૂપમાં જ રમ્યા કરે છે.’ પરંતુ યાદ રાખવું કે આ દશા વહુ ઈર્ષી જ્ઞાન-દશાએ પર્દાંચેલાને માટે છે. સ્વરૂપરમણતારૂપ પરમ અપ્રમત્ત દશા પ્રાપ્તેલા માટે જ આવો સત્ત્વ નિયમ હોવો ઘટે છે. દ્વા અધ્યાત્મવેદી સાહુજનો નિષ્ક્રિયરાગ્યણ દોવાથી પરપ્રવૃત્તિમાં પડતા જ નથી, તેઓ પ્રરભાવમાં હતાસીન ભાવે રહે છે; તેથી રાગદ્વેષથી નિરાળા રહી સમતારસમાં જ ફીલે છે. આ હવે પર્દાંચવા માટે આપણી જેવા પ્રસાદશીલ મંદ આધિકારી જીવોને તો નિજગુણ-હૃદિ અને દોષ હાનિ કરવા માટે અન્ય ઉત્તમ આત્માઓમાં જે શ્રેષ્ઠ હતા ગુણો દ્રષ્ટિગોચર થાય તે પ્રસાસવા અને આદરવા યોગ્ય લેવાય છે; પરંતુ પ્રમ્લ આજ્ઞા મુજબ અન્યાસવશાત્ ઉચ્ચ આત્મદશા હપર આસદ થયે હવે પૂરના દોષ ને પરગુણ ઉપેક્ષા યોગ્ય વને છે. એમ ન્યાયદ્રષ્ટિથી વિચારતાં વ્યાજબી જણાય છે. ૧૨૪.

વિશુદ્ધ જ્ઞાનધ્યાનમાં મનને શી રીતે વ્યાપ્ત કરાવું તે તથા શાસ્ત્ર શબ્દનો વ્યુત્પત્તિશુક્ત અર્થ હવે શાસ્ત્રકાર સ્પષ્ટ રીતે વતાવે છે:—

કરવી ઘટે જ કેમ ? તેમ છતાં સ્વરજ સ્થાનાર સ્વસવાલાની પેરે મોહોદયથી મૂઢ આત્મા તેમાં સુણ માને છે. કેવું આશ્ચર્ય !
 એમ સમ્યગ્ વિચારી વિરક્ત વની કામયોગને તજી નિઃસંગ છત્રો સાધક આત્મા સિદ્ધિવધૂનું આરાધન કરવા ઝલમાલ વને
 છે. એ રીતે સંવેદની અને નિર્વેદની ધર્મકથા સદાય કરવી અને સ્ત્રીકથાદિક વિકથા માત્ર દૂર તજવી. તેમાં સ્ત્રીનાં રૂપ,
 લાવણ્ય, વેપ, માપા, દાઢભાવ. વિલાસ, ગતિ પ્રમુલ્હ જે કથાવહે વર્ણવાય તે સ્ત્રીકથા જાણવી. માત, દાલ, સાણ, ચાંદ,
 ચાજાદિ મોજન સંવંધી કથા તે ભક્તકથા જાણવી. ચોર લોકો આ રીતે છાત્ર સ્થળે છે, ફંટો ગાલે છે, ગાંઠો હોદે છે,
 તાલાં ઉઘાડે છે અને વીજાને છેતરે છે એ રીતની કથા તે ચોરકથા જાણવી. આ દેશમાં જૂદી જૂદી જાતનાં ધાન્ય પાકે
 છે, આ દેશમાં ઘી દૂધ વહુ મલે છે તથા અહીં ચોસા, મગ અને ઘઉં પ્રમુલ્હ નિપજે છે પણ વીંજે વર્ણાય નિપજતાં નથી, એવી
 કથા તે જનપદ યા દેશકથા જાણવી. આવી વિકથા કરવાનું મનથી પણ ન વિચારવું તો પછી જીમથી બોલવા આશી
 કહેવું જ શું ? અર્થાત્ તે વિકથાઓ સવલી દૂર જ તજવી. ૧૮૨-૧૮૩.

નિજ લલ્લ કદ્દ નાથતમાં પરોવવું જરૂરું છે તેનો શાસકાર જ સુલાસો કરે છે.

યાવત્પરગુણદોષપરિકર્તિને વ્યાપ્તં મનો ભવતિ । તાવદ્ધરં વિશુદ્ધે ધ્યાને વ્યગ્રં મનઃ કર્તુમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

આવાર્થઃ——ત્યાં સુધી મન પારકા ગુણ દોષ કથવામાં વ્યાપારવંત રહે ત્યાં સુધી તે મનને વિશુદ્ધ ધ્યાનમાં પરોવી
 દેવું શેયકારી છે. ૧૮૪.

હોય છે અને વહી નિજ જનની-માતાની પેરે શ્રોતાજનોનાં કાનને અને મનને પ્રસન્ન કરનારી હોય છે. ચાર પ્રકારની ધર્મ-કથામાં વાકી રહેલી કથા સંવંધી શાસ્ત્રકાર હવે કહે છે. જે કથાવડે શ્રોતાજનો નરકાદિક દુઃખો થકી યથ પામે તે સંવેદની યા સંવેજની કથા અને જે કથાવડે કામભોગથી નિર્વેદ-વૈરાગ્ય પામે તે કથાનું નામ નિર્વેદની છે એમ જાણવું. નરકભાતિમાં શીત-તાપની વેદનાનો એક નિમેષ માત્ર પણ વિરહ નથી અને એવી વેદના ઓછામાં ઓછી દશહજાર વર્ષ પર્યંત અને ઉત્કૃષ્ટી રૂર સાગરોપમ પર્યંત વેદવી પડે છે. તિર્યચ્યોનિમાં શીત, તાપ, મૂલ, તરસ, અતિ ભારવહન સંવંધી દુઃખ ઉપરાંત તાડન તર્જન દમન છેદનાદિ સંવંધી દુઃખ સહેવાં પડે છે. મનુષ્યગતિમાં અંગ ઉપાંગ તથા હિન્દ્રિયની ચોડ ઉપરાંત જ્વર કોડ પ્રમુલ અનેક પ્રકારની વ્યાધિ-વેદના સહેવી પડે છે. વહી અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓ, મય અને શોક વ્યાપે છે. તેમજ હૃદ્યાનિષ્ઠ, પ્રિયાપ્રિય, સંયોગવિયોગ પ્રસંગે થતાં રાગદ્વેષાદિ વિકાર અને કર્મયોગે થતા વધ-વંધન, દાસત્વ પ્રમુલથી મારે વેદના અનુભવવી પડે છે. દેવગતિમાં પણ પર ઉત્કર્ષ અને નિજ અપકર્ષ દેહીને દુઃખ ઉપજે છે. વલ્કવાન્ પુણ્યશાળી દેવતાઓનું વીજા અલ્પ પુણ્યવાલા દેવતાઓએ દાસત્વ વિગેરે કરવું પડે છે. તેમજ વ્યવનકાકે હ માસ આયુષ્ વાકી રહેતાં મહા અશુચિમય નિજ ઉત્પત્તિસ્થાન અવધિજ્ઞાનથી જાણીને તેમને મારે દુઃખ અનુભવવું પડે છે. એ રીતે ચાર ગતિમાં દુઃખ રહેલાં છે. તેથી ઉદ્વિગ્ધ-વિરક્ત વની કેવલ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે જ પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે. એવો વોધ આપનારી કથા નિર્વેદની કહેવાય છે. સુલ્હની આનિત્થી દુઃખમાં જ ફસાવી દેનારા કામભોગથી વિરક્ત કરનારી તે કથા છે. ક્ષણિક કામભોગ પછી તેને તૃપ્તિ આપી શકતા નથી. વહી સ્ત્રી-યોનિ પણ દુર્ગંધી, અશુચિવાળી અને અત્યંત દુર્ગંધનિક હોવાથી તેમાં રતિ

વથા સાધુ પુરુષો સદાય સત્કાર-સન્માન કરવા લાયક છે. એ પ્રકારે સ્થિરબુદ્ધિ થાય છે-થવા પામે છે. એ પણ મહાન્ લાભ લેણવા યોગ્ય છે. ૧૮૧.

પૂર્વોક્ત સત્ સાધનો વિષેજ બુદ્ધિ-સ્પર્ધે ફ્લગ્ગનારે ચાર પ્રકારની ધર્મકથાનો અભ્યાસ રાણવો શુક્ત છે. એમ શાસ્ત્રકાર નિર્દેશે છે:—

આત્મેપણિવિત્તેપણિં વિમાર્ગધાધનસમર્થવિન્યાસા। ઓતુજનઓષ્મનમ્પ્રસાદ્જનર્નો યથા જનનમ્ ॥૧૮૨॥
સંવેદર્નો ચ નિર્વેદર્નો ચ ધર્મ્યર્થ કથાં સદા કુર્યાત્ । સ્ત્રીમક્તચૌરજનપદકથાશ્ચ દૂરાત્પરિત્યાજ્યાઃ ॥ ૧૮૩ ॥

આચાર્ય:—ઉત્તમાર્ગનો ઉચ્છેદ કરવાને સમર્થ રચનાવાલી અને ઓતાજનોના ઓષ્મ અને મનને માતાની પેઠે પ્રસન્ન કરનારી આત્મેપણી, વિવેપણી, સંવેદની અને નિર્વેદની ધર્મકથા સદા કરવી અને સ્ત્રીકથા, મક્તકથા, ચોરકથા અને દેશકથાને દૂરથી જ ત્યજી દેવી. ૧૮૨-૧૮૩.

વિવેચન:—જે કથા ઓતાજનોને આર્કર્ષે-આમિમુલ્લ કરે-પરિણામે સત્યધર્મ પ્રત્યે વાલે તે આત્મેપણી કથા અને જો મોનામિલાધથી પાઠા વાલે-વિરક્ત કરે તે વિવેપણી કથા જાણવી. ઉક્ત કથાના જ વિશિષ્ટ લક્ષણને શાસ્ત્રકાર ઘણાંયે છે કે તે કથા સમ્યક્ દર્શનાદિ રત્નત્રયથી વિપરીત અન્ય કથિત માર્ગનું સદોપપણું પ્રગટ કરવામાં સમર્થ રચનાવાલી

શ્રી

પ્રવચનભરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૬૫ ॥

અમુદ્ધિભારવ અને શાત્રારૂપ ગૌરવવ્રચને, ક્રોધાદિક કષાયોને, મન, વચન અને કાયાના દંડોને, તેમજ સ્પર્શનાદિક શનિદ્ર-યોને હયાી શકાય છે. મતલબ કે અહંતા અને મમતાને મારવાથી પરીષદ, ગૌરવ, કષાય, યોગ અને શનિદ્રયોનાં વ્યૂહ-સમૂહ માત્રનો સહેજે વિનાશ થઈ શકે છે. તે વધાય સહેજે જ પછી જીવાદ જાય છે. ૧૮૦.

પટલે કે ઉક્ત ઉભય મહાદોષને મારી, પરમ સમતારસનિમાન મહાશય પછી કોઈ પરીષદ પ્રમુલ્લથી ગાંડ્યો જલો નથી. તે પૂકલો જ સદુ કોઈ પ્રતિપક્ષીનો પરામભવ કરી શકે છે. અને જેમ વૈરાગ્ય માર્ગમાં સ્થિરતા થાય તેમ તે પ્રયત્ન કરે છે. એમ શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે.

પ્રવચનભક્તિઃ શ્રુતસંપદુચમો વ્યતિકરશ્ચ સંવિદ્મૈઃ । વૈરાગ્યમાર્ગસદ્ગતિર્થૈર્યજનકાનિ ॥ ૧૮૧ ॥

આવાર્થઃ—પ્રવચન (જિનશાસન) ની ભક્તિ, શ્રુતજ્ઞાનની સંપદાને માટે ઉચ્ચમ, ગીતાર્થ સાથે પરિચય—પ વૈરાગ્ય-માર્ગના સદ્ભાવમાં સાચી બુદ્ધિ અને સ્થિરતા પેદા કરે છે. ૧૮૧.

વિવેચનઃ—પ્રવચન પટલે આપત વચન અથવા ગણધરાદિ તેને વિષે ભક્તિ, શ્રુત-અભ્યાસની અભિવૃદ્ધિ (નવ નવ શાસ્ત્ર અભ્યાસ—પરિચય) અને શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાબુદ્ધિ સેવનાર ભવમીઠ સાધુજનોનો સંસર્ગ—પટલાવડે વૈરાગ્યમાર્ગમાં સ્થિ-રતા પ્રગટે છે. પટલુંજ નહિ પણ શાસ્ત્રોક્ત જીવાંતીવાદિક સદ્ભાવો વિષે અને શુદ્ધ દેવ શુર સંબંધી દર્શનાદિક માવ વિષે બુદ્ધિ સ્થિર થાય છેઃ અર્થાત્ શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ કહેલાં જીવાદિક તત્ત્વો સર્વાર્થ યથાતથ્ય છે અને એ મહાનુભાવ દેવો

दशविधधर्मानुष्ठायिनः सदा रागद्वेषमोहानाम् । हृदरूढधनानामपि भवत्युपशमोऽल्पकालेन ॥ १७६ ॥

भावार्थ—पूर्वोक्त दशविध धर्मसुं सदा सेवन करनारने अत्यंत निविड थयेला पण राग, द्वेष अने मोहनो अल्पकालमां क्षय थाय छे. १७६

विवेचन—क्षमादिक दश प्रकारनो धर्म उपर जणाव्या मुजब सदाय सेवनार साधुजनोने गमे तेवा द्रढ-रूढ थइने जाभी गयेला एवा राग, द्वेष अने मोह नामना महा विकारोनों अल्प कालमां क्षय अथवा उपशम थाय छे. मतलब के तेमने प्रथम गमे तेदलो द्रढ थयेलो राग, रूढ थयेलो द्वेष अने जाभी गयेलो मोह होय तो ते तमाम आ उत्तम क्षमादि धर्मना सतत सेवनथी-तेना प्रभावथी हतप्रहत थइ नष्ट थइ जाय छे या उपशान्त थइ जाय छे. १७६

माया अने लोभरूप ममकार तथा क्रोध अने मानरूप अहंकार ते वनेनो त्याग करवाथी हुं हित थाय छे ते शास्त्रकार कहे छे:—

ममकाराहंकारत्यागादतिदुर्जयोद्धतप्रबलान् । हन्ति परीषहणैरवकषायदण्डेन्द्रियव्यूहान् ॥ १८० ॥

भावार्थ—अहंकार अने ममकारना त्यागथी अति दुर्जय, उद्धत अने प्रबल एवा परीषह, गौरव, कषाय तथा मन, वचन, कायाना दंड अने इंद्रियोना समूहने (योगी पुरुषो) हण्ये छे. १८०

विवेचनः—अति दुर्जय अने उद्धत एटले प्रकृष्ट बलवाळा एवा परीषहो जे झुधातृपादिक तेमने, तथा रसगारव,

श्री

प्रश्नभरति

प्रकरणम्

॥ ६४ ॥

भवन्पति, व्यंतर, ज्योतिष्क अने विमानवासी देवीओ संबंधी दिव्य विषयभोगथी मन, वचन अने कायावडे कृत, कारित अने अलुप्तोदित भेदे निवर्तवाथी नव भेद थाय, तैवीज रीते मनुष्य अने तिर्यच संबंधी औदारिक विषयभोगथी विविधे विविधे निवर्ततां तेना पण नव भेद थाय. एम बधा मलीने अटार भेदो थाय छे. १७५

शास्त्रकार हवे छेछे आर्किचन्य-आर्किचनता संबंधी स्वरूप निरूपण करे छे:—

अध्यात्मविदो मूर्च्छा परिग्रहं वर्णयन्ति निश्चयतः । तस्माद्दैरागयेप्सोराकिञ्चन्यं परो धर्मः ॥ १७८ ॥

भावार्थ—अध्यात्मज्ञानीओ निश्चयथी मूर्च्छांने ज परिग्रह करे छे, तेथी वैराग्यना अर्थीने निरूपरिग्रहता-निरुद्ध-हता ए परम धर्म छे. १७८

विवेचन—निज आत्मस्वरूप वेदी-केवी रीते आत्मा कर्मथी बंधाय छे अने केवी रीते तेथी मुक्त थाय छे तेने सारी रीते समजनारा अने निज स्वरूप सामे लक्ष राखी वीतरागवचनानुसारि शुद्ध क्रियाने सेवनारा महाशयो निश्चयनयना अभिप्राये मूर्च्छा-ममत्तानेज परिग्रहरूप वर्णवे छे. तेथी वैराग्य-वितरागताने इच्छनारा साधुजनने आर्किचनता ए परम धर्म छे. निरुद्धताधारी एवा तेमणे कोइ पण द्रव्य, चैत्र, काळ के भाव संबंधी प्रतिबंध या मूर्च्छा-ममता रहित ज रहवे, एमां ज सर्व हित समायेलुं छे. १७८

एवी रीते मूर्छारहितपणे धर्मानुष्ठान सेववानुं फल शास्त्रकार हवे दर्शावे छे:—

तद्वपुः उत्सर्ग नामे तपः. अने ६ वर्तना, पृच्छना, परावर्तना, अनुमेया अने धर्मकथारूप पंचविध स्वाध्याय नामे तप जाणवो. आपां आर्त्तध्यान ते अनिष्टसंयोग, इष्टवियोग, अग्रशीव अने व्याधि-वेदना प्रत्येनी धितारूप. रौद्रध्यान ते हिंसानुबंधि, मृषानुबंधि, स्तेयानुबंधि अने विषयसंक्षयसंबंधी चित्त एकाम्रताः धर्मध्यान ते आज्ञाविचय, अपायविचय, विपाकविचय अने संस्थानविचयरूप चार प्रकारतुं, अने शुक्लध्यान ते पृथक्त्व वितर्क सप्रविचार; एकत्व वितर्क अप्रविचार, सूक्ष्म क्रिया अप्रतिपाति तथा व्युपरत क्रिया अनुवृत्ति रूप, एम दरेकना चार चार भेदो समजवा. उपचार विनय ते विनय करवा योग्य पूज्य जनो आवे छवे उभा यह जतुं, हाथ जोडवा, वेसवा आसन आपतुं, आज्ञा वचन सांभळवा. उत्कंठित थवुं तेमज बहारथी आव्या बाद दंडग्रहण अने चरण प्रक्षालनादिक करतुं. एम सकळ रीते उचितता साचववी. १७५-१७६

शास्त्रकार हवे ब्रह्मचर्य संबंधी प्रतिपादन करता छता कोरे छेः—

दिव्यात्कामरतिस्तुखात्रिविधं त्रिविधेन चिरतिरिति नवकं। औदारिकादपि तथा तद्ब्रह्माष्टादशविकल्पम् १७७
 भाषार्थ—दिव्य तथा औदारिक कामभोग संबंधी सुखयकी त्रिविधे त्रिविधे निवर्तवुं. एवी रीते ब्रह्मचर्य अठार प्रकारतुं छे. १७७

विवेचन—दिव्य अने औदारिक विषयभोग यकी त्रिविधे त्रिविधे निवर्ततां तेना अठार भेद थाय छे. एवी रीते के

विवेचन—१ एक उपवासथी मांडी छ मास पर्यंत काल अवधिवाछं अनशन अने बीजुं भक्तप्रत्याख्याल, इंगिनी-
मरण, तथा पादपोषणमन नामे काल अवधि वगरहुं-जीवित पर्यंत अनशन जाणहुं. २ उचम पुरुष योग्य वप्रीश कवं-
लना आहारथी यथाशक्ति न्यूनता आठ कवळ सुधी करवी ते उणोदरी नामे तप जाणवो. ३ वृत्ति-वर्चन-भिक्षाहुं
संचेपहुं, परिमित अक्षपान ग्रहण करहुं अथवा अमुक दत्तिना मानथी भिक्षा ग्रहण करवी ते वृत्तिसंचेप तप. ४ दूष,
दहि, घी, गोल, माखण प्रमुख विगड (विछेतिजनक पदार्थो)नो त्याग करवो ते रसत्याग तप. ५ कायोत्सर्ग-मुद्रा
या उत्कटकासनादि वडे आवापनादि कष्ट सहैवां ते कायक्लेश नामे तप अने ६ इन्द्रियो तथा मनने गोपवी राखवां
अर्थात् काचबानी पेरे अंगोपगने संकोची राखवा अने रानद्वेषना हेतुरूप शब्ददिकं विषयोधी निवर्ती इन्द्रियोने नियममां
राखवी ते इन्द्रिय संलीनता तथा मननो तथा कषायनो निग्रह करवो, आर्त-रौद्रध्याननो त्याग करवो ए नोइन्द्रिय
संलीनता तप. ए रति छ प्रकारनो बाह्य तप जाणवो. बाह्य तप अभ्यंतर तपनी पुष्टि माटे करवानो होवाथी हवे
छ प्रकारनो अभ्यंतर तप ग्रंथकार वखासो छे. १ अतिचार रूप मळने प्रखालन करवा माटे आलोचनादिक दश
प्रकारनो प्रायश्चित्त नामे तप. २ एकाग्र चिचिनिरोधरूप ध्यान नामे तप. तेमां आर्त-रौद्रनो त्याग अने धर्म-
शुचलनो आदर. ३ आहार-पाणी वस्त्रादिकवडे आचार्यादिक दश पूज्य-पदनी भक्ति अने शरीरसुश्रूषा करवारूप
ध्याष्टत्य नामे तप. ४ जेना वडे अष्टविध कर्मनो छय थवा पासे ते ज्ञान, दर्शन अने चारित्र तथा उपचार भेदे विनय
तप. ५ वनार जलरना उपकरण अने भक्तपाननो त्याग करी देवो अने अंतरथी मिथ्यात्व कषायादिकनो त्याग करवो

वादीयो यद्दने के गमे ते रीते सामाने भंभेरी प्रीतिनुं छेदन करवुं ते विसंवादन योग कहैवाय. तेम नहि करवां वस्तुने वस्तुगते कहैवी ते प्रथम सत्य-अविसंवादन योग जाणवो. कायावडे कुत्रिम वेप धारीने जे परवंचना करवी, तेवी काय-कुटिलता न करे ते बीजो अवक्र काय-सत्यभेद समजवो. मनवडे प्रथमथी ज एवी आलोचना करीने गोले अथवा करे के जेथी परवंचना थवा न पामे ते अवक्र मन-सत्य नामे बीजो भेद जाणवो. तेमज सद्भूतनो अपलाप अने असद्भूतनुं उद्भावन (प्रगटन) तथा कडुक, कर्कश अने सावधादि नहि वदतां अवक्रवाणी वदवी ते अवक्रवचन सत्य नामे चोथो भेद जाणवो. ए चतुर्विध सत्य जैनेन्द्र शासनमां ज संभवे छे; अन्यत्र आहुं सत्य संभवतुं नथी. १७४.

हवे शास्त्रकार तप संवंधी समज आपे छे. तेमां बाह्य अभ्यंतर तपना छ छ भेदो वतावे छे:—

अनशनमूनोदरता धृत्तेःसंक्षेपणं रसत्यागः । कायक्षेत्रः संलीनतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥ १७५ ॥

प्रायश्चित्तध्याने वैयाधृत्यविनयावधोत्सर्गः । स्वाध्याय इति तपः षट् प्रकारमाभ्यन्तरं भवति ॥ १७६ ॥

भाचार्य—अनशन, (आहार त्याग), उनोदरी (आहारमां ओछाया करवी), धृत्तिसंक्षेप (नियमित रहैवुं), रसत्याग (विकार करनार विनह तजवी), कायक्षेत्र (शीत-तापादि समभाव सहेवां) पने संलीनता (स्थिरासने रहैवुं). ए छ प्रकारनो बाह्य तप कहा छे. प्रायश्चित्त (पापनी आलोचना), ध्यान, वैयावक्, विनय, कायोत्सर्ग अने स्वाध्याय, ए रीते अभ्यंतर तप पण छ प्रकारनो छे १७५-१७६.

श्री

प्रथमराति
प्रकरणम्

॥ ६२ ॥

हवे खरा त्यागनुं स्वरूप शास्त्रकार वखाणे हे:—

वांधवधनेन्द्रियसुखत्यागात्प्राप्तमयविग्रहः साधुः । तत्प्राप्तमा निर्ग्रथस्त्यक्ताहंकारममकारः ॥ १७३ ॥

भावार्थ—वान्धव, धन अने इंद्रियसुखना त्यागधी जेणे मय अने विग्रह तज्या हे, अने अहंकार ममकार तज्या हे एवा त्यागी साधु ज निर्ग्रथ कहेवाय हे. १७३.

विवेचन—स्वजन-वांधवोनो, सुवर्णादिक धननो अने स्पर्शन प्रमुख इन्द्रिय संबंधी विषयसुखनो त्याग करावायी एटले तेमां माध्यस्थ्य धारवायी जेणे अहंकार अने ममकार (अहंता अने ममता) तजी दीधां हे, अने ए रीते असंयम परिणामनो जेणे त्याग करेल हे ते साधुने हहलोक परलोकादि समविषय मय, देहाव्यास (शरीर ममता) अथवा कोह पण जातनो क्लेश रहेतो नथी. अष्टविध कर्मनो जय करवामां प्रवृत्त एवा त्यागी साधु खरा निर्ग्रथ महात्मा हे. १७३.

हवे शास्त्रकार सत्य संबंधी स्वरूप प्रतिपादन करे हे:—

अविसंवादनयोगः कायमनोवागजिह्वाता चैव । सत्यं चतुर्विधं तच्च जिनवरमतेऽस्ति नान्यत्र ॥ १७४ ॥

भावार्थ—पूर्वापर अविरुद्ध वचननो उच्चार करवो अने तन मन वचननी एकता-अकुटिलता आदरवी एम चार प्रकारनुं सत्य श्री जिनेश्वर शासनमां कहुं हे; अन्यत्र कहेहुं नथी. १७४.

विवेचन—अन्यथा स्थित वस्तुने अन्यथा भाषवी जेमके बलदने घोडो कहेवो अने घोडाने बलद कहेवो अथवा

उद्गमादिवहे शुद्ध भले तो शुचि अन्यथा अशुचि અને દેહશુચિ જે મલશુદ્ધિ કર્યા માદ નિર્લેપ અને નિર્ગંધ થવાય તેમ કરવું તે. તેમજ બીજાં ઘણાંદિ અર્ચેતન દ્રવ્ય ઉપકરણાદિ સંવંધી મલ-મસાલનાદિ વિષે યાત્રોક્ત રીતિ શુભ પર્તવું. પૃથ્વે કે નિર્લોભતા-નિઃસ્પૃહતારૂપ માધર્મીચને વાધક ન આવે તેમ સર્ચેતન કે અર્ચેતન દ્રવ્ય ઉપકરણાદિની પ્રયત્નથી પરીધા કરી, મલમસાલનાદિ વિષે યથાયોગ્ય પ્રવર્તવું. ૧૭૧.

દ્વયે સંયમ આશી યાત્રાકાર કહે છે:—

પશ્ચાત્કવાહિરમણં પશ્ચેન્દ્રિયનિગ્રહઃ કપાયજયઃ । દ્વણ્દ્રવ્યવિરતિશ્ચેતિ સંયમઃ રસદ્વખ્યેષ્વઃ ॥ ૧૭૨ ॥

આવાર્થ—દ્વિસાદિક પંચાશ્રયથી વિરમવું, પાંચે ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, ચાર કપાયોનો જય કરવો અને મન, વચન અને કાયાના ત્રણ દંડથી વિરમવું એમ સંયમ ૧૭ પ્રકારે કહ્યો છે. ૧૭૨.

વિવેચન—પાપસ્થાનકોથી પાછા નિવર્તવું તે સંયમ સત્તર પ્રકારનો છે. પ્રાણાતિપાતાદિક જે પાંચ કર્મીશ્વરના હેતુઓ છે તે થકી વિરમવું; સ્પર્શનાદિક પાંચ ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, ક્રોધાદિ ચાર કપાયોનો જય કરવો—ઉદ્ય નિરોધ કરવો અથવા ઉદિત થયેલોને નિષ્ફળ (ફળ રહિત) કરવા; તેમજ મન, વચન અને કાયાના દંડથી વિરમવું અર્થાત્ મનથી અભિદ્રોહ, અભિમાન, ક્ષુધ્યાદિ ન કરવા; જીયાથી નિર્દય, કઠોર કે અસત્ય ન ધોલવું અને કાયાથી જયચારહિત ધાવનાદિક ક્રિયા ન કરવી. ૫ રીતે ૧૭ એકે સંયમ સમાજવો. ૧૭૨.

नथी अने मोक्ष विना वीजुं कोइ परम सुख नथी. १७०.

विवेचन—माया-शठता-कुटिलता तेथी विपरीत आर्जव या ऋजुता, तेजुं नाम छे के जेवुं करवुं तेवुं कहेवुं. कंइ पण गोपवहुं नहि के ठांकिपछोडो करवो नहि. जे एवी सरलता-प्रमाणिकता साचवे नहि ते ऋजु कहेवाय नहि अने तेनी शुद्धि थइ शके नही. जे पोटानाथी थयेला अपराधोने आलोची-निंदी तेजुं योग्य प्रायश्चित्त यथार्थ रीते अंगीकार करे छे तेनी शुद्धि थाय छे. अशुद्ध-मलीन आत्मा क्षमादिक दशविध धर्मेने आराधी शकतो नथी, ते वगर मोक्षप्राप्ति थइ शकती नथी अने मोक्षप्राप्ति वगर एकान्तिक अने आत्यन्तिक अक्षय सुखनो लाभ मळतो नथी. तेटला माटे निज पाप-दोषनी आलोचनादिक करती वखते सरलता-निःशून्यता राखवी ज जोहए. १७०.

हवे शास्त्रकार शौचधर्म केवी रीते पाळवो मुक्त छे ते वतावे छे—

यद्द्रव्योपकरणभक्तपानदेहाधिकारकं शौचम् । तद्भवति भावशौचानुपरोधाद्यत्नतः कार्यम् ॥ १७१ ॥

भावार्थ—जे उपकरण, आहार, पाणी अने देहने आश्रीने द्रव्यशौच करवो घटे ते भावशौचने वाधक न पहुँचे तेम यत्नशी करवो योग्य छे. १७१.

विवेचन—द्रव्य अने भाव ए वे प्रकारनो शौच कह्यो छे. सचेतनादि शिष्यादि द्रव्यमां जो अयोग्यतादि दोषो होय तो ते त्याज्य छे. ज्ञानादिकनां उपकरणो जो उद्भमादिवडे शुद्ध मळे तो शुचि, अन्वया अशुचि. आहारपाणी पण

હવે માર્દવ-મદુતા આશી શાસ્ત્રકાર કહે છે:—

વિનયાયતાશ્ચ ગુણોઃ સર્વે વિનયશ્ચ માર્દવાયત્તાઃ । યસ્મિન્નમાર્દવમલિલં સ સર્વગુણભાક્ત્વમાપ્નોતિ ॥૧૬૬॥
આવાર્થ—સર્વે ગુણો વિનયને આધીન છે અને વિનય મદુતાને આધીન છે. જેમાં સંપૂર્ણ મદુતા વસી છે તે સર્વ ગુણસંપન્ન થાય છે. ૧૬૬.

વિવેચન—સમયગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિક ઉત્તમ ગુણો પ્રત્યે જે ભક્તિભાવ તેનું નામ વિનય. એ વિનયને આધીન સર્વે ગુણો રહેલા છે અને એ વિનય માર્દવ-મદુતાને આમારી છે. માર્દવ એટલે માનનો જય. ધર્મ તબ્યે છેવે, ગુણીજનો સ્વસમીપ આવ્યે છેવે ઉમા થયું, હાથ જોડીને અદવ સાચવવી એ આદિક ઉપચારને વિનય કહેવામાં આવે છે. જેના વિષે જાતિ, કુલ, વલ, લામાદિ સંબંધી સઘલા મદને માલી નાંખનાર સંપૂર્ણ માર્દવ હોય છે તે સર્વ ગુણસંપન્ન થઈ શકે છે. અર્થાત્ તેને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને સાધનાર સઘલા ગુણો સંપ્રાપ્ત થાય છે. તેથી માન-અહંકારને દૂર કરી સમસ્ત ગુણોને વશ કરી આપનાર દ્વા વિનયગુણને ઉત્પન્ન કરનાર માર્દવનું સારી રીતે સેવન કરવું. ૧૬૬.

હવે આર્જવ-ઋજુતા-સરલતા આશી શાસ્ત્રકાર પ્રમાણે છે:—

નાનાર્જવો વિશુદ્ધ્યતિ ન ધર્મસારાધયત્યશુદ્ધાત્મા । ધર્માદતે ન યોત્તો યોત્ત્વાત્પરમં સુખં નાન્યત્ ॥ ૧૭૦ ॥
આવાર્થ—ઋજુતા વિના કોઈ શુદ્ધિને પામતો નથી, અશુદ્ધ આત્મા ધર્મ આરાધી શકતો નથી, ધર્મ વિના મોલ

श्री

प्रथमराति

प्रकरणम्

॥ ६० ॥

२ मादव-माननो विजय करवो. ३ आर्जव-श्रुता-सरलता-जेवुं करवुं एवुंज कहेवुं. ४ शौच-पवित्रपणुं-प्रमाणिकपणुं
साचवुं; अथवा अलोभता-तृष्णानो त्याग करवो. ५ संयम-हिंसादि आश्रवोनुं विरमण करवुं. ६ त्याग-वध वंधनादि तजवा
अथवा साधुजनोने आहारपाणी प्रमुख उदार बुद्धिधी (निःस्वार्थपणे) आणी आपवुं. ७ सत्य-प्रिय पथ्य अने यथातथ्य
कथन करवुं. ८ तप-अनशनादिक (द्वादशविध) आचरवुं. ९ ब्रह्म-मैथुननी निवृत्ति करवी अने १० आर्किचन्य-निष्पारि-
ग्रहता धारण करवी अर्थात् धर्मोपकरण चगर कंह पण लेवुं-राखवुं नहि. ए दशविध साधुधर्म वखाण्यो-कह्यो छे. १६७

हेवे शास्त्रकार प्रथम क्षमाधर्मनी प्रधानता बतावता सता कहे छेः—

धर्मस्य दया मूलं न चाल्मावान्दयां समादत्ते । तस्माद्यः क्षान्तिपरः स साधयत्युत्तमं धर्मम् ॥ १६८ ॥

भावार्थ—धर्मनुं मूल दया छे. क्षमारहित माणस दयाने सारी रीते आदरी शकतो नथी. ते माटे जे क्षमा आप-
वामां तत्पर छे तेज उचम धर्मने साधी शके छे. १६८.

विवेचन—जे आ दश प्रकारनो धर्म कह्यो तेनुं मूल दया छे. प्राणीओनी रक्षा-अहिंसा एज दया. प्राणीना प्राण-
रक्षण अर्थे ज समस्त व्रतो ग्रहण करवानो उपदेश छे. जे क्षमा-सहनशीलता रहित हशे ते दया एटजे प्राणीनी प्राणरक्षा
करी शकशे नहि. क्रोधधी व्याप्त बनेलो जीव कंह पण चेतन के अचेतनने तेमज आलोक संबंधी के परलोक संबंधी कष्ट-
दुःखने जोइ शकतो नथी. तेथी जे क्षमाप्रधान-क्षमाछ होय छे तेज दश प्रकारना उचम धर्मने साधी-प्राणी शकते छे. १६८

त्रिकरण शुद्धिशी तेमनो अनुक्रमे त्याग अने आदर करवो. १६५-१६६

विवेचन—नायक जीताये छेते ' हवं सैन्यं अनायकं ' ए न्याये पळी इन्द्रियादिकुं जोर चालतुं नथी. तेथी परीपह, इन्द्रियो अने गौरव (अभिमान) रूप समूहना नायक एवा कषायोने क्या साधनथी जीतवा ? ते शास्त्रकार पोते ज जणावे छे. क्षमावळ, मार्दव-मृदुतावळ, आर्जव-सरलतावळ अने संतोष वळवडे अनुक्रमे पूर्वोक्त क्रोध, मान, माया अने लोभ कषायने धीर पुरुषे जीती लेवा जोहए. अडग उद्यमथी शुं शुं सिद्ध नथी थतुं ? ठीकज कहुं छे के—

Patience and Persistence over come mountains

जे छे कारणोने पासीने क्रोधादिक कषायो उत्पन्न थता होय तेनो, अने जे जे कारणोथी क्रोधादि कषायो शान्त-उपशान्त थता होय तेनो, सारी रीते विचार करीने राग द्वेष अने मोहने निवारवा माटे त्रिकरण शुद्धे कषाय उत्पत्तिनां कारणोनो त्याग अने कषाय शान्तिनां कारणोनुं आसेवन-मन वचन कायाथी करवुं. कटाववुं अने अनुमोदवुं ते जरखुं छे. एटला माटे क्षमादिक दशविध साधुधर्मनुं अनुशीलन करवुं जोहए एम शास्त्रकार कहे छे, १६५-१६६.

स्वयः क्षान्तिर्माद्वैवमार्जवशौचे च संयमस्तयागौ । सत्यतपोब्रह्माकिंचन्यानीत्येष धर्माधिः ॥ १६७ ॥

भावार्थ—क्षमा, मृदुता, अजुता, पवित्रता, संयम, संतोष, सत्य, तप, ब्रह्मचर्य अने निष्परिग्रहता ए रीते दशविध धर्मविधि सेववा योग्य छे. १६७.

विवेचन—ते क्षमादिक दशविध धर्मना भेदनां नाम जणावे छे. १ क्षमा—आक्रोश प्रहारादिक सहन करावा.

શ્રી

પ્રશાસરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૫૯ ॥

કરી શક્તો નથી; એટલા માટે ઠીક જ કહું છે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છે તે પણ મોહાદિક પરવશતાથી ત્યાગ માર્યે આ-
દરવો દુર્લભ છે.

પૂર્વોક્ત દુર્લભ એવું સર્વવિરતિ રંતન પામીને પણ વિરાગ (વૈરાગ્ય) માર્ગનો પરિચય-અભ્યાસ-પરિણીલન દુર્લભ છે. શાથી ? તે શાસ્ત્રકાર પોતે જ જણાવે છે. રસના (જીમ) પ્રમુખ હિન્દ્રયો વૈરાગ માર્ગમાં વિવ્ર-અંતરાય કરે છે. ક્રોધાદિક કષાયો વિરાગમાર્ગમાં શત્રુવદ્ સામા થાય છે. પૂર્વોક્ત ક્રોધિગૌરવ, રસગૌરવ અને શાતાગૌરવ વિરાગમાર્ગમાં થોળે દહાડે ઘાડ પાડી ચારિત્રધનને લૂંટી લે છે. તેમજ લુધા, તુષા, શીત, તાપાદિક પરીસહો પણ જીવને વિરાગમાર્ગમાં વડુ વડુ સતાવે છે. એ વધાય શત્રુની પેઠે વિરાગમાર્ગનો અભ્યાસ કરતાં આઢા આવે છે તેથી તેની દુર્લભતા કહી છે. ૧૬૨-૬૪.

પૂર્વોક્ત સર્વ અંતરાયોમાં પણ કષાય શત્રુઓનું જોર જવરં છે. તેથી હિન્દ્રયાદિક સર્વ ગણના નાયકરૂપ કષાયોનો જ વિજય કરવો જોઈએ તે કહે છે:—

તત્સમાતપરીષદ્દેન્દ્રિયગૌરવગણનાયકાન્કષાયરિપ્તન । જ્ઞાન્તિચલમાર્દ્વાર્જવસંતોષઃ સાધયેદ્વિરઃ ॥ ૧૬૫ ॥
સંચિન્ત્ય કષાયાણામુદયનિમિત્તસુપશાન્તિહેતું ચ । ત્રિકરણશુદ્ધમપિ તપોઃ પરિહારાસેવને કાર્યે ॥ ૧૬૬ ॥

આવાર્થ—તેટલા માટે પરીષદ, હિન્દ્રિય અને ગૌરવ ગણના નાયક એવા કષાય શત્રુઓનો જમા, મુટુતા, ક્રોધુતા અને સંતોષવદે કરીને વીર પુરુષોએ જય કરવો. તથા કષાયના ઉદય નિમિત્ત અને ઉપશાંતિના નિમિત્ત સમ્યગ્ રીતે વિચારીને

सद्धर्म मार्गना कथक गुरुनो योग मळवो दुर्लभ छे. तेवो सुयोग मळये छते पण प्राणी धणा कार्यमां न्यग्र थयेल होवाथी तेमज आळस, मोह, अवज्ञा, मद, प्रमाद, कृपणाता, भय, शोक, अज्ञान अने कुतुह्लादिक काठीआवडे धर्मश्रवण करवामां प्रवृत्ति थइ शकती नथी माटे तेनी दुर्लभता जणावी छे. वळी ए वधांय वानां प्राप्त थये छते पण शंकादि शक्य रहित सम्यग् ज्ञान सहित तत्त्वश्रद्धा प्राप्त थवी अत्यंत दुर्लभ छे. मतलब के बीजी वधी शुभ सामग्री पाय्या छतां श्री वीतरामकथित धर्मनो बोध अने तेनी उंडी श्रद्धा थवी बहु दुर्लभ छे.

सैंकडो भवे पण प्राप्त थवुं दुर्लभ एवुं बोधिरत्न (सम्यक्त्व) प्राप्त थये छते पण सर्वविरति के देशविरति (आत्म-निग्रह योग्य संयम दशा) प्राप्त थवी दुर्लभ छे. तेनां कारण शास्त्रकार बतावे छे. आ कार्य करीने के पैलुं कार्य करीने पळी आवक धर्मआदरीश, पण सर्वत्यागस्वरूप साधुमार्ग तो आदरीश नहि. एवा प्रकारे मोह या अज्ञान नडे छे. जीव जाणतो नथी के आ चणभंगुर जीवित पलकमां पूरं थइ जशे तेथी रहित साधी लेवामां विलंब करवी घटतो नथी. वळी बापडो जीव स्त्रीपुत्रादिकमां अनुरक्त थइ जवाथी घरवास तजी शकतो नथी. तेम ज अनेक कुपंथो-मतमतांतरो जोवाथी शंकायां पडी जाय छे के आ वधा मार्गोमां कयो मार्ग अनुसरवाथी भव-संसारनो पार पमाय ? तेथी अने क्रद्धिगारव, रसगा-रव तथा शातानारवथी पण चारित्र्यधर्म आदरी शकतो नथी. प्राप्त थयेली द्रव्यसंपदा लोभवशात तजी शकतो नथी. रसना इंद्रियने वश बनी जवाथी इष्ट रसासक्ति तजी शकतो नथी अने शरीर-ममतावश सुखशीलपणाथी इष्ट चन्दनादि विलेपन, साजुकल खान पान शयन गन्ध धूप मान्यादि सेवन तथा स्त्रीपेरिभोगमां आसक्त बनी जवाथी तेनो त्याग

શ્રી

પ્રશામરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૫૮ ॥

તાં દુર્લભાં શ્વશૈતૈર્લઙ્ઘ્યાપ્યતિદુર્લભા પુનર્વિરતિઃ । મોહાદ્રાગાત્કાપથવિલોકનાદૌરવવશાઞ્ચ ॥ ૧૬૩ ॥
તત્પ્રાપ્ય વિરાતિરત્નં વિરાગમાર્ગવિજયો દુરધિગમ્યઃ । હિન્દ્રિયકષાયગૌરવપરીષદ્સપત્નવિધુરેણ ॥ ૧૬૪ ॥

ભાવાર્થ—મનુષ્યપણું, કર્મભૂમિ, આર્યદેશ, ઉત્તમ કુલ, આરોગ્યતા અને દીર્ઘાયુષ પ્રાપ્ત થયે હવે તેમજ શ્રદ્ધા, સદ્-
ગુરુયોગ અને શાસ્ત્રશ્રવણ આદિ સામગ્રી વિદ્યમાન હવે પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે. સેકન્દો ભવે દુર્લભ એવું સમ્યક્ત્વ
પામ્યા પછી પણ મોહથી, રાગથી, કુમાર્ગ દેશવાથી અને ગૌરવના વશથી ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવું અતિ દુર્લભ છે. તે ચારિત્રરત્ન
પામીને હિન્દ્રિય, કષાય, ગૌરવ અને પરીસદ્ધરૂપ શત્રુથી વિદ્વલ થયેલા જીવને વૈરાગ્ય માર્ગમાં વિજય મેલવવો એ અત્યંત
કઠીન છે. ૧૬૨-૧૬૩-૧૬૪.

વિવેચન—પ્રથમ તો ‘તુલ્યક, પાસભાદિ’ દશ દ્રષ્ટાંતે દુર્લભ એવા મનુષ્યભવની જ પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે. મહા
પુન્યયોગે મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થયે હવે પણ જ્યાં અસિ મસિ કૃષિથી વ્યવહાર ચલાવાય છે એવી કર્મભૂમિમાં જન્મ પામવો મુ-
દુર્લભ છે. જ્યાં તીર્થકરો ઉપજે છે તથા સદ્ધર્મની દેશના દેવામાં તત્પર રહે છે અને જેને અવલંબી મવ્યજનો નિર્વાણપદ
(મોક્ષ) પામે છે તે કર્મભૂમિમાં પાંચ ભસ્ત્ર, પાંચ ઔરવત અને પાંચ વિદેહ એ પંદર લેત્રેનો સમાવેશ થાય છે. તેવી કર્મ-
ભૂમિમાં પણ મગધ, વંશ, કલિંગ, સૌરાષ્ટ્ર પ્રમુખ આર્ય દેશમાં અને તેમાં પણ હત્તવાકુ કે હરિવંશાદિક ઉત્તમ કુલમાં જન્મ
થવો વયોજ દુર્લભ છે. તે પણ સઘટ્ટં પ્રાપ્ત થયે હવે ધર્મજિજ્ઞાસા થવી દુર્લભ છે, અને એવી ઉત્તમ ધર્મજિજ્ઞાસા થયે હવે

ધર્મોડ્યં સ્વાહ્યાતો જગદ્ધિતાર્થ જિનેર્જિનારિણૈઃ ॥ યેઽવ રતાસ્તે સંસારસાગરં લીલયોત્તિર્ણિઃ ॥ ૧૬૧ ॥

માવાર્થ—જેમણે અંતરંગ શાશ્વત્તોને જીત્યા છે એવા જિનેશ્વરોએ જગતના હિતને માટે આ ચારિત્રધર્મ પ્રસ્તુતો છે. તેમાં જે રક્ત થયેલા છે તે સંસારસમુદ્રને લીલામાત્રમાં પાર પામેલા સમજવા. ૧૬૧

વિવેચન—શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મ, પ્રાણીઓના કલ્યાણ અર્થે, રાગાદિ દોષવર્જિત તર્પિત્વ દેવોએ નિર્દોષ રીતે પ્રત્યુપો છે. રાગાદિક વિકારવાલાથી નિર્દોષ ધર્મ સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્તુતી શકાય નહિ. અન્ય ધર્મોમાં તેમજ તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે જે દોષો યા સ્વામીઓ માલુમ પડે છે તે તે તેના પ્રયોગ—પ્રત્યુપક પુરુષોમાં રહેલા રાગાદિ દોષોને આધારી છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આ સંવધમાં વિશેષ હકીકત શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા પ્રસંગે આગલ કહેવાની હોવાથી અત્ર સંક્ષેપવામાં આવે છે. પૂર્વોક્ત વીતરાગપ્રચીત પ્રવચનરૂપ શ્રુતધર્મ અને હિમાદિ લક્ષણ શુક્ત ચારિત્ર ધર્મમાં જે મહાત્માઓને દૃઢ પ્રીતિ લાગી છે, તેઓ આ સંસારસાગરનો સુણે સુણે (અનાયાસે) પાર પામી, અત્યય મોહસુણને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. પ્ નિઃસંદેહપણે માન્ય કરવા યોગ્ય વાત છે. એમ સમજીને મુમુક્ષુ જનોએ એકનિષ્ઠાથી શ્રી વીતરાગોક્ત ધર્મનું જ શરણ કરવું યોગ્ય છે. ૧૬૧.

હવે શાસ્ત્રકાર દુર્લભ બોધિત્વ માવનાનું સ્વરૂપ સમજાવે છે:—

માનુષ્યકર્મભૂમ્યાસદેશાકુલકલ્યતાયુરુપલઙ્ઘી । શ્રદ્ધાકથકશ્રવણેષુ સત્સ્વપિ સુદુર્લભા બોધિઃ ॥ ૧૬૨ ॥

શ્રી

પ્રથમરતિ

પ્રકરણસુ

॥ ૫૭ ॥

હવે શાસ્ત્રકાર લોકભાવના સંબંધી સ્વરૂપ જણાવે છે:—

લોકસ્થાધારિતર્યવિચિન્તયેદૂર્ધ્વમપિ ચ બાહ્યમ્ । સર્વજ જન્મમરણે રૂપિદ્રવ્યોપયોગાંશ્ચ ॥ ૧૬૦ ॥

ભાવાર્થ—ઉર્ધ્વ, અર્ધો અને તીર્છી લોકનું સ્વરૂપ, તેનો વિસ્તાર, સર્વજ જન્મ મરણરૂપી દ્રવ્ય અને ઉપયોગનું ચિંતવન કરવું. ૧૬૦

વિવેચન—લોક એ જીવ અને અજીવ (ધર્માસ્તિકાયાદિ)નું આધાર ક્ષેત્ર છે. તેનું ઉર્ધ્વ અર્ધો ને તીર્છી લોકવિભાગે ચિન્તવન કરવું અને તેનો વિસ્તાર ચિન્તવવો. અર્ધોલોક વિસ્તારપણે સાત રજ્જુ પ્રમાણ છે. તિર્છીલોક એક રજ્જુ પ્રમાણ છે અને ઉર્ધ્વ, બ્રહ્મલોકે પાંચ રજ્જુ પ્રમાણ અને ઠેઠ છેડે એક રજ્જુ પ્રમાણ વિસ્તાર છે. સર્વ મલીને ઉર્વો ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ છે. ઉક્ત લોકમાં આ જીવે સર્વજ જન્મ મરણ કર્યા છે. એક તિલતુષ માત્ર પણ લોકાકાશ માગ વાકી (જાલી) રહ્યો નથી કે જ્યાં આ જીવે જન્મ મરણ કરેલાં ન હોય. તેમજ પરમાણુથી માંડી અનંતાનંત પરમાણુનાં સ્કંધ પર્યન્ત જે કોઈ રૂપી દ્રવ્યો છે તે સર્વેનો મન, વચન, કાયા, આહાર, ઉશ્વાસ અને નિઃશ્વાસાદિ રૂપે પરિભોગ આ જીવે અનાદિ સંસાર પર્યટન કરતાં કર્યો છે. તેમ હતાં એ તુલિ પાન્યો નથી (એ મારે આશ્ચર્યની વાત છે) એમ પ્રતિષ્ઠા ચિન્તવવું. એ ભાવનાથી વૈરાગ્ય જાગે છે અને અપ્રતિવદ્ધપણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તી શકાય છે. ૧૬૦

હવે શાસ્ત્રકાર સ્વાભ્યાસ ધર્મભાવનાનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરે છે:—

કાયાની હૃત્તિ (વ્યાપાર) તેજ પરમ સુખદાયી—હિતકારી સંચર શીતીર્થકર દેવોષ ઉપદિશ્યો છે એમ ચિન્તવન કરવું.
પૃથી આશ્વરૂપ ધુન્યપાપનાં દ્વાર વંધ થયો અને સંસાર પરિઅમણ થતું અટકવા પામયો. ૧૫૮

હવે શાસ્ત્રકાર નિર્જેરા ભાવના આશી નિરુપણ કરે છે:—

યદ્વદ્વિશોપણાદુપચિત્તોઽપિ યત્નેન જીર્યતે દોષઃ । તદ્વત્કર્મોપચિત્તં નિર્જેરયતિ સંઘુત્તસ્તપસા ॥ ૧૫૯ ॥

માત્રાર્થ—જેમ હૃદ્ધિ પામેલો દોષ લંબનયત્ની યત્નવડે ધીણ થાય છે, તેમ एकठां થયેલાં કર્મ, સંવરયુક્ત પુરુષ તપ વડે ધીણ કરી નાંચે છે. ૧૬૯

વિવેચન—આશ્વરનાં દ્વાર વંધ કરવાથી નવાં કર્મ આવી શકતાં નથી અને પુરાણાં કર્મ પણ તપયોગથી અનુક્રમે લય થાય છે. કેવી રીતે ? તે દ્રષ્ટાવધી શાસ્ત્રકાર પોતે જ વતાવે છે. જેમ આહાર ત્યાગ કરવા યોગે—લંબનવડે મારે હૃદ્ધિ પામેલા અઝીર્ય વિકારથી પીડા પામનારના આમાદિક દોષો ઉપશાન્ત થાય છે—લય પામે છે તેમ સંસારમાં મમતા સંવેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મના વિકાર પણ વિવિધ તપયોગે મંદ પડીને અનુક્રમે લય પામે છે. શુદ્ધ શદ્ધાનપૂર્વક સમતાસહિત દ્વાદશવિધ તપયોગથી નિકાચિત્ત કર્મ પણ લય પામે છે તો પૃથી વીજાં કર્મનું તો કહેવુંજ શું ? ૯ રીતે સકલ કર્મ દોષ દૂર થયે નિજ આત્મકંચન શુદ્ધ—નિર્મલ થાય છે, જેથી પછી જન્મ જરા મરણ સંવંધી સકલ દુઃખ રહિત અલય અવ્યાધાધ સુખમય યોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૬૯

श्री

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥ ५६ ॥

विवेचन—श्री तीर्थंकर देवनां तत्त्व वचन उपर अश्रद्धा लक्षण मिथ्यात्व योगे कर्मबंधन थाय छे अने सम्प्रदादि (समकृतवंत) छतां जे प्राणातिपातादिक पापस्थानको सेवे छे ते तथा देशविरति के सर्वविरति अंगीकार कर्पा छतां विषय कृपाय अने विक्रयादिक प्रमादवश रहे छे ते पण कर्मबंधन करे छे. कृपाय प्रमाद वधारे बलवान् होवाथी ते जूदो गणाय्यो छे. बली मन वचन अने कायाना असद् व्यापारथी पण कर्मबंधन थाय छे. मनबडे आर्चि रौद्रध्यानना परिणामथी, वचनबडे हिंसक अने कठोर वाणी बढवाथी, तेमज कायाबडे जयणा रहित अनेक प्रकारनी क्रिया करवाथी कर्मबंधन थाय छे. अर्थात् ए वधांबडे आत्मा दंडाय छे अने तेथी ज जन्म मरणनां दुःख भोगवतां भवभवमां भटकवुं पडे छे. एम समझी उपर जणावेलां वधां कर्मनां द्वार जेम वने तेम संवरवा यत्न करवो जोहए. पूर्वोक्त प्रमाद योगे ज वणां कर्म बंधाय छे अने प्रमाद तजवाथी कर्मबंध थतो भटके छे. १५७

हवे प्रसंगागत संवर भावनाहुं स्वरूप निरूपण करता सता शास्त्रकार कहे छेः—

या पुण्यपापयोरग्रहणे वाक्कायमानसी वृत्तिः । सुसमाहितो हितः संवरो वरददेशिताश्चिन्त्यः ॥ १५८ ॥

भावार्थ—पुन्य पापने नहि ग्रहण करवामां जे मन, वचन, कायानी वृत्ति ते आप्त पुरुषोए उपदेशेलो, अत्यंत समाधिवालो अने हितकारी संवर चितववा योग्य छे. १५८

विवेचन—पुण्यकर्म शांतादिरूप अने पापकर्म ज्ञानावरणादिरूप तेवां पुन्यपापथी अलगा रहेवाय एवी जे मनवचन-

हवे शास्त्रकार संसार भावना आशी स्वरूप निवेदन करे छे।—

माता भूत्वा दुहिता भगिनी भार्या च भवति संसारे । व्रजति सुतः पितृतां आतृतां पुनः शत्रुतां चैव ॥१५६॥

भावार्थ—माता थइने पुत्री, बहेन अने भार्या आ संसारने विषे थाय छे, तेमज पुत्र थइने पिता, भाइ अने शत्रु पण थाय छे. १५६.

विवेचन—संसारमां परिअमण करातां प्राणीओनी जे एक वखते माता होय छे तेज पाछी कर्म परवशतायी पुत्री, भगिनी अने भार्या पण थाय छे तथा एक वखते जे पुत्र थयो होय तेज पुनः कर्मयोगे पिता भाइ अने शत्रु पण थवा पासे छे. तेथी आ चराचर जनतमां सर्वे जीवो अरसपरस पितापणे, मातापणे, पुत्रपणे अने शत्रुपणे पण अनेकधा संबंधमां आवी गयेला जाणवा. आ भावनाना सतत् अभ्यासयोगे अमुक उपर रागबुद्धि अने बीजानी उपर द्वेषबुद्धि रहेती होय ते शान्त थइ जवा पासे छे. १५६.

हवे शास्त्रकार आश्रव भावनानुं स्वरूप निवेदन कराता सता कहे छे।—

मिथ्यादृष्टिरविरतः प्रमादवान् यः कषायदण्डरुचिः । तस्य तथास्त्वकर्मणि यतित तन्निग्रहे तस्मात् ॥१५७॥

भावार्थ—जे प्राणी मिथ्यादृष्टि, अविरति, प्रमादी अने कषाय तथा योगने विषे रुचिवंत छे तेनामां कर्मनो प्रवाह चाल्यो आवे छे, ते माटे तेनो निरोध करवा यत्न करवो. १५७.

શ્રી

પ્રશ્નમરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૫૫ ॥

—ધાન્યાદિક અને સુવર્ણ—રજતાદિક વૈભવથી હું ન્યારો છું; તેમજ અનેક પ્રકારના વિષય ઉપભોગના સ્થાનરૂપ દેહથી પણ હું ન્યારો (જૂદો) છું ' આવી આલોચનાવાળી બુદ્ધિ જેને રાત્રિદિન વની રહે છે તેને શોક-ક્લેશ પીડી શકતો નથી, માટે અવશ્ય અન્યત્વ માવના સેવવી. ૧૫૪.

હવે શાસ્ત્રકાર અશુચિત્વ માવના સંબંધી સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે:—

અશુચિકરણસામર્થ્યાદાયુત્તરકારણાશુચિત્વાच्च । દેહસ્થાશુચિમાવઃ સ્થાને સ્થાને ભવન્તિ ચિન્ત્યઃ ॥ ૧૫૬ ॥

માવાર્થ—અશુચિથી ઉત્પન્ન થયેલા, અશુચિથી બુદ્ધિ પામેલા અને અન્યને પણ અપવિત્ર કરનારા એવા દેહનો અશુચિ માવ દરેક સ્થાને ચિંતવવો. ૧૫૬.

વિવેચન—પવિત્ર વસ્તુને પણ અપવિત્ર કરી નાશવાનું શરીરમાં સામર્થ્ય—શક્તિ છે, અર્થાત્ કર્પર, ચન્દન અને કેશરાદિક સુગંધી પવિત્ર પદાર્થો પણ આ દેહના સંસર્ગથી અપવિત્ર—દુર્ગંધવાળા વની જાય છે એ દેહીતી વાત છે. તેમજ આ દેહનું આદિ કારણ પિતાનું વીર્ય અને માતાનું સ્ત્રિર અને પછીનું કારણ માતાએ કરેલો આહાર રસહરણી વાટે આવેલો તેનું આસ્વાદન એ વંને કારણો અશુચિમય છે, તેથીજ તેના કાર્યરૂપે થયેલો—નિપજેલો આ દેહ પણ અશુચિમય છે. એમ શરીરના પ્રત્યેક અવયવે ચિન્તવન કરવું, અર્થાત્ દેહમાં સર્વજ્ઞ ચામડીથી ઢાંકેલી વિવિધ પ્રકારની અશુચિ જ ભરેલી છે. આવી સતત માવનાથી આ દેહ ઉપર મૂર્છા—મમતા થતી અટકે છે. ૧૫૬.

શ્રી

અશ્વમરતિ

અકરણમ્

॥ ૫૪ ॥

વિવેચન—ઇટ્ઠજનો સાથેનો સંયોગ અનિત્ય છે, ગ્રાસ થયેલી સઘળી સંપદા અનિત્ય છે, શબ્દાદિક વિપયજનિત સુખ અનિત્ય છે અને આરોગ્ય પણ અનિત્ય—અસ્થિર છે, તેમજ નમે તેટલું પાલણપોષણ કરેલું ધીર, યૌવન અને આયુષ્, એ સઘળાં અનિત્ય—જોતજોતામાં દ્રષ્ટનટ થઈ જાય એવાં છે. એ રીતે સર્વ વસ્તુની અનિત્યતા ચિંતવતાં તેમાં સ્નેહ—રાગ થાય નહિ અને નિઃસંગપણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તાય છે. ૧૫૧.

હવે શાસ્ત્રકાર વીર્જી અશરણ માવના આશી સ્વરૂપ નિવેદન કરે છે:—

જન્મજરામરણભયૈરાભિદ્રુતે વ્યાધિવેદનાગ્રસ્તે । જિનવરવચ્ચનાદન્યત્ર નાસ્તિ શરણં ક્વચિહ્નોકે ॥ ૧૫૨ ॥

માર્વાર્થ—જન્મ જરા અને મરણના ભયથી વ્યાપ્ત અને વ્યાધિ વેદનાથી ગ્રસ્ત એવા લોકને વિષે ધીજિનેશ્વર મગ-વાનના વચ્ચનથી અન્યત્ર કયાંય શરણ નથી. ૧૫૨.

વિવેચન—રાગ દ્વેષ અને મોહવશવર્તિપણાવહે જન્મ જરા અને મરણ સંવંધી ભયથી ભરેલા તેમજ જ્વર, અતિસાર, તથા પ્રમુલ્હ અનેક રોગ તથા શરીર સંવંધી અને મન સંવંધી અનેક પ્રકારની વેદનાથી વ્યાપ્ત એવા પ્રાણીઓને શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ અર્થથી ઉપદેશેલા અને ગણધર મહારાજાઓ દ્વંત્રથી ગુંથેલાં પ્રવચન (સત્શાસ્ત્ર) વગર વીજિ કયાંય જાણ—શરણ—આધાર નથી તેથી તેનુંજ શરણ કર્તવ્ય છે. ૧૫૨.

હવે શાસ્ત્રકાર વીર્જી એકત્વ માવના આશી સ્વરૂપ સમજાવે છે:—

अथी स्वतंत्र ज हुं, बीजा कोइने आधीन नथी-पराधीन नथी ए रीते एकत्वता चिन्तववी. स्वजनो अने धनधान्यादिक सर्वथी हुं न्यारो हुं ए रीते अन्यत्वता भाववी. अशुचिथी उत्पन्न थयेतुं अने शुचि वस्तुने पण अशुचि करी देनारं शरीर अशुचिमय छे ए रीते शरीरनी अशुचिता चिन्तववी. संसार स्टेज उपर जीवो कर्मवशवर्तीपणे विविध प्रकारना नाच नाचे छे ए रीते संसार भावना भाववी. इन्द्रिय, कषाय, अव्रत अने योग (मन वचन कायानी मोकळाश) द्वारा विविध कर्म आव्यां करे छे ए रीते आश्रय भावना अने ए वधांय कर्मने आववानां द्वार वंध कर्येज छूटको छे ए रीते संवर भावना चिन्तववी. अंतर लक्ष साथे समता सहित द्वादशविवध तप तपवावडे ज पूर्वकृत कर्मोना नाश थइ शकथो ए रीते निर्जरा भावना भाववी. उर्ध्व, अधो ने तिछी लोकमां सर्वत्र अनादि संसारचक्रमां जीवे अज्ञान अने मिथ्यात्वादिक योगे परिश्रमण कर्युं छे ए रीते लोकस्वभाव भावना भाववी. जिनेश्वर देवोए भव्य जीवोना हित माटे क्षमादि दश प्रकारनो बहु रडो धर्म दर्शाव्यो छे ए रीते धर्मस्वाख्यात भावना अने मनुष्य जन्म, कर्मभूमि, आर्य देश, उत्तम कुल, नीरोगी शरीर तेमज दीर्घ आयुष विभेरे सत्सामग्री प्राप्त थये छते पण श्री वीतराग वचनानुसार तत्त्वश्रद्धा प्राप्त थवी बहु दुर्लभ छे ए रीते बोधिदुर्लभ भावना अहर्निश भाववी.-ए रीते द्वादश भावना सदाय चिंतववी. १४९-५०.

हवे शास्त्रकार एकेक कारिकावडे एक एक भावनानुं स्वरूप कहे छे तेमां प्रथम अनित्य भावनानो बोध आपे छे:-
इष्टजनसंप्रयोगाद्धिविषयसुखस्वपदस्तथारोग्यम् । देहश्च यौवनं जीवितं च सर्वाण्यनित्यानि ॥ १५१ ॥

भावार्थ-इष्टजन संयोग, समृद्धिशुक्त विषयसुख संपदा, तथा आरोग्य, देह, यौवन अने जीवित ए सर्वे अनित्य छे. १५१

श्री

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥ ५३ ॥

विवेचन—धर्म अर्थ काम अने मोक्ष ए चारमां भेष्ट एवा मोक्षप्राप्ति—लक्षण शाश्वत कार्यने इच्छता—अभिमत-
षता पुरुष पांचे इंद्रियो संबंधी जे सवळा विषयो वैराग्य मार्गमां विघ्नकर्ता निबडे छे, अर्थात् सम्यग्ज्ञान अने क्रियातुं
सेवन करवामां अंतराय करे छे एवा ए विषयो प्राप्त भये छते पण तेमर्ता क्षणिकता—अनित्यता, निःसारता अने
अहितकारिता संबंधी सारी रीते आलोचना करता रहेवुं के जेथी तेमां व्यासंग—आसक्ति भवा न पामे. मतलब के दुःख
मान दूर करी शाश्वत सुखरूप मोक्षनीज इच्छा राखनोर विषयसुखमां अवश्य विरक्तता—निःस्पृहता धारण करवी जोइए.
पूर्वोक्त निःस्पृहता, अनित्यादि द्वादश भावनानो सतत् अभ्यास करवाथी प्राप्त भइ शके छे तेथी शास्त्रकार लक
भावनानो अधिकार अत्र प्रस्तावे कहे छेः—

भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकतान्यत्वे । अशुचित्वं संसारः कर्मास्त्रवसंवरविधिश्च ॥ १४६ ॥

निर्जरणलोकविस्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च । बोधेः सुदुर्लभत्वं च भावनाद्वादश विशुद्धाः ॥ १५० ॥

भावार्थ—अनित्य, अशरण, एकत्व, अन्यत्व, अशुचित्व, संसार, आश्रय, संवर, निर्जरा, लोकस्वरूप, सत्त्वधर्म-
स्वरूप चिंतन अने सम्यक्त्व—बोधि दुर्लभता—एवी रीते द्वादश विशुद्ध भावना भाववी. १४६—१५०.

विवेचन—संसारमां सर्वे स्थानो अनित्य छे. कंह नित्य नथी ए रीते सदाय दिनरात अनित्यता चिन्तववी.
जन्म जरा मरणथी पराभव पामेला जीवोने क्याय शरण नथी ए रीते अशरणता चिन्तववी. ज्ञानदर्शन संशुक्त हुं स्वा-

अकल्प्य वस्तु कल्प्य (लेवा योग्य) थाय छे. एकान्ते कल्प्यज कल्पे अने अकल्प्य न ज कल्पे एम नथी, किन्तु जेवो देश काल प्रमुख प्रसंग होय तेवी रीते ते कल्प्याकल्प्यनो विवेक राखी सकाय. केमके देशकालादिक योगे अकल्प्य पण कल्प्य थाय अने कल्प्य पण अकल्प्य थाय. १४३-१४६.

ए रीते स्याद्वाद रीते कल्प्याकल्प्य विधि बतावी मन वचन काय योगनो निग्रह करावा माटे संक्षेपथी कहे छेः—
तच्चिन्त्यं तद्भाष्यं तत्कार्यं भवति सर्वथा यतिना । नात्मपरोभयवाधकमिह यत्परतश्च स्वार्द्धम् ॥ १४७ ॥
भावार्थ—जेथी स्वपर कोइने कदापि पण आलोक के परलोकमां पीडा न थाय एवुं ज मुनिए सर्वथा चित्तवतुं, एवुं ज बोलवुं अने एवुं ज करवुं. १४७.

विवेचन—संयमधारी साधुजनोए सर्वथा अर्त रौद्र ए बने ध्यानने दूर करी मनवडे एवुं (रुहुं) चिन्तववुं, जीह्वा-
वडे पण एवुं ज वचन वदवुं अने कायावडे पण धावन वल्गनादिक अजयणावाली क्रिया तजी एवुंज कार्य करवुं के जेथी
ते कदापि कोइने पण (पोताने के परने) बाधककारी-हानिकारी न थाय. १४७.

हवे शास्त्रकार सधली इन्द्रियोने नियममां राखवा माटे उपदिशे छेः—

सर्वार्थेच्चिन्द्रियसंगतेषु वैराग्यभार्याविवेकेषु । परिसंख्यानं कार्यं कार्यं परमिच्छता नियतम् ॥ १४८ ॥

भावार्थ—वैराग्य भार्यामां विवेककारी, इन्द्रिय संवर्धी सर्व विषयोमां मोक्षाभिलाषी मुनिए निश्चे नियम-निग्रह करवो. १४८

अभ्यन्तर तपनी वृद्धि करे अने जुधा, तृपा, शीत, उष्णता अथवा द्वेषादिक दोषने दूर करे तेवी वस्तु उत्सर्ग के अपवाद मार्ग (सामान्य के विशेष प्रसंगे) तेमने कल्पे छे. अर्थात् ज्ञानादिक गुणोने उपकारक थाय अने रागद्वेषादिक दुष्ट दोषोने निग्रहकारी थाय ते आहारादिक वस्तु खरेखर साधुजनोने लेवी कल्पे छे. अने वाकोनी वधी वस्तुओ लेवी कल्पती नथी. एज बातने शास्त्रकार वधारे स्पष्ट करी बतावे छे.

जे आहारादिक वस्तुने सेवतां सम्यग् ज्ञान, दर्शन अने चारित्र व्यापारने अर्थात् सद्धर्म अनुष्ठानने अथवा ते ते धर्म अनुष्ठान करवामां सहायरूप यता मन वचन कायाना योगने हानि पहुँचे ते तथा दास, मांस, कन्दमूल अने अमोज्य वरनी भिक्षा के जे लेवाथी पवित्र शासननी निर्दा गर्हा यवा पामे ते वधी वस्तु (अन्यथा कल्प्य होय तोपण) अकल्प्य लेवाने अयोग्य जाणवी. शासन निर्दाकारक सखी वस्तु अकल्प्यज छे.

वी, दुध, दहि, गोल प्रमुख विषयोनी आहार दोषरहित हतां कामविकारादि उत्पन्न यवामां कारणरूप होवाथी ते अनर्थ उत्पन्न करे माटे वर्ज्य छे; तेज वस्तु तथाप्रकारना रोगादिक कारणे कल्प्य पण छे. आहार, शय्या, वस्त्र, पात्र अने औषधादिक सखी वस्तुना ए रीते कल्प्याकल्प्य भेद घटे छे. उक्त वस्तु क्यारे कल्पे अने क्यारे न कल्पे ते संबंधी विवेक ग्रंथकार बतावे छे.

उयां साधुजनोनी परिचय न होय एवा देशमां, दुर्भिक्षादिक कालमां अने राजा अमात्यादिक दीक्षित पुरुषने निमित्ते, अकल्प्य वस्तु पण लेवी कल्पे छे. तेमज मांदगी विगरे अपवाद प्रसंगे सद्धर्मना उपदेशथी अने शुद्ध परिणाम, योगे पण

पापस्थानकोधी नहि निर्वर्तारूप अविरति, अने मन वचन कायासंगंधी दुष्ट योगो के जे अष्टविध कर्मबंधना हेतुरूप छे ते बधानुं निराकरण करवा निष्कपटपणे सम्यग् रीते यत्न करे ते निर्ग्रथ कहेवाय छे. १४१-१४२.

साधु-संयमवंतने शुं कल्पे अने शुं न कल्पे ? तेनो खुलासो ग्रंथकार करे छे:—

यज्ज्ञानशीलितपसामुपग्रहं निग्रहं च दोषाणाम् । कल्पयति निश्चये यत्तत्कल्प्यमकल्प्यमवदोषम् ॥ १४३ ॥
यत्पुनरुपघातकरं सम्यक्त्वज्ञानशीलियोगानाम् । तत्कल्प्यमप्यकल्प्यं प्रवचनकुत्साकरं यच्च ॥ १४४ ॥
किंचिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं स्यात्स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् । पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १४५ ॥
देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धपरिणामान् । प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यं नैकान्तात्कल्पते कल्प्यम् । १४६ ॥

भावार्थ—जे निश्चे ज्ञान, शील अने तपने सहाय करे तेमज अज्ञानादि दोषने दूर करे ते कल्प्य अने तेथी विपरीत चीजुं बधुं अकल्प्य समजवुं. वली जे सम्यक्त्व, ज्ञान अने शील विंगरे चारित्रव्यापारने उपघात करे ते तथा शासननी लघुता करे ते कल्प्य छतां अकल्प्य (समजवुं.) आहार, शय्या, वस्त्र, पात्र अने औषधादि कोह वस्तु शुद्ध अने कल्प्य होय तोपण अकल्प्य थाय अने अकल्प्य होय ते कल्प्य पण थाय. देश, काल, पुरुष, अवस्था, उपयोग, अने शुद्ध परि-
णामनां सारी रीते विचार करीने पछी कोह पण वस्तु कल्पे छे; अन्यथा कोह वस्तु एकान्त कल्पती नथी. १४३-१४६.

विवेचन—जे आहार, उपधि, शय्यादिक वस्तु, साधुने शुद्ध, ज्ञान, शील-सदाचार (मूल उत्तर गुणो) अने ब्राह्म

शास्त्रकार कहे छे. जेम कादवना मध्यमांशी उत्पन्न थयेलुं अने कादवना मध्यमां रहेलुं कमळ ते कादवयी लेपातुं नथी तेम धर्मोपकरणवडे धर्मनी रक्षा माटे देहने धारण करनार साधु शुद्धाशयपण्याथी मूर्खारहित होवाथी लोभदोषवडे स्पर्शावा नथी तेथी ते निर्लेप-लेप रहित रही शके छे. १३८-१३९-१४०.

वळी तेना उपर वीजुं पण द्रष्टांत शास्त्रकार आपे छे:—

यद्वत्तुरगः सत्स्वध्याभरणविभूषणेष्वनभिषक्तः । तद्वदुग्रग्रहवानपि न संगमुपयाति निर्धन्यः ॥ १४१ ॥
ग्रन्थः कर्माष्टविधं सिध्यात्वाविरतिदुष्टयोगाश्च । तज्जयहेतोरश्वत्थं संयतते यः स निर्धन्यः ॥ १४२ ॥

भावार्थ—जेम अनेक आभरणो धारण कर्यां छतां अथ तेमां आसक्त थतो नथी तेम धर्मोपकरणने धारण कर्यां छतां निर्ग्रंथ तेमां मोह पामता नथी. आठ प्रकारना कर्म, मिथ्यात्व, अविरति अने मन वचन अने कायाना दुष्ट योग ए ग्रंथ कहेवाय छे, तेनो जय करवाने जे कपट रहित पुरुषार्थ करे छे. तेज निर्ग्रंथ छे. १४१-१४२.

विवेचन—जेम अथ, (धोडा) ने नमे तेदलां आभूषणो पहेराव्यां होय अने चामर विज्जवा प्रमुखथी नमे तेदली शोभा करी होय छतां तेमां ते राग धरतो नथी तेम धर्मरक्षा निमित्ते उपकरण धरता छतां साधु-निर्ग्रंथ मूर्खी पामता नथी. अने ए रीते धर्मोपकरणमां पण मूर्खी-ममता रहित होवाथीज ते निर्ग्रंथ कहेवाय छे.

ए ग्रंथ केवा प्रकारनो छे के जेनाथी मुक्त थये निर्ग्रंथ कहेवाय ते शास्त्रकार समजावे छे:—जेनावडे वंधाय-विंदाय ते ग्रंथ कहेवाय छे अने ते ज्ञानावरणिय प्रमुख आठ प्रकारनां कर्म, तत्त्वार्थ विषे अश्रद्धान रूप मिथ्यात्व, प्राणविपातादिक

વિવેચન—અગ્નિ, પાન, શ્વાદિપ અને સાદિપ એ ચાર પ્રકારનો પિંડ (આહાર), શય્યા-સંચારો, ક્ષોભી, પક્ષાં, વોલ્પટ્ટ, મુહપત્તિ પ્રમુલ્લ વત્ત અને તે ગ્રહણ કરવા સંવંધી સવલો વિધિ. તેમજ પાત્ર-ભાજન અને તે ગ્રહણ કરવાનો સવલો વિધિ તેમજ વઢી દંડક (ઢાંઢો) પ્રમુલ્લ ઔપગ્રહિક ઉપધિ એ સર્વમાં કલ્પ્ય અકલ્પ્યનો મેદ્ જે વતાવવામાં આવ્યો છે તે લ્પમાદિ દગ્ધવિધ યતિધર્મનું અને તેના આધારમૂત્ત દેહનું રક્ષણ કરવા માટે વતાવેલ છે. તેમાં પચા યથાસંભવ ઉત્તર્ગ અને અપવાદ માર્ગ લ્પમાં રાશીને કલ્પ્ય અને અકલ્પ્ય વંને ધ્વંગીકાર કરી શકાય છે. એક મૈથુન સિવાય વધા વિપયમાં અપવાદ હોઈ શકે છે. યથાસંભવ એનો આદર કરતાં તેમાં મૂર્છી રહિતપણું હોવાથી એ પરિગ્રહ લેલાતા નથી, કેમકે ' મૂર્છી-મમતા ' એજ પરિગ્રહ છે એમ શાસ્ત્રમાં ફરમાવેલું છે.

એ રીતે સાધુને નિષ્પરિગ્રહતા જણાવી તેનુંજ ફરી સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે. જે સાધુ શુદ્ધાશુદ્ધ આહાર, શય્યા, વસ્ત્ર પાત્રાદિક યથાશ્વરસ ગ્રહણ કરવાની વિધિના જાણ હોય, મવમીરુ અને સમ્યગ્ જ્ઞાનક્રિયાથી યુક્ત એવા સાધુઓની સહાયવાલા હોય અર્થાત્ વીર્જી નકામી સહાયની પરવા નહિ રાખનારા વિનીત-વિનયવંત હોય તે મહાહુમાવ મુનિ રામદે-હોય અથવા સુસહાય પ્રાપ્ત હોય, અને સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિક શુણો અને એવા શુણવંત પ્રત્યે જે સ્વાભાવિક રીતે પાદિ દોષવહે મલીન એવા લોકમાં રહેતા છતાં નિર્લેપયણે વર્તી, નિજ કર્મમલ દૂર કરવા શક્તિવાન્ યદ્ શકે છે. કેમકે તે તુચ્છ લોભાદિક દોષપાત્રથી સાવધાનપણે દૂર રહે છે.

રાગાદિક દોષવાલા લોકમાં રહેતા અને તેનાં સંસર્ગમાં આવતા સાધુ દોષોથી કેમ-કેવી રીતે લેપાતા નથી ? તે

श्री

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥ ५०६ ॥

वाळ स्निग्ध क्षेत्र होय तो सुखे जरी शकें तेंदला पुरतुंज वापरतुं, अने काशमीर जेवुं ठंडु क्षेत्र होय तो त्या मुत्ते जरे तेवुं अने तेंदलुं वापरवुं. वली पोतानी जठराग्निना प्रमाणमांज सुखे पचे तेज ने तेंदलोज खोराक लेवो पण वधारें नहि. तेमज पोतानी प्रकृतिने माफक आवे एवो स्निग्ध, रुक्ष के मध्यमसर आहार ग्रहण करवो. वली खावापीवानी चीज केवी हलकी के भारे छे ? अने स्वशरीर रोगी छे के नीरोगी छे ? वळिष्ट छे के निर्वल छे ? ते वहुं लक्षमां राखीने अन्नादिक वापरवामां आवे तो पछी औषध भेपज लेवातुं कशुं प्रयोजन रहतुं ज नथी. १३७

अर्हो कोइ आशंका करे के आहार शय्या अने वस्त्रपात्रादिक ग्रहण करतां छत्वा साधु आर्किचन-अपरिग्रही केम कहे- वाय ? तेनुं शास्त्रकार समाधान करे छेः—

पिण्डः शय्या वस्त्रैषणादि पात्रैषणादि यच्चान्यत् । कल्प्याकल्प्यं सद्भर्मदेहरत्नानिमित्तोक्तम् ॥ १३८ ॥

कल्प्याकल्प्यविधिज्ञः संविग्रसहायको विनीतात्मा । दोषमलिनेऽपि लोके प्रविहरति सुनिर्निरुपलेपः ॥ १३९ ॥
यद्वत्पङ्काधारमपि पङ्कजं नोपलिप्यते तेन । धर्मोपकरणघृतचपुरपि साधुरलेपकस्तद्वत् ॥ १४० ॥

भावार्थ—आहार, शय्या, वस्त्र, अने पात्र एषणा विगरे जे कहे कल्प्याकल्प्य कहूं छे ते सर्व चारित्र्यदेहनी रक्षाने निमित्ते छे. कल्प्याकल्प्य विधिनी जाण, गीतार्थनिश्चित अने विनयवंत मुनि, दोषधी मत्तीन लोकभां पण लेपरहित वर्ते छे. जेम पंकनी छपर रहतुं कमळ पंकधी लेपातुं नथी तेम धर्मोपकरणवडे शरीरने धारण करनार साधु पण तेनाथी लेपाता नथी. १३८-१३९-१४०.

વિ०—શુભ રસ અને સુગંધયુક્ત આહાર મળ્યો હોય તો તે રાગ-આસાત્તિક કર્યા વગર વાપરી લેવો અને અશુભ રસ ને દુર્ગંધવાળો આહાર મળ્યો હોય તો તે રેલદ બ્લાની લાવ્યા વગર વાપરી લેવો; મતલબ કે સંયમયાત્રાના સુલ્લર્પક નિર્વાહ નિમિત્તે જ જે કંઈ સરસ કે નિરસ નિર્દોષ જ્ઞાનપાન મળે તે સમભાવે વાપરી લેવું જોઈએ. જેમ વાંસલાદિક વડે ઓલાતું-કોરાતું કાઠ દ્વેષ કરતું નથી અને પુષ્પાદિકવડે પૂજાતું હતું રાગ કરતું નથી, તે જેમ અવેતન હતું રાગ દ્વેષ રહિત છે તેમ સાધુ વેતનાવાનું છતાં પણ પોતાને કલ્પે ઇવાં નિર્દોષ અવપાન ગમે તેવાં સારાં કે નરસાં મળે તે લગારે રાગ દ્વેષ કર્યા વગર (કાઠની પેરે નિર્વિકારપણે) સમભાવ રાખીને વાપરી જાય છે. ૧૩૬

તેવું મોજન પણ જો દ્રવ્યચેત્રાદિક લક્ષમાં રાખી સ્વલ્પ વિચારીને વાપરવામાં આવે તો તેથી અજીણાદિક દોષ થવા ન પામે એમ શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે:—

કાલં દ્વેજં માત્રાં સાત્ત્વ્યં દ્રવ્યશુભલાયત્ત્વં સ્વલ્પલભ્ । જ્ઞાત્વા યોગ્યવહાર્ય મુંક્તે કિં ભેષજૈસ્તસ્ય ॥૧૩૭॥

આવાર્થ—કાલ, દ્વેજ, પ્રમાણ, પથ્ય, દ્રવ્યત્વં મારે હલકાપણું, અને આત્મલ્પ જોઈને જે મુનિ આહાર વાપરે છે તેને ઔષધ ભેષજની કશી જરૂર રહેતી નથી. ૧૩૭

વિ०—મોજન કરનારે ઋતુ-કાલ કયો છે તે જ્ઞાત્વામાં રાખી જો ગ્રીષ્મકાલ હોય તો પાણી વધારે અને શ્રવ ઓછું વાપરવું, વર્ષાકાલ હોય તો કોઠાનો છઠ્ઠો ભાગ ઊણો રહે તેમ અવપાન સમાન વાપરવાં, અને શિશિર કાલ હોય તો અલ્પ કરતાં જલ અલ્પ વાપરવું. દ્વેજ કેવું છે તે લક્ષમાં રાખી સોરઠ દેશ જેવું રુજ દ્વેજ હોય તો વધારે મોજન કરવું, વહુ જલ-

श्री

प्रशमरति

प्रकरणम्

॥ ४६ ॥

गाढी सहेलाइथी चाली शके; एथी वधारे उंजवामां आवे तो ते नकासुं जाय छे; तेम साधुए पण लुधा वेदनीय रूपी ब्रह्मणे
रक्षववा माटेज आहाररूप लेप देवो, ते देहादिक उपर ममता रदितपणे स्वसंयम यात्रानो सुखे निर्वाह थाय तेटला पू-
तो ज देवो पण तेथी अधिक देवो नहि. मन, वचन अने कायाना योगो सावधानपणे संयममार्गमां प्रवर्ते अर्थात् दश-
विध चक्रवाल सामाचारी. पंचविध स्वाध्याय अने भिचा अटनादिक संयमयात्रानो वगर हरकते निर्वाह थाय तेवो अने
तेटलो ज निर्दोष आहार साधुए वापरवो. वळी ते आहार चक्रनी नाभिनी पेरे धर्मधुराने वहन करवानी खातरज वापरवो.
पण रूप रस के बळ वधारवा माटे नहि. हवे ते आहार केवी रीते वापरवो ते बटावे छे;—जेम सर्प पोतानुं मत्तय लहने
चावतो नथी पण गळीज जाय छे, तेम आत्मार्थी साधु पण आहार करती वखवे स्वादनी खातर ते आहारने जायी
दाढाथी जमणी दाढा तरफ अने जमणी दाढाथी डावी दाढा तरफ चारंवार लावी चागोळीने खाता नथी, तेमज स्वसंता-
ननुं मांस भक्ष्य करनारने रसगुद्धि न थाय तेम—रसगुद्धि कर्मा वगर (चिलातीपुत्रे मारी नाखेली सुसीमा कन्यानुं मांस
भक्ष्य खास कारण विशेषे करनार तेना पितादिकनी पेरे) केवळ शरीर रक्ष्य करवा माटे ज लावेलो आहार आरोगे छे. १३५
वळी एज वातने पुष्टि आपे छे—

शुणवदमूर्च्छितमनसा तद्विपरीतमपि चाप्रदुष्टेन । दारूपमधुति भवति कल्प्यमास्वाद्यमास्वाद्यम् ॥ १३६ ॥

भावार्थ—मुक्तिए सारो के नरसो निर्दोष आहार मूर्च्छा रहीत, प्रसन्न चित्ते काष्टनी जेम अत्यंत क्षमायुक्त भईने
वापरवो जोइए. १३६

अने उपभोग करनार साधुने कदापि रोगनो भय रहेतो नथी. १३४

वि०—पिंडैपणा अथ्ययनमां उद्गम उत्पादना अने एण्णाना दोष रहित आहार ग्रहण करवा संबंधी अने कल्पनीय अकल्पनीय संबंधी जे विधि निश्चयथी जणाव्यो छे ते प्रमाणे आहार ग्रहण करवामां जो नियामितपणुं साचवे छे, अर्थात् जो जरूर जेटलो ज परिमित आहार व्होरी लावे छे तो ते परठवी देवो पडतो नथी. अने लावेलो आहार वाप-रवामां पण परिमितपणुं—नियमितपणुं साचवे छे—उद्योदरी करे छे तो त्हेने कदापि अजीर्णजनित व्याधिनां भय रहेतो नथी. ए रीते प्रवर्ततां मंदवाडादि न आचवार्थी तज्जन्य अपवाद सेववा पडता नथी अने धर्म अनुष्ठानमां पण अंतराय श्रुतो नथी. मतलबके अकल्प्य आहार तजीने परिमित ज आहार लाववाहुं अने वापरवाहुं जो लच राखवामां आवे छे तो साधुने कसो बांधो आवतो नथी. १३४

उपर जणावेली हकीकतने ज बधारे स्फुट करीने बतावतां छतां शास्त्रकार कहे छेः—

ब्रणलेपात्त्रोपाङ्गवदसङ्गयोगभरमात्रयात्रार्थम् । पक्षग हवान्भयवहरेदाहारं पुत्रपलवच्च ॥ १३५ ॥

भावार्थ—संयमव्यापारनो निरावाधपणो निर्वाह करवाने ज भाटे साधुए ब्रणलेपनी पेरे, चक्रने वेलसिचननी पेरे, अने पुत्रमांसनी पेरे, सर्पनी माफक आहारने आरोगयो जोहए. १३५.

चिवेचन—जेम ब्रण उपर लेप, त्हेनी उपर रक्ष आवी जाय एटला पूरतो ज देवामां आवे छे, एथी अधिक लेप क-रवामां आवे तो ते नकामोज जाय छे; वली चक्रनी नाभिने एटहुं ज तेल के एरंडीयुं प्रमुख उंजवामां आवे छे जेथी

भी

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥ ४८ ॥

तथी, अने ए वर्षा साधनो गृहस्थ लोकोने आधीन रहेलां छे, एटला माटे क्षयादिक धर्म आचरणमां विरोध न आये तेम लोकने अनुसरवुं अर्थात् लोकवार्तुं अन्वेषण करवुं उचित छे, १३२

जे आचरणभी लोकोमां उलटा अप्रिय यत्नाय तेषां आचरण साधुए सावधानपणे तजी देवां एम ग्रंथकार जणावे छे. दोषेणानुपकारी भवति परो धेन येन विद्वेष्टि । स्वयमपि तदोषयदं सदा प्रयत्नेन परिहार्यम् ॥ १३३ ॥

भावार्थ—जे जे दोषधी अन्त्यजन अनुपकारी अने अत्यंत खिन्न थाय ते ते दोषमां स्थान सदा पोतेज प्रयत्नयी परिहरमां, १३३

वि०—जे जे कार्यं करमाधी लोको कुपित थाय अने उलटा सामा थइ जाय ते ते दोषस्थाननो साधुए पोते प्रमाद राहितपणे त्याग करी देवो. अर्थात् जे कारणोने लहने लोकोने अप्रियकारी. यतो कोह अन्त्य जेवामां भावे एटले ते ज्ञापीने एवुं अप्रिय कार्य जातेज विचारी साधुए सावधानपणे तजी देव उचित छे, १३३

जेम आ रीते दोषस्थान तजी देवां जरनां छे तेम आगळ जणावेली-दिवशिवा। पण रुयालमां शास्त्रवादी के-म शास्त्रकार कहे छे—

पिण्डैषणानिरुक्तः कल्पयाकल्पस्य यो विधिः सद्भे । अहणोपभोगनियतरस्य तेन नैवामयभयं स्यात् ॥ १३४ ॥
भावार्थ—पिण्डनिर्मुक्ति सन्नमां आहारादि नवेषणा संवधी जे विधि कक्षो छे ते सुक्ल्व नियमसर आहारादि अहण

लोकः स्वस्वाधारः सर्वेषां ब्रह्मचारिणां यस्मात् । तस्माद्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ १३१ ॥

भावार्थ—सर्व चारित्रपात्र साधुओंने लोक खुरेखर आधाररूप छे तेथी तेमणे लोकविरुद्ध अने धर्मविरुद्ध सर्वथा त्यजवुं. १३१

चि०—खुरेखर सधका गच्छवासी अने गच्छनिर्गत (प्रतिमाधर जिनकल्पधार प्रमुख) संयमवंत साधुओंने गृहस्थ जनो आश्रयरूप छे, तेथी लोकविरुद्ध जे जन्ममरणनां द्रवकवालां, तेमज पंक्ति बहार करेलां अने दुर्गन्धनिक कुल होय तेना धरना आहार पाणी प्रमुख न लेवा तथा अमुक लोकविरुद्ध एवा दाल, भांस, लसण अने अनंतकायादि अनेक पदार्थ जे धर्मविरुद्ध पण जणाय ते अवश्य परिहरवा अर्थात् नज लेवा. १३१

झावा हेतुथी लोकवार्तातुं अन्वेषण करवुं हितकारी—कल्याणकारी छे एस शास्त्रकार दर्शावे छेः—

हेतुो नास्नाधनको लोकाधीनानि साधनान्यस्य । सद्वर्माजुपरोधात्स्वाह्लोकोऽभिगमनीयः ॥ १३२ ॥

भावार्थ—शरीर चारित्रना साधनरूप नथी एस नथी, पण साधनरूप छे अने ए शरीरना साधन, लोकाधीन छे तेथी सद्वर्माचारित्रधर्मे हानि न पहुँचे तेम लोकने अजुसरवुं. १३२

चि०—‘शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्’ शरीर साजुं नखुं होय तोज धर्मसाधन सारी सीते यह शके छे अने शरीरने टकावी राखवा आहारपाणी उपदि स्याया प्रमुख साधननी जरूर पडे छे. तथाप्रकारना साधन वगर शरीर टकी शकवुं

શ્રી

મશ્વરતિ

મકરણમ્

॥ ૪૭ ॥

આ રીતે લોકચિન્તાથી દૂર રહેનારને પોતાનું મરણ પોપણ વિગેરે શી રીતે થઈ શકે ? તેનો ગ્રંથજ્ઞાર છુલાસો કરે છે. યા વેદ લોકવાર્તા શરીરવાર્તા તપસ્વિનાં યા વ્ ! સદ્ધર્મચરણવાર્તાનિષિતકં તદ્વ્યમપીઠમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

માત્રાર્થ—સાધુજનોને ચારિત્રના નિર્વાહનિષિતરૂપ જે લોકવાર્તા અને શરીરવાર્તા હોય તે દૃષ્ટ છે. ૧૩૦.

વિવેચન—ઝેમાં પોતાના સંયમનિર્વાહ નિમિત્તે મરણપોષણનો હેતુ રહેલો છે, તેમજ વીજા સાધુજનોની પણ શરીર-સ્થિતિનો હેતુ રહેલો છે એવી-એટલા દૂરતિ લોકવાર્તા અને શરીરવાર્તા એ બંને સંબંધી લખ સાધુજનોને કર્તવ્ય છે. દ્રવ્ય, લેજ, કાલ, માવને અતુલસરી જેમ સંયમનિર્વાહ મુલે થઈ શકે, તેમ તેમણે પ્રવર્તવાનું હોય છે. નિર્દોષ અને પ્રાસુક બ્રાહ્મર પાણી વલ્લ પાત્રાદિકની પ્રાપ્તિ યાય તેવી ગવેષણા તેમણે કરવાની છે. એવો દુષ્કર મુનિમાર્ગ લોકોને ઉપદેશદ્વારા નિવેદન કરવો જોઈએ, અને મુહસ્થોએ નિજહૃદય અર્થે તૈયાર કરેલાં નિર્દોષ બ્રાહ્મર પાણી પ્રમુલ સંયમધારી સાધુમહાત્માઓને નિઃસ્વાર્થપણે વહુમાનપૂર્વક આપવા-અપાવવાથી જે અતુલ લાભ યાય છે તે સમજાવવો જોઈએ. આ રીતે તમયનું હિત સધાય છે. સાધુજનોને લમાદિક દશવિધ ધર્મની રત્ના અને પુષ્ટિ યાય છે, યાવત્ મૂલ્યુણરૂપ પાંચ મહાવતોનું અને ઉત્તરુણરૂપ પિંડવિશુદ્ધિ પ્રમુલની રત્નાપૂર્વક હૃદિ યયા કરે છે અને એવાજ મુલ્લ ધર્મમાર્ગની દેશનાદાનાદિકવદ્ અનેક મવ્ય મુહસ્થ જનોનું પણ કન્યાણ સહેજે સધાય છે. એ રીતે સદ્ધર્મચરણ નિમિત્તે શરીરસ્થિતિ સંરક્ષવા માટે શાસ્ત્ર-સંમત લોકવાર્તા-લોકચર્યા સેવવી ઉચિત છે. ૧૩૦.

વર્ણ લોકવાર્તાનું અન્વેષણ કરવામાં એક વીજું કારણ પણ છે તે ગ્રંથકાર વતાવે છે:—

नथी, केमके कोइ वखते हष्ट एवा ते पण अनिष्ट यह पडे हे. देवेन्द्रतुं सुख मज्जु होय छे ते सुख पण तेनी उपरना इन्द्रने
 अधिक सुखी देखी अधिक सुखनी ह्मलाथी अने च्यवननी चिन्ताथी दुःखथी भरपूर ज छे. अथवा सर्व देवोमां उत्तम
 होवाथी अनुत्तर विमानवासी जे देवराज तेने जे सुख छे ते पण काक जतां अय पाये एवुं छे. अने त्यांथी फरी पाहुं मनुष्य
 स्त्रीना गर्भावासमां धाववा संवंधी दुःखतुं चिंतन करां तेने पूर्ण सुख तो नथी ज. मतलब के प्रशमसुखसाल जेनी स्थिर
 स्थिरहूचि छे तेने जे सहज स्वभाविक सुखनी प्राप्ति छे ते राजराजेश्वर एवा. लकवर्ती अमुखने तेमज सर्व देवोमां शिरोमणि
 इन्द्रोने के अनुत्तर विमानवासी देवोने पण नथी, तेथी प्रशमजनित वास्तविक सुख ज आत्माथी जतोए मेकववा योग्य छे. १३८.

प्रशमजनित सुखनेज पुनः शास्त्रकार स्पष्ट करी. वतावे छे.

संत्यज्य लोकचिन्तामात्रमपरिज्ञानचिन्तनेऽभिरतः। जितलो भरोषसदनः सुखसाहते निर्जरः साधुः॥ १३९॥
 आद्यार्थ-लोकचिंताने समग्र रीते त्यजिने आत्मज्ञान-अव्यात्मचिंतामां लयलीनः। जोप्र रोम अने कामक्रीडा
 वर्जित एवा समपरियासी साधु सदा समाधिरसमां प्राप्ति छे. १३९.

विशेषवक्त-—स्वजन अने परजन संवंधी दुःख दारिद्र-के दुर्यतिनी चिन्ता त्यजिने, आ आभूष्य मानवदेहादिक उषम-
 सामग्री पाली हवे पली जेस आ दुःखमय संसारयां परिश्रमण करतुं न पडे. तेस भारे अवश्य प्रयत्न करवो जखरनो छे, ए
 रीते निज हितचिंतनमां लज्जाळ यह जे पारकी पंचात मुकीने स्वहित साधनमां सुबुधावता दारी रहे छे अने जेणे विषय
 कषायने बसा करी लीधा छे एवा साधुजनो सर्व प्रकारना ताप रहित यह सहज आनंदमां प्रीति छे. १४०.

भी

प्रशमरति

प्रकरणम्

॥ ४६ ॥

सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी ध्याततपोषलभ्युतोऽप्यनुपमान्तः । ते लभते न गुणं सं प्रशम्यगुणमुपाञ्जितो लभते ॥ १६७ ॥
अर्थ—सम्यग्दृष्टि (सुभद्रावान्), ज्ञानी, ध्यान करने तपोबल युक्त पण उपशमरहित साधु, जेवो गुण उपशमयुक्त साधु पामे छे तेवो गुण पामी शकवो नथी. १६७.

विवेचन—शंकादि दोष रहित सम्यग् दर्शन संपन्न, यथासंभव मति—ध्रुवज्ञाने करी युक्त अने शुभध्यान तपोबल सहित होवा छलां जेना विषय कथायादि दोष उपशान्त यथा नथी ते प्रशम गुणवतनी पठे निर्मल ज्ञान चारित्र अने निराकुलता रूप उच्च गुणने प्राप्त करी शकवा नथी, तेथी प्रशमसुख भेकववा भाटे जर प्रयत्न करवो. १६७.

फरी पण प्रशमसुखनीज उत्कर्षता प्रगट करवा भाटे शास्त्रकार कहे छे केः—

नैवास्ति राजराजस्य तत्सुखं नैव देवराजस्य । यत्सुखमिहैव साधोर्लोकव्यापाररहितस्य ॥ १६८ ॥

अर्थ—राजाधिराजते तेमज देवना पण देवने एवं सुख नथी के जेहुं सुख लोकव्यापार रहित साधुने आर्हज साधार अनुभवाय छे. १६८.

विवेचन—राजाना राजा चक्रवर्ती अथवा वासुदेवादिकने तेमज इंद्रने पण एवं सुख नथी के जेहुं सुख लोकव्यापार रहित प्रशमरसमां निमग्न साधुने आर्हज मनुष्य जन्ममार्ग सहजे सांपडे छे. केमके ते चक्रवर्ती प्रमुखहुं सुख वो शब्दादि सम्यग्दृष्टि होम छे के जेनी अनित्यता—दुष्टिकता पूर्व जन्मावस्थां आवी छे. वली शब्दादिक विषयो एकान्ते सुखना हेतुरूप यथा

મય અને દુર્ગંધાથી દૂર રહેલો આત્મા જે સુખં અનુભવે છે તે અન્યને કયાંથી હોય ? ૧૨૩-૧૨૬.

વિવેચન—શબ્દાદિક સ્વવિષયોને ઇચ્છતી एवी इन्द्रियोને સંતોષવામાં જેટલો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તેટલો પ્રયાસ જો સરલ ચિત્તથી एज इन्द्रियोને દમવા માટે કરવામાં આવે તો તે વહુ ગુણकारी થઈ શકે અને एयी प्रथमसुख सहेजे મળી શકે. જે સુખ રાગી માણસને સકલ વિષયસામગ્રીનો સંયોગ થયે હોતે મારે પ્રયાસથી પ્રાપ્ત થાય છે તેથી અનન્ત કો-ટીગણું સુખ રાગદ્વેષાદિક વિકાર રહિત મહાનુભાવ સાધુ સહેજે-વગર પ્રયાસે મેળવી શકે છે. इष्ट एवा शब्दादि, पुत्रादि अथवा रजत सुवर्णादिकना वियोग ब्रह्मते અને अनिष्टना संयोग ब्रह्मते, इष्टનો કોઈ રીતે વિયોગ ન થાય અને अनिष्ट जव्दी छुटी जवाहुं बने एवी आकांक्षाથી उत्पन्न થતું જે દુઃખ વિષયસુખના અભિલાષીને વેદવું પડે છે તે દુઃખ રાગદ્વેષાદિક વિ-કાર રહિતને વેદવું પડતું નથી. अर्थात् समझावी महाशय पूर्वोक्त दीनतापर्या दुःखशी तदन नीराळो रही शकें છે. जेમना वेद અને कषाय शान्त थइ गया है एटले स्त्री, पुरुष के ए उभय संबंधी विषय भोगवानी अभिलाषाज शमी नइ છે; वळी जे हारय, सति, अरति અને शोक संबंधी विकारशी रहित स्वस्थ बन्ना છે; एटले हास्यનું कारण मळ्ये હોતે પણ जेने हास्य आवतुं नयी, प्रिय અને अप्रियमां जे समभावे रहें છે, अनित्यતાદિક भावनाना वळयी शोक जेनो परामभव करी शकतो नयी तेमज मय અને दुર્ગંધા जेनाથી सदा दूर रहे છે ते प्रशान्त चित्तवाळा महानुभावने जे सहज आत्मसुख प्राप्त थाय છે ते बीजा विषयराशी जीवोने कयांभीज थाय ? १२३-२६.

વળી વિષયસુખ કરતાં પ્રથમસુખ ઘણુંજ વધીયાતું છે એમ દર્શાવતા હતાં શારદાકાર કહે છે:—

श्री

प्रशामरति

प्रकरणम्

॥ ४५ ॥

जो ते मनोहर होय तो ज भोगिजनोने सुखदायक लागे छे; अन्यथा सुखदायक लागता नथी. तेवा परवशता भरेलां भोगसुखनो प्रतिबंध था माटे राखवो जोइए ? न ज राखवो जोइए, तेथी तेवो भोगाभिलाष तवीने जे सुख कायम टकी रह, जेमां पूर्वोक्त भय लेशमात्र संभवित्तु नथी अने जे निज सत्तामांज रहेंछें छे. अने जे रागद्वेष रहित—मध्यस्थ, शान्त कषायवंतने सहेजे प्राप्त थइ शके छे एवुं प्रशमसुख प्राप्त करवाने ज प्रयत्न करवो उचित छे. १२१-२२.

उक्त प्रशमसुख प्रयत्नशील एवा पुरुषार्थी जनोने प्राप्त थवुं सुलभ छे एम शास्त्रकार दर्शावे छे—

यावत्स्वविषयालिप्सोरक्षसमूहस्य चेष्टयते तुष्टौ । तावत्तस्यैव जये वरत्तरमयाठं कृतो यत्नः ॥ १२३ ॥

यत्सर्वविषयकांक्षोद्भवं सुखं प्राप्यते सराणेण । तदनन्तकोटिशुणितं सुखैव लभते विगतरागः ॥ १२४ ॥

इष्टविशेषागामियसंप्रयोगकांक्षासमुद्भवं दुःखम् । प्राप्नोति यत्सरागो न संस्पृशति तद्विगतरागः ॥ १२५ ॥

प्रशामितवेदकषायस्य हास्यरत्यरतिशोकाभिभूतस्य । भयकुत्सानिरभिभवस्य यत्सुखं तत्कृतोऽन्येषाम् ? १२६

अर्थ—पोताना विषयने भेळववा आतुरतावाळी इंद्रियोने संतुष्ट करवाने जेटलो प्रयत्न कराय छे तेटलो प्रयत्न कपट रहितपणे तेनो जय करवाने आचरवो श्रेष्ठ छे. सर्व विषयनी स्पृहाथी उत्पन्न थवुं जे सुख रागातुर भेळवे छे, तेथी अनंत कोटीगछुं सुख विरागी माणस सहजमां भेळवे छे. इष्ट विशेषाग अने अनिष्ट संयोगनी चिंताथी उत्पन्न थवुं जे दुःख सरागी पामे छे तेनो स्पर्शमात्र पण विरागीने थवो नथी. विषयकषाय रहित, हास्य, रति, अरति अने शोकाथी निराळो तेमज

लघुचिप्ररिणाप्रधर्मा मर्त्यानामृद्विसमुद्रयाः सर्वे । सर्वे च शोकजनकाः संयोगा विप्रयोगान्ताः ॥ १२१ ॥
 भोगसुखैः किमनित्यैर्भयबहुलैः काङ्क्षितैः परायतैः । नित्यमभयमात्मस्थं प्रशमसुखं तत्र यतितव्यम् ॥ १२२ ॥
 अर्थ—मनुष्योनी सर्व क्रद्धिभो, क्षणमां वदलाह प्राय एवी हे, अने सर्वे संयोगो अंते, वियोगवाला होवाथी शोक-
 जनक हे; तो अनित्य, भयभी भरेला, अभिलषेक्षां अने पराधीन एवां विययसुखथी सर्वु. नित्य, निर्भय अने स्वाधीन
 एवा शान्त-सुखने माटे ज प्रायत्न करयो. १२१-१२२.

चिद्वेष्यन—विशब्द-कृत्सा-वाची हे. मरण धर्म (स्वभाव) वाळा जे मर्त्यजनो तेमना घन धान्य रजत सुवर्णा-
 दिक सप्तका क्रद्धि-समुद्रापो द्रष्टनष्ट परिणामवाळा हे. एम अनेक परेष अने प्रत्यक्ष दृष्टांतोथी स्पष्ट समजी शकाय हे.
 वकी स्त्रीपुत्रादिक सधळा. संयोगिक संबंधो-एक बलते-गोर्हाधवाथी-गये-तेवा हर्षदायक देखाता होय तो-पण ते बधा अंते
 वियोगशीलज होवाथी ज्यार-विखटा पडे हे त्पार निधे शोकदायक यह पडे हे, ते भूतहुं जोहृतं नथी. हरय दुनीधर्मा
 एवो क्रोह संयोग-संबंध छेज नहि के जेलो, चिथुं स्वभाववाळा संबंधोधा-धांतर्थाव-थवा न पास, तेथी पूर्वपर लाभहानिनो
 विचार करी शकनारा. सुय जगो एवा सुख विप्रसुखनी स्थितलाया करताप्रानथी.

शब्दादिक जे धांचे विषयो भोगवाय हे ते भोग संबंधी सधळां सुख पूर्वोक्त न्याय प्रमाणे अनित्य-स्थितिक हे. चोर,
 संबंधीओ, अग्नि अने राजादिक तरफना अनेक तरेहना भयभी भरेला हे; जेने माटे झंखना करवी पडे हे अने तेम छातां.

श्री

प्रश्नमरति

प्रकरणम्

॥ ४४ ॥

दिक-इष्ट विभूति संपादन करी आपवा सूचव्युं. ते वहुंष पिशाचे थोडा वखतमां करी आप्युं अने धीजा कार्य भाटे फरी पूछ्युं. एटले वणिक्के जणाव्युं के ' एक अति दीर्घ दांस लायी घरना आगये खोढनिं तुं चटव्या उतरवानुं काम त्यां सुधी करतो रहे के ज्यां हुं तने. फरी वीजुं फेह काम-करवाने फरमाहुं. ' आ प्रमाणे व्यवस्था करी देवाधी वणिकनो परामय थास एवो अवकाशज पिशाचने मळ्यो नहीं. ए प्रमाणे दिन रात सद् अनुष्ठान सेवामां तपर रहनारा साधुजनोने पण हुट विचार छळवाने आकिमान् यता नथी. वीजुं एक कुळवहुनुं दृष्टांत-शास्त्रकार नीचे मूल्य आपे दे।—

रूप लावण्यधी भरेली-कोह एक कुळवहुने कोह एक जारकर्म-करनारे दीदी, अने विषयभोग भाटे प्रार्थना करी, जे तेषीए कबूल राखी. आचो तेषीनो अभिप्राय तेनी सासुए जाणी लीधो अने तेषीने माये सखळो घरव्यापार नांखी दीधो. घर-संवंधी सखळं कामकाज तेषीनेज-करवानां माये आवी पढवायी निद्रा लेवानो अवकाश पण हवे तेषीने सुधीवतधी मळवा लाग्यो, तो पछी विषयभोग-संवंधी पहेली कबूलत याद ज कोने आवे ? ए रीते निज सदाचार सेवामां सदा मय रह-नारा सुसुद्ध साधुजनोने पण विषयभोगादिक संवंधी वात क्यांथी याद आवे ? एटला मोटेज चाधुए संयम व्यापारमांज निज मनने निमग्न करी देवुं एटले के विषयकथायनो-सारी रीते निग्रह करी पवित्र मन वचन धने कायावढे अहिंसादि महाव्रतानी धुरा धारण करी राखी रहेनो अंत सुधी बहादुरीधी निर्वाह करजो. कदापि प्रमाद वय यद् जहुं नहि. १३०.

आ रीते सत् क्रियाहुष्ठानमां मय यथेल महात्मा आ लोक संवंधी भोगना कारणो धिये अनिरयता विचारे ते ग्रंथकार जणावे छे।—

कोइ पण काले पराभव थइ शकतो नथी. ११९.

चिवेचन—श्री आचारंग छत्रमां जे अर्थ कहेवामां आव्यो छे तेने विषे पइ जीवनि कायना यतनादिकरूप वासना अभ्यासना आसेवनवडे—भूक उत्तर गुणो योगे जेमनुं हृदय संरचायलुं रहै छे तेमने कषाय, प्रमाद अने विकथादि दुष्ट दोषो कदापि छली शकता नथी. जे सद्वोध सुभाषे प्राप्त थयेलो छे तेमां वीच्य उपयोग राखी सदा सदाचरण सेवनार साधुजनो पराभव कोइ कदापि करवा समर्थ थइ शकता नथी.

बली पूर्वोक्त अर्थमां जेमनुं मन परेवायलुं होय छे तेमने अवले मार्गे दोरी जनायी दुर्मति कदापि जानवीज नथी ए वात शास्त्रकार दृष्टांतो आपीने द्रढ करै छैः—

पैशाधिकमाख्यानं श्रुत्वा गोपावनं च कुलवध्याः । संयमयोगैरात्मा निरंतरं व्यापृतः कार्यः ॥ १२० ॥

छर्थ—पैशाचिकाख्यान (भूतवार्ता) अने कुलवधुनुं रक्षय थयेलुं सांभळीने संयमन्यापारथी आत्माने सदा सावधान (उद्ययी) राखवो. १२०.

चिवेचन—प्रथम पिशाच संबंधी दृष्टांत आपे छैः—कोइ एक वणिके मंत्रबळथी कोइ एक पिशाचने वश कर्यो. पिशाचे वणिकेने कहुं के ‘मने सदा कहैने कहै दार्य वतावतांन रहैहुं, एमां बिलंब या उपेचा करयो तो तत्काल हुं तारो विनाश करीश. ’ वणिके ते वात कबूल करी अने देखे देखे घर तैयार करी आपवा अने धन पान्य लाववा तथा सुवर्ष रजवा-

કહુક વચનો વોલે, ત્યારે રણસંગ્રામના મોઝરે રહેલ હાથીની પેઠે તેઓ તે સઘલું શુદ્ધ સરલ આશયથી દ્વંદ્વીનપણે સહન કરે છે, અને જેમ પર્વત પવનથી કંપાયમાન થાય નહીં તેમ ગમે તેવા પરિસહ ડપસર્ગથી પોતે હતાતા નથી.

૩ જ્ઞાની શુરુ પાસે સમભાવે રહીને લ્હાનિધિ સંયમયોગમાં સાવધાન થઈને વર્તે છે અને શાસ્ત્રીવિને બહુસરી નિર્મલ બ્યાન ધારી સમાધિ યોગને સાધે છે. તેમનું તપોવ્રજ દ્વાપ્રિશિશ્ચાની પેઠે પ્રકાશને પામે છે. વઢી જે રાગદ્વેષાદિકના કારણો વિદ્યમાન હતાં તેમાં લેપાતા નથી. નિર્લેપ-નિર્વિકાર રહી શકે છે. તે ધૈર્યયુક્ત મહાશુનિઓને કર્મમલ દ્વાનિયોગે રૂપાના મલની જેમ જલદી વઢી જાય છે.

૪ જે મહાનુભાવ શુનિઓ સંયમ આચારમાં શુદ્ધ રહી, નિસ્પ્રહપણે વર્તી, સર્વ વિષયવિકારોને દૂર કરે છે, તેઓ જેમ શુભંગ (સર્પ) પોતાની જીર્ણે કાંચઢીને લણવારમાં દૂર કરી નાંચે છે તેમ દુઃખમાત્રને દૂર કરી શકે છે.

૫ જે શુનિજનો વંધ અને મોલ્હને યથાર્થ જાણે છે, યાવત્ જે જે કારણોવઢે બીવ સંસારમાં વંધાય છે અને જે જે કારણોવઢે મુક્ત થાય છે તે યથાર્થ જાણે છે અને જાણીને વંધના કારણથી બલ્કાગા રહી મોલ્હના કારણોને જ સાવધાન-પણે સેવે છે, દવા નિઃસ્પ્રહી અને અપ્રતિવદ્ધ મહાશુનિઓને વધારે લલ્લ સંસારમાં મટકનું પઢતું જ નથી. તેમનો જલદી મોલ્હ થાય છે.

આચારાધ્યયનોત્કાર્થેભાવનાચરણશુદ્ધિદયસ્ય । ન તદ્વસિત કાલવિચરં યત્ર ક્વચનાભિભવનં સ્વાત્ ॥૧૧૬॥

દ્યાર્થ—આચાર અધ્યયનમાં (આચારાંગમાં) કહેલા દ્યાર્થની ભાવના શુભ્રવ આચરણ કરવામાં સાવચેત રહેતા શુનિનો

४ हूं मैथुन सर्वथा तजुं छुं, एटले देव, मनुष्य अने तिर्यच संबंधी विषयक्रीडा मन, वचन अने कायाए करूं करावुं के अनुमोदुं नहिं.

भावना—१ वारंवार स्त्री कथा कर्मा करवी नहिं. २ स्त्रीनां अंगोपांग निरखीने जोवां नहिं. ३ पूर्वे कोरली काम-क्रीडा याद करवी नहिं. ४ रिनगधरसकसवाळं प्रमाण रहित भोजन करावुं नहिं. अने ५ निर्दोष स्थान आसन स्त्री पशु पंडक रहित होय तेका सेववां. अन्यथा विक्रिया शवाधी धर्मअष्ट अह जवाय छे.

५ हूं सर्वथा परिग्रहने तजुं छुं. नीजा महाव्रतनो परे यावत् तेवा दुष्ट स्वभावने वोसिरावुं छुं.

भावना—१-५ भला के भुंछा शब्द, रूप, रस, गंध अने स्पर्श पासी तेमां आसक्त, रक्त, गृह, मोहित, तल्लीन के विवेकविकल अह जवुं नहिं, राग द्वेष करवा नहिं. ए रीते सावधानपणे साधुयोग्य आचारमां प्रवर्ततां उक्त महाव्रत यथाविध आराधित थाय छे.

अध्ययन २५. मुं. त्रिसुक्ति.

१ हे विश्व मुनिजनो ! संसारचक्रमां कर्मवशावर्ती जीवो पराधीनपणे ज्या त्यां (जुही जुही जाति-गतिमां) भटक्का करे छे, ए सिद्धांत दीलमां धारी सर्व प्रकारनो परिग्रहारंभ तर्जो धो.

२ निर्भय मुनिजनो संयमसार्वाभां सावधानपणे विचरता होय छे. तेमने अज्ञानी जीवो सख्त वचनना प्रहार को-

चालुं. २. मनशुति साचवदी एटले मनमां माठा विचार आववा न देवा. ३ वचनशुति पाळवी एटले जीवोपपावक-पाप-वाळुं वचन उच्चरुं नहीं पण जरर पडे त्यारे निष्पाप वचनज उच्चरुं. ४ भंडोपकरण लेतां मूकतां जयणा सहित प्रवर्तुं अने ५ आहार पाणी जोड-तपासी जयणा सहित वापरवां, जोया वगर वापरवां नहि.

२. हुं सर्वथा मृषावादनो त्याग करुं छुं. क्रोध, लोभ, भय के हास्यथी त्रिविध त्रिविध एटले मृषा भाषण करुं नहीं, करावुं नहीं के करवाने अनुमोदुं नहिं. वली ते मृषावादाने पाडिकुं छुं, गरहुं छुं, अने तेवा द्रुष्ट स्वभावने बोखिरावुं छुं.

भावना—१ विमासी (विचारी) ने बोलवुं. सहसा बोली नाखुं नहिं. २-५ क्रोध, लोभ, भय अने हास्यनुं स्वरूप समजी ते दोष दूर करवा, केमके तेथी सहसा जूठ बोली जवाय छे.

३ हुं सर्वथा अदत्तादान बर्जुं छुं. अर्थात् गाम नगर के अरण्यमां थोडुं के घणुं, नातुं के मोडुं, सचिव, अचिव के मिश्र कंड पण अणदीधेळुं हुं उपर जणाव्या मुजब मन वचन कापार्थी जीवित पर्यंत लइश नहीं, लेवरावीय नहीं के लेताने अनुमोदीश नहिं.

भावना—१ रहेवा माटे विचारीने परिमित अवग्रह मागवो. २ शुर्गादिक बढीलनी राजा लइने आहार पाणी वापरवा ३ कालमाननी अवधि वांधी अवग्रह मागवो. ४ अवग्रह मागतां चारवार हद वांधवा लव राखवुं. अने ५ पोताना साधमिक (साधु) पासे पण परिमित अवग्रह मागवो. उक्त भावनाओर्यो ए महाव्रत रच्यो रीते आराधित थाय छे.

अध्ययन २० मुं. रूप. (रूप जोइ मोहित न थवुं.)

साधु साध्वीए उपर जगान्या मुजव अनेक जातनां कारीगरीना कामो खास इरादापूर्वक जोवानी बुद्धिधी जोवा जवुं नहि.

अध्ययन २२-२३ मुं. (परक्रिया-अन्योन्य क्रिया.)

मुनिना शरीरे कोइ गृहस्थ कर्मबंध जनक क्रिया करे तो ते मुनिए मनथी ह्छछवी नहि, तेमज वचनथी के कायाथी कराववी पण नहि. आज प्रमाणे मुनिओए अन्योन्य क्रिया माटे पण समजी लेवुं.

अध्ययन २४ मुं. भावना.

शरुआतमां आदर्शभूत भीमहावीर प्रभुतुं अखिल चरित्र मनन करी विचारी जवुं. पछी दरेक महाव्रतने तेनी रचा अने पुष्टि करनारी भावना साथे अवधारवां.

१. हे भगवंत ! हुं सर्वथा प्राणातिपात-जीवहिंसानो त्याग करुं हुं. कोइ स्रुम के बादर, तस के सथावर जीवने हुं मन वचन काया वडे हथीश नहीं, हथीवीश नहीं के हथतां प्रत्ये अनुमोदीश नहीं. वली त्रिकाल विषय जीवहिंसाने हुं प्रतिक्रमुं हुं, निंदुं हुं, गरहुं हुं अने तेवा दुष्ट स्वभावने वोसिरावुं हुं.

प्रथम महाव्रतनी भावना—१ इयां समिति साचवी राखवी एटले गमनागमन क्रिया प्रसंगे जयणा सहित

श्री

प्रश्नमरति

प्रकरणम्

॥ ४१ ॥

अध्ययन १८ मुं, निधीधिका. 'अभ्यास करवा माटे केवी जग्या पसंद करवी ?'

साधु के साध्वीए स्वाध्याय करवा माटे पोताने रहेवाहुं स्थान तजी धीजे स्थाने जतां जो ते स्थान जीवाकुल जग्याप तो अयोग्य जाणीने लेहुं नहिं अने जो ते स्थान निर्दोष होय-जीवाकुल न होय तो ते लेहुं. तेमज तेका स्थानमां रही प्रमाद रहित स्वाध्याय करवो, पण कोइए कइं पण कुचेष्टा करवी नहिं. ए साधु साध्वीअनो पवित्र आचार छे.

अध्ययन १९ मुं. उच्चार-प्रश्नवण.

स्थंडिल (लघुनीति के वडीनीति) माटे केवी भूमि पसंद करवी ?

जे जग्या जीवजंतुवाकी होय त्यां लघुनीति अने वडीनीति करवी नहिं पण जीवजंतु वगारनी जग्या जोइनेज लघुनीति अने वडीनीति करवी. एवी जग्यानी सगवड न होय तो पोतानां मात्रकमां करी तेने निर्दोष स्थळे परठवी देवी, पण निषेध कोरली अने जीवाकुल जग्यामां लघुनीति अने वडीनीति करवी नहिं.

अध्ययन २० मुं. शब्द. (साधुए शब्दमां मोहित न थहुं.)

साधु के साध्वीए मुदंगादिक वाजिजना तेमज एवा बीजा कोइ जातना थता शब्दो सांभळवा जहुं नहि, यावत् तेमां आसक्त, रक्त, गुरु, मोहित या तन्मय थइ जहुं नहिं. एज मुनिनो परिपूर्ण आचार छे के साधु साध्वीए सदा सर्वदा संयम मार्गमां सावधानपणे वर्तता रहेहुं.

अध्ययन १६ मुं. अवग्रह-प्रतिमा.

निर्दोष स्थान विधिवत् माया पढी स्थानना मालीकने कहेवुं के 'हे आधुष्मन् ! तमारी परवानगी छे त्यांसुधी जेटला अमारा समानधर्मी साधुओ आवश्ये तेमनी साथे अमे अहि रहेसुं, त्यारवाद अमे चान्या जहुं.' पढी आवता संभोगिक साधुओने यथोचित झलपानादिकधी अने बीजा असांभोगिक साधुओने वाजोठ पाट विगरेथी निर्मन्त्रिव करवा चूकवुं नहि.

झइ दोरो नेरणी विगेरे लावीने काम कर्पा बाद गृहस्थने त्यां जइ तेने ते (हाथमां राखीने के भूमिपर स्थापीने) पाछां सोंपवां, पण हाथोहाथ देवां नहि. (पोताना हाथे गृहस्थना हाथमां मूकवां नहि.)

कोइ रीते संयममां बाधक न आवे एवी वसतिमांज मुनिए विचारीने रहेवुं.

अध्ययन १७ मुं. स्थान. मुनिओए उभा रहैवा साटेनी जग्या केवी पसंद करवी ?

गाम नगर के संनिवेशमां जतां बे स्थान जीवाकुल मालम पडे ते अयोग्य गणीने पसंद करवुं नहि, पण निरवध-निर्दोष स्थलज पसंद करी लेवुं अने तेमां उचित प्रतिज्ञा धारीने वर्तवुं.

१ जे एक साथे मंडळीमां देसी छाहार पाणी करी शके तेवा.

शांतपणे एकांतमां समाधिस्थ रहेंहुं.

२ मार्गमां विचरतां क्वचिद् लुटारा आर्वीने वस्त्रादिक धर्मोपकरण आपी देवाहुं कहे तो ते द्वायोहाय आपवां नहिं, किंतु पोताना कवजामांथी ते भूमि उपर स्थायी देवां. एम करीने ते पाछां दर्निवाथी मागवां नहिं, पण योग्य ज्ञाने तो धर्मोपदेश दहने पाछां मांगवां अने ते पाछां आपे तो लह पण लेवां अने जो ते पाछां न आपे तो ते वात कोहनी पास जाहेर करवी पण नहिं.

अध्ययन १३ सुं. भाषाज्ञात.

साधु के साध्वीए कोषादि तजीने, विचार पूर्वक, निश्चय पूर्वक, सांभळ्या पूर्वक, उठावळा न धतां, विवेकयी, शांत पणे, लव राखीने, निर्दोष मार्ग चोलवी.

अध्ययन १४-१५ सुं. वखैपणा-पौत्रैपणा.

सुंवाळां अने शोभीतां एवां बहु मूल्यवाळां कपडां मुनिए लेवां नहिं. मुनिए तुंवीनां, लाकडानां के भाटीनां पाथ निर्दोष जोह तपासीने लेनां.

१ मुखे मुहपति राखीने चतनाथी पूर्वापर अविरुद्ध प्रमाणभूत चोलहुं.

द्वितीय श्रुतस्कंधमहिम्ना श्लोक ११६-११७ मां वतवेला (१६) अध्ययनो नो सार आ प्रमाणैः—

अध्ययन १० मुं. पिडिषणा.

१ गृहस्थना घरे शिक्षा लेवा जतां जे आहार शंकित लागे ते मलीन आश्रयथी ग्रहण न करवो, निर्दोष आहार-पाणीथीज निर्वाह करवो.

अध्ययन ११ मुं. श्रद्धा.

१ मुनिने बभे तेवी सारी नरसी बसति मली होय ते सरखी रीते ग्रहण करीने समभावे वर्तवुं. कंह पण नरम के नरम थवुं नहिं.

अध्ययन १२ मुं. इर्या.

१ मुनिए ग्रामानुग्राम विचरतां मार्गमां मोटी नदी आवे के जे नाववडेज उतरी शकाती होय त्यारे जे नाव गृहस्थ पोखाने माटे ते पाणीनी आरपार लह जवाना होय तेमांज प्रथम तपास करीने बेसवुं. पण वेठां पहेलां सागारी अणसण करवुं अने तेम कर्माबाद बहाण उपर यतनाथी चडवुं. तेमां पण नावना मोखरे न बेसवुं तथा बच्चोवच्च पण न बेसवुं, तेमज सहृथी अगाउ पण च्छी न बेसवुं. मर्यादापूर्वक बेसीने धर्मध्यान कर्वा करवुं. सर्व प्रकारना संकल्प विकल्प तलीने

श्री

प्रशामरति

प्रकरणम्

॥ ३९ ॥

९ वली भगवान् हर्ष शोक टालीने बहु थोडुं बोलता थका मौनपणे विचरता हता. मतलब के भगवान पोताना शुद्ध स्वभावमां ज रमण करता फरता रहेता.

१० जेम बलवान हस्ती संग्राममां मोखरे पहरौची जय भेलवी पराक्रम बलावे छे तेम पोतानुं पराक्रम फोरवी प्रभुजी विकट उपसर्गोना पारणामी थया.

११ जेम खरो शूरावीर पुरुष संग्रामने मोखरे रह्यो छतो कोइथी पाछो हठतो नथी तेम प्रभु उपसर्गधी पाछा नहि हठतां तेने सहन करता थका विचरता हता.

१२ भगवान शीयाळामां छायडांमां वेसी ध्यान करता अने उनाळामां तडके वेसी ताप सहन करता. (आतापना लेता हता.)

२३ प्रभु उत्कटीक, गोदोहीका अने वीरासन विगेरेथी निर्विकारपणे धर्म ध्यान करता हता.

१४ पोतेज संसारनी असारता जाणीने आत्मानी पवित्रताथी मन बचन अने कायाने कबजे राखी शान्त अने निष्कपटी प्रभु जीवित पर्यंत पवित्र प्रवृत्तिवंत रह्या तेम बीजा मुनिओए पण प्रवर्तहुं; प्रबल पराक्रम दाखवी कदापि पण प्रमादी बनहुं नहि.

इति प्रथम ब्रह्मचर्य श्रुतस्कंध समाप्त.

आध्यायन १. सुं. (श्रीवीर प्रभुनो विहार.)

१ भगवाने देवदुष्य वल्ल फक्त पूर्व तीर्थकरोनो कल्प जाणीने अंगीकार कर्तुं हतुं.
२ भगवान् गृहस्थो साथे हळवुं मळवुं छोडीने ध्यानमां निमग्न यह रहेता हता.

३ भगवान् सर्व अलुङ्गल के प्रतिक्ल उपसर्ग परीषद्दोने समभावे सहन करता.

४ भगवान् नियमित अश्रान पान वापरता, रसासक्त न थता, रसनी इच्छा पण न करता अने खरज मटाडवा शरीरने खयता पण नहि; सर्वत्र उदासीन भावे ज भगवान् रहेता.

५ विहार करतां आहुं अवळुं जोता नहि, मार्गमां पोखता नहि, एम् यत्तना पाळता थका प्रभु विचरता हता; भगवान् प्रतिबंध रहित विहार करता हता.

६ प्रतिबंध रहित विचरता प्रभु एकांत निर्भय अने निर्दोष स्थानमां रही निर्मळ ध्यान ध्याता हता.

७ दीक्षा लहने निद्रा करता नहि पण पोताने जागृत राखता, कथांक लगावेक छता तो पण त्यां निद्रा करवानी इच्छा नहि करता.

८ तेथो निद्राने कर्मबंधनना हेतुभूत जाणीने जागता रहेता. कदाच निद्रा आववा लागती तो तेथो तेने यत्नशील दूर करता हता.

श्री

प्रश्नमरति

प्रकरणम्

॥ ३८ ॥

४ वल्लादि उपकरणेषां पण जेम बने तेम लावव-ओछाप्र करवो, तेथी चिंता ओछी यशे.

५ शीतादिक संबंधी असल परीपहो न सहन थाय वो स्वमर्यादा नहि तज्जवां बेहानसादि (आकाशमां रहीने मरवुं ते) वडे संयम आराधन करवुं.

६ मांदगीमां पण गुहस्थादि पासे बैयाहुल्य नहि कराववाता नियमवाळा साधुए (जेर पडे वो) साधमी साधु पासे विवेकथी बैयावच्च कराववी अने वखते पोते पण करवी.

७ जे शुभ प्रतिज्ञा जेवी रीते लीवी होय ते तेवी रीते ज पाळवा प्रयत्नशील थवुं.

८ आहारपाणी करां साधुसाखीए स्वादने मोटे ते आहारादिक अहिं ताहि मोटायां फेरवां नहि. एम वर्तवापी बहु सारो फायदो यशे. समपणे प्रभुआखीने पाळया करवी.

९ सत्यवादी, पराक्रमी, संसार पारगामी, निर्भय, तत्त्वज्ञ, निर्लेप अने सुश्रद्धावंत साधुगुरुयो भयंकर परीपहादिकने अवगणाने आ नश्वर (नाशवंत) देहने छांडवा छवा (अनशन करीने) खरेखरं सत्य अने दुष्कर काम करे छे.

१० जेने मालम पडे के हवे शरीरने क्रियायां जोडवां अशक्त जणाय छे, तेखे अनुक्रमे आहार पटाही कपापने पातळा पाडवा अने एम करां शरीरव्यापारने नियमित करवा. (संचेपवा.)

११ सर्व विषयमां अमूर्च्छित थइने धैर्य युक्तपणे अंगीकृत अनशन पाळवुं.

४ मुनिए अल्प उपगण राख्वां अने शरीरने जेम बने तेम कसता रहेवुं अने एम करतां पुर्व महापुरुषोनां पवित्र चरित्र तरफ जोतां रहेवुं.

५ उत्तरोत्तर प्रशस्त भावमां चढनार मुनि द्विप (वेद) तुल्य छे अने शुद्ध धर्म पण तेवेल शरणा छे.

६ मुनिए सुखलंपट न थवुं, विषय कपायने वश थह दुर्धर्मांनी थयेला सत्त्वहीन साधुयो अंतें संयमथी अष्ट ज थाय छे, जेथी तेमनी भारे आपकीसि फेलाय छे.

७ मुनिए संकटोथी नहिं डरवुं, कोह प्रशंसा के सत्कार करे तेथी खुशी पण न थवुं, मुनिए संयमथी डगवुं नहिं.

अध्ययन ७ सुं. * * * * * (विच्छेद गयेल छे)

अध्ययन ८ सुं. (कुशील त्याग)

१ विपरीतवादीने^१ समर्थ मुनिए कहेवुं के तमासं बोलवुं-कहेवुं हेतु विनातुं छे, पण असमर्थ मुनिए तो मौन ज रहेवुं.
२ विवेक होय तो गाम अटवी के गमे त्यां रहेतां धर्म थाय छे, अने विवेकना अभावे तो तेनो^२ पण अभाव थाय छे.
३ पराक्रमी पुरुषो परीपहो पडतां पण दया धर्म तजता नथी.

१ असंबंध भाषी, असत्य-उत्सृष्ट भाषक. २ धर्मनो पण अभाव.

१ मुनिः कं पणं कार्यं गुरुं महाराजनीं आज्ञापूर्वकञ्च करतावुं निरंतरं ध्यानं राखवुं.

२ जो मुनिने विषयपीडा थाय तो हलको आहार करवो, उणोदरी करवी, स्थिर काउसग ध्याने रहवुं, ग्रामांतर जवुं, छेवटे आहार पाणीनो त्याग करी देवो, पण स्त्रीसंसर्गमां कदापि फसावुं नहि.

३ सर्वने स्व समान लेखीने मुनिः संयमानुष्ठानमां सावधान भइ रहवुं. जेवुं आपणने दुःख थाय छे तेवुं सर्व कोइने थाय छे एम समजी कोइने कं पण दुःख थाय एम करवुं नहि, सर्व कोइने सुखज प्रिय छे एम विचारवुं. तारपर्यं के परने दुःख उपजावतां प्रथम पोतानोज विचार करवो एटले के आपणने कोइ दुःख उपजावे तो ते वेवुं लागे ? एम दरेक मादव प्रथम पोतानी उपरज अजमावी जोवी.

अध्ययन छटुं. (धूत)

१ जंतुओंनां दुःखनी परिसीमा नथी. जीवो निःसार देहने माटे पाप करीने दुःखी थाय छे.

२ विवेकहीन जीवो रोग चिकित्सामां लाखो जीवोनो नाश करे छे पण तेधी कं रोग तो मटवो नथी, मुनिः पृथी चिकित्सा करवी नहि. केमके हिंसा महा भयंकर छे.

३ कर्मोने आत्माधी दूर करवा माटे संयममां उत्साहवान् रहीने परिमित आहार लइ पेटने अपूर्ण राखवा रहवुं, अने सर्व परीपह उपसर्गने समता भावधी सहन करावा रहवुं.

૨ જે કર્મવંધનના હેતુઓ છે તે કર્મ છોડવાના હેતુ પણ થઈ શકે છે અને જે કર્મ છોડવાના હેતુઓ છે તે કદાચ કર્મવંધનના હેતુ પણ થઈ શકે છે. અથવા જેટલા કર્મ છપાવવાના હેતુઓ છે એટલાજ કર્મવંધનના હેતુઓ છે અને કર્મ-વંધનના હેતુઓ છે એટલાજ કર્મ છપાવવાના પણ છે. એમ સંપૂર્ણ રીતે સમજીને પ્રશ્નની આજ્ઞા મુજબ ધર્મ આરાધવા કોણ હજમાલ ન થાય ?

૩ હે મુનિ ! તુ તારા શરીરને તપથી સુવ કશ તથા ઝીર્ણ કર. જેમ જુનાં લાકઢાંને આગિ જલદી બાલે છે તેમ સ્નેહ રહિત અને સાવધાન પુરુષનાં કર્મ જલદી વઢી જાય છે.

૪ જેઓ કપાયોને ઉપશમાવી જ્ઞાન્ત વન્યા છે તેઓ પરમ સુચી છે, એમ સમજી કદાપિ ક્રોધાદિ કપાયને સેવવા નહિ. ક્રોધાદિકથી પ્રાણીઓ કેવા દુઃસ્વી થાય છે તેનો તું વિચાર કર.

૫ મુનિએ સર્વ સંસારની જંજાલ છોડી, ઉપશમ ભાવથી અનુક્રમે વધતા જતા તપ વડે દેહનું દમન કરવું. મુક્તિ મેલ-વનાર મહાપુરુષોનો માર્ગ વહુ વિકટ છે.

૬ માટે હે મુનિ ! તું તારાં માંસ અને લોહીને સુકવ, કારણ કે જે બ્રહ્મચર્યમાં રહીને તપથી સદા શરીરને દસે છે તેજ મહાપુરુષ મુક્તિ મેલવનાર હોવાથી માનનીય થાય છે. સદુદ્યમી-અપ્રમત્ત પુરુષોને પ્રાંતે કશી ઉપાધિ રહેતી નથી.

અધ્યયન પાંચમું. (લોકસાર)

“સમક્ષિત મુનિભાવે—મુનિભાવજ સમક્ષિત કહ્યું.”

૧૨ જંજાલથી ઘૂંટું થવું દ. ડચમ રસ્તો છે. ફુસાલ પુરુષો દુઃખનાં કારણ પોતે તબે છે અને ધીજા પામે તબાવે છે.
 ૧૩ જે પરમાર્થદર્શી છે તે મોવ માર્ગ વિના વીજે રમતો નથી અને જે વીજે રમતો નથી તેજ પરમાર્થદર્શી છે. તે નિરી-
 હપણે સર્વને મમાન ઘણી સદુપદેશ દે છે. પરમાર્થદર્શીને કંઈ પણ હાનિ નથી.

અધ્યયન ત્રીજું. (શીતોળ્ળીય)

૧ ગૃહસ્થો સદા ઘટેલા છે અને મુનિઓ સદા જાગતા છે; જાગતામાં અજ્ઞાન એજ બ્રહ્મિતકારી છે.
 ૨ અવસર મળેલો જાણીને પ્રમાદ ન કરવો. તુંજ તારો મિત્ર છે. મિત્રને વહાર યા માટે યોધે છે ? તારા આત્માને
 વિપયોથી રોકી રાહી તું દુઃખોથી છુટીશ.

૩ પ્રમાદીને સર્વ તરફથી મય રહેલો છે, અપ્રમાદીને કોઈ તરફથી મય નથી.

૪ જે એક મોહની કર્મને નમાવે છે તે સર્વને નમાવે છે.

૫ હુદ્ધિવંત પુરુષ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ અને મોહને છંદી સર્વ દુઃખનો અંત કરી યાકે છે. મોષાર્થી
 મુનિઓ દ્વ કર્મવંધનાં કારણ તબીને કર્મને છપાવવાં જોઈએ. સર્વેશ્વ સર્વદર્શીને તો કશી ઉપાધિ છે જ નહિ.

અધ્યયન ચોથું. (સમ્યવત્તવ.)

૧ સંસારમાં આસક્ત રહી તેની અંદર સુંચી રહેનારા જીવો ચિરકાલ સંસાર-પરિઅમણ કરે છે.

४ अज्ञानी जीव परीषद के उपसर्ग आवतां पवित्र आज्ञा तजी संयमयी अष्ट थइ जाय छे.

५ जे संयमने सदा पाळता रहै छे तेज खरा त्यागी छे; निर्लोभी थइने जे विषयने पूंछ दे छे अने अनुक्रमे सर्व कर्मनो अंत करै छे तेज आणगार कहवाय छे.

६ बाळ-अज्ञानी जीवो ज एम बके छे के यम नियम कया कामना नथी.

७ तत्त्व समजनारने कइ कहैवानी जर नथी, केमके ते तो सीधे मार्गे चाल्यो जाय छे. (वीर प्रभुए मजबूतीथी कहूं छे के सुनिए खीनो धीलहुल विश्वास करवो नही. भोगो रोगोनुं कारण छे एम तेओए स्पष्ट रीते बतावी आबुं छे.)

८ शरीर जेम बहारथी असार छे तेम अंदरथी पण असार छे.

९ जेम बाळको लाळने चूसी ले छे तेम बुद्धिबंते छंडेला भोगने फरी इच्छवा नहि, शब्दादि विषयो उपस्थित थतां तेमां खुशी बबुं नही. (केमके ते अनादि अज्ञान-चेष्टा ज छे.)

१० सुनिए संयम घासीने शरीर अने कर्मने तोडवा मांडवा. वीर-तत्त्वदर्शी पुरुषो हलकुं अने जुहुं भोजन करै छे-करबुं पसंद करै छे अने संसार प्रवाहने तरे छे-तरी पार पामे छे.

११ तीर्थकरनी आज्ञाने नहि मानतां स्वेच्छाधी वर्तनारा मुनि दुकि पामवाने अयोग्य थाय छे.

નહિ આપતાં સંયમનું પાલન કરતા રહેવું.

૬ જે વિષયો છે તે સંસાર છે અને સંસાર છે તે વિષયો છે, તેમાં જે મુનિ થઈને અશુભ (અનિગ્રહિત) રહે છે તે પ્રમુખી આજ્ઞાથી વહાર વૈતે છે અને વારંવાર વિષયાસક્ત બની અસંયમને આત્મી ધરવાસ માંડી રહે છે.

૭ આ વાતને સર્વ પાપથી અલગ રહેનાર તથા નિર્દોષ ચારિત્ર પાલકોમાં યત્નવંત અને અપ્રમાદી એવા ધીર પુરુષોએ બરાબર સમજીને પરિપક્વતાથી દૈનિકે દૈનિકે કૈવલ્યજ્ઞાન પામીને સાધાવું દેવેલી છે. અતઃ આત્માર્થી બનોએ પ્રમાદ તબી નિર્મલ ભાવથી ચારિત્રનું સેવન કરવું યુક્ત છે.

અધ્યયન વીઝું. (લોક વિજય)

૧ આશુ અત્યંત અભ્ય છે. દરમ્યાન જરા અવસ્થા આવતાં ઈન્દ્રિયબલ ઘટતું જાય છે; હૃદ્ય અવસ્થાને જોઈને પ્રાચી દિગ્મુદ્ધ વની જાય છે. એમ સમજીને અવસર પામી હૃદિમાન પુરુષ સંયમને માટે તરત ઉત્તમાલ ધર જાય છે, એક ધડી પણ પ્રમાદ કરતા નથી, કેમકે આશુષ અને યૌવન ધસારાવંધ વાન્યાં જાય છે, પણ અણસમજુ પ્રાચીઓ તો પ્રમાદવંત હતા અસંયમવદે છે કાયનો હુટોજ કરતા રહે છે.

૨ જ્યાં સુધી ઈન્દ્રિયની (વિજ્ઞાન) શક્તિ મંદ પડી નથી ત્યાંસુધી ધીવટ રાહીને આત્માર્થ સાધી લેવો.

૩ હૃદિવંતે સંયમમાં યતી અરતિ દૂર કરવી, જેથી શીઘ્ર સ્વ મોલ ધાય છે.

દેશ વિમોહ અને સાધુઓને સર્વ વિમોહ, લીચકર્મો—શુકોના આત્માનો પણ સ્વજનિત કર્મ સાથે જે સર્વથા વિયોગરૂપ મોહ તે સધિસ્તર મત્તપ્રત્યાભ્યાસ, ઇંચિની અને પાદપોષગમન મરણ સહિત વર્ણવવામાં આવેલ છે અને ઉપધાન શ્રુત નામના નવમા અધ્યયનમાં મળવાતુ થી વર્ધમાન સ્વામીએ પોતે સેવેલા તપનું સચિત્તર વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. તેમજ સ્ત્રીના સંગનો ત્યાગ અને ગ્રાચર્યાદિકનું લક્ષણ કહ્યું છે. ૯ રીતે આચાર્યાર્થ નવ અધ્યયને પુથક્કુ પુથક્કુ વતાવ્યો છે. પહેલી તથા ઘીંજી ચૂલિકામાંના સાત સાત અધ્યયનોમાં જે જે અધિકારો વર્ણવવામાં આવ્યા છે તેનું વિવેચન ટીકાકારે કરી વતાવેલ છે. ત્યારપછી છેલ્લાં બે અધ્યયનો કહેલાં છે. કુલ અધ્યયન ૨૫ નો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

અધ્યયન ૧ હું (શાસ્ત્ર પરિજ્ઞા)

૧ ત્રયો કાલ સંગંધી, મન વચન અને કાયાથી, કરવું કરાવવું અને અનુમોદનું—એવી રીતે કર્મવંધના હેતુરૂપ ક્રિયાના ૨૭ પ્રકાર થાય છે.

૨ શાપરિજ્ઞાથી તત્સંગંધી શુદ્ધ સમજ મેલવી લેવી અને પ્રત્યાભ્યાસ પરિજ્ઞાથી સમજીને ઉત્ત ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો.

૩ જોયો ૯ ક્રિયાના મેદો ઉત્ત રીતે શુદ્ધ સમજેલા હોય તેજ, કર્મોને સમજીને તેના કારણોથી દૂર રહેનાર મુનિ છે એમ જાણવું.

૪ જે પુલ્લીકાચ વિચેરે જીવોની વિરાધના કરવી અહિતકારી છે એમ જાણીને તજે છે તેજ મુનિ છે.

૫ મહાપુરુષોએ તે માર્ગ સેવેલો છે માટે નિઃશંકપણે તેનુંજ સેવન કરવું અને કોઈ જીવને પ્રશુની આજ્ઞા સમજી શય

વિવેચન—પ્રથમ રાસપરિજ્ઞા અધ્યયનમાં પૃથ્વી, અપ્, વૈજસ, વાયુ, વનસ્પતિ અને વ્રસરુપ પદ્ જીવનીકાયનું સ્વરુપ, તેમાં પ્રાસ્યાતમાં સામાન્યતઃ જીવનું અસ્તિત્વ પ્રાપ્તિદન, પછી પ્રાથિભ્યાદિજ છ કાયના સ્વરુપનું વ્યાવર્ચન, તેના વચધી સંસારહતુક કર્મવંધ, અને મન વચન કાયાવહે તેનો વધ કરવા કરાવવા વેપ્રજ અનુભાદવાના પરિહારથી પિરતિ-પ્ રીતે પદ્ જીવનિકાયનું રચણ કરવા માટે જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા સંબંધી ઉપદેશ. વીજા લોકવિજય અધ્યયનમાં લોકિક્ષઃ સંતાન-માતાપિતા, સ્વજન, સંવંધી, સ્ત્રીપુત્રાદિક ઉપરની સ્નેહાસક્તિનો ત્યાગ, તેમજ વલ્યાન્ ઘમાદિક વલ્યવંટ પ્રોધાદિક કપાયનો જય. ત્રીજા શાંતોષ્ઠીય અધ્યયનમાં જુધાવપાદિક પરિપ્રહોનો વિજય (તેમાં સ્ત્રી અને સન્ત્રાર પરિપદ માવધા શાંતિ અને શોષ ૨૦ માવધી ઉષ્ણ જાળવા). ચોથા સમ્યવત્ત્વ અધ્યયનમાં શંકાદિક શબ્દ્ય રહિત વત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન લલ્લય દદ-નિશ્ચિત સમકિત વર્ણવેલું છે. પાંચમા લોકસાર અધ્યયનમાં સંસારઅમણ ધક્કી મારે રુંદ; કેમકે હિસાદિકમાં પ્રવૃત્ત શુનિ કહેવાલા નથી, પરંતુ હિસાદિકમાં અનેક દોષ જાણી તેથી નિવૃત્ત થયેલ, કામમોગથી વિરક્ત, નિષ્પરિવ્રહી શુનિ કંટંગાય છે; વહી તે સન્માર્ગ સેવી સારશૂત રત્નત્રયીને પ્રાપ્ત થાય છે. હઠા ધૂત અધ્યયનમાં સ્વજન, મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્રાદિકની નિરપે- સ્વતા, તેનો ત્યાગ, જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મચયનો ઉપાય, શુત્તજ્ઞાનશુસારે ક્રિયાનુષ્ઠાન તથા શરેર અને ઉપકરણ ઉપરની મૂર્છાનો ત્યાગ વર્ણવેલ છે. સાતમા મદ્યાપરિજ્ઞા અધ્યયનમાં મૂલ ઉચર શુણને સારી રીતે સમર્જી મંત્ર તંત્ર વેપ્રજ આકા- રામાધી લલ્લિધનો પ્રયોગ ન કરવો, અને પ્રત્યાસ્યાન પરિજ્ઞામાં તજવા યોગ્ય તજીને જ્ઞાન દર્શત તથા ચારિત્રમાં સદા ઉજમાલ શ્રદ્ધ રહેવા ઉપદેશ્યું છે. આઠમા વિમોક્ચત્તના અધ્યયનમાં તપોવિધિ પ્રાધાન્યપણે પ્રદશ્ય કરેલ છે; શ્રાવકોને

उक्त पाँच प्रकारનો आचार ध्वे अण्वयनार्थ अपिकार प्रारवहे संक्षेपे कहे छेः—

पञ्चजीवकाययत्तनां लौकिकसन्तानगौरवत्योगः । शीतोष्णविपरीपद्विजयः सम्यक्त्वमचिक्रम्यर्म ॥ ११४ ॥

संसारालुद्धेयैः क्षपणोपायश्च कर्मणां निपुणैः । वैयाघ्रन्योर्धोगैः तपोविधियोर्वित्तं त्यागः ॥ ११५ ॥

विधिना भैरवग्रहणं स्त्रीपशुपण्डकविचर्जिता शय्या । ईर्ष्याभाषाभैरभोजनैर्व्यावग्रहैः शुद्धाः ॥ ११६ ॥

स्थाननिषयोन्मुत्सर्गशब्दरूपक्रियाः परान्योऽन्यैः । पञ्चमहाव्रतदर्शनं विमुक्तता सर्वसंभेदः ॥ ११७ ॥

साधवाचारः खल्वयममष्टावशपदसहस्रपरिपठितः । सम्यगनुपालयमानो राजादीन्मूलतो हन्ति ॥ ११८ ॥

श्री आचारारंग स्रजना वे श्रुतस्कंधना पुल (२५) अण्वयनोना नाम कहे छेः—

अर्थ—पुण्य्यादि छ जीवनिवायनी रक्षा, गृहस्थ संबंधी गौरवनी त्याग, शीतोष्णादि बावीश परीसहेनो जय, निषय समकित, संसार थकी भास, कर्मव्य करवानो निपुण उपाय, वैयाघ्रवृत्तमां उपोग, तपोविधान, स्त्रीसंसर्गनो त्याग, विधिधी भिक्षाप्रदण, स्त्री पशु पंडग रहित शय्या (वसती), ईर्ष्याशुद्धि, भाषाशुद्धि, वर पात्र एवणा अने अवग्रह शुद्धि, स्थान, निषया, उन्मुत्सर्ग (मळशुद्धि), शब्द अने रूपमां अनासक्ति, परक्रिया, अन्योन्य क्रिया, पंचमहाव्रतमां दृढता अने सर्वसंगधी विरक्तता—आवो साधुनो आचार अठार हजार पदयुक्त ‘आचारारंग’ मां कक्षा मुजब सम्यग् रीते पाळ्यो छतो राजादिक दोषोने मूलधी ह्यो छे. ११४-११८.

શ્રી

પ્રથામરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૩૩ ॥

સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રતપોવીર્યાત્મકો જિનૈઃ પ્રોક્તઃ । પશ્ચવિધોડયં વિધિવત્સાધ્વાચારઃ સમનુગમ્યઃ ॥૧૧૩॥
અર્થ—ગુણદોષના વિપર્યાસથી વિષયમૂર્ચ્છિત થયેલા આત્માનું, મવઅમણથી મય પામેલા મવપત્તનોં આચાર ચિંતનવદે સમસ્ત પ્રકોર રચણ કરવું. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યરૂપ પાંચ પ્રકારનો સાધુનો આચાર જિનંશરોં કહેલો છે તેને સમ્યક્ રીતે અનુસરવું ૧૧૨-૧૧૩.

વિવેચન—આ રીતે જે કોહ ગુણને દોષરૂપે જુએ છે અને દોષને ગુણરૂપે જુએ છે, દષ્ટિવિપર્યાસથી વિપરીતતા દેશે છે અને શબ્દાદિક વિષયોમાં તનમય થઈ જાય છે—થયેલો હોય છે. તેવા મૂઢ-અજ્ઞાન-અવિવેકી આત્માને નરકાદિક મવ-અમણની મીતિ પામેલાઓં પ્રથમ આચારાંગ સૂત્રના અર્થને અવગાહી લક્ષમાં લહી સારી રીતે વચાવી લેવો જોઈએ. ૧૧૨.
એ આચાર પાંચ પ્રકારનો છે. તે સંષેપથી વતાવે છે:—

તત્વાર્થશ્રદ્ધાન લક્ષણ પ્રથમ સમ્યક્ત્વર્થ સહાય પામેલ વીજો મત્યાદિક જ્ઞાનપંચકાચાર, અષ્ટ-વિધ કર્મચયરિત્ત કરવાયી વીજો ચારિત્રાચાર, અનશનાદિક દ્વાદશવિધ તપ કરણ રૂપ વોયો તપાચાર અને આત્મશક્તિ ફોરવવા રૂપ વર્ષાંમો વીર્યાચાર—એ પાંચ પ્રકારનો આચાર પ્રથમ અંગમાં અર્થથી શ્રી તોર્થકર મગવંતોં અને સૂત્રથી ગણ-ધર મહારાજાઓં નિરૂપેલો છે. તે સાધુનો આચાર મુમુજુ જનોં વિધિવત્ જાણવો અને આચરવો જોઈએ. એ વિધિ કંવા પ્રકારનો કહેલો છે ? તે કહે છે:—તેમાં સૂત્રપ્રદણવિધિ અષ્ટમ યોગાદિ અને અર્થપ્રદણવિધિ અનુયોગ પ્રસ્થાપનાદિ રૂપ જાણવો. તે સકલ સાધુ આચાર-ક્રિયા કલાપ અહોરાત્ર આત્માર્થી જનોં આચરવા યોગ્ય છે. નવ વ્રણચર્ચાત્મક તથા

अथवा संयोग वियोग जन्य दुःखना कडवा अनुभवनी कोटियोने वधारनारा—दुःखना सतत अनुभवने करावनास निवडे हे. चढी प्रत्यक्ष प्रमाणाधी स्थाने स्थाने देवनारकादिक जन्ममां, आर्यअनार्यादिक मनुष्यमां तेमज गाय, भेंश आने अजा-
दिक तिर्यच जातिमां माणीओनुं नियत अनियत कालभावी मरण थतुं जाण्या छठां पण जेमने विषयभोगमां रति—आस-
क्ति थाय छे, तेमने कुशल पुरुषा मनुष्यनी गणनामां ज गणता नथी; परंतु बुद्धिहीन होवाधी तेमने तिर्यचनी गणनायां
गणो छे. देवनारकीओनुं मरण नियत (निश्चित) काल भावी होय छे त्यारे मनुष्य तिर्यचोनुं मरण अनियत काल भावी
होय छे. अथवा सर्वकाले मनुष्य आने तिर्यचोनुं आयुष्य अनियत—अनित्य होय छे. आ प्रमाणे आयुष्यनी अनित्यता
जाण्या छठां जेओ विषयराम तजता नथी, तेमने मनुष्य करतां तिर्यचज गणवा ठीक छे. सुख जनोए तो आयुष्यनी
अस्थिरता विचारी शीघ्र चेंवी विषयासक्ति तजवा पूरवो ख्याल करवोज घटे छे एस शास्त्रकार आगल जणावे छेः—

मनने च्हाला लागे एवा शब्दादिक विषयोनी भावी परिणाम सुखजनोए अवश्य विचारवो जोइए. एटले अत्यारे इष्ट
परिणामवाला जणाता विषयो कालान्तरे अनिष्ट परिणामवाला थाय छे; अनिष्ट परिणामवाला देखाता विषयो पाछा इष्ट
परिणामवाला भइ जाय छे; तेमनो कोइ अवस्थित परिणाम जणातो नथी. त्यारे तेवा अनवस्थित परिणामवाला विषयोधी
विरमता छता आत्माने अतुल अने क्षनवद्य (पापवंचना अभावधी निर्दोष) अनुग्रह (लाभ) थाय छे. ते सुखोए
विचारहुं जोइए.

इति गुणदोषविषयसदृशनाद्विषयमुच्छिन्नतो ह्यात्मा । अवपरिवर्तनभीष्टभिराचारमवेक्ष्य परिरक्ष्यः ॥ ११२ ॥

કાર વતાવે છે:—તે સ્પર્શાદિક કામભોગો સેવવી વચ્ચે જો કે સ્વ માત્ર મનમાં ર્પિ ઉપજાવે છે હોય પણ પછી પરિણામ કાલે ક્રિપાક ક્ષત્તનાં ફલની પેરે આવે તુ:સદાચી નિવહે છે. કેમ ક્રિપાકના ફલ દેલાવમાં મનોદર લાગે છે, સીમે છાગાર્યા છતાં સ્વાદિષ્ટ લાગે છે તેમજ સુગંધિ પણ હોય છે પરંતુ તે પચ્યા છતાં જાનારના પ્રાણનો ધિયોગ કરાવે છે પટ્ટલે વેંતું ચૂરમ્ નિપજાવે છે. તેમ આ ધાંચે શંદ્રિયોનાં કામભોગ પણ શરૂઆતમાં સેવતાં મુંદર મનોદર આર્કર્ષક ગ્રાસ્ય છે: પરંતુ પરિણામ ઉપર જણાવવામાં આવેલા ન્યાયે તે આવે અનર્થ ઉપજાવનારા નિવહે છે. ક્રિપાકનાં ફલનું મધુલ કરનારના દ્રવ્યમાણ યાત્રનો વિયોગ થાય છે ત્યારે આવે આસક્તિ પૂર્વક કામભોગનું સેવન કરનારને લાં અનેક શય પર્યંત રાત્રા દ્રેપના ચિત્તારબંદે શાવપ્રાણના પણ વિયોગજાનિત અસહ્ય દુ:સ સદેવાં પડે છે. આ દુઃકીકવનું યથાર્થ મનન કરનારને ય કાઠ રાષ્ટ મુખસી ક્ષકાય તેવી છે. ૮૪ લઘુ ગ્રહન જીવાયોનિમાં પરિશ્રમણ કરાવવામાં પ્રવલ નિમિત્તમૂલ હોવાથી જ જ્ઞાની પુરુષાણ વિપય-ભોગોને ‘ મહાવૈરી ’ કહ્યા છે અને ય ઉપરથી જ વિપયાસક્તિ તલ્લવાની—ઘોઘી કરી નાંચવાની આવરયક્તા ચિદ્ર ધર શકે છે. વહી અન્ય દટાન્તથી શાસ્ત્રકાર ઇજ વાઠનું સમર્થન કરે છે:—

કેમ સુંદર જાતિના શાક શુક અટાર જાઠનું અવ મહુ મદ્ય (મોદકાદિ) અને પેય (પારિરાધાન પ્રમુલ) ની પેરે સ્વાદિષ્ટ છતું જો વિપસંયુક્ત યયેલું જાવામાં આવ્યું હોય તો તે પરિણામકાલે જાનારનો વિનાસ કરે છે: તેમ શાન્દ્યાદિક વિપયો પણ ચાટુર્કર્મ—વિનયપ્રતિપાત્તિરૂપ ઉપચારથી વિસ્તાર પામેલું રમણીયત્ત્વ અને સ્નેહતાનાતિપ્રાયવંદ સેવવામાં આવ્યા છતાં (વિપની પેરે એક ભવમાંજ નહિ પણ) સેકહો ગમે ભવસંતતિમાં જન્મ કરા મરણ મયવા આધિ ક્યાધિ ઉપાધિ

मन्त्राणी पेर पाछलथी अति दुःखदायक निवेडे छे, जेम अटार जातना शाक युक्त अन्न मिष्टान्नपाननी पेर मधुर छतां विष संयुक्त खाहुं थकुं ते छेवट परिणामे विनाशकारी थाय छे, तेम सामग्रीयुक्त रमणिक रागरसथी सेवेला विषयो सेकडो मवपरंपरामां पण दुःखना अनुभवनी परंपराने वधारे छे. अनिश्चित एवं पण मरण जोतजोतामां डगले डगले निश्चित थतुं जोया छतां जेमने विषयोने विषे रति थाय छे तेमने मनुष्य ज न गणवा. मनने अनुकूल विषयोने विषे वमणो अनुग्रहकारी अने निष्पाप एवो विषय परिणाम नियमा नित्यप्रति सारीरीते चितववो. १०६-१११

विवेचन—स्पर्शादिक विषयो प्रथम-शरआतमां कुतुहलथी उत्सुकतावडे भोजवतां मधुरा उत्सवभूत लागे छे; मध्यमां विषय प्राप्ति समये भुंगार, वेपाभरण, रतनस्पर्श, मुखचुवन, करनखचत प्रहार, हास्य स्नेह कोपादिमय होवाथी ते दीप्त रसवाला लागे छे अने विशिष्ट भोगसंयोग थया वाद वस्त्र रहित होवाथी प्रगट शुद्धाहारदिक अंग विकटति देखावाथी तेज स्पर्शादिक विषयो विभक्त-विहामणा लागे छे, तेमज बहु विलापादिक स्वरना श्रवणथी, अनुकंपापान होवाथी अने परिसमाप्त प्रयोजनपणाथी, रखे मने कोइ आवी स्थितिमां देखी जाय एवी भीतिथी त्वरित लज्जावंती स्ववस्त्रादि धारी ले तेथी, प्रांते ते करणा, लज्जा, भय अने परिश्रमथी भरेला जणाय छे. मध्यमां पण उदय पामेली तीव्र मोह वेदनानो अनुभव करावनारा अने आरंभमां अति कुतुहलथी आतुरताने प्रगटावनारा होय छे. ए रीते कदापि ते चित्तनी स्वरस्यता तो संपादन करावता ज नथी तेथी परिणामदर्शी-परमार्थदर्शी जनोए उक्त विषयो त्यजवा योज्यज छे. उक्त विषयो भोगवती वखते लेश मात्र सुख बुद्धि उपजावे छे तो पण परिणामे तो ते अति अनर्थ करे छे ते शास्त्र-

जोहए अने ते आवी रीते-वत्तयमाण न्यायशी अनिट विषयोना अंभिलायी-विषयभोगमां आसक बनेला-गोपी जीये ए विषयोना आत्संरिक वियोग थाय-थइ शके तेदला माटे पोताहुं हृदय गमे तहुं व्यग्र होय तोपण ते शङ्कादि विषयो आ लोकमां तेमज परलोकमां अत्यंत हानिकारक छे एम यथार्थ निश्चय करी लहने अरिहंव-सर्वज्ञप्रणीत आगण-शास्त्रना अभ्यास-परिचय करवो जोहए, जेथी उक्त उपायना आलंगनवडे पूर्वोक्त विषयासाकि विषय पामी जाय-नष्ट थइ निर्मूल थइ जाय. १०२-१०५

उक्त विषयो अनिट केम कला ते शास्त्रकार बतावे छे:-

आदावरयभ्युदया मध्ये शुद्धारहास्यदीक्षरसाः । निकषे विषया चीभत्सकरुणलज्जाभयप्रायाः ॥ १०६ ॥

यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः । किंपाकफलादनवद्भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥ १०७ ॥
यद्गच्छाकाष्टादशमज्ञं बहुभक्ष्यपेयवत्स्वातु । विषसंयुक्तं भुक्तं विषाककाले विनाशायति ॥ १०८ ॥

तद्गदुपचारसंभृतरम्यकरणरससेविता विषयाः । भवशतपरम्परास्वपि दुःखविषाकानुषन्धकराः ॥ १०९ ॥
अपि पश्यतां समक्षं नियतमनियतं पदे पदे मरणम् । येषां विषयेषु रतिर्भवति न तान्मानुषान्गणयेत् ।
विषयपरिणामानियमां मनोऽनुकूलविषयेष्वनुप्रेक्ष्यः । द्विशृणोऽपि च नित्यमनुग्रहोऽनवद्यसंचिन्त्यः ॥ १११ ॥

भावार्थ-प्रारंभमां अति अभ्युदयवाळा, मध्यमां भृंगार, हास्य अने दीप्त रसवाळा अने अंतर्मां निभत्स, करुणा, लज्जा अने भयवाळा विषयो छे. यद्यपि विषयो बहुपरे सेव्या धका मनने तुष्टिकारी लागे छे तो पण किंपाकफलना

આયુષ્યવંત અને વીજો અલપ આયુષ્યવંત; એક વલવાન્ અને વીજો નિર્વલ; એક મોગવાન્ અને મોગ મોગવા સમર્થ, વીજો મોગ રહિત તેમજ મોગ મોગવાને પણ અસમર્થ; એક ધનાઢ્ય અને વીજો નિર્ધન, આ સઘલી વિપમતા કર્મોદયજનિત જાણીને હુદ્દિમાન જીવોને આ વિપમ સંસારમાં રતિ કેમ થાય ? નજ થાય. પૂર્વોક્ત શુભાશુભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ તથાપ્રકારના શુભાશુભ કર્મજનિતજ થયેલો જાણી સંસારથી વૈરાગ્ય થવોજ જોઈએ અને વૈરાગ્યપૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાન ઉપર અધિક આદર જોઈએ. વઢી વીજું પણ વૈરાગ્ય નિમિત્ત દર્શાવતાં છતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે:—પાંચે હંદ્રિયોના પ્રવલ સામર્થ્યવહે પરામભવ પામેલો હોવાથી કોઈરીતે માર્ગમાં સ્થાપવાને અયોગ્ય બનેલો અને રાગદ્વેષના પ્રવલ વિકારને વશ થઈ ગયેલો હોવાથી ગુણદોષની દરકાર સરસી નહિ કરનારો જીવ સ્વપર ઉભયને બાધાકારી થાય છે. પ્રેક્ષાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનાર જીવ ગુણદોષનો પૂરતો વિચાર કરી ગુણકારી માર્ગને આદરે છે અને દોષકારી માર્ગનો પરિહાર કરે છે; અર્થાત્ તે ગુણનો જ આદર કરે છે અને દોષનો પરિત્યાગ કરે છે.

વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી જીવનું સ્વરૂં કર્તવ્ય શું છે ? તે વતાવે છે:—જેમ રાગદ્વેષાદિક દુષ્ટ વિકારોનો સમૂલનો ત્યાગ થઈ શકે તેમ જ પ્રવર્તેલું યોગ્ય છે અને જેમ પાંચે હંદ્રિયોનું વલ પ્રશાન્ત થાય—હંદ્રિયો ઉન્મત્ત થતી અટકે તેમ શુભ પરિણામને ટકાવી રાસ્રવા માટે કાઢજીથી ઉદ્યમ કરવો ઘટે છે અથવા જે જે કારણોનું સેવન કરતાં શુભ પરિણામ પ્રગટે અને તેવા શુભ પરિણામ ટકી રહે તેવાં કારણ સેવવા પૂરતી કાઢજી રાસ્રવી ઘટે છે.

જે રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી ઘટે છે તે શાસ્ત્રકાર વતાવે છે:—પોતાની શુભ પ્રવૃત્તિની શરુઆત સમજપૂર્વક—વિદેકપૂર્વક થતી

श्री

प्रश्नमरति

प्रकरणम्

॥ ३० ॥

देहाङ्गुलदेहविज्ञानाद्युर्बलभोगभूतिवपन्यम् । दृष्ट्वा कथमिह विदुषां भवसंचारे रतिर्नयमि ॥ १०२ ॥

अपरिणहितगुणदोषः स्वपरोभयबाधको भवति यस्मात् । पञ्चेन्द्रियचलचित्तलो रागद्वेषादयनिषद्ः ॥ १०३ ॥
तस्माद्भगद्वेषत्वागो पञ्चेन्द्रियप्रशमने च । शुभपरिणामावस्थितिर्लोकोपार्तनेन घटितव्यम् ॥ १०४ ॥

तत्कथमनिष्टविषयान्भिकांक्षिणा भोगिना वियोगो वै । सुव्याकुलदृढयेनापि निश्चयेनागमः कार्यः ॥ १०५ ॥

भावार्थ—देश, क्लृप्त, देह, विज्ञान, आधुष्य, वक्त, भोग अने लक्ष्मीतुं विषयपणुं जोइने विद्वान् पुरुषोर्भं आ भव-
संसारने विषे केम रति धर्मे शक्ये ? जे कारण माटे पांचे इंद्रियोना वक्त आगळ निर्वक्त धएल्लो अने रागद्वेषना उदययी नि-
यंत्रित ययेल्लो, गुण-दोषने नही समजी शक्येल्लो जीव स्वपर उभयने बाधकभूत धाय छे; ते कारण माटे रागद्वेषनो त्याग
करवाने अने पांचे इंद्रियोना वक्तने निर्वक्त करवाने तेम जे शुभ परिणामने दकावी राखवाने यत्न करवो जोइए. अनिष्ट
विषयने भोगवता भोगीए तेवा विषययकी आत्यंतिक वियोग केम धाय ते माटे अति व्याकुल दृढयवहे पण निवे करी
आगमनो अभ्यास-परिचय करवो जोइए. १०२—१०५

विवेचन—सगंध, अंग, कलिगादीक द्वार्य देश अने शक, यवन, किरात विंगरे अनार्य देश; इत्याहु हरिवंशादिक
उत्तम कुल अने भिक्षुकादिक नीच कुल; शुभ लक्षणयुक्त अययववालो शोभनिक देह अने कुञ्ज इंदुकादिक संस्थानवाढ्यो
माठी अशोभनिक देह; जीवादिक पदार्थ विषयिक विशिष्ट बोधरूप विज्ञानचंच एने तेयी विषयीत अज्ञानवान्; एक दोष

થાય છે અને પરભવમાં વળી હીન જાત્યાદિકપણે ઉપજે છે. એમ સમજી શાયા માણસોએ જાતિમદ કરવો પણ શુક્ત નથી. ત્યારે મદ તજી મુનિજનોએ શું કરવું ? તે શાસ્ત્રકાર વતાવે છે:—કોઈ પણ પ્રકારનો મદ કરવામાં એકાન્ત નુકશાન જ છે, તેથી જાતિ પ્રમુલ્હ આટે મદોહું મૂલ-બીજરૂપ જે ગર્વ તેનો વિનાશ કરવાના અર્થી એવા મોલસાધનમાં પ્રયત્નશીલ મુનિએ સદા સર્વદા જાત્યાદિક આત્મશુણેવહે ઉત્કર્ષ એટલે ગર્વ અને પરપરિવાદ એટલે પારકા અર્થર્થવાદ સર્વથા ત્યજવાયોગ્ય છે.

પરપરિવાદ શા માટે તજવો જોઈએ ? તે હવે શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે:—‘ આ જાતિહીન વહે શું ? ’ એ રીતે અન્યનું અપમાન કરવું અને ‘ આ આહું આહું અકાર્ય કરે છે ’ એ રીતે અન્યના અર્થર્થવાદ બોલવા, તેમજ જાત્યાદિકવહે આપવહાઈ કરવી, એ રીતે જીવ નીચગોત્રકર્મ વાંધે છે. પછી ज्यां ज्यां જન્મ લે છે ત્યાં ત્યાં મ્લેચ્છ, દાસ અને चांडालादिक જાતિને વિષે તે કહવો અનુભવ કરે છે અને તેવું કર્મ અનેક કોટિગમે ભવમાં (સર્વત્ર મીતિયુક્ત) મોગવતાં પણ તેનો છૂટકો થતો નથી. કેમકે તેવા નામગોત્રકર્મની ઉત્ક્રહ સ્થિતિ ૨૦ કોટાક્રોડ સાગરોપમની કહી છે.

કર્મના ઉદયથી હીનાદિક જાતિમાં જન્મ થાય છે, પણ અકસ્માત્ થતો નથી, ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર કર્મના ઉદયથી મનુષ્યોનું તેમજ તિર્ય્ચોનું હીન, ઉત્તમ અને મધ્યમપણું, મનુષ્ય યોનિ અને તિર્ય્ચ યોનિ તેમજ વીજી વધી મલી કુલ ૮૪ લલ્લ યોનિના સેદોથી ઓલલાહું જાણીને, તેમજ અગલ વતાવાતી હકીકત ઉપરથી જીવને મારે વૈરાગ્ય જાગવો જોઈએ એમ શાસ્ત્રકાર વતાવે છે. ૯૭-૧૦૧

आत्मोत्कर्षं अने परापकर्षं सदा सर्वथा त्यजयो जोहए. परनो परामय, परनी निंदा. तेमव आत्मोत्कर्षं करावधी अनेक कोटी भवे हट्टी न शके एवुं नीचगोत्रकर्म भवे भवे वंधाय छे. कर्मोदयधी निर्मोए धयेतुं मनुष्योतुं हीन, उचम अने मध्यमपणुं तेमज योनिविशेषना भेदधी वहेचाएतुं तिर्यचोतुं तेवुं जर्हानोचम मध्यमपणुं संगमे छे. ८७-१०६

विवेचन—आ उपर वर्णवेला जात्यादिक मदनुं सेवन करावधी आ लोक संबंधी के परलोक संबंधी कथो पय प्राप्तो यतो नधी. कदाच विशिष्ट जाति होय तोय शुं ? अने हीन जाति होय तोपण शुं ? मद करावधी तो धेलदावाळानी परे अथवा भूत प्रवेशेलांनी परे केवळ पोताना हृदयनी उन्मत्तता, यद्वावद्वा चोलवापणुं अने विपरीत कायचेष्टातुं क्राधापणुं एउ परिणाम आवे छे. तेथी जन्म जरा मरणना विस्तरारूप संसारनी अनिवार्य धादि धया को छे. जाति प्रमुख भाट प्रकारना मदवडे उन्मत्त वनेलो जीव आ लोकसां ज शुचिपिशाचनी परे दुःखी थाय छे. नेतुं दृष्टांत आ रीतं छः—कोई एक शुचिपिशाच (जेने शौचनुं भूत मरायुं हतुं ते) लोक-नसतीवाको देश वजी दह, समुद्रमध्यवर्ती द्वीपमां जइने रतो. त्यां शेलहीना पुष्कळ वाढ होवार्थी तेना रसतुं ल पान करावधी मुदादारा गोळना कटक जेवुं कोइ अन्य पुरुषनी विष्टातुं परिणामांतर धयेतुं जोइ शुचिपिशाच ते चाखी जोयुं; तो तेने ते स्वादिष्ट लागुं अने ते खाइने सदा तुल्ल रदवा लागयो. त्यार पछी कोइ एक वणिक तेनुं वहाण भांगी गयाधी प्रथम आवी रलो हतो तेने तेणे जोयो तेथी उदरेग पासेलो शुचिपिशाच ते स्थाननो पण त्याण करी बीजा द्वीपे गयो. त्यां पण वजुल्ली (वानोळ) प्रमुख पंखीओवडे दूषित धयेलो फटनो आहार करावा लागयो. एम ज्यां ज्यां गयो त्यां त्यां ते दुःखी थयो. एवी रीते मद कारनारना प्रगट माठा क्षाल अर्दी पख

वाधी अनायासे मळीं पाके एवुं अने मूळगुण तेमज उत्तरगुणने पेदा करी आपनाकं अने सर्व कोइना जात्यादि मदने माली नाखनारुं श्रुतज्ञान संपादन करीने तेज श्रुतज्ञानवडे मद केम करवो घटे ? अपि तु नज करवो घटे. विषवारक औषधिना प्रयोगधी विषवृद्धि नज शवी जोइए. ११-१६

त्यारे आवा प्रकारना मदनुं सेवन करवाधी फायदो शो थाय ? ते शास्त्रकार वतावे छेः—

एतेषु मदस्थानेषु निश्चये न च गुणोऽस्ति कश्चिदपि । केवलमुन्मादः स्वहृदयस्य संसारवृद्धिश्च ॥ ६७ ॥
जात्यादिमदोन्मत्तः पिशाचवद्भवति दुःखितश्चेह । जात्यादिहीनतां परभवे च निःसंशयं लभते ॥ ६८ ॥
स्वसदस्थानानां मूलोद्घातार्थिना सदा यतिना । आत्मगुणैरुत्कर्षः परपरिवादश्च संन्याज्यः ॥ ६९ ॥
परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म । नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्भोचम् ॥ १०६ ॥
कर्मोदयनिवृत्तं हीनोत्तममध्यमं मनुष्याणाम् । तद्विषमेव तिरश्चां योनिविशेषान्तरविभक्तम् ॥ १०१ ॥

भावार्थ—आ मद स्थानकोमां निश्चये करीने जोतां कोइ पण गुण जणातो नथी; किंतु केवल स्वहृदयनो उन्माद अने संसारवृद्धि एज फल मालुम पडे छे. जाति आदिधी मदोन्मत्त श्येलो जीव आ भवने विषे पिशाचनी पेरे दुःखी थाय हे अने परभवने विषे जरुर जात्यादिकनी न्यूनता पामे छे. सर्व मदस्थानकोने मूळधी उल्लेखी नाखवान। कासी मुनिआए

पण निर्वाण पद (मोक्ष) साधे छे एम ममजी गुरुमदाराजए अनुकेपा दुद्धिधी एक जटचुद्धि जिय्पने राजदेवना निग्रह करवाना रहस्यवाळा " मा रुस, मा तुस " ए वे पद आप्यां. वे पदने गोखतां तेमने स्मृतिअंग थर जवाधी ' मास रुप ' ए रीते वे पदो मुखे चढी गयां, परंतु रागद्वेषना निग्रह तरफ तेंतुं सवत् लख होवाधी अने गुरुमदाराजना ए अर्थगार्थिन पद उपर पूरतो विधास होवाधी वे शिष्यमुनिनी मुक्ति थवेली संभलाय छे. तेधी हुं चट्ट भयो हुं अने तेना अर्थ पद सारी रीते करी जाणुं हूं एवो गार् राखवो मिथ्या छे.

वली कोह एक अर्थवाली श्रुत व्याख्या करे छे, कोह वे अर्थ कही शकें छे, त्थार फांद एरुज एवना अनेक अर्थ भेटे छे-कही शकें छे. ए रीते आगमना अर्थ संबंधी तारतम्य सांभलां तेमज श्रीस्थूलभद्र महर्षिने आते निस्समस्तारी विकरण-विक्रिया थवेली सांभलीने, अर्थात् ज्यार श्री स्थूलभद्र मुनीश्वरनी व्हेनां यत्तादिक माथिअो श्री गुरुमदाराजने वंदन करी, स्थूलभद्र मुनिने वंदन करवा जवी हवी, त्थार पास आवती पोतानी व्हेनांने त्रभत्कार वताववा निमित्त तेमने वैक्रिय सिंहस्वरुपुं निर्माण करुं हतुं. आ हकीकत यथादिकना मुखधी सांभळी श्रुत उपयोग मूळी ज्ञानां गुरुमदाराजने जयांणुं के स्थूलभद्र मुनि पोते ग्रहण करंतुं ज्ञान जीरवी शक्या नधी, एम निबय करी तेमने त्थारपर्जानी नयां याचना व्यापवा मना करी; जेना परिणामे पाळला चार पूर्वना अद्भूत रहस्यधी तं वे-नयीव रक्षा अने त्थारपर्जो थवला कोह पण साधु ते रहस्य पामी शक्या ज नाहि. आ वनेली हकीकत (fact) सांभलीने, तेमज आगमना जाण बहुश्रुत आचार्यादिको साथे संसर्ग-समानम सेववाधी तेमज अभ्यासवा योग्य शाल्कार्थ श्रवण करवामां उत्साह-चटवा परिश्राम राग-

બારી પુરુષો પૂર્વે થઈ ગયેલા સાંમલીને, સંપતિ દુપ્પમ કાલમાં વર્તેલા પુરુષો પોતાની સ્વત્ત્વ હુદ્દિવહે કેવા પ્રકારે મદ કરે ?
કોઈ રીતે મદ કરવો તેમને નજ ઘટે.

વઢી વીજા પ્રકારના મદ પણ પરિહરવા શાસ્ત્રકાર સમજાવે છે:—રંકની પેરે શુદ્ધસ્થાદિક પરજનની અતુદ્ધતિ સાચવી, તેની હુથામત કરી અથવા દ્વાં જ કામ કરી કોઈ લોકને વ્હાલો થાય અથવા દ્વામણે પ્રથમ મ્હારા ઉપર ઉપકાર કરેલ છે અથવા તો તે હવે પછી કરશે દ્વા વિચારી વીજાની દુષ્તિ સાચવી વ્હાલપ મેલવવામાં આવે દ્વા રીતે મેલવેલી કુશ્મિમ વ્હાલપવહે મદ શો કરવો ? નજ કરવો. અત્ર અધ્યાર્યાદિક પૂજ્ય જનોનો આગમ મર્યાદા મુજબ સત્કાર કરવો, તેમનો વિનય સાચવવો, અને તેમની આજ્ઞા ઉઠાવવી દ્વા કોઈ રીતે દુષ્તિ ઠરતું નથી. કેમકે તેમ કરવામાં લોકોત્તર હેતુ સમાયેલો છે. વઢી પ્રથમ જણાવેલી કુશ્મિમ વ્હાલપથી દુષ્ણાંતર થતું જણાવે છે. ' હું વહુ જનોને વહુમ હું ' દ્વા રીતે કોઈ પરપ્રસાદ પામી ગર્વ કરે, પોતાની દુષ્તિથી ચાલનારા ઉપર તુદ્ધમાન થઈ વીજો કંઠક પ્રાસાદ કરે-તેને અત્તપાનવજ્ઞાદિક દ્વા, દ્વાલા માત્રથી જે ગર્વ કરે તેને વીજા પાસેથી મેલવેલી વ્હાલપ મટી ગયે છે તે અને ઉલટો દ્વેષ જાગ્યે છે તે શોક માત્ર છેવાઈ રહે છે. ' અહો ! દ્વાદ્વાટલો હું દ્વા અતુસરી ચાલ્યો છે ત્વા દ્વા દ્વાકીસાથેજ મારાથી વિરક્ત થઈ ગયો. ' દ્વા રીતે પૂર્વેલી વાત સંભારી સંભારી તે વાપરો મનમાં વીજા પામે છે.

વઢી શ્રુતમદનો પરિહાર કરવા શાસ્ત્રકાર ઉપદેશો છે:—આવથી ગ્રહણ કરેલા સ્વત્ત્વ પણ શુભજ્ઞાનથી જહમતિવાલો

करे ? भीखारीनी जेम अन्य जनोंनी उपकार निमित्ते खुशामत करीने जे प्रीति भेदनाय ते चडे मद द्यो भरो ? परनों कृपारूप बल्लभतावडे करीने जे गर्व करे ते बल्लभता नाश पाये छते अत्यंत शोकने प्राप्त थाय छे. माधतुष छतिनुं आरुप्यान अने श्रुतज्ञानना भेदनी प्ररूपणा तेम ज श्री स्यूलभद्र मुनिनी अति विस्मयकारी विक्रिया सांभलीने सरसंग अने भयभाष वडे सुलभ, चरणकरणनुं साधक एवुं सर्व मदने हरनातं श्रुतज्ञान भेदलीने तेज श्रुतज्ञानयी मद भंग कराय ? ९१-९६

विवेचन—पृथक् पृथक् वदता एवा पण बहु जनोंना वचनोंनी उपलब्धि-समय प्राप्त थयो ते अटण. परप्रवेय संस्कृत गद्य पद्य शब्दार्थनुं कहेवुं ते उद्ग्राहण. स्वयमेव नवां प्रकरण अध्ययनादिनुं निर्माय करवुं ते अभिनय गृह्ण. आत्मा साधे कर्मबंध श्री रीते थाय अने तेनाथी हटकारो श्री रीते थाय, इत्यादिक सूत्रम यावतोविषे युक्तितर क्रिया सादिक ते विचारणा. आचार्यादिकना मुख्यकी निकळेला शब्दार्थनुं एकज वचते ग्रहण करी लेवुं पद्य जे भय चार उच्चारण करवानो प्रयास न आपवो ते अथावधारण. आदि शब्दयी चारणा पण ग्रहण करी लेयी. शुद्धिनां अंग जे शुश्रूषादिक तेनुं आगमवडे प्रतिपादन करवुं ते विधि. तेना विकल्प (भेद) पैकी केटलाक परस्पर अनन्त पर्याय वृद्ध होवा समवित छते (केमके मति—श्रुतज्ञान समस्त द्रव्यविषयिक होवाथी अने मनःपर्यव ज्ञान तद् अनंतभागवर्तो रूपी द्रव्य विषयिक होवाथी) जयोपशमजनित शुद्धि विशेष-भेदो परस्पर अनन्त पर्याय वृद्ध होइ शक. वली पूर्व शुरुपाः गणधर प्रमुख चौद-दश पूर्वधरो यावत् एकादश अंगधारीओ, परीसह कपाय इन्द्रियोरूपी हुरंगोने दयावा नमय होवाथी, ते पुरुषसिंह कहेवाय छे. तेमनो विज्ञान प्रकर्ष, समुद्र समान विशाल सांभलीने, आयवा एवा अनेक गहन विधानातिशय-

एवी रीते स्मल्लो परप्रसादात्मक लाभ ते पण ते (वस्त्रादिके)ना प्रमाणमांज पोतानी गरज सारे; पण कंड जीवितपर्यंत गरज सारे नहि; ए रीते (पर-दातानी शक्ति अनुरूप तत्प्रसादात्मक, अने किंचित् उपभोग योग्य) स्मल्ला विशाल लाभवडे पण मुनिवरो लवलेस मात्र मद करे नहि. मुनिवरोने एज नीति उचित छे. ८१-९०.

बुद्धिमद-श्रुतमद पण वर्जवा शास्त्रकार उपदिशे छे:—

ग्रहणोद्ग्राहणनवकृतिविचारणार्थावधारणाद्येषु । बुद्ध्यङ्गविधिविकल्पेष्वनन्तपर्यायवृद्धेषु ॥ ९१ ॥
 पूर्वपुरुषसिंहानां विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् । श्रुत्वा सांप्रतपुरुषाः कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ॥ ९२ ॥
 द्रुमकैरिव चाटुकर्मकमुपकारनिमित्तकं परजनस्य । कृत्वा यद्बालभ्यकमवाप्यते को मदस्तेन ॥ ९३ ॥
 गर्वं परप्रसादात्मकेन बालभ्यकेन यः कुर्यात् । तं बालभ्यकविगमे शोकसमुद्भयः परामृशति ॥ ९४ ॥
 प्राषतुर्षोपाख्यानं श्रुतपर्यायप्ररूपणां चैवं । श्रुत्वातिविस्मयकरं च विकरणं स्थूलभद्रमुनेः ॥ ९५ ॥
 संपर्कोद्यमसुलभं चरणकरणासाधकं श्रुतज्ञानम् । लब्ध्वा सर्वमदहरं तेनैव मदः कथं कार्यः ॥ ९६ ॥

श्रावार्थ—ग्रहण करवुं, बोध प्रापवो, नवी रचना करवी, विचारणा अने अर्थधारणादि अनंतशुण बुद्धिवाला बुद्धिना भेदो विद्यमान छेते पूर्व महापुरुषोना समुद्र समान विज्ञानातिशयने सांयकीने आधुनिक पुरुषो पोतानी बुद्धिवडे केम भद्र

जनो ज तेनो गर्व कोरे छे.

बलमद पण अवरय तजवा योग्य छे एम शास्त्रकार जणोवे छेः—गो तेवो बलवान्—कौववान् भाएस पण जोगोवभा तीम ज्वर क विशुचिकादिक वेदनाधी पीडावो छवो पट्टीन धर जाय छे अने कोइक दुर्बल छवो स्निग्ध रसना नंगेवन प्रसुखधी संस्कारवशात् शीघ्र पाछो बलवान् धर जाय छे. ठक न्यायधी बल-सत्ता कदाचित् होय भनं कदाचित् न पय होय ए रीवे तेनुं अनियवपणुं स्वशुद्धिबलधी सारी रीवे विचारी जोइ अने मृत्युना बल पासे वो शरीरबल, स्वजनबल के द्रव्यबल कशुं ज काम आवतुं नयी एम चोक्स समजी रायी, छवा बलनो पय मद न करवो एज शुभ जनोतिं उचित छे.

लाभमद करवो ए पण अनुचित छे एम शास्त्रकार वतावे छेः—लभान्तराय कर्तना ध्रुवोपशमधी स्थान, पान, वस्त्र, वसति, पीठ फलकादिकनो लाभ धाय छे अने लाभान्तराय कर्मना उदययकी तेषांधी कहुं मळतुं नधी. एवी रीति लाभ (प्राप्ति) अने अलाभ (अप्राप्ति) अनित्य-अनियत जाणी अप्राप्ति मसये दीनता करवी नहि अने प्राप्ति मसये पाव करवो नहि. जो लाभ धाय वो धर्मसाधनना आधाररूप शरीर दयाविष चक्रवाल मामाचारी पाळवा समये धरो अने लाभ नही धाय वो वैधी अदीनशुचिवाला मुनिने निर्जरा वो अवरय धरोज. एधी उक्त उभय प्रसंगे ज्ञानी पुरुषोने समभाव ज राखवो घटे छे. पर जे दाता-गृहस्थादि ते तेनी दानान्तराय कर्मक्षयोपशमजनित शक्ति प्रमाणे दान आपे छे-आधी शुक्र छे. साधु तपस्वीने जोइ ते दाताजुं मन प्रसन्न धाय छे के “अहो ! आ महात्माने दीषेतुं दान नट्ट पण्डाधी भयो.”

વળી વિશેષમાં અસદાચાર (નિંદા આચાર) હું સેવન કરવાથી જેટું વર્તન મલીન છે તે કુલમદ શું જોઈને કરે ? તેને કુલમદ કરવો નિષ્પ્રયોજન છે. અને જેનામાં રૂપ, વલ, શ્રુત, શુદ્ધિ અને વિષયોદિક વિદ્યમાન છે તે સ્ત્રી-પુરુષ તે તે ગુણથી જ અલંકૃત છે તેથી સદાચારસંપન્ન હોય તેને પણ કુલમદ કરવાની કશી જરૂર રહેતી જ નથી. એ રીતે કુલમદ કરવો નિરર્થક છે, માટે તેનો ત્યાગ જ કરવો ઘટે છે.

રૂપમદ પણ નજ કરવો જોઈએ એમ શાસ્ત્રકાર વતાવે છે—પિતાહું વીર્ય અને માતાહું રુધિર એ વંનેથી ઉદ્ભવેલા, અને નિરંતર મલતા અનુકૂલ પોષણથી શુદ્ધિને પામતા અને અપ્રત્યક્ષ અનિષ્ટ જ્ઞાનપાનના ઉપયોગથી હાનિને પામતા, વળી જ્વર, અતિસાર, કાસ (યાંત્રી) અને શ્વાસાદિક રોગ અને વયજ્ઞાનિ રૂપ જરાવસ્થાના સ્થાનભૂત એવા આ ઔદારિક દેહમાં રૂપનો મદ કરવા જેવો અવકાશ જ વ્યાપ્ત છે ? મતલબ આ અશુચિથી પેદા થયેલા, નિત્ય હાનિશુદ્ધિને પામતા અને વિવિધ રોગ તેમજ જરાથી જર્જરિત થતા દેહમાં રૂપનો મદ શું જોઈને કરવો ? તેજ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરી આગલ વતાવે છે. પુરુષના નવ દ્વારથી અને સ્ત્રીના દ્વાદશ દ્વારથી સદાય સ્વચ્છતા મલ (અશુચિ)ને યત્નપૂર્વક દૂર કરી સાપ્તઘ્ન રાત્રિવા યોગ્ય, ચામડી અને માંસવહે આઞ્છાદિત થયેલા (ઠંકાયેલા), મૂત્ર, વિષ્ટા, શિથિરાદિક અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલા, અને ગમે તેટલા પ્રયત્નથી ગમે તે રીતે લાલનપાલન કરાયા છતાં પણ અંતે અવશ્ય વિશિષ્ટ જનારા (મસ્તીભૂત થનારા અથવા માટી સાથે મળી જનારા) એવા આ લગ્નમંથુર દેહના રૂપમાં મદ કરવા જેવું છે શું ? કે જેથી વિવેકી લોકો તેનો મદ કરે ! મતલબ કે આ લગ્નમંથુર દેહના રૂપમાં મદ કરવા જેવું કશું સુદ્ધ જનોને તો જણાતું નથી, ફક્ત નિર્વિવેકી મૂઢ

શ્રી

અશામરતિ

પ્રકરણમ્

॥ ૨૫ ॥

યોનિમાં અથવા મનુષ્ય જાતિમાં જન્મ લે; ફરી એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય તેમજ પંચેન્દ્રિય જાતિમાં અવતરે તેમાં એકેન્દ્રિયના સ્વસ્થાનમાં શર્કરા વાલુકાદિક વધુ મેદો કદા છે; એવી રીતે અપ્પાય, તેડકાય, વામુકાય અને વનસ્પતિકાયની જેટલી યોનિઓ તેડલા જ લક્ષપ્રમાણ જાતિઓ. તેવીજ રીતે દેવતાઓની પણ જાણવી. આથીજ ૮૪ લક્ષ યોનિ પ્રમાણ સંસાર કહ્યો છે. તેમાં ઉત્પન્ન થતા જીવ હીન ઉત્તમ તેમજ મધ્યમ કુલોમાં જન્મ લે છે. આ પ્રકારના ટંગપટા વગરના ભવઅમણતું માન કરી કોણ વિદ્વાન્ જાતિમદને આદરે ?

एष चातने शास्त्रकर्ता स्फुटतर-वधारे स्पष्ट करे छे:—एक स्पर्शन ह्येन्द्रियतुं निर्माण थये छते एकेन्द्रिय जाति कहवाय छे. एवी रीते अनुक्रमे रसना, घ्राण, चक्षु अने धोत्ररूप एकेक अधिक ह्येन्द्रियतुं निर्माण थये द्रव्ये ते पंचेन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय अने पंचेन्द्रिय जाति कहवाय छे. एवी रीते स्वकर्मवशात् इन्द्रियना निर्माणपूर्वक अनेक प्रकारनी जातिओने जीव धारण करे छे. आपां कोनी कह शास्त्री जाति छे ? तेथी जातिमद करवो सुक नथी.

तेवीज રીતે કુલમદ ટાલવા શાસ્ત્રકાર ઉપદેશ આપે છે:—પિતાના વંશને કુલ કહિયે. એવા વિદ્યાલ પટલે લોકપ્રસિદ્ધ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા સ્ત્રીપુરુષોને પણ વિરૂપ, હુમ્મલા-વામનરૂપ પામેલા, નિર્વેલ, નિરચર-અત્યંત મૂર્ત, શુદ્ધિર્દીન, સદાધાર-શૂન્ય-પરદારાદિક વ્યસનહુલ્લભ, અને ધનધાન્યાદિક સંપદા રહિત-નિર્ધન સ્થિતિનાં હોઈને ગર્વ કરવાનો અવશ્યાય નહિ હોવાથી બ્રહ્મ કુલમદ પરિદરવા યોગ્ય છે.

પરશ્ચત્ત્યમિપ્રસાદાત્મકેન કિંચિદ્વપભોગયોગ્યેન । વિપુલેનાપિ યતિષ્ઠા લાભેન મદં ન ગચ્છન્તિ ॥૬૦॥

ભાવાર્થ—સંસાર પરિશ્રમણ કરતાં લાલો, કરોડો જાતિમાં દીન, ઉત્તમ અને મધ્યમપણું પ્રાપ્ત થતું જાણીને કોણે હાથો માણસ જાતિમદ કરે ? કર્મના વશથી પ્રાણીઓ જુદી જુદી ઇંદ્રિયોની રચનાપૂર્વક જુદી જુદી જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો કોની કહ જાતિ શાશ્વતી જાણવી ? વિશાક કુલમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં રૂપ, વલ, શુભ, મતિ, શીલ અને લક્ષ્મી રહિત દેહીને નિશ્ચે કુલમદ પરિહરવા યોગ્ય છે. જેનું શીલ (ચારિત્ર) અશુદ્ધ છે તેને કુલમદ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? તેમજ આત્મગુણથી વિભૂષિત શીલવંતને પણ કુલમદનું શું પ્રયોજન છે ? શુદ્ધ (વીર્ય) અને યોગિત (રુધિર) થી ઉત્પન્ન થયેલા, નિરંતર દ્વદ્વિ અને હાનિને પામતા અને રોગ તથા જરાથી વીણ થતા રૂપને મદનો અવકાશ કયાં છે ? નિત્ય સંસ્કાર કરવા યોગ્ય, ત્વચા અને માંસથી આચ્છાદિત, મલથી પૂર્ણ તથા નિશ્ચે કરી વિનાશશીલ એવા રૂપને વિષે મદ શામાટે કરવો ? જે કારણ માટે વલવાન્ માણસ પણ લગ્નમાત્રમાં નિર્વલતાને પામે છે અને વલહીન પણ સંસ્કારયોગે કરી વલવાન્ થાય છે તેથી હુદ્દિના વલે શરીરનું અનિયત વલ વિચારી અને મૃત્યુના વલ પાસે પોતાની નિર્વલતા જાણી વલનો પણ મદ કરવો નહીં. લ્લયોપશમાનુસારે અનિત્ય એવા લાભાલાભને જાણીને અલાયમાં ઉદ્દેગ અને લામમાં વિસ્મય ન કરવો. પારકી શક્તિ અને મહેરવાની યોગે કંઈ પણ ઉપભોગ યોગ્ય મલેલા મ્હોટા લાભવડે કરીને પણ મુનિવરો મદ કરતા નથી. ૮૧-૬૦

વિવેચન—અવ એટલે નારકાદિક જન્મ તેનો પરિવર્ત એટલે પરિશ્રમણ અર્થાત્ સ્વકર્મવશાત્ નારકી થઈને તિર્યચ

श्री

प्रथममति

प्रकृत्यम्

॥ २४ ॥

नाचा अर्पणे कंठं पत्युः समर्प्य स्तुतवा नथी नधीन परिस्थामे वेमती दुर्दभा नने ॐ ७२-८०

संसारनां परिश्रमस्य कर्तव्यं प्रार्थयामे स्वर्गार्थं कदाचिद् ज्ञात्वा ज्ञाते, कदाचिद् सांख्येन भाति नेमन् नृणां चित् क्षत्रियादिक जाति धारण कर्तव्यं पडे हे, परंतु सदाय एतन्न मिश्रितजाति वर्तते नथी एव दयायता नृणां भवता हे हे हे. ज्ञात्वा भवपरिवर्तं ज्ञातृनां कोटिद्यतसहस्रेषु । तृतीयात्ममध्यतयं कोऽपि निमग्नं सुखं दुर्धर्म् ॥ २४ ॥ नैकाग्रान्तिविशेषानिन्द्रियनिर्मुक्तिपूर्वकान्सत्त्वाः । कर्मवशाद्गन्तव्यं न कस्य का गन्तव्यता ज्ञातृनां ॥ २५ ॥ रूपबलश्रुतमतिशीलविभवपरिवर्तितास्तथा हृद्वा । विपुलकृणोन्पदानपि ननु कृतमानः परित्याज्यः ॥ २६ ॥ यस्याशुद्धं शीलं प्रयोजनं तस्य किं कुलमर्देन । स्वगुणालं कृतस्य हि किं शीलवनाः कृतमर्देन ॥ २७ ॥ कः शुश्रूषोऽपि तस्मिन्नुद्भवस्य सततं यथापचयिकस्य । रोगजरापात्रमिषो मदायकाद्योऽस्ति स्वस्य ॥ २८ ॥ नित्यपरिवर्तिलनीये तद्वत्समांसाच्छादिने कलुषपूर्णं । निश्चयविनाशमभिषि रूपा मदाकारणं किं नृणां ॥ २९ ॥ बलसमुदितोऽपि यस्मात्तरः क्षणेन विचलन्त्वमुपयाति । बलहीनोऽपि च बलवान् संस्कारवशात्पुनर्भवति ॥ ३० ॥ तस्मादनिमित्तभावं बलस्य सम्यग्विवभाव्य मुद्विचलात् । मृत्युपथे चाबलनां मर्दं न कुप्यद्विदेनापि ॥ ३१ ॥ उदयोपशमनिमित्तौ लाभालाभावनित्यकौ भवता । नालाने वैकुल्यं न च लाने चित्तमयः कार्यः ॥ ३२ ॥

यद्वत्कञ्चित् क्षीरं मधुशर्करया सुसंस्कृतं द्रव्यम् । पितृदिनेन्द्रियत्वाद्धितयमतिर्मन्यते कटुकम् ॥ ७८ ॥
तद्वद्विश्वमधुरमनुकम्पया सद्भिरभिहितं पृथग् । तथ्यमेवमन्यमाना रोगद्वेषोदयाद्वृत्ताः ॥ ७९ ॥

जातिक्लयरूपखललाभबुद्धिवांस्तन्मयकञ्चुतमदान्धः । कलीबाः परत्र चेह च हितमप्यर्थं न परयान्ति ॥ ८० ॥

भावार्थ—जेम कोह पित्तप्रकोपथी विपरीते मतिवाळी मेष अने सांकरथी सारी रीते संस्कारेल मनोहर क्षीरभोजनने कडवुं लेखे हे, तेम रागद्वेषना उदयथी उद्धत-उन्मत्त वनेला जाति, क्लेश, रूप, बल, लाभ, बुद्धि, बल्लभता अने श्रुतमदधी अंध थयेला नामदों निश्चये करीने मधुर तथा अनुकंपाए करीने उत्तम पुरुषोए उपदेशेलां हितकारी सत्य वचनोने अणआदरता आ लोक तथा परलोकमां हितकारी मार्गने पण जोह शकता नथी. ७८-८०.

विवेचन—जेवी रीते मधु-शर्करां (साकर) वडे सारी रीते संस्कारित करेलुं मजेनुं दूध होय छतां पित्तना प्रकोपथी जेनी मति विपरीत थयेली छे तेवो माणस ते (दूध) ने कडवुं माने छे, तेवी रीते भव्यजनानी भावदयावडे (केमे करी जनसमुदाय द्रव्यभावथी सुखी थाय एवी भावकरणाथी) तीर्थकर गणधर जेवा समर्थ ज्ञानीपुरुषोए भाखेलां परमार्थथी मिष्ट अने हितकारी एवां सत्य वचनोनुं तीव्र रोग द्वेष-कंपायना उदयथी स्वेच्छाचारी वनी अपमान कराता (द्रव्य-भावथी सुखदायी वचनोनुं उल्लंघन करी केवल आपमंतिथी उच्छंखल वनी मोजमां आवे तेम चालता) अने जाति, क्लेश, रूप, बल, लाभ प्रमुख आठ प्रकारनां दुर्धर मदधी मदोन्मत्त वनेला पामर प्राणीओ पुर्व महापुरुषदेशित सर्वत्र सुखदायी

श्री

प्रशस्तरति

प्रकारणम्

॥ २३ ॥

अने अनेक प्रकारनी रसगुढतामां आसक्त वनी वर्तमान सुखनी ज गवेण्या करावा सवा आभिप (मांस)मां लुब्ध धर्मेला समुद्र वायस (काग) नी पेर विनाश पा मे छे. ते आ रीतेः—एकदा कोह एक मरी गवेला हाथीनुं कलेवर जोह वेला मांसमां लोलुपी वनी एक कागजो ते हाथीनी मुदाद्वारा वेमां पेटो. समुद्रमां तणावा ते हाथीना कलेवर साय ज रेंवेला ते काग जोते हाथीना अपानद्वारा वहार नीकळ्यो, पण कपाय विधांतियोग्य स्थान नहि देखवाधी ते समुद्रमां ज इयां मृजो. एया रीते मोह—अज्ञानवश विविध रस, अदि अने शावा गारवमां लुब्ध वनेला जीवो रागद्वेषांनो निषिद्ध फर्मे दांथो चार गतिरूप संसारसमुद्रमां रक्षली मरे छे. ७५-७६

ते जात्यहेतुदृष्टान्तसिद्धमविरुद्धमजरमभयकरम् । सर्वज्ञवाग्रसायनमुपनीतिं नाभिनन्दन्ति ॥ ७७ ॥

भावार्थ—तेजो खरा हेतु अने दृष्टान्तधी सिद्ध, अविरुद्ध, अजर अने अभयकारी एवुं सर्वज्ञ प्रहर्ता वादीरूप रसायन समीप छतां आदरवा नधी. ७८

विवेचन—एवी रीते रस-अदि अने शावागारवमां गुढ वनेला जीवोने सत्य (अव्यभिचारी) हेतुजो गथा अनेक दृष्टांत [उदाहरणो] वडे प्रसिद्ध, अविरुद्ध, अवीण (अच्छट) अने लुद्रोपद्रवने नाश करी नाशनाश एवुं भयद्व प्रवचनरूप रसायन आप्युं होय तेम छतां तेमने ते लगारे रुचतुं नधी. संपूर्ण दोषहर अने संपूर्ण सुखकर एवुं सर्वज्ञोपदेशीय शास्त्ररूप रसायन पण उक्त पाप्मर जनोने पसंद पडतुं नधी. तेम वातने शास्त्रकार दृष्टान्तवदे सिद्ध करी चताने छे. ७७

સ્વાત્મસ્થિતિરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી પરંપરાએ સર્વ કર્મ્યાણોનું ભાજન વિનય છે અર્થાત્ વિનયગુણવડે ઉત્તરોત્તર સર્વ શ્રેય સધાય છે અને સમસ્ત ક્લેશનો સર્વથા ક્ષય કરી, અત્ય અનંત અવ્યાબાધ ઇતું મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૨-૭૪

“ પરંતુ જે અવિનીત છે તેમને કેવો ફલવિપાક વેદવો પડે છે ? તે કહે છે. ”

વિનયવ્યપેતમનસ્તો મુરુવિદ્વત્સાધુપરિભવનશીલાઃ । જુદિમાત્રવિષયસજ્ઞાદ્જરાયરવન્નિરુદ્ધિયાઃ ॥ ૭૫ ॥

કેચિત્સાતદ્ધિરસાતિગૌરવાત્સાંપતેક્ષિણઃ પુરુષાઃ । મોહાત્સમુદ્રવાયસવદામિષપરા વિનય્યન્તિ ॥ ૭૬ ॥

આચાર્ય—વિનયશૂન્ય મનવાલા અને મુરુ, વિદ્વાન તથા સાધુઓનો પરામ્ભવ કરનારા, રંચમાત્ર વિષયની પ્રાપ્તિથી અજરામરવત્ નિર્ભય વનેલા, રસનારવ, ક્ષદ્ધિગારવ અને શાતાગારવથી આગક ધાહકનો વિચાર નહીં કરનારા અને વર્તમાન સુખને જ જોનારા કેટલાક પુરુષો મોહથી માંસલોહિણી સમુદ્રવાયસની પેરે વિનાશને પામે છે. ૭૫-૭૬

વિવેચન—પૂર્વોક્ત વિનયશૂન્ય મનવાલા તથા આચાર્યાદિક મુરુજનોનો, ચૌદપૂર્વ વિશેરના અર્થ જાણનારા જ્ઞાની-જનોનો, તેમજ રત્નત્રયીવડે મોક્ષને સાધનારા સાધુજનોનો પરામ્ભવ-અનાદર કરવાવાલા (અવિનીત જનો) એક રંચમાત્ર વિષયસુખના સંગથી તેનું પરિણામ નહિ વિચારતાં જાણે પોતે જન્મમરણથી મુક્ત થયા હોય તેમ પોતાને નિર્ભય માનતા ફરે છે. એજ વાતને શાસ્ત્રકાર વધારે સ્પષ્ટ કરે છે.

ઘડી મોહ-અજ્ઞાનવશ કેટલાક પરમાર્થના અજાણ લોકો અનેકપ્રકારની સુખશીલતા, અનેકપ્રકારની પરિગ્રહ સમતા

શ્રી

પ્રથમારવિ

પ્રકરણમ્

॥ ૨૨ ॥

ધિનયફલં શુદ્ધ્યા શુદ્ધુષ્ટ્રપાપલં શુનજ્ઞાનમ્ । જ્ઞાનમય ફલં હિરનિવિરતનઃપત્તં બાધર્થવિરોધઃ ॥ ૭૬ ॥

સંવરફલં તપોમલમથ તપસો નિર્જરાફલં દૃષ્ટમ્ । તરમાત્ક્રિયાનિયુત્તિઃ ક્રિયાનિપુર્તેરયોગિન્યમ ॥ ૭૭ ॥

પોનાનિરોધાદ્વચ્ચલનિક્ષયઃ સંગતિજવાન્મોહઃ । નરમાનુભવ્યાબાનાં સ્વેપો ભાજનં પ્રેમમઃ ॥ ૭૮ ॥

આત્મર્થ—નિનયનું ફલ શુદ્ધ્યા (સાંખ્યજ્ઞાનો રૂપો) રૂપ છે. શુદ્ધો શુદ્ધ્યાનું ફલ શુનજ્ઞાન છે. જ્ઞાનનું ફલ વિરોધ (સંવય) રૂપ છે અને સંવયનું ફલ સ્વાયવનિરોધ (સંવર) રૂપ છે. સંવરનું ફલ તપોમલ છે અને તપનું ફલ નિર્જરા (દેશથી વર્મચય) જળાવેલું છે; તેથી ક્રિયાનો નિવૃત્તિ અને ક્રિયાનિવૃત્તિથી અયાગોપણું (યોગ નિરોધ) થાય છે. યોગ નિરોધથી મધનો પરંપરાનો ક્ષય અને મધપરંપરાના ક્ષયથી મોહ થાય છે; તે માટે નવે તત્ત્વબાનું મૂઢત્વનાં ધિનયમ્. ૭૬. ૭૭.

વિવેચન—જે મુલમહારાજ ઉપદેશો તે સાંખ્યજ્ઞાનો રૂપો અને સાંખ્યજ્ઞાન તે મુગ્ધવ ધર્મનું મં વિનયનું ફલ છે. વિનય-ધર્મક શાસ્ત્રશ્રવણ કરવાથી શુભજ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ થાય છે. મમ્યગુણાન (જ્ઞાને મુદ્ધા) વડે દેશવિરતિ નવા મર્થધર્મિનો પ્રાપ્તિ થાય છે અને વિરવિરોધે જ્ઞાવતાં નવાં કર્મનો જટજ્ઞાવ થાય છે, દૃષ્ટો નેનરતી પ્રાપ્તિ થાય છે. મંયર્થો તપોમલ પ્રાપ્ત થાય છે. તપયોગે કર્મનું પરિશાદન (નિર્જરા) થાય છે. નિર્જરાથી ક્રિયાનો નિવૃત્તિ થાય છે, અને ક્રિયાનો નિવૃત્તિથી યોગનિરોધવાલા વનો અયોગી થવાય છે. યોગનિરોધધર્મો જન્મ-મરણ-મરણ-મરણ-મરણ નરજાદ મધ-સંવત્તિનો આત્મવિક ક્ષય થાય છે અને જન્મમરણનો પરંપરાનો ક્ષય થવાથી પુનર્નિવૃત્તિ અને આત્મનિર્વાદક શુદ્ધધર્મ

હત્તધ્વ-શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણ પણ અધિતરૂપ સાપ, તેને ઉપશાન્ત કરનાર ગુરુમહારાજનાં ^{“મુક્તરૂપ મંત્રવ્યર્પવર્તમાંથી} નીકળેલાં યીતલ વચનરૂપ સરસ ચન્દનનો સ્પર્શ કોહક ધિરલા પુણ્યયાત્રી જીવોને જ યાય છે. જેમ સંરસ ષંદનના રસથી જીવને લાગેલો તાપ શામી જાય છે તેમ ગુરુમહારાજનાં સ્નેહયુક્ત પ્રેમાલ શાન્ત વચનોંધે મંલ્યજનોનો અધિત તાપ ઉપશામે છે, ઇટલે તેઓ અધિત આચરણ તજી દિત આચરણ સેવી સુધી થઈ શકે છે. એ ઉપકાર શ્રીગુરુમહારાજનો જ છે.

“પ્રવી રીતે દ્વિતોપદેશવડે અનુગ્રહ કરતા ગુરુ મહારાજનો વદલો દિગ્વ્યવર્ગે યી રીતે ચાલેવો ? તે કહે છે.”

આ લોકમાં માતા, પિતા, સ્વામી અને ગુરુ એ વધા ઉપગારી છે. માતા પોતે અનેક કષ્ટ સહીને બાલકને ઉછેરી મૂકે છે તેથી તેમજ તેને દ્વિચ્છત વરતુ આપવાવડે ઉપકારી છે. પિતા પણ દ્વિતોપદેશ દેવાવડે તેમજ મોજન-વસ્ત્રાદિક હાજતો પૂરી પાડવાવડે ઉપગારી છે. રાજાપ્રમુખ સ્વામી સેવકોનું અનેક રીતે પરિપાલન કરવાવડે ઉપગારી છે. સેવકો જો કે સ્વામીને માટે પ્રાણત્યાગ કરે છે, પરંતુ તે તો સ્વામીએ કરેલા ઉપકારના વદલા તરીકે જ કરે છે; તેથી સ્વામીનો ઉપકાર અધિક ગણાય છે અને આત્માર્થિક ગુરુમહારાજ તો સન્માર્ગદર્શક હોવાથી, શાસ્ત્રાર્થદાયક હોવાથી તેમજ સંસારસાગરથી પાર ઉતારવા પુટાથલંબનરૂપ હોવાથી આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં ઇટલા વધા ઉપગારી છે કે તેનો કોહ રીતે વદલો વઢી શકે તેમ નથી. તેવા પરમ ઉપગારી ગુરુ મહારાજનો વદલો કોટિ ભવે પણ વઢવો શુભકર છે. ૬૯-૭૧

“દ્વે વિનયનું અનુશ્રવો છેવટ મોહરૂપ ફલ દર્શાવતા સત્તા કહે છે.”

શ્રી

પ્રશામરતિ
પ્રકરણમ્

॥ ૨૧ ॥

વસ્ત્ર-આભરણથી અલંકૃત પુરુષ પામી શકતો નથી. ૬૬-૬૮.

ગુર્વાયત્તા યસ્માન્છાસ્ત્રારમ્ભા ભવન્તિ સર્વેઽપિ । તસ્માદ્ગુર્વારાધનપરેણ હિતકાંક્ષિણા ન્યાત્મમ્ ॥ ૬૯ ॥
ધનચર્યોપરિ નિપતત્યહિતસ્માધરણધર્મનિર્ધારી । શુરુવદનમલયપનિસ્તૃતં ધવનસરસવન્દનસ્પર્શઃ ॥ ૭૦ ॥
સુહ્ર્વાતિકારૌ માતાપિતરૌ સ્વામી શુરુશ્ચ લોકેઽસ્મિન્ । તત્ત્વ શુરિરિદામુત્ર ચ સુહૃદ્કરત્તરમર્તીકારઃ ॥ ૭૧ ॥

ભાવાર્થ—જે કારણ માટે સર્વ શાસ્ત્રારંભ ગુર્વાર્ધીન છે તે કારણ માટે આત્માર્થી જીપે શુભમહારાત્રનું આરાધન કરવા તત્પર થવું. અહિતતાપને શમાવનાર શુરુશુભ મલયથી નીકળેલા વચનરૂપ સરસ વંદનનો સ્પર્શ ફોર મન્ય રૂપધુણને ધાય છે. આ લોકને વિષે માતા, પિતા, સ્વામી અને શુભનો વદલો વાલ્યો વધુ શુરુકેલ દે, તેમાં પણ શુભમહારાત્રના ઉપકારનો વદલો તો આ લોક ને પરલોકમાં અત્યંત શુરુકેલીથી વલી યાકે છે. ૬૯-૭૧

વિશેષચન—શાસ્ત્રાર્થનું પ્રતિષાદન કરે તે શુરુ કહેવાય છે અને યાત્રાપઠન તથા અર્પધવણની પ્રશ્નિય તેમજ શાસ્ત્ર-પ્રહ્યાદિક સકલ શાસ્ત્રારંભ ગુર્વાર્ધીન છે. તેથી સ્વાહિત સંપાદન કરવા દૃઢ્યનારે સદાય શુભમહારાત્રનો ધારણસંવામાં રસિક થવું શુભ છે.

“શુભ મહારાત્ર હિતશિલામણ આપે ત્યારે વિચારવું કે-હું ધેન્ય કૃતપુણ્ય છું. કેમકે શુભમહારાત્ર મારાઉપર અનુભવ કરે છે તે દલીલત વિશેષ પ્રકારે વતાવે છે.”

हीन या दुर्धिनीत—स्वेच्छाचारीने शास्त्रलाभ थह शकतो नथी. आचार्यादिकनी सेवाभक्तिवडे विनीत—विनयवंत ज शास्त्र-
लाभ मेळवी शके छे. तेदला माटे शास्त्राभामनो लाभ लेवा इच्छनारे विनीत थवुं जोइए.

अनेक गुण विद्यमान सते विनयगुण ज परम भूषणरूप छे, पण बीजा कुल, रूप, सौभाग्यादिक शोभारूप नथी
एम शास्त्रकार युक्तिसर समजावे छे:—

क्षत्रिय प्रमुख सारं कुल होय; शरीरनां प्रवयव लक्षणोपेत सारी रीते गोठवायेलां होय; वचनमां मीठाश, प्रियता अने
अस्खलित भाषण करवानां शक्ति होय; यौवन वय होय; सुवर्ण, मणि, मोती, प्रवालादि प्रचुर धन होय; विश्वासपात्र
भिन्नवर्ग होय अने अनेक दास दासी प्रमुख पोतानी आज्ञामां वर्तता होय; ए विभेरे संपदा कोइ पुरुषने प्राप्त थयेली होय
तो पण ते उचित, विनय अने समभाव वगर निर्जल नदीतो पेरें शोभती नथी. जेस जल वगरनी नदी म्ह्योटी खाडनी पेरें
आलखामणी लागे छे तेस पुरुष पण विनय रहित मनुष्य गमे तेदली बीजा संपदा पाभ्यो होय तेस छतां शोभा पामतो नथी.
एदलुं ज नहि पण ते बीजाने आलखामणो थह पडे छे. महा मूल्यवाळां वस्त्र-आभरणोवडे धूषित पुरुष जे फांइ शोभा पामे
छे तेथी बहुमणी उत्तम शोभा श्रुत (ज्ञान) अने शील (सदाचरण) वडे भूषित सुविनीत साधु पामे छे. जे सुविनीत होय
तेनांज ज्ञान अने सदाचरण प्रमाणां छे. जेस कसोटीथी सुवर्णनी परीचा कराय छे तेस विनयगुणथी सामानां ज्ञान अने
आचार ओळखाय छे. विनयगुणवडे तेना ज्ञानने आचार सार्थक छे अने विनयवगरना निरर्थक छे. मतलब के विनय
गुण बीजा वधा गुणतुं मूळ छे. विनयगुणयुक्त श्रुतशीलवान साधु जेदली शोभा पामे छे तेदली शोभा देदीप्यमान

प्रकारे ध्वनिच्छिन्नं चरन्-प्रयत्न-उत्साहं धादरवो ध्रुवः छे. ६४-६५.

‘ते दिवाक्षरं ध्रुं छे ते धाध्वरं समजां छे.’

शान्तागमादनेन दिनमस्ति न च आश्रमस्ति विनयवृत्ते । तस्माच्छान्तानामलिप्सुना धिर्मानेन ध्वनिमज्जन् ॥ ६५ ॥
 कुलरूपचयनयौवनधनमिद्रेभ्यस्तसंपदपि पुंसां ॥ विनयप्रशमविहीना न शोभने निर्जतिश्च नदी ॥ ६६ ॥

न तथा शुभलाद्वरपि वस्त्राभरणैरलङ्कितो भाति । श्रुतस्त्रीरमूलनिक्षयो धिर्नोतापिनयो यथा भाति ॥ ६७ ॥

भावार्थ—शास्त्रना जाणण्या विना हिव धतुं नधी अने विनय विना शास्त्रान धतुं नधी, मटे शास्त्रज्ञानना अभिलाषीए विनीत धतुं जोहए. कुल, रूप, वचन, यौवन, धन, मित्र अने धैर्य-संपत्ति पुरुषांते विद्यमान छान् विनय, वैरान्यविरहित ते (संपत्ति) निर्जल नदीनां परे शोभती नधी. शुभ-शौकतो मूल क्षोभोटीरूप अथं विनयधंद जोशो शोभे छे तेयो महा मूलववाळा वस्त्र-आभरणधी अलंकृत धंधलो अनुप्य शोभतो नधी. र्द्ध-वन्द

विवेचन—सन्मार्गदेशक अने दुरीतिधी वचार्थां सद्गतिदायक शास्त्र कहेवाय छे. ते परमार्थद्वये तो मगधानना सुतकमलपत्ती नीकळे छे अने छद्मरूपे गणधरनां चदनकमलधी नीकळे छे. एवा छद्म-ध्वरूप शास्त्र गणधरमधुना आचार्य-परंपराधी चाली ज्ञावेले होवाधी ते ‘आगम’ कहेवाय छे. ते शास्त्र-आगमचरण जीतुंइह दिनकारी नधी. अधिर्नोत-धिर्नय-

अथ कोटीभिरमुलभं मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे । न च गतमायुर्भूयः प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥ ६४ ॥
 आरोग्यायुर्वलसमुद्रयाश्चला वीर्यमनियतं धर्मे । तद्वद्वधा हितकार्ये मयोद्यमः सर्वथा कार्यः ॥ ६५ ॥

भावार्थ—कोटी भवे पण पामवो दुर्लभ एवो मनुष्यभव पामीने मारे आ यो प्रमाद ! ! गयेली तक (गएलुं आयुष्य) इदने पण पाखी मळवी नथी. आरोग्य, आयुष्य, बल अने लेक्ष्मी आदि चपळ हे; धर्मेने विषे वीर्य उत्साह अस्थायी हे, (नियत नथी) माटे ते पामीने हितकार्यमां म्हारे सर्वथा उद्यम करवो जोइए. ६४-६५.

विशेषधन—नरक, तिर्यच अने देवता संबंधी अनंत भवो कीधा छतां अति दुर्लभ एवो आ मनुष्य जन्म पामीने मुक्तिनां साधनरूप ज्ञानादिकतुं आराधन करवामां जाणता एवा मने आ यो प्रमाद ? प्रतिचण उदय आवी. भोगवाइ ने क्षीण थइ जतुं आयुष्य सौधर्माधिपति जे इंद्र तेने पण पाहुं आवतुं नथी तो पखी मारा जेवा मनुष्यतुं तो कहेतुं ज शुं ? आरोग्य (नीरोगीपणुं) अस्थिर हे केमके पूर्वकृत कर्मयोगे नीरोगी पण सनतकुमार चक्रीनी परे रोगी थइ जाय हे; आयुष्य पण अद्यवसायादिक सात प्रकारे तूटी जाय हे. संमज अंजलिगत जळनी जेम क्षणे क्षणे ते आहुं थतुं जाय हे; वीर्यान्तराय कर्मना क्षयोपशमथकी प्रगटतुं बळ (उत्साह) पण निमित्त पामी मंद पडी जाय हे; धनधान्यादिकनां भंडार पण क्षणभंगुर हे अने परिपह सहन करवामां जोइतुं वीर्य (उत्साह) पण वखते विणसी जाय हे; वैधी उक्त सर्व शुभ सामग्री आरोग्यादिक (पूर्व पुण्ययोगे) पामीने ज्ञानादिकतुं आराधन करी लेवाळ्य हितकार्यमां मारे सर्व

પ્રવી રીતની મૂર્છા, તથા રાત્રિમોજન-પ્ર સર્વ ધર્મી જે નિવર્ત્યા છે; પ્રવી રીતે મૂઢ શુચ ધર્મી એવે ઉપર શુભ પરિણામ દેખા જણાવે છે-પોતે પ્રાર્થી વર્ગને હથે નહિ, વીજા પાસે હથાવે નહિ અને દલનારને સારો જાગે નહિ. પ્ર પ્રત્ય કોટિ; મથા પોતે રસોહ કરે નહિ, વીજા પાસે કરાવે નહિ અને કરનારને સારો જાણે નહિ, પ્ર વીર્જા વ્રણ કોટિ; તેમજ ધોતે દર્શાવ કરે નહિ, વીજા પાસે કરાવે નહિ અને કરનારને સારો જાણે નહિ પ્ર વીર્જા વ્રણ કોટિ; પ્ર સર્વ પુકટા કરતાં નવ કોટિ થાય, તે નવ કોટિવહે તેમજ અન્વેષણાદિકવહે શુદ્ધ-નિર્દોષ મિશ્રાયોગે સંયમયાત્રાનો જે નિર્વાહ કરે છે. પટલે શુદ્ધવન આદાર, ઉપાધિ અને પાપ પ્રહણ કરવા જે તરપર છે; સર્વજ્ઞમાધિતર્જીવાદિક પદાર્થ સંબંધી પરમાર્થ સ્વરૂપ આનંદમાર્ગ જે શુદ્ધ છે; જીવાજીવને આધારમૂલ સંપૂર્ણ લોકનું સ્વરૂપ હેયો સારી રીતે જાણું છે; અને જેનું સ્વરૂપ આગલ કરેવામાં આવે છે. પણ અટાર હજાર શીલાંગ તેને ધારણ કરવા જેણે પ્રવિજ્ઞા કરેલી છે; સંયમમાર્ગમાં શુદ્ધ પ્રવર્તવોગે અપૂર્ણ પારણામને જે પ્રાપ્ત થયેલ છે; પાંચ મહાવ્રત સંબંધી ૨૫ આવનાઓ અથવા આગલ કરેવાયો તે અનિત્યત્ત્વાદિક દ્વાદશ શુભ માનનાઓરહે જે માધિત છે તેમજ માવનામય જ્ઞાનવહે સમય-સિદ્ધાન્તમાં કહેલા માવ-અભિપ્રાયના ઘાતભ્યને (આ ધર્મી આ પ્રમાણ છે, તેથી વઢી આ વધારે પ્રમાણ છે-પ્રવી રીતે) જે જાણી-જોહ શકે છે; સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ધારિત્રકર દેશવધર્મોના જે સારી રીતે સ્થિત થયેલ છે; સંસારવાસર્થી જેને પ્રાસ લાગેલો છે અને મુક્તિમુલ મેલવવા માટે તેને અટુટ્ટ આશય સંપ-વામાં જ જેનો પ્રીતિ વંધાયેલો છે તેવા મહાશય-મુહુરુને આર્થી કન્યાશક્તારો શુભ ચિન્તા ઉપજે છે. ૫૯-૬૬.

‘તેજ ચિન્તાને સ્પષ્ટ કરે છે.’

वैराग्यमार्गस्थितस्य संसारवासचकितस्य । स्वहितार्थाभिरतमतेः शुभेयमुत्पद्यते चिन्ता ॥ ६३ ॥

भावार्थ—आहुं मूक कारण जाणीने तेनो उच्छेद करवाने उत्पमवंत, दर्शन—चारित्र—तप—स्वाध्याय अने ध्यानयुक्त हिंसा—असत्य—अदत्त—अब्रह्म अने ममत्त्व रहित, नव कोटी शुद्ध निर्दोष आहारमात्रभी संयम पाळनार, जिन सर्वज्ञभावित सिद्धान्तने भावनार, लोकतत्त्वना जाण, अठारहजार शीलांगना घोरी, अपूर्व परिणामने प्राप्त थयेल, शुभभावना—अध्य-वसाय युक्त, आगममार्ग अन्योन्य एक भीजाभी अधिक रहस्यने जोनार, वैराग्यमार्गमां लीन, संसारवासभी . उभनेल (जासेल) अने आत्महितने माटे उजमाळ थयेल (माग्यवंत) ने आवी शुभ चिन्ता उत्पन्न थाय छे. ५६—६३.

विवेचन—आ महा दोषसंचयरूप जाळहुं मूक कारण जाणीने, मारे आ महाजालने छेदी नाखवी एवा निश्चय-पूर्वक तेनो छेद करवाने जे उत्साहवंत छे; तेमज तत्त्वार्थश्रद्धानलूप दर्शन, सामाशिकादिक चारित्र, अनशनादिक द्वादश प्रकार तप, वाचना पुच्छनादिक पंचविध स्वाध्याय अने एकग्र चित्तनिरोध लक्षण धर्म—शुद्धयान, उक्त सम्यग्दर्श-नादिक परिणामोभी जे युक्त छे; वकी प्रमत्तयोगयकी प्राणविनाशरूप प्राणवध, ' आत्मा नभी एवी रीते सदभूत वस्तु नो अपलाप करवो, आत्मा सर्वगत (सर्वव्यापी) छे एवी रीते असदभूत वात कहेवी, ' तथा विपरीत अने कटुक सावधादि वचन बोलवारूप असत्य भाषण, कुतुहिली पराह वस्तु पोतानी करी लेवारूप परधन हरण, स्त्री—पुरुष के नपुंसक वेदना उदयभी पुरुष, स्त्री के तदुभयहुं सेवन करवारूप मैथुन अने ममत्त्वलक्षण परिग्रह, ' आ धन मांसं छे, हुं एनो स्वामी छुं. '

દેવોદિકવદે આત્મા સ્વપ્રદેશમાં કર્મનો સંચય કરે છે. વેધો ઘટીપત્ત્ય ન્યાયે કરી ગામોદિક કર્મવંચના હેતુ થાય છે અને કર્મનો પણ રાગોદિક પરિણામ થાય છે. નારકોપણું, વિપ્લવપણું, મનુષ્યપણું અને દેવપણું એ દર્શોદિકાર છે. એ ગામોદિક સ્વ સંચારથી ચારીર અને મન સંવંધી દુઃખ પેદા થાય છે. તે સંચાર ચાર તથા પ્રકારના દુઃખ અનુભવમાં પડ્યાં જ નથી, તેથી રાગોદેવોદિક પાંચ કર્મવંચના હેતુઓ છે. છતાં તે નારકોદિક ભવપરંપરાનાં ચોક્કસ છે.

‘ત્યારે આ રાગોદેવોદિકજનિત સંચારચક્રને મેદવાનો યોગ હયાય છે ? તે ચત્રાવળા મળા ચામચાર કરે છે.’

રાગોદેવોદિક દોષ તથા તદ્વનિત કર્મનો મહા સંચય તે સ્વ મહત્ત્વ જાહેરે કાપાય તથા નિદોદિક દમોદ રાગે અને તે રાગે ચોતે રસમાં નિમગ્ન થયેલ મહાપુરુષ મૂલ્યથી ડચ્છેદો રોકે છે. ૫૩-૫૮

‘દેવે પાંચ કારિકાવદે ફુલક કરે છે’—

અસ્ત્ય તુ મૂલનિવન્ધં જ્ઞાત્યા તચ્છેદનાંચમપરસ્ત્ય । દર્શોતચારિત્રનપઃસ્થાપ્યાપર્યાનપુત્રત્ય ॥ ૫૬ ॥

પ્રાણવધાત્તભાપણપરધનમેધુનમમત્તવાચિરતસ્ય । નવકોટિદુઃખમશુદ્ધાન્દ્રપાન્નપાન્નપ્રિયકારસ્ય ॥ ૬૦ ॥

જિનભાવિતાર્થસદ્ગ્રાહભાવિનો વિદિતલોકતત્ત્વસ્ય । અદ્યાદશર્થોત્તિસદ્ગ્રાહપરપાતુત્તમોનિધારસ્ય ॥ ૬૧ ॥

પરિણામપૂર્વકપ્રાપ્તસ્ય શુભભાવનાપ્યવસિતસ્ય । અન્યોન્યપ્રસારોત્તરથિદેવમિત્તપરમ્ભવમયઃ સમયઃ ॥ ૬૨ ॥

થાય છે, સંસાર કર્મમય છે અને દુઃખનું કારણ સંસાર છે, માટે રાગ-દ્વેષાદિક સંસારસંવતિનાં મૂલ છે. અપ્રમત્ત અને શાન્ત વૈરાગ્યયુક્ત (મહાપુરુષ) આ દોષના મ્હોટા સંચયની જાક ગમે પવી નિબીડ હોય તો પણ તેને સમસ્ત રીતે ઉચ્છેદી નાશવાને સમર્થ થાય છે. ૫૩-૫૮

વિવેચન—રાગ અને દ્વેષવેદે જેનું મન વિહંબિત થયેલું છે તેને કેવલ (ક્રિષ્ટ)કર્મનો બંધ જ થાય છે, પરંતુ પરલોકમાં કે આ લોકમાં કોઈ પણ શ્રેયકારી ગુણ સંભવતો નથી. ' કર્મબંધ શિષાય બીજો કોઈ પણ શ્રેયકારી ગુણ કેમ સંભવતો નથી ?' તે બાબત હેતુ સહિત સમજાવતા સતા શાસ્ત્રકાર કહે છે. શબ્દાદિક વિષયમાં રાગયુક્ત સતો જે હૃદ્ય ચિત્ત પરિણામ ધારે છે કે દ્વેષયુક્ત સતો અનિષ્ટ ચિત્ત પરિણામ સ્થાપે છે તે હૃદ્યાનિષ્ટ પરિણામ તેને જ્ઞાનાવરણાદિક અણવિષ કર્મબંધનો હેતુ થાય છે. સકપાયપણાથી જીવ કર્મબંધને યોગ્ય પુદ્ગલો પ્રહે છે. ' આત્મપ્રદેશો સાથે કર્મના પુદ્ગલો થી રીતે લાગે છે તે સમજાવે છે. ' તેલાદિક સ્તિનમ્મ પદાર્થથી સ્વરહાયેલાં ગાત્રને જેમ રત્નકણો આવી ચોંટી જાય છે તેમ રાગદ્વેષ પરિણામરૂપ સ્તિનમ્મતાવહે આર્દ્ર થયેલા જીવના પ્રદેશોમાં જ્ઞાનાવરણાદિક વર્ણાયોગ્ય પુદ્ગલો આવી લાગે છે.

‘ હવે રાગ દ્વેષ વિશિષ્ટ સમસ્ત કર્મબંધ હેતુઓનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે. ’

ઉપર જણાવેલા લક્ષણવાળા રાગ અને દ્વેષ, વેતનને મુંઝવે તે મોહ, વસ્તુાર્થમાં અશદ્ધાન લક્ષણ મિથ્યાત્વ અને કર્મ-આશ્વવોથી અનિવૃત્તિ તે અવિરતિ તથા વિકથાદિક પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ સહિત અને મન, વચ્ચન તથા કાયયોગયુક્ત ધ્વા રાગ-

श्री

प्रथमरति

प्रकरणम्

॥ १७ ॥

तेज शब्दादिक विषयोने धिकाराता अने तेमांज पुनः आसक्त यता जीवने परमार्थ बुद्धिधी जोतां ते शब्दादिक विषय केवळ प्रिय के केवळ अप्रिय संभवता नथी, परंतु राग-द्वेष परिणामधी केवळ कर्मबंध ज्ञ थाय छे. एम दर्शावता शास्त्रकार कहे छे.

रागद्वेषोपहतस्य केवलं कर्मबन्ध एवास्य । नान्यः स्वल्पोऽपि गुणोऽस्ति यः परञ्चेह च श्रेयान् ॥ ५३ ॥

यस्मिन्निन्द्रियविषये शुभमशुभं वा निवेशयति भावम् । रक्तो वा द्विष्टो वा स बन्धहेतुर्भवति तस्य ॥ ५४ ॥

स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् । रागद्वेषक्लेशस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥ ५५ ॥

एवं रागद्वेषौ मोहो मिथ्यात्वमविरतिश्चैव । एभिः प्रमादयोगानुगैः समादीयते कर्म ॥ ५६ ॥

कर्ममयः संसारः संसारनिमित्तकं पुनर्दुःखम् । तस्माद्रागद्वेषादयस्तु भवसंततैर्मूलम् ॥ ५७ ॥

एतद्दोषमहासंचयजालं शक्यमप्रमत्तेन । प्रथमस्थितेन धनमप्युद्धेष्टयितुं निरवशेषम् ॥ ५८ ॥

भावार्थ—रागद्वेषधी पराभव पामेला जीवने केवल कर्मबंध ज्ञ थाय छे, पण आ लोक के परलोकमां कल्याणकारी थाय एवो अन्य पण गुण यतो नथी. जे इन्द्रियना विषयमां शुभ के अशुभ भाव स्थापन करे छे ते रागशुक्त अथवा द्वेषशुक्त होवाधी तेने बंधनकारी थाय छे. तेल खरड्या शरीरवालाहुं-गात्र जेम धूलधी खरडाय छे तेम रागद्वेषधी अत्यंत खरडायेलाने कर्मबंध थाय छे. प्रमादना सहचारी एवा राग, द्वेष, मोह, मिथ्यात्व अने अविरतिधीज एवी रीते कर्म ग्रहण

अशुभ कहेवाय छे. अनेराओने जे विषय पोताना अभिप्रायथी तुष्टिकारी होय छे ते विषयनेज स्वमतितरंगमां क्षीलता बीजा बहु धिक्कारे छे. तेज विषयोने धिक्कारनार अने तेज विषयोने अत्यंत आदर आपनारने निश्चयथी कंह पण हट के अनिष्ट (संभवतुं) नथी. ४८-५२

विवेचन—शब्दादि पंच विषयपैकी एवो कोह पण विषय नथी के जेहुं पुनः पुनः आसेवन करावाबडे, शब्दादिक अनेक भेदमां आसक्त थयेली अने सदाय संतोष वगरनी हंद्रियो तृप्ति पामे. 'कर्मके ते हंद्रियो हट वस्तुने पण अनिष्ट अने अनिष्ट वस्तुने पण हट माने छे एम दर्शावता सता कहे छे.'—वेणु, वीणा, गायनादिकनो ध्वनि राग परिणामवशात् प्रथम हट अलां भूख के तृपाथी पीडित प्राणीने पाछळथी द्वेष परिणामवशात् अनिष्ट थह पडे छे. तेज अनिष्ट थह पडेलो विषय पुनः कालान्तरे राग परिणामथी हट थह जाय छे. एवी रीते हंद्रियोनो विषय प्रत्ये प्रेम अनवस्थित होवाथी ते विषयजनिष्ठ सुख पण अनित्य—कृत्रिम ज छे. कोह एक रागरसिक बनी गीतध्वनि (गायन) सांभळवा माटे कान दे छे, एवी रीतेज अभीष्ट रूप आलोकवा हळछतो सतो चहुनो उपयोग करे छे अने प्रयोजनवशात् शेष हंद्रियोना विषयोमां पण प्राणादि-कनो उपयोग करे छे. एम उत्पन्न थयेला जुदा जुदा प्रयोजनवडे ते ते शब्दादिक विषय स्वमनःपरिणामवशात् संतोषदायी वशात् कल्पी ले छे. विविधित पुरुष थकी जे अन्य तीव्र रागी तेमने जे शब्दादिक विषय स्वमनःपरिणामवशात् संतोषदायी थाय छे तेज शब्दादिक विषयने बीजा पुरुषो प्रवळ द्वेषवशात् पोतानी मतिकल्पनाथी अनिष्ट मानीने धिक्कारे छे. एवी रीते आरिथर—कृत्रिम प्रेमवाळा विषयो तत्त्वथी प्रिय पण नथी अने अप्रिय पण नथी. ४८-५२

पामे छे तो पछी जेणे पोताना आत्माने शब्दादिक पांचे विषयोमां कशा नियम चार मोकलो सूक्यो छे तेवा पांचे इंद्रियोने वश वर्तनार पामर जीवतुं तो कहेहुंज शुं ? जे अप्राप्त विषयोनी अभिलाषा राख्या करे छे अने प्राप्त विषयोनी विषोण कोइ रीते न शाय तेवी जंखना कर्मा करे छे ते पामर प्राणीओ पोताना दहाडा सदा दुःखमां ज वीताडे छे. ४१-४७

‘एवो कोइ पण शब्दादि विषय नथी के जेतुं बारंवार सेवन करतां जीवने सर्वथा संतोष प्राप्त थइ शर्के-एम बलावला सला कहे छे.’

नहि सोऽस्तीन्द्रियविषयो येनाभ्यस्तेन नित्यतृप्तिरिति । तृप्तिं प्राप्नुयुरक्षाण्यनेकमार्गमलीनानि ॥ ४८ ॥
कश्चिच्छुभोऽपि विषयः परिणामवशात्पुनर्भवत्यशुभः । कश्चिदशुभोऽपि भूत्वा कालेन पुनः शुभीभवति ॥
कारणवशेन यद्यत् प्रयोजनं जायते यथा यच्च । तेन तथा तं विषयं शुभमशुभं वा प्रकल्पयति ॥ ५० ॥
अन्येषां यो विषयः स्वाभिप्रायेण भवति तृष्टिकरः । स्वमतिविकल्पाभिरतास्तमेव भूयो द्विषन्त्यन्ये ॥ ५१ ॥
तानेवाथान्द्रिषत्तस्तानेवार्थान्प्रलीयमानस्य । निश्चयतोऽस्यानिष्टं न विद्यते किंचिदिष्टं वा ॥ ५२ ॥

भावार्थ—एवो कोइ इंद्रियनो विषय नथी के जेता चिर परिचयथी नित्य तरशी अने अनेक मार्गे धावती इंद्रियो तृप्तिने पामी शर्के. कोइ शुभ विषय पण परिणामवशात् पाछो अशुभ शाय छे, अने कोइ एक विषय अशुभ छतां पण कालांतरे पाछो शुभ शाय छे. कारणवशो जेम अने ज्यां जे जे प्रयोजन उत्पन्न शाय छे तेवी रीते रथां ते विषय शुभ अथवा

પ્રાણ સુદ છે. કેટલાક સુગંધી દ્રવ્ય મેલવીને કરવામાં આવતું સ્નાન, ચન્દન-કેશર પ્રમુખ દ્રવ્યવડે વિલેપનરૂપ અંગરાગ, અગરવત્તિ, કુશાદિ વર્ણવાલા ધૂપ, માલતીના પુષ્પાદિકવડે અધિવાસ અને સુગન્ધિ દ્રવ્યનાં ચૂર્ણ એ સુગંધી વસ્તુઓવડે જેતું મન ઓમિત થયેલું છે એવા જીવો અમરની પેરે એમાં મુંઝાઈને મરે છે. અત્યંત સ્વાદિષ્ટ, સર્વ દોષ રહિત, વિવિધ ભોજન તથા સુરાદિક પાન, ળાગ હરિણાદિકનાં માંસ, શાલી પ્રમુખ ઉત્તમ ધાન્ય તેમજ છાંંડ, સાકર પ્રમુખ મધુર રસ એ સર્વ રસના ઙંદ્રિયના વિષયમાં મૃદ્ધ-આસક્ત થયેલ જીવ જેમ મીન (મચ્છ) લોટાના ગલયંત્ર (કંટક) અને જાલાદિકમાં બંધાઈ જઈ વિનાશ પામે છે તેમ પ્રમાદ પરવશ બની પોતાના પ્યારા પ્રાણને છોડી બેસે છે. શયન-સહ્ય રહેવાની પ્રમાણોપેત શય્યા, આસન-બેસવાને અનુકૂલ મૃદુ-સુકુમાલ પટ્ટાદિશુક્ત, સંવાધન-અંગમર્દન, સુરત-સુકુમાર શરીરવાલી પ્રિયા સંબંધી તુંબન આલિંગનાદિ અને પૂર્વોક્ત સ્નાન તથા અનુલેપનમાં આસક્ત-વ્યસની જીવ, સ્ત્રી શય્યાદિ સંબંધી સ્પર્શયોગે મતિમૃદ બન્યો સતો ગર્જેન્દ્રની પેરે પરવશતાના દુઃસ્વને પામે છે. એવી રીતે શિષ્ટ (વિવેકી) જનને ઉચિત જ્ઞાન અને આચરણથી સદંતર બેનશીબ રહેલા તેમજ પાંચે ઙંદ્રિયોના વિષયોને પરાધીન થઈ પહેલા પામર પ્રાણીઓને આ લોક તેમજ પરલોક સંબંધી અનેક દોષો બહુ પેરે પીડાકારી થાય છે. ઉપર બતાવેલા દૃષ્ટાંતથી આ લોક સંબંધી પ્રત્યક્ષ દોષ જણાવ્યા, તેમજ પરલોકમાં નરકતિર્યચાદિક નીચ ગતિમાં ચારંવાર જન્મ મરણ કરવા સંબંધી દોષો પણ સમજી લેવા. સ્વચ્છંદપણે વિષયસુખમાં આસક્ત થઈ રહેનાર જીવને સંસારચક્રમાં અનેકવાર પરિવર્તન કરતાં અનેક પ્રકારના કહવા અનુભવ કરવા પડે છે. શબ્દાદિક એક એક વિષયના સંગ વડે રાગદ્વેષને આધીન થવાથી વિહ્વલ બનેલા તે કુરંગ (હરિણ) આદિ પ્રાણીઓ અપશ્યને સેવનાર રોળીની પેરે વિનાશને

अने विचित्र रूपमां लीन चञ्चुवालो जीव पतंगनी जेम परवश थइ प्राण तजे छे. स्नान, विलेपन, गंधवद्दि, वर्णक (रंग), धूप, खुशबो तथा पटवास वडे करीने गंधअमित मनवालो प्राणी मधुकरनी पेरे विनाश पासे छे. मिष्टान्न, पान, मांस, ओदन आदि मधुर रसना विषयमां गृह्य थयेलो आत्मा गलयंत्रमां लोहकंटकथी विंघायेला माछलानी पेठे विनाशने पासे छे. शयन, आसन, अंगमर्दन, रतिक्रीडा, स्नान अने अनुलेपनमां आसक्त थयेलो मूढात्मा स्पर्श इंद्रियना विषयमां मुंहाइने गजेन्द्रनी पेरे बंधनने पासे छे. एवी रीते जेमनी शीष्ट जनोने इष्ट एवी दृष्टि अने चेष्टा प्रणष्ट थइ छे एवा इंद्रियोने परवश पडेल। प्राणीओना अनेक दोषो बहु रीते बाधाकारी थाय छे. एकेक इंद्रियनी विषयासक्तिकथी रानद्वेषातुर थयेला ते प्राणीओ विनाशने पासे छे तो पांचे इंद्रियोना विषयोने परवश पडेल। मोकला मानवीतुं तो कहेवुंज थुं ? ४१-४९.

विवेचन—कल एटले ग्राम राग संबंधी रीतिथी युक्त (मनहर), अने ओत्रने सुखदायी स्वरवाळा गंधर्वना वाजिन तथा स्त्रीना श्रांशर प्रमुख विभूषणना ध्वनि विगेरे मनोहर शब्दोवडे ओत्रेंद्रियना विषयमां जेतुं हृदय तछीन थयुं छे ते हरिणनी पेरे विनाशने पासे छे. एकज ओत्रेंद्रियना विषयमां निमग्न थइ गयेलो हरिण प्रमादवश मरण पासे छे तेवीज रीते बीजो गमे ते स्वेच्छाचारी पण दुर्दशाने पासे छे. ठमका करती चाल (विकारवाळी गति), स्निग्ध दृष्टिथी अवलोकन, स्त्री संबंधी सुख, साथळ प्रमुख अंग-आकार, विलासयुक्त हास्य अने स्त्रीनां कटाक्षवाणथी विंघायेलो जीव, स्त्री प्रमुखनां सुंदर रूपमां स्वेच्छा मुजब चञ्चुगल स्थायी परवश बनेलो पतंगनी-पेरे पोताना प्राण थुष्ट छे. जेम पतंग एक चञ्चु इंद्रियना प्रबल विकारने वश थइ दीपक (अग्नि) मां झेपलाइ मरे छे तेम अन्य प्राणीओ पण प्रमाद आधीन बनी पोताना

कर्म बांधी दुःखनो ज अनुभव करे छे. (जेम कोइक भूर्ख कौतुकवडे शख फेरवे तो तेज शस्त्रथी पोते ववाह जाय छे, तेम शुण दोषनो अजाण सुख माटे मनमानती चेष्टा करतो परिणामे दुःखनो ज भोगी थाय छे.) ४०.

‘ तेमां पांच इंद्रियोना विषयो पैकी एक एक इंद्रियना विषयमां पण प्रवृत्त थये सते जे जे विटंवना थाय छे ते पांच दृष्टांतोथी बताने छे. ’

कलरिभित्तमधुरगांधर्वतूर्ययोषिद्धिभूषणरचायैः । श्रोत्रावबद्धहृदयो हरिण इव विनाशमुपयाति ॥ ४१ ॥
 गतिविभ्रमोद्धितकारहारस्यलीलाकटाक्ष चिच्छिप्तः । रूपावोद्योतचक्षुः शलभ इव विपद्यते विवशः ॥ ४२ ॥
 स्नानाङ्गरागवर्त्तिकवर्णकधूपाधिवासपदवासैः । गन्धभ्रमितमनस्को मधुकर इव नाशमुपयाति ॥ ४३ ॥
 भिष्टाब्जपानमांसौदनविमधुररसविषयशृङ्गात्मा । गलयन्त्रपाशबद्धो मीन इव विनाशमुपयाति ॥ ४४ ॥
 शयनासनसंवाधनसुरतस्नानानुलेपनासक्तः । स्पर्शव्याकुलितमतिर्जलेन्द्र इव बध्यते मूढः ॥ ४५ ॥
 एवमनेके दोषाः प्रणष्टशिष्टेष्टदृष्टिचेष्टानाम् । दुर्नियमितेन्द्रियाणां भवन्ति बाधाकरा बहुधाः ॥ ४६ ॥
 एकैकविषयसङ्गाद्गद्वेषातुरा विनष्टास्ते । किं पुनरनियमितात्मा जीवः पञ्चेन्द्रियवशात्तीः ॥ ४७ ॥

भावार्थ—मनोहर अने मधुर एवी गांधर्वनी वीणा अने स्त्रीओना आभूषणना अवाज विगेरेथी श्रोत्रइंद्रियमां लीन हृदयवाळो जीव हरिणनी पेर विनाशने पासे छे. गति, चिलास, इंगिताकार, हास्य, लीला अने कटाक्षथी विह्वल थयेलो

શ્રી

મહાનરતિ

મકરણમ્

॥ ૧૪ ॥

માવાર્થ—કર્મોદયથી ભવઅમણ અને ભવઅમણથી શરીરનું નિર્માણ, શરીરથી ઈન્દ્રિયજન્ય વિષયો અને વિષય નિર્મિતથી સુખ દુઃખ પ્રવર્તે છે. ૩૬

વિવેચન—તે વાંધેલું અણુભાદિક કર્મ પરિપાકપણને પામ્યે સતે નરકાદિક ગતિમાં ગમન કરવું પડે છે. નરકાદિક ગતિમાં તત્ પ્રાયોગ્ય શરીરનું નિર્માણ થાય છે. શરીર થકી સ્પર્શનાદિક ઈન્દ્રિયોનું નિર્માણ થાય છે અને તે ઈન્દ્રિયોના નિર્માણ થકી સ્પર્શનાદિક વિષય મહણની શક્તિ સંપન્ને છે. પછી હૃદય વિષય યોગે સુખાનુભવ અને અનિષ્ટ વિષય યોગે દુઃખાનુભવ થાય છે. ૩૬.

‘ આ સંસારમાં સ્વભાવેજ સર્વ કોઈ પ્રાણી સુખને અભિલષે છે અને દુઃખથી ત્રાસે છે, છતાં મોહથી અંધ બનેલ જીવ ગુણદોષનો વિચાર કર્યા વગર સુખપ્રાપ્તિ માટે યતન કરતાં જે જે ક્રિયા કરે છે—આરંભે છે તે તે તેને દુઃખદાયી નીવડે છે. એ શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે. ’

દુઃખદિદ્ સુખલિપ્તુર્મોહાન્ધત્વાદ્દૃષ્ટગુણદોષઃ । યાં યાં કરોતિ ચેષ્ટાં તયા તયા દુઃખમાદત્તે ॥ ૪૦ ॥

માવાર્થ—દુઃખનો દ્રેષી અને સુખનો અભિલાષી, મોહાન્ધપણથી ગુણ-દોષને નહીં દેખતાં જે જે ચેષ્ટા કરે છે તે તે વડે તે દુઃખ પામે છે. ૪૦.

વિવેચન—દુઃખને અણદૃષ્ટતા અને સુખને અભિલષતાં જીવ મિથ્યાત્વ કષાયાદિક મોહવડે અંધ બનેલો દોવાથી ગુણ-દોષને જોઈ શકતો નથી અને જે જે મન, વચન અને કાયા સંબંધી ચેષ્ટા સુખનિમિત્તે કરે છે તે તે વડે દુઃખકારી

ताः कृष्णनीलकापोततैजसीपद्मशुक्लनामानः । श्लेष इव वर्णबन्धस्य कर्मबन्धस्थितिविधाभ्यः ॥ ३८ ॥

भावार्थ—ते (लेश्याभ्यो) कृष्ण, नील, कापोत, तेजस, पद्म अने शुक्ल नामे છે, અને તે વિभक्तकामમાં સેરસ (શ्लेष) ની પેઠે કર્મબંધની સ્થિતિને કરનારી છે. ૩૮

વિવેચન—લેશ્યાનાં છ ભેદ કક્ષા છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજસ, પદ્મ અને શુક્લ એ તેનાં નામ છે. જંબૂફલ (જાંબુ) લાવાને ફળ્લતા છ પુરુષોના દૃષ્ટાંતે પોતપોતાના પરિણામની અપેક્ષાએ અધ્યવસાયવિશેષરૂપ લેશ્યા જાણવી. નીજા આચાર્યો કહે છે કે કાયાદિક યોગ પરિણામ એ લેશ્યા છે. કેમકે કાયા અને વાણીનો બ્યાપાર પણ મનપરિણામને અપેક્ષીને તીવ્ર-અશુભાદિક હોય છે. અશુભ કે શુભ કર્મદ્રવ્યસદૃશ પ્રાણીઓને પોતાના મનના પરિણામ થાય છે. જેમ મૃત પ્રમુલ્હ ઉપર ચિત્રકર્મ કરવામાં વપરાતા રંગોમાં શ્લેષ (સેરસ) નાંજવાથી તે ચિત્રકર્મ બિરસ્થાપી મલ્લ્હૂત-ટકાડ થાય છે તેમ ઉપર કહેલી ષડ્ લેશ્યા શુભ કે અશુભ કર્મની સ્થિતિનું નિર્માણ કરે છે. એટલે કે કૃષ્ણાદિક ત્રણ લેશ્યાઓ અશુભ કર્મની અતિ દીર્ઘ અને દુઃસદાચી સ્થિતિ નીપજાવે છે ત્યારે તેજસ, પદ્મ અને શુક્લ લેશ્યાઓ અતિ શુભ ફલને આપનારી થાય છે. ૩૯

एषी रीते कर्मनो बंध भये सते शुं थाय છે તે કહે છે.

कर्मोदयाद्भवगतिर्भवगतिमूला शरीरनिर्मुक्तिः । देहादिन्द्रियविषया विषयानिमित्ते च सुखदुःखे ॥ ३९ ॥

ज्ञानावरण, दर्शनावरण, वेदनीय अने अंतराय कर्मनो उत्कृष्ट स्थितिबंध ३० क्रोडाक्रोड सागरोपमनो, मोहनीय कर्मनो ७० क्रोडाक्रोड सागरोपमनो, नाम-गोत्रनो २० क्रोडाक्रोड सागरोपमनो अने आयुः कर्मनो उत्कृष्ट स्थितिबंध ३३ सागरोपमनो थाय छे. वेदनीय कर्मनो जघन्य बंधस्थिति १२ सुहृत्तनी, नाम गोत्रनी ८ सुहृत्तनी अने वार्कनी कर्मनी अंत-सुहृत्तनी होय छे. शुभाशुभ कर्मनो विपाकनामे अनुभागबंध बंध समये ज रस विशेषतुं निर्माण करे छे ते रसतुं वेदतुं, अनुभवतुं ते विपाक. तेवो विपाक नामकर्म पैकी गत्यादिक स्थानोमां जेम जेम परिपाकपणाने पामे छे तेम तेम अंतु-भवातो जाय छे, प्रदेशबंध तो जेम एक आत्मप्रदेशमां ज्ञानावरणना अनंत पुद्गलो (कर्म-वर्णाना) छे तेम बीजां कर्मनां पण अनंत पुद्गलो रहेला होय छे ते जाणवो. ३६

तत्र प्रदेशबन्धो योगात्तदनुभवनं कषायबद्धात् । स्थितिपाकविशेषस्तस्य भवति लेख्याविशेषेण ॥ ३७ ॥

भावार्थ—तेमां प्रदेशबंध मन वचन अने कायना योगे करीने थाय छे, कषायना वशधी ते अनुभाग (रस) बंध थाय छे, अने लेख्याना तारतम्यवदे करीने स्थितिबंधतुं निर्माण थाय छे. ३७

विवेचन—तेमां प्रदेशबंध (ज्ञानावरणादिक कर्म पुद्गलोनो आत्मप्रदेशोमां उपचय) मन वचन अने कायाधकी थाय छे. ते प्रदेशबद्धकर्मतुं अनुभवतुं कषायवशधी थाय छे. ते कर्मनो स्थिति तथा रसनी निष्पत्ति लेख्याविशेषवदे उत्कृष्ट, मध्यम के जघन्य थाय छे एम समजतुं. ते लेख्या कइ अने केटली छे ? ते शास्त्रकार जणावे छे. ३७

निर्मोक्षणाम, वन्धननाम, संस्थाननाम, संघातननाम, संहनननाम, स्पर्शननाम, रसनाम, वर्णनाम, गन्धनाम, आनुपूर्वीनाम, अशुक्लधुनाम, उपधातनाम, पराधातनाम, आतपनाम, उद्योतनाम, उच्छ्वासनाम, विहायोगतिनाम, प्रत्येक शरीरनाम, साधारण शरीरनाम, त्रसनाम, स्थावरनाम, शुभनाम, अशुभनाम, सुमगनाम, दुर्भगनाम, सुस्वरनाम, दुःस्वरनाम, स्रग्मनाम, बादरनाम, पर्याप्तनाम, अपर्याप्तनाम, स्थिरनाम, अस्थिरनाम, आदेयनाम, अनादेयनाम, यशोनाम, अयशोनाम अने तीर्थकरनाम. कुल ४२ तेषां पण गतिना चार प्रमुख बीजा भेदो मेलवर्ता नामकर्मना ६७ भेदो पण थाय छे. गोत्र कर्मना उच्च गोत्र अने नीचगोत्र मळी वे भेद छे अने दानांतराय, लाभांतराय, भोगांतराय, उपभोगांतराय अने वीर्यांतराय एम अंतराय कर्मना पांच भेद छे. एम आठे कर्मना १२२ भेदो थाय छे. तेषां पण वंध तो १२० प्रकृतिनो ज थाय छे. समकित मोहनीय तथा मिश्र मोहनीयनो वंध यतो नशी. केमके मिथ्यात्व दलिकज विशुद्ध सतुं सम्यकत्व कहेवाय छे अने अर्धविशुद्ध सतुं मिश्र कहेवाय छे. तइन अविशुद्ध दलिक मिथ्यात्व कहेवाय छे. ३४-३५.

प्रकृतिरियमनेकविधा स्थित्यनुभावप्रदेशास्तस्याः। तीव्रो मन्दो मध्य इति भवति बन्धोदयविशेषः॥३६॥
भावार्थ—आ प्रकृति, स्थिति, अनुभाव अने प्रदेशवडे करीने अनेक प्रकारे छे, तथा तीव्र, मंद अने मध्यम एवी

रीते तेनो बंध अने उदय विशेष होय छे. ३६

विवेचन—एवी रीते कर्म-प्रकृति अनेक प्रकारनी १२२ भेदे थाय छे. स्थिति बंध, अनुमान (रस) बंध अने प्रदेशबंध थकी ते प्रकृतिबंध तीव्र, मंद के मध्यम थाय छे. तेमज तेने अनुसार उदय पण तीव्र, मंद के मध्यम संभवे छे.

શ્રી

પ્રશ્નમરતિ
પ્રકરણમ્

॥ ૧૨ ॥

ત્રિવેચન—આત્માના છતા જ્ઞાન દર્શનાદિક ગુણોને આવરણ-આચ્છાદન કરનારા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય-એમ મૂલ કર્મનો વંધ આઠ પ્રકારે છે. જેનાથી લાયોપયાથિક અને લાયિક જ્ઞાનયુગ્મ આવરણ જાય તે જ્ઞાનાવરણીય, જેનાથી ચતુ-દર્શનાદિક આવરણ જાય તે દર્શનાવરણીય (ત્રિદ્રાદિક પંચક સહિત, કેમકે તે પણ દર્શનને આવરે જ છે.), સુલાનુભવ લક્ષણ અને દુઃલાનુભવ લક્ષણ વેદનીય કર્મ છે. જેનાથી જીવ મુંઝાય તે મોહ અનતાનુવંધી આદિ કષાય તથા મિથ્યાત્વરૂપ છે. જે કર્મના પ્રસાદથી જીવ પ્રાણને ધારણ કરે છે તે આયુષ્ કર્મ કહેવાય છે. જેનાથી ગતિ જાત્યાદિક સ્થાન પ્રાપ્ત થાય તે નામકર્મ. વિશિષ્ટ જીવ, જાતિ અને ઐશ્વર્યાદિક પમાડવા સમર્થ તે ઉચ્ચ ગોત્ર, તેથી વિપરીત તે નીચ ગોત્ર અને દાન લાભદિકનાં વિહીન કરનાર અંતરાય કર્મ કહેવાય છે. ' તે આઠે કર્મના ઉચર મેદ કેટલા છે તે વતવે છે. '

અ. શ્રી. વ્ય. ૨૨. ૩૨ સુ. ૩૦.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના મતિજ્ઞાનાવરણીય પ્રમુખ પાંચ મેદ છે. દર્શનાવરણીય કર્મના ચતુર્દર્શનાવરણ પ્રમુખ ચાર તથા ત્રિદ્રાપંચક મલીને નવ મેદ થાય છે. વેદનીય કર્મના શાતા અને અશાતા એવા બે મેદ છે. મોહનીય કર્મના અનંતાનુવંધ્યાદિક ચાર પ્રકારે ચારે કષાય મલી ૧૬ કષાય, હાસ્યાદિક ષડ્ક અને ત્રણ પ્રકારના વેદ મલી નવ નોકષાય, તેમજ સમક્રિત, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એમ સર્વ મલી તેના ૨૮ મેદ છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નરક્કના આયુષ્ય મલી આયુઃકર્મના ચાર મેદ છે. નામકર્મના ૪૨ મેદ નીચે મુજબ કહ્યા છે. ગતિનામ, જાતિનામ, શરીરનામ, અંગોપાંગનામ,

मिथ्याहृष्टयचिरमणप्रमादयोगास्तयोर्विलं हृष्टम् । तदुपग्रहितावष्टविधकर्मबन्धस्य हेतु तौ ॥ ३३ ॥

भावार्थ—मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद ने योग ए रागद्वेषुं बल छे, तेनी सहायधी ते रागद्वेष आठ प्रकारना कर्मबंधना हेतु थाय छे. ३३

विवेचन—पूर्वोक्त तत्त्वार्थमां अश्रद्धान लक्ष्य मिथ्यात्व, अविरति अने पाप आश्रयधी विषय, इंद्रिय, निद्रा, अने विकथारूप चतुर्विध प्रमाद तेमज मन, वचन अने कायरूप योग ए चारनी सहायनी कर्मबंध करवामां रागद्वेषने जर पडे छे. एटले ए चारनी सहायधी उक्त राग अने द्वेष ज्ञानावरणीयादि आठ प्रकारना कर्मबंधनना हेतु ठरे छे. ३३

‘ हवे आठ प्रकारनो कर्मबंध दर्शावतां शास्त्रकार कहे छे. ’

स ज्ञानदर्शनावरणवेद्यमोहायुषां तथा नाम्नः । गोत्रान्तराययोश्चेति कर्मबन्धोऽष्टधा मौलः ॥ ३४ ॥
पञ्चनवद्वयष्टाविंशतिकश्चतुः षट्सप्तगुणभेदः । द्विपञ्चभेद इति सप्तनवतिभेदास्तथोत्तरतः ॥ ३५ ॥

भावार्थ—ज्ञानावरण, दर्शनावरण, वेदनीय, मोहनीय, आयुष्य, नाम, गोत्र, अने अंतराय, एवी रीते ते मूल कर्मबंध अष्टविध छे. पांच, नव, वे, अष्टावींश, चार, वेतालींश, वे अने पांच भेद अनुक्रमे मेळवतां तेना उत्तर भेद सचाणु थाय छे. ३४-३५

શ્રી

મશ્વરતિ

મકરણમ્

॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—આ કથાયોનું મૂલ કારણ અહંકાર અને મમકારુપ પદનું જોડણું છે, રાગ અને દ્વેષ પણ તેનાંજ વીજાં નામ છે. ૩૧

વિવેચન—મમકાર દટલે ‘ આ મારું ઇવો ’ મમત્વ. તેથી માયા અને લોભ એ વે કથાયનું ગ્રહણ થાય છે. તેમજ અહંકાર દટલે ગર્વ તે આભિમાન અને ક્રોધ લલણ જાણવો. માયા-કપટ પણ વણિકો દ્રવ્ય ઉપાર્જનના લોભ માટે જ કરે છે. તેમજ ક્રોધ પણ આભિમાનથી જ કરવામાં આવે છે. શું આ મારો પરાભવ કરી જાય ? એવા આભિમાનથી ક્રોધ ઉપજે છે તથા રાગ અને દ્વેષને પણ ક્રોધાદિકના વીજરૂપ જાણવાં. તે રાગદ્વેષના જ પૂર્વોક્ત મમકાર અને અહંકાર પર્યાયરૂપ જાણવા. દટલે મમકાર એ રાગ અને અહંકાર એ દ્વેષરૂપ છે એમ સમજી લેવું. ૩૧

માયાલોભકષાયથ્વેત્યેતદ્રાગસંજિતં દંદ્રમ્ । ક્રોધો માનશ્ચ પુનર્દ્વેષ इति સમાસનિર્દિષ્ટઃ ॥ ૩૨ ॥

આવાર્થ—માયા અને લોભરૂપ કષાય એ રાગની સંજ્ઞા છે, તથા ક્રોધ અને માન એ દ્વેષની સંજ્ઞા સંતેપમાં કહેલ છે. વિવેચન—ઉક્ત લલણવાળા માયા અને લોભ કષાય એ રાગ નામનું દંદ્ર છે અને ક્રોધ તથા માન એ વંને કષાય દ્વેષ નામના સંતેપથી સમજી લેવા. ૩૨

‘ તે રાગ દ્વેષ અથવા મમકાર અને અહંકાર જ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મવંધનમાં પૂરા સમર્થ છે કે તે વીજા પણ કોહની સહાયની અપેક્ષા રાહે છે ? તે સંવંધી શાસ્ત્રકાર હુલાસો કરે છે. ’

तथा पण सुखने पायी शके ? २९.

विवेचन—सर्व प्रकारना वैर-विरोधादिक लोभणी ज प्रभवे छे. जे चोरी, जारी प्रमुख व्यसनोने वश थनार अनेक प्रकारनी विटवना पाये छे, ते ते सर्व व्यसनोनी लोभ ज एक राजमार्ग छे. तेवा लोभने वश थयेलो कोण एक तथामात्र पण सुख-शाता पायी शके ? कोइ कदाचित् पण नज पायी शके.

“ हवे बहु दोषयुक्त कषायनी अधिकार समाप्त करवां कहे छे. ”

एवं क्रोधो मानो जाया लोभश्च दुःखहेतुत्वात् । सत्त्वानां अवसंसारदुर्भागार्णप्रणेतारः ॥ ३० ॥

भावार्थ—एवी रीते क्रोध, मान, माया अने लोभ दुःखदाइ होवाथी जीवोने चार गतिरूप संसारना विषम मार्गो दोरनार छे. ३०

विवेचन—एवी रीते उक्त क्रोध, मान, माया अने लोभरूप सर्व कषाय प्राणीओने नरकादिक गतिओमां दुःख पेदा करावनारा होवाथी चार गतिरूप संसारनी महा विषम मार्ग ज बतावनारा छे. एटले के हिंसा, असत्य, अदत्त, अवज्ञा प्रमुख दुर्गतिदायक अनिष्ट आचरण (अनाचरण) सांज पराणे प्रेरनारा छे. तेथी ते समस्त कषाय निर्दलन करवाने ज योग्य छे. ३०.

मन्त्रकाराहंकारादीषां मूलं पदद्वयं भवति । राजद्वेषवित्त्यापि तस्यैवान्वयस्तु पर्यायः ॥ ३१ ॥

दूषित ठरे छे. तेमज धर्म, अर्थ अने काम साधवामां मान-अहंकार विघ्नकारी छे. धर्म विनयमूल होवाथी, मान धर्मनो वि-
घ्नकारी ठरे छे. एटले ते सत्य धर्मनी प्राप्ति थवा देतो ज नथी. धर्म-अनुष्ठानशून्य होवाथी अर्थप्राप्तिमां पण विघ्नकारी थाय
छे. कामनी पण संप्राप्ति विनयसंपन्नतेज संभवे छे. आम होवाथी एवा प्रकारना गर्बने एक क्षणमात्र पण अवकाश आ-
पवानुं कोण मतिमान पसंद करे ? कोइज नहि. २७.

मायाशीलः पुरुषो यद्यपि न करोति किंचिदपराधम् । स्वर्प इवाविश्वास्यो भवति तथाप्यतद्वदोपहतः ॥ २८ ॥

आकार्थ—जो के मायावी पुरुष कांइ पण अपराध न करे तोपण स्वाभाविक दोषथी हणायेला सर्पनी जेम ते विश्वास-
पात्र थतो नथी. २८.

द्विवेचन—माया-शठता-कुटीलता करनारे कंइ पण अपराध कर्यो न होय एटले प्रथम मायावीपणे वर्तन चलाब्या
बाद दैवयोगे ते दोषथी निवर्त्यो होय तोपण पोताना ज (पूर्व) दोषथी हणायेलो ते सर्पनी पेठे विश्वासपात्र थतो नथी.
जेम निर्विष सर्पनो पण कोइ विश्वास करतुं नथी; तेम उपर जणायेला मायावाननो पण कोइ विश्वास करतुं नथी; तेनाथी
लोको स्वाभाविक रीते डरता ज रहे छे. २८.

सर्वविनाशाश्रयिणः सर्वव्यसनैकराजमार्गस्य । लोभस्य को मुखगतः क्षणमपि दुःखान्तरश्रुपेयात् ॥ २९ ॥

आकार्थ—सर्व विनाशना आश्रय-स्थानरूप अने सर्व दुःखना मुख्य मार्गरूप लोभने वश थयेलो क्यो माणस एक

क्रोधः परितापकरः सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः । वैरानुषङ्गजनकः क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥ २६ ॥

भावार्थ—क्रोध सर्वने परिताप करनार, उद्वेग करनार, वैरभावने उत्पन्न करनार अने सद्गतिनो नाश करनार छे. २६
विवेचन—दाहज्वरवाळनी जेम क्रोधी जीवने परिताप थाय छे. क्रोधी जीव सह क्रोहने सर्व गतिमां भय—उद्वेग
उपजावे छे, तेमज क्रोधी जीव—वैर विरोधनी परंपरा वधारे छे अने मोक्षगतिथी वंचित रहे छे, एटले परम निवृत्ति सुखने
पामी शकतो ज नथी. सुभूम अने परशुरामादिक कहकने क्रोधवश दुर्भोगिगामी थयेला शास्त्रमां सांभलीए छीए; तेथी ते आ
लोक तेमज परलोकमां हानिकारक ज छे एम समजी शाणा माणसोए तेने तजवो ज युक्त छे. ‘ क्रोधना विरवा विपाक
वेदती वखत बहुज कडवा लागे छे. ’ २६.

श्रुतशीलविनयसंदूषणस्य धर्मार्थकामविघ्नस्य । मानस्य क्रोडवकाशं सुदूर्तमपि पण्डितो दद्यात् ॥ २७ ॥

भावार्थ—शास्त्र, शील अने विनयने दूषणरूप, धर्म, अर्थ अने कामने विघ्नरूप एवा मानने कोण पंडित पुरुष
एक सुदूर्त मात्र पण अवकाश आपे ? २७.

विवेचन—श्रुत एटले आगम अने शील एटले सर्वज्ञदेशित आगम अनुसारे करवामां आवतुं क्रियानुष्ठान, ए
वनेने गर्व बहु दूषणकारी थाय छे. श्रुतत्रुडे मदने गाळवो जोइए तेने वदले श्रुतनो ज गर्व करवाथी ते दूषित ठरे छे. एवी
ज रीते शील आशी पण समजी लेवुं. विनय रहित होवाथी ‘ आ दुःशील ज छे ’ एम लोकमां गवाय छे तेथी शील पण

श्री

प्रशामरति

प्रकरणम्

॥ ९ ॥

(आपदा) पासे छे ते नाममात्रथी वर्णववाने पण कोण समर्थ छे ? जो के सकल अनर्थ वर्णवी शकाय एम नथीज, परंतु स्थूलतर केटलाक अनर्थनुं कथन भव्यजनोने हितकर जाणीने ग्रंथकार कहे छे. २४.

क्रोधात्प्रीतिविनाशं मानाद्दिनयोपघातमाप्नोति । शाब्द्यात्प्रत्ययहानिं सर्वगुणविनाशनं लोभात् ॥ २५ ॥

भावार्थ—क्रोधवडे प्रीतिनो विनाश थाय छे, मानथी विनयनो उपघात थाय छे, मायाथी विश्वासनो लोप थाय छे, अने लोभथी सर्व गुणनो विनाश थाय छे. २५.

विवेचन—मोहकर्मोदयजनित क्रोधी स्वभावथी आ लोकमां भगट प्रियतम जनो साथे पण प्रीतिनो लोप थाय छे, अने प्रीतिनो नाश थये सते आत्माने बहु असुख भगटे छे. ' हुं ज ज्ञानी दाता के शूरवीर हूं ' इत्यादिक गर्व युक्त आत्माना परिणामथी विनयनो लोप थाय छे. विनयमूल धर्म होवाथी देव, गुरु, साधु अने हृद्धोनो यथायोग्य विनय करवो ज जोइए, ते जेनामां गर्व जागे छे ते करी शकतो नथी. शठवृत्ति—माया परिणामथी पोताना उपरथी लोकोनी प्रतीति उठी जाय छे. व्यवहारमार्गमां कपटवृत्तिथी असत्य भाषण योगे ' सत्यवादी, शाहुकार ' जेवी पोतानी आवरने धक्को लागे छे, जेथी कोइ तेना उपर विश्वास करतुं नथी. अने लोभवश थयेलो जीव चमा, मारुव (नअता) तथा आर्जव (सरलता) प्रमुख समस्त गुणोनो विनाश करे छे; तेमज समस्त आपदाने स्वयमेव मागी ले छे. २५.

‘ हवे क्रोधादिक प्रत्येक कषायनुं पृथक्करण करी समजावे छे. ’

પાંચ આશ્રવોદ્વારા જેણે કર્મ રાશિ ઉપચિત (એકતો) કરેલ છે; તેમજ ઈર્તઘ્યાન અને શૌર્યધ્યાનવડે જેના વહુજ કટોર પરિણામ છે, જીવરણાદિક કાર્ય અને જીવહિંસાદિક અકાર્ય તેનો નિર્ણય, તથા ક્ષિપ્ત ચિત્તના અને નિર્મલ ચિત્તનાં જે લક્ષણો તેથી મૂઢ (મુઘ) તેમજ આહારસંજ્ઞા, મયસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા અને મૈથુનસંજ્ઞારૂપ કેશથી ધ્રુવ વની અનેક ગતિમાં પુનઃ તેથી પ્રમણ થકી ક્ષિપ્ત એવાં ઘાઠ પ્રકારનાં કર્મવંધનથી બંધાયેલો અને વદ્ધ નિકાચિતપણાથી મારે થયો સતો જન્મ, જરા અને મરણો વડે અનેક આકારે વારંવાર રણહતો, નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં નિરંતર સંકડો ગમે દુઃખોના મ્હોટા મારવડે વ્દાસ હોવાથી દુર્બલ અને દીન વનેલો, શબ્દાદિક વિષયસુખમાં આસક્ત થઈ પુનઃ તેનીજ અધિકાધિક અમિલાપા રાણતો જીવ કપાથી ક્રોધી, માની, માયાવી અને લોભી કહેવાય છે. ૨૦-૨૩.

‘એવો વપાથી આત્મા કેવી વિહંવના પામે છે તે વતાવે છે.’

‘એવો વપાથી આત્મા કેવી વિહંવના પામે છે તે વતાવે છે.’ ૨૪ ॥

સ ક્રોધયાનમાયાલોભૈરતિહુર્જયૈઃ પરામૃટઃ । પ્રાપ્નોતિ યાનનર્થાન્ કસ્તાનુષ્ઠસપિ શક્તઃ ॥ ૨૪ ॥
 રાધાર્થ—અતિ દુર્જય એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભવડે કરીને વીંટાયેલો પ્રાણી જે જે અનર્થને પામે છે; તેહું કથન કરવાને પણ કોણ સમર્થ છે ? ૨૪.

વિવેચન—દુર્જય એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કપાયને વશ પડેલો જીવ વધ વંધાદિક જે જે અનર્થ

૧ વ્યગ્રશોચ, દૃષ્ટિવિયોગ, અભિષ્ઠસંયોગ અને રોગચિન્તા રૂપ. ૨ દ્વિસાનુબંધી, મુષાનુબંધી, સ્ત્રિયાનુબંધી અને પરિગ્રહરક્ષણાનુબંધી રૂપ.

श्री

शशभरति
प्रकरणम्

॥ ८ ॥

हवे कह कह क्रियाश्रोने करतो आत्मा राग द्वेषने वश थाय छे ते वात चार कारिकाओ वडे शास्त्रकार कहे छे—
रागद्वेषपरिणतो मिथ्यात्वोपहतकलुषया हृष्टया । पञ्चाश्वमलबहुलार्त्तरौद्रतीव्राभिसंधानः ॥ २० ॥
कार्यार्कायविनिश्चयसंकलेशविशुद्धिलक्षणैर्बुद्धः । आहारभयपरिग्रहमैथुनसंज्ञाकलिग्रस्तः ॥ २१ ॥
क्लिष्टाष्टकर्मबन्धनबद्धनिकाचितशुद्धान्तिशतेषु । जन्ममरणैरजसं बहुविधपरिवर्तनाश्रान्तः ॥ २२ ॥
दुःखसहस्रनिरन्तरगुरुभाराक्रान्तकर्षितः करुणः । विषयसुखानुगततृषः क्षयायक्षतव्यतामेति ॥ २३ ॥

भावार्थ—रागद्वेषथी व्याप्त, मिथ्यात्वथी मलीन थयेली कलुषित बुद्धि—दृष्टिवडे पंचाश्वरूप आतिशय मळने लीधे आर्त्तरौद्रध्यानना तीव्र परिणामवालो, कार्यार्कार्य विनिश्चय अने संक्लेश तथा विशुद्धिना लब्धगोथी मूढ़, आहार, भय, मैथुन अने परिग्रह संज्ञारूप क्लेशथी ग्रस्त, आठ प्रकारना क्लिष्ट कर्मना निकाचित बंधनथी भारे थयेलो, सैकड़ो गतिने विषे जन्म मरणवडे निरंतर बहु प्रकारना परिग्रमणवडे भमेलो, हजारो गमे आविलिखल दुःखवडे अत्यंत भाराक्रांत थवाथी दुर्वल, करुणाजनक स्थितिवालो, अने विषयसुखनी तृषावालो एवो (दीन दुःखी) जीव कषायी कहेवाय छे. २०-२३.

चिन्नेष्वन—उपर जेमना पर्याय वताववामां आव्या छे ते राग अने द्वेषयुक्त अने तत्त्वार्थमां अशुद्धानरूप अभिमृहीत, अनभिगृहीत अने संदेहात्सक त्रय प्रकारना मिथ्यात्ववडे उपहत होवाथी मलीन बुद्धियोगे पांच इंद्रियो अथवा प्राणातिपातादिक

वरसु प्राप्तं थये छते परितुष्टं यत्वं ते अभिनन्द. इष्टं भासिते माटे मनोरथं ते अभिलष. ए पर्यायं शब्दोवडे जे अर्थ कहेवाय ते राग जाणवो. १८

राग द्वेषादिक दोषनां क्षय ते वैराग्यं कथ्यो. तेषां पर्यायं शब्दोवडे रागानुं निरूपणं कर्तुं. हवे दोषानुं निरूपणं शास्त्रकारं करो छे—

ईदृश्यां रोषो दोषो द्वेषः परिवादमत्सरस्तथाः । वैरप्रचण्डनाद्या, नेके द्वेषस्य पर्यायाः ॥ १९ ॥

“ द्वेषनां बीजां नामो. ”

भावार्थ—इदृश्यां, रोष, दोष, द्वेष, परिवाद, मत्सर, अक्षया, वैर, प्रचंडन ए आदि अनेक द्वेषनां पर्याय वचनो छे. १९ विवेचन—परधनादिकने देखी चित्तना एवा परिणाम थाय के ए धनथी आ माणस रहित थाओ ! ए धन मनेज प्राप्त थाओ ! बीजा कोइने प्राप्त न थाओ, एतुं नाम इदृश्यां. लोकप्रियत्वादिक गुणने लोपनारो रोष ते क्रोध. आत्माने मलीन करे ते दोष. अशीति छे लक्षणा जेनुं ते द्वेष. पारका दोष गावा ते परिवाद. सद्धर्मथी पोताने चूकवे—भूलवे ते मत्सर. अक्षमा—परनी सरसाइ सहन करी न शकाय ते अस्तया. परस्पर वधादिकथी उत्पन्न थयेल कोपमांथी नीपजेतुं ते वैर. अत्यन्त कोप एटले शान्त थयेला पण कोपाग्निनुं प्रज्वलित थवुं ते प्रचंड. ए विगरे बीजा पण अनेक द्वेषना पर्यायो छे.

રાગદ્વેષરહિતપણું તે વૈરાગ્ય. રાગ રહિત તે વિરાગ અને વિરાગનો ભાવ તે વિરાગતા. શમ એજ શાન્તિ એટલે રાગાદિક દોષોના અનુદયાદિકવાળી સ્થિતિ. વૈરાગ્યના સમીપ ભાવે જે શમ તેનું નામ ઉપશમ. રાગાદિક દોષોનો ઘણો ચિત્તય તે પ્રશમ. નવનવા કર્મના સંચયવડે જીવને જે દૂષવે—કલુષિત કરે તે રાગાદિક દોષો, તેવા દોષોનો સમૂલ્લો શય—ઉચ્છેદ તેનું નામ દોષચ્ચય. જેમાં જીવો રોલાય તે કષ્ણ એટલે સંસાર, તેના જે ઉપાદાન કારણ ક્રોધાદિ કષાય તેમનો વિજય એટલે પરાભવ—નિરાકરણ તેનું નામ કષાયવિજય. એમ એ સર્વે વૈરાગ્યના પર્યાયો જાણવા. ૧૭

હવે રાગ તજવો તે વિરાગ—તેને ઓછાવા માટે રાગના પર્યાયો પ્રથકાર કહે છે—

હચ્છા મૂચ્છા કામઃ સ્નેહો ગાધ્ય મમત્ત્વમભિનન્દઃ । અભિલાષ હત્યનેકાનિ રાગપર્યાયવચ્ચનાનિ ॥ ૧૮ ॥

“ રાગનાં વીજાં નામો. ”

માવાર્થ—હચ્છા, મૂચ્છા, કામ, સ્નેહ, ગુહ્વતા, મમત્ત્વ, અભિનન્દ અને અભિલાષ એવા અનેક રાગના પર્યાય વચ્ચનો છે. ૧૮

વિવેચન—શ્રી આદિક રમણિક વસ્તુઓમાં જે પ્રીતિ તે હચ્છા. વાહ્ય વસ્તુઓ સાથે એકમેક થઈ જવા રૂપ અધ્યવસાયવાળા પરિણામ તે મૂચ્છા. હૃદયસ્તુની પ્રાર્થના વિશેષ તે કામ. કોઈ હૃદયપ્રીતિ વિશિષ્ટ પ્રેમાદિરૂપ સ્નેહ. અમર્યાદ અધિકારી તે ગુહ્વતા યા ગાધ્ય. આ વસ્તુ મારી છે અને હું તેનો સ્વામી છું, એવો ચિત્તનો પરિણામ તે મમત્ત્વ. હૃદ

द्रढताश्रुपैति वैराग्यभावना येन येन भावेन । तस्मिँस्तस्मिन् कार्यः कायश्चलोपाधिभरभ्यासः ॥ १६ ॥

भाचार्थ—जे जे भाववडे करीने वैराग्यवासना दढ थाय ते ते भावमां तन मन वचनधी अभ्यास करवो योग्य छे. १६
विवेचन—जन्म, जरा, मरण अने शरीरादिक उत्तरकारणोतुं वारंवार आलोचन करवा विगेरे जे जे भाववडे
वैराग्यवासना वधारे मजबुत थाय, संसारसुखनी अनित्यता भासे, तेनापर अभाव आवे, मोक्षसुखनी अभिलाषा जागे
अने तेनां कारणो सेववा इच्छा थाय, तेमां मन वचन अने कायाना योगधी अभ्यास करवो. अथवा अत्यंत निर्वेद
अने संवेगरूप जे भावनामय मनना परिणामवडे वैराग्य दढ थाय तेमां अधिक अधिक आदर करवो जोइए. १६

हवे सुखावबोधने माटे वैराग्यना अर्थवाची पर्याय शब्दो ग्रंथकार कहे छे—

माध्यस्थ्यं वैराग्यं विरागता दान्तिरूपशमः प्रशमः । दोषक्षयः कषायविजयश्च वैराग्यपर्यायः ॥ १७ ॥

“ वैराग्यनां बीजां नामो. ”

भावार्थ—मध्यस्थता, वैराग्य, विरागता, शान्ति, उपशम, प्रशम, दोषक्षय, कषायविजय—ए सर्व वैराग्यना
पर्याय—नाम छे. १७

द्विदेचन—रागद्वेपरहित वृत्तिवालो मध्यस्थ कहेवाय, तेवा मध्यस्थनो भाव अथवा आचरण तेतुं नाम माध्यस्थ्य.

सज्जनोए आगमवाणीना अवयवभावने रंकीने पेठे एकठा करनार करुणापात्र एवा मारा उपर अनुग्रह करवो. केमके सज्जन पुरुषो करुणापात्रने अवलोकीने अवश्य करुणा करेज छे. ८

सज्जनोना आवो सहज स्वभाव होय छे एम वतावता सता ग्रंथकार कहे छे.—

कोऽत्र निमित्तं वक्ष्यति निसर्गमतिमुनिपुणोऽपि बाह्यन्यत्। दोषमलीनेऽपि सन्तो यद्गुणसारग्रहणदत्ताः॥६॥

भावार्थ—दोषवडे मलीनमांथी पण सज्जन पुरुषो गुण मात्र ग्रहण करवामां दक्ष होय छे, तेहुं सहज सुबुद्धि पुरुष पण बीजुं हुं कारण वतावी शक्यो ? ९

विवेचन—सहज स्वभावी अकृत्रिम मति खरेखर असोष होय छे. एवी असोष मतिवडे अति निपुण पुरुष पण सज्जनोनी सज्जनतामां बीजुं हुं कारण वतावी शक्यो ? फक्त एज कारण वतावी शक्यो के सज्जनता वताववी ए सज्जनोनी सहज सिद्ध स्वभावज छे. मालतिना फूलनी सुगंधनी पेठे बीजुं कहुं कारण वतावी शक्योज नहि. तैथी पारका गुणोनी स्तुति करवी अने पारका दोष बोलवामां मौन धारण करहुं ए सज्जनोनी सहज स्वभावज छे. ए वात ग्रंथकार अर्धो गाथायी जणवे छे के दोष युक्त एवी पण पारकी वाणीमां सज्जनो सारभूत गुणनेज ग्रहण करे छे. मतलब के सज्जनो परगुण ग्रहण करवामां निपुण होय छे. हुं (ग्रंथकार) जाणुं छुं के पूर्वपुरुषोना छूटा छूटा वचन अवयवो एकठा करीने में आ बैराग्य-मार्गनी पगदंडी वनावी छे तैथी ते विद्वानोने बहु आनंददायक न होय परंतु तेओ सज्जनवृत्तिथी कृपादृष्टि विस्तारयो. ९

वाणी जेजुं चौदपूर्वधरो अने एकादशअंगधरो एवा गणधरशिष्योए दोहन करेजुं छे तेने रंकनी पेटे एकठी करीने उक्त श्रुतवाणीना अवयवो जेमना द्वारा प्राप्त थया छे ते महाशयो प्रत्ये अथवा ते श्रुतवाणी प्रत्ये जे भक्तिभाव—ते भक्तिना बल-वडे प्राप्त थयेली जे अल्प अने अनिर्मल स्वमति शक्ति—ते शक्तियोणे प्रथमप्रत्ये अत्यंत प्रेम जागृत थयेलो होवाथी आ वैराग्ययुक्त ग्रंथरचना करवामां आवी छे. मतलब के पूर्व महाशयो अने तेमनी शास्त्रवाणी प्रत्येनो भक्तिभाव भारी मति-शक्तिने प्रोत्साहित करे छे. ते तेमब प्रथमप्रत्ये प्रेमभाव ए आ ग्रंथरचनाना हेतु छे. ५-६-७.

आवी रीते प्राप्त थयेला श्रुतवाणीना अवयवो एकठा करीने करेली आ ग्रंथरचना सज्जनोने केम मान्य थये ? तेनो ग्रंथकार जाते ज खुलासो करे छे—

यद्यप्यवगतिार्था, न वा कठोरप्रकृष्टभावार्था । सद्भिस्तथापि मध्यनुकन्यैकरसैरनुग्राह्यम् ॥ ८ ॥

शब्दार्थ—जो के आमां प्रबल शक्तिओ अने अति गंभीर भावार्थ नथी तो पण अनुकंपाशील सज्जन पुरुषोए मारा उपर अनुग्रह करवो ८.

विवेचन—आ ग्रंथरचनामां विस्तार अर्थ सूकी देवामां आव्यो छे ते एवी रीते के आमां तर्क वितर्क उत्पन्न करी तेजुं समाधान करवारूप आक्षेप परिहार नथी, तथा आमां कथित करेला अर्थथी वाकी कोइ पण अधिक अर्थ कहेवो अवशिष्ट रहेतो नथी एवो प्रकृष्ट (उत्कृष्ट) भाव पण अथ प्रदर्शित करेलो नथी, तो पण गुणदोपना जाणकार अनुकंपाशील

બહુભિર્જિનવચનાર્ણવપારગતૈઃ કાવિવૃષૈર્મહામતિભિઃ । પૂર્વમનેકાઃ પ્રથિતાઃ પ્રશ્નમ્જનનશાસ્ત્રપદ્ધતયઃ ॥૫॥
તાભ્યો વિસ્રુતાઃ શ્રુતવાકપુલાકિકાઃ પ્રવચનાશ્રિતાઃ કાશ્ચિત્ । પારંપર્યાદુચ્છેધિકાઃ કુપણકેન સંહત્ય ॥૬॥
તદ્ભક્તિબલાર્પિતયા મયાપ્યવિમલારપયા સ્વમતિશક્તયા । પ્રશ્મેષ્ટતયાનુસ્રુતા વિરાગનાર્ગકપદિકેયમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—જિનવચનરૂપ મહાસાગરનો પાર પામેલા એવા મહામતિવંત અનેક કાવિવરોએ પૂર્વે વૈરાગ્ય રસ ઉત્પાદક અનેક શાસ્ત્રોની રચનાઓ કરેલી છે. તેઓમાંથી નીકળેલી શ્રુતગ્રંથોને અનુસરનારી અને પ્રવચન સિદ્ધાંતનો આશ્રય કરનારી તથા પરંપરાગત એવી કેટલીક જિનવાણીને રંકની જેમ યથામતિ એકઠી કરીને તેની અંદર ભક્તિના વલયથી અર્પણ કરેલી અનિર્મલ અને અલ્પ એવી સ્વમતિશક્તિવડે શાંત વૈરાગ્ય રસની રચના કરી છે. ૫. ૬. ૭.

વિવેચન—જિનવચન સમુદ્ર સમાન ગંભીર—હંડા છે, તેનો મંદમતિ પાર પામી શકતા નથી. વિશાલ હૃદયિક જેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા મહામતિવંત પુરુષો તેનો સુઘે પાર પામી શકે છે. એજ વાત શાસ્ત્રકાર વતાવે છે. જિનવચનના પારને પામેલા અનેક ચતુર્દશપૂર્વધારી, મહામતિવંત, શાસ્ત્રમતિવદ્ધ કાવ્યરચનામાં કુશલ દૃઢલે શબ્દાર્થદોષરહિત કાવ્ય કરનારા શ્રેષ્ઠ કાવિઓએ વૈરાગ્ય રસને ઉત્પન્ન કરી શકે એવી અનેક શાસ્ત્રરચના મારા પહેલાંથી જં કરેલી છે. તે મહામતિવંત સત્ક-વિઓએ જે જે વૈરાગ્યરસપોષક શાસ્ત્રરચનાઓ કરેલી છે તેમાંથી નીકળેલી શ્રુતગ્રંથાનુસારી પ્રધાન અર્થપ્રતિવદ્ધ કેટલીક

व्यवसाय रूप भेદો ए पर्याय कहेवाय छे. अने शब्दोना भाव (रहस्य), द्रव्योना गणित अथवा धर्मास्तिकायादिक
 अर्थ कहेवाय छे. एक सूत्रपदना अनेक अर्थ थह शके छे. अपूर्व अर्थ रहस्य उपार्जन करवाना अमोघ उपाय
 रूप अन्वय व्यतिरेकी हेतु कहेवाय छे. प्राप्त अर्थरहस्यने रक्षवाना उपायरूप नैगमादिक नयो कहेवाय छे. संस्कृत भाषा-
 दिक विधिविध भाषादिक शब्दो कहेवाय छे अने आमोसही प्रमुख लविधयो ते अत्र रत्नो लेवाना छे. ए सर्ववडे समृद्ध
 एवुं शासनपुर छे. तेमां मारी जेवा अल्पश्रुतने प्रवेश करवो दुष्कर छे. वस्तुस्थिति आम छे तोपण ग्रंथकार पोते प्रस्तुत
 वातसुं आवी रीते समाधान करे छे के हुं समस्त श्रुत (दृष्टिवाद पर्यंत) ज्ञाननी संपदाथी हीन हुं, तेमज ' कोष्टबुद्धि '
 ' बीजबुद्धि ' अने ' पदानुसारी बुद्धि ' विगोरे बुद्धि संबंधी संपदाथी रहित हुं तोपण हुं आत्मगत अशक्ति-असामर्थ्यनो विचार
 नहिं करवां जेम कोइक रंक-निर्धन देवता पासे टांकेली वस्तुओना कणीया एकाठा करीने स्व-उदरपोषण करे छे अथवा
 जेम क्षेत्रमांथी धान्य लणी लीधा पडी भूमि उपर पडी रहेला-विखरेला धान्यना कणीया वीणी वीणीने कोइ पोतानी
 उदरपुरा करे छे. तेम पूर्व पुरुष-सिंहोए स्वमातिवडे प्रवचन अर्थसुं अनेकवार दोहन कर्हु छे तेमांनो जे कांइ अन्धांश
 मने उपलब्ध थह शके ते गवेयी लेवाने हुं सर्वज्ञशासनपुरमां प्रवेश करवा इच्छुं हुं. जेम रत्नोवडे समृद्ध नगरमां रंक
 जननो प्रवेश थवो दुर्लभ छे तेम सर्वज्ञशासनमां पण श्रुतबुद्धिविकल जनने प्रवेश करवो ते अति ' कठिन छे. ३-४.

तेबीज पोतानी दृष्टि त्रण कारिकावडे बतावे छे—

निवेचन—जेनाशी लाभनी प्रतीति थइ छे एवं प्रथम सेवेतुं औपध रोगतुं दुःख टाळवाने जेम वारंवार उपयोगमां लेवाय छे जेने तेना उपयोगशी एटले तेनुं सेचन करावारी दिवसे दिवसे व्याधि अधिकताधिक उपशान्त थतो जोवामां आवे छे, तेस रागद्वेषादिक अंतरंग व्याधिनी वेदना दूर करी शके एवां परमार्थवाळां पदनो वारंवार अभ्यास करवो हितकारी ज छे. एवां पारमार्थिक वचनोतुं अनेकवार आलंवन लेवुं ते एकांत हित करनार ज थइ पडे छे. १४

उक्त वातने दधारे दृढ करावा माटे शास्त्रकार वकी नीजुं दृष्टांत आपे छे—

वृत्त्यर्थ कर्म यथा तदेव लोकः पुनः पुनः कुरुते । एवं विरागचातर्हितुरपि पुनः पुनश्चिन्त्यः ॥ १५ ॥

भावार्थ—जेम लोको आजीविकाने माटे ते ने ते धंधो (रोजगार) वारंवार करे छे तेम वैराग्यनां कारण पण पुनः पुनः सेववा जरनां छे. १५

निवेचन—पोतातुं के छुटवतुं पोषण थाय तेदला माटे पोतानी पास पुष्कळ धन धान्य होय तेम छावां वर्षोवर्ष म्होटी संपदा मेळववा इच्छता लोको जेम खेती विगरे वारंवार करे छे तेम जेथी वैराग्य गुण अधिकताधिक प्रगटे एवां कारणोनो अभ्यास वारंवार करवो जरनां छे. एवा कारण ते वैराग्यपोषक शास्त्रो छे के जेनुं आलोचन करी करीने प्रतिक्षण रागादिक दोषोनो परित्याग करी वैराग्य गुणने प्राप्त करी शक्याय छे. १५

वकी ते वैराग्य पण अनिच्छिन्नपणे बन्यो बन्यो रहे एवी रीते उद्यम करवो जोइए एम ग्रंथकार जणावे छे—

मोच एतले सकल सिद्धि संप्राप्त थाय छे. १२

वली आवा प्रकारे वैराग्यनो अभ्यास करवाथी पुनरुक्त दोष पण लागु पडतो नथी. ते विषे कहे छे—
यद्वद्विषयातार्थ मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति । तद्वद्रागविषयनं पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥ १३ ॥

भावार्थ—जेम विष उचारवाने मंत्रपदो वारंवार उच्चारतां दोष नथी तेम रागाविष उचारनार अर्थपदने वारंवार कहेतां पुनरुक्त दोष नथी. १३

विवेचन—वीछी, साय प्रमुख झेरी जंतुओना झेरने दूर करी शके एवा मंत्रवादीओ झेरनी वेदना दूर करवाने इच्छता अतां जेम तेना ते मंत्रपदोने वारंवार बोलें छे भने एम करवां क्षणे क्षणे वेदनानो क्षय शतो अनुभवाय छे तेम रागद्वेषादिक अति उग्र अंतरंगविषनो घात करी शके एवा परमार्थवाळा पदोतुं वारंवार रटन करवां लगारे पुनरुक्त दोष लागतो नथी. १३

वली वीजुं उदाहरण आपे छे.—

यद्वदुपयुक्तपूर्वमपि भैषजं सेच्यतेऽर्त्तिनाशाय । तद्वद्रागार्त्तिहरं बहुशोऽप्यनुयोज्यमर्थपदम् ॥ १४ ॥

भावार्थ—जेम व्याधिना नाशने माटे प्रथम वापरेतुं औषध वीजी वार पण वपराय छे, तेम रागरोगने हरनार अर्थपद पण वारंवार उपयोगमां लह शकाय छे. १४

श्री

प्रथमरति
प्रकरणम्

॥ ५ ॥

(भाष्यं तुटुं) वचन उच्चरे हे ते तेमने प्यातं लाभवाथी पुनः पुनः अधिक-अधिक सांभलवाने कौतुक उपजावे छे. तेवां बालकना वचननी पेटे सज्जनेनी आगळ कथन करेहुं असंबंध वचन पण प्रव्यातिने पासे छे. अन्न कोह तर्क करे के पूर्व वैराग्यजनक अनेक शास्त्ररचनाओ महामतिवंतोए कोली छे तो पछी आ प्रथमरति प्रकरण रचवानी शी जरर हे ? वैराग्यरसना इच्छक जनो ए पूर्वनी रचनानो अभ्यास करशे. ११

प्रथकार पोते ज ए तर्कहुं समाधान करे छे—

ये तीर्थकृत्प्रणिता भावास्तदनन्तरैश्च परिकथिताः । तेषां बहुशोऽप्यनुकीर्तनं भवति पुष्टिकरमेव ॥१२॥

भावार्थ—तीर्थकर महाराजाए प्ररूपेला अने तेमना गणधरादिके विशेषे विवेचेला जे भावो छे तेमहुं वारंवार अनुकीर्तन करवुं ते तेनी पुष्टिने अर्थेज छे. १२

विवेचन—पूर्वे तीर्थकर भगवंतोए जे जीवादिक पदार्थो तेना लक्षणादि क्रमशी अर्थयकी कहा अने गणधरोए द्वा-मुंफनावडे ज्ञाणाव्या, बली तेमना शिष्यप्रशिष्योए परंपराए वखाण्या तेनेज मन वचन अने कायावडे वारंवार वखाणवा एटले जेम आत्मा कर्मबंधनशी मुक्त थइ मोक्षपदवीने पासे, पूर्वी रीते तेहुं श्रवण, मनन अने निदिध्यासन करवुं ते पुष्टिकारी थाय छे. मतलब के एम करवाथी ज्ञान, दर्शन अने चारित्ररूप आत्मगुणोनी पुष्टि थाय छे अने आत्मगुणोनी पुष्टिशी कर्मनी निर्जरा थाय छे. एटले मोक्षसुख पामवामा बाधकभूत भावनो नाश थाय छे अने एवा क्रमशी आत्मानो

हवे ग्रंथकार स्वमन्त्रव्य प्रकाशित करे छे.—

सद्भिः सुपरिगृहीतं यत्किंचिदपि प्रकाशतां याति । मलीनोऽपि यथा हरिणः प्रकाशते पूर्णचन्द्रस्थः ॥१०॥

भावार्थ—सज्जन पुरुषोए स्वीकार करेल कंह पण प्रसिद्धिने पामे छे. जुओ ! पूर्णचंद्रने विषे रहेलो मलीन एवो पण हरणीओ शुं प्रसिद्धिने पामतो नथी ? पामे छे ज. १०

विवेचन—सज्जनोए आदरवडे स्वीकारेल कंह पण सदीप निःसार वस्तु पण लोकमां प्रसिद्धिने पामे छे. आ बात विद्वानोने सम्मत ज छे. तेज बात दृष्टांतथी दृढ करी बतावे छे के चन्द्रमंडलना मध्यमां रहेलो काळो पण हरणीयो शोभाने पामे छे. ते आश्रयनो गुण समजवो. एवीरिते सज्जन पुरुषो जे स्वीकार करे ते निस्सार होय तो पण ते साराना आश्रयथी शोभी नीकले छे. १०

बकी सज्जनना संबंधमां ग्रंथकार बीजुं उदाहरण आपे छे—

बालस्य यथा वचनं काहलमपि शोभते पितृस्वकाशे । तद्वत्सज्जनमध्ये प्रलपितमपि स्त्रिद्धिसुपयाति ॥११॥

भावार्थ—जेम बालकना कालाकाला बोल मातापितानी पासो शोभे छे तेम सज्जन समीपे कहेछुं गांड़ं धेछुं पण वचन लेखे लागे छे. ११

विवेचन—जेने हजु परेपरं बोलतां आवडतुं नथी एहुं बालक माता पिता आगत जे काछुं काछुं सरल गद् गद्

के समस्त कहेवानि मारी शक्ति नथी तोपण ग्रहण, धारण अने अर्थ निश्चय करवामां वधारे दुर्बल एवा भव्यजनेना हृदयमां पाडेलो प्रशमामृतनो स्वल्प पण विंदु तेमने म्होटो उपकार करे हे अने उपगारीनो ते भव्योपकार स्वपरहित प्रति विशिष्ट फलदायी नीवडे छे माटे ग्रंथकार कहे छे के हुं जिनशासनमांथी ज किंचित् मात्र कहीश. २.

अवहुश्रुतने तो ते जिनशासनमां प्रवेश करवो पण कठण छे, ए वात वे आर्यावडे ग्रंथकार वतावे छे—

यद्यप्यनन्तगमपर्ययार्थहेतुनयदावदरत्नाढ्यम् । सर्वज्ञशासनपुरं प्रवेष्टुमवहुश्रुतैर्दुःखम् ॥ ३ ॥

श्रुतबुद्धिविभवपरिहीणकस्तथाप्यहमयाक्तिमविचिन्त्य । द्रमक इवावयवोऽङ्गकमन्वेष्टुं तत्प्रवेशोऽयुः ॥ ४ ॥

भावार्थ—यद्यपि अनन्त गम, पर्याय, अर्थ, हेतु, नय अने शस्त्ररूप रत्नोथी भरपूर एवा सर्वज्ञ शासनरूप नगरमां अवहुश्रुतपणावडे प्रवेश पामवो दुष्कर छे; तोपण श्रुतज्ञानना अभ्यास थकी उत्पन्न थयेली बुद्धिनी संपदाथी हीन छातां मारी अल्पशक्तिनो विचार कर्वा विना जेम भिजुक धान्यना कणीया शोधवाने माटे नगरमां प्रवेश करवाने इच्छे तेम हुं पण सर्वज्ञशासनपुरमां प्रवचन अवयवोने एकठा करी लेवा माटे प्रवेश करवा इच्छुं छुं. ३-४

विचेचन—अनन्त गमा अने पर्यायोवडे जेनो अर्थ लभ्य छे एवा जिनशासनमां मारी जेवा अवहुश्रुत—अल्पश्रुतने प्रवेश करवो अति कठण होवाथी तेहुं समस्त रहस्य कहेहुं अशक्यज छे. तेमां स्यादस्ति स्यान्नास्ति विगोरे सप्त भंगी-सात विकल्पो रूप भागी अने सरखा पाठ ए गमा कहेवाय छे. कोहपण वस्तु संबंधी क्रम परावर्ती भेदो अथवा क्रिया-

સિદ્ધ એટલે જેમનાં સકલ કાર્ય સર્વાં છે અને સર્વ કર્મનો સંપૂર્ણ ઉચ્છેદ કરવાથી જે લોકોપે રહ્યા છે, તેમજ જે સર્વદા સ્વાધીન
 સુખને અનુભવનારા છે, આચાર્ય એટલે પાંચે પ્રકારના આચારમાં સ્થિત તેમજ તેનો ઉપદેશ દેવાવાળા હોવાથી પરમ આગ-
 માર્થને પ્રદર્શિત કરવામાં કુશલ, ઉપાધ્યાય એટલે જેમની સમીપે શિષ્યો વિનય—વિવેકપૂર્વક સકલ દોષ રહિત સ્વ-
 સંપદાને પામી શકે છે અને સાધુ એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ સંયુક્તશક્તિ—પુરુષાર્થવહે જેઓ મોઢસુખને
 સાધે છે, એવા સર્વ સાધુસમુદાયને પ્રણામ કરવાથી જેમણે તરત જ સંસાર તર્જી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સમસ્ત પાપવ્યાપારનો
 પરિહાર કરવા રૂપ સમતા—સામાયિકને આદરેલ છે તેવા અથ્થ દીક્ષિત સાધુજનો પણ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે એમ ગ્રંથકાર
 જણાવે છે. અથવા સર્વ કહેવાથી સમસ્ત અરિહંતાદિક પાંચને પ્રણામ કરેલો જણાવે છે. એવી રીતે હૃદયને હેમ્પી પ્રણામ
 કરવા રૂપ મંગલાચરણ કર્યું. વઢી આસન્ન ઉપગારી એવા આચાર્ય પ્રમુખને નમસ્કાર કરી, આ પ્રસ્તુત ગ્રંથ કરવાનું પ્રયો-
 જન અને તેની યથાર્થતા પાછલી અર્ધી કારિકાવહે પ્રદર્શિત કરે છે—રાગ દ્વેષ રહિતતા એજ પ્રથમ વૈરાગ્ય છે, એવું આનલ
 ઉપર ગ્રંથકારે એક ગાથામાં સ્પષ્ટ કર્યું છે, તેવા વૈરાગ્યરૂપ પ્રથમમાં રતિ-શક્તિ-પ્રીતિ-તેમાં નિશ્ચલતા કરવા માટે
 એટલે મોક્ષાર્થી મવ્યજીવથી કેવી રીતે પ્રથમરતિમાં સ્થિર થવાય ? તે જણાવવાના આશયથી આ પ્રકરણ રત્નવામાં આનું
 છે. અને તે પણ જિનશાસનશક્તી જ પમાય છે, કેમકે અન્યત્ર એવા પ્રથમનો અમાવ છે. જેવું સર્વ આશ્રવનો નિરોધ કર-
 વામાં દત્ત જૈન શાસન પ્રવર્તે છે, તેવું અન્ય કોઈ શાસન નથી. આચારાંગથી લઢી દૃષ્ટિવાદ પર્યંત દ્વાદશાંગ પ્રવચન પ્રથમ-
 કારી છે અને તે રત્નાકરની પેઠે અનેક આશ્ચર્યનું નિધાન છે. તેમાંથી આ ગ્રંથકાર કહે છે કે—હું કિંચિત્ માત્ર કહીશા. જો

श्री

प्रशमरति

प्रकरणम्

॥ १ ॥

भाचार्य—जेनी आदिमां नाभिराजाना पुत्र ऋषभदेव छे अने अंतमां सिद्धार्थराजाना पुत्र वर्धमान छे एवा चरम शरीरी पांच, नव अने दश एटले चोवीश जिनो क्षमादिक धर्मविधिने जाणनारा जयवंता वर्ते छे. १

विवेचन—नाभि नामना कुलकरना पुत्र श्री ऋषभ—आदिदेव जेमनामां प्रथम थया छे अने सिद्धार्थ राजाना पुत्र श्री वर्धमान प्रभु जेमनामां छेद्वा थया छे एवा चरमशरीरी अने दश प्रकारना धर्ममार्गना संपूर्ण रीते जाणनारा चोवीशो जिनवरो जयवंता वर्ते छे. चरमशरीरी एटले जे शरीरने धारण कर्या पछी भवभ्रमणनो अंत करवाथी पछी पाछो बीजो देह धारण करवानुं जेमने कांइपण प्रयोजन ज नथी तेवा, अने दशाविध धर्मविधिना जाण एटले जे क्षमादि दश प्रकारना यतिधर्मनुं स्वरूप आगळ जणाववामां आवशे तेनुं संपूर्ण स्वरूप केवलज्ञान प्राप्त थयाथी जेमने जणायुं हे अने त्यारवाद सुष्ठु जनोप्रत्ये तेनो जेमणे उपदेश आप्यो छे एवा समस्त तीर्थकरो रागद्वेषादिक अंतरंग शत्रुवर्गनो संपूर्ण रीते उच्छेद करनारा होवाथी सर्वदा जयवंता वर्ते छे. १

जिनसिद्धाचार्योपाध्यायान् प्रणिपत्य-सर्वसाधुंश्च । प्रशमरतिस्वैर्यार्थं वक्ष्ये जिनशासनात्किञ्चित् ॥ २ ॥

भाचार्य—अरिहंत, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय अने सर्व मुनिजनोने प्रणाम-नमस्कार करीने वैराग्यरसनी दृढताने माटे श्री जिनशासनना आधारे कंइक कहीश. २

विवेचन—जिन एटले तीर्थकरो अथवा जेमने केवलज्ञानादि संपदा. प्राप्त थइ छे एवा बीजा सामान्य केवलीओ,

ऊँ

श्रीउमास्वामिवाचकविरचितं.

प्रश्नगरति प्रकरणम्.

(सरल व्याख्या-विवेचन समेतं)

विवेचनकारतुं मंगलाचरण.

प्रशमस्येन येनेयं, कृता वैराग्यपद्धतिः । तस्मै वाचकमुख्याय । नमो भूतार्थभाषिणे ॥

भाचार्य—“ प्रशम-शांत वैराग्य रसमां निमग्न श्येला जे वाचकशिरोमणि ए आ वैराग्य-रचना करी छे ते सद्भुत (सत्य) अर्थ निरूपक श्री उमास्वामि महाराजने अमारो नमस्कार थाओ. ” प्रश्नगरति प्रकरण शरु करतां उक्त ग्रंथार्थ निर्विघ्ने परिसमाप्त थाय ते माटे प्रकरणकार मंगलाचरण करे छे—

नाभेयाद्याः सिद्धार्थराजसूत्रचरमाश्चरमदेहाः । पंच नव दश च दशषिषधर्मधिविविदो जयन्ति जिनाः ॥१॥

૩૧. ૩૫૦) યાત્રાળુઓનાં રસોડા ખાતે સં. ૧૯૮૪ માં આપેલા છે. સં. ૧૯૮૩ માં પિતાલના સ્મરણાદિ ૩૧. ૩૫૧) આપેલા છે તથા પિતાલની સ્વર્ણવાસની વૈશાખ વદિ ૧૨ ની તિથિએ શત્રુજયની તલાટીમાં સ્વામીભાઈને આકરવું પાણી પીવા માટે ૩૧. ૧૫૦૦) ના સાડા છ ટકાના ડેવલેપમેન્ટ બોંડ શેઠ આણંદભાઈ કલ્યાણીની પેદીમાં આપેલાં છે. એટલું જ નહિ, પશુ વ્યવહારસ્ત્રની ઉપ-ચેદીના સ્થાનિક પ્રતિનિધિ તરીકે કુલવંદભાઈ હતા તેમની ગેરહાજરી થયા બાદ નેણુશીભાઈ સ્થાનિક પ્રતિનિધિ થયા છે. મરહુમે શેઠ આણંદભાઈ કલ્યાણીની હેઠ ઓફીસ અમદાવાદમાં સ્થાપવા શેઠ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈ તથા શેઠ દલપતભાઈ ભણુભાઈની સાથે રહી સુરત સુખધના ગૃહસ્થોને સમજાવવામાં બનતો પ્રયાસ કર્યો હતો. તેમજ શેઠ આણંદભાઈ કલ્યાણીનું ૨૬૩ પાલીતાણા દરબાર સાથે શત્રુજયની તકરાર થતાં પાલીતાણાથી અમદાવાદ લઇ જવામાં થતો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

કુંવરભાઈ આણંદભાઈ.

તથા ગગનલાઇ સુખાના હસ્તક પ્રતિષ્ઠા થઇ. આ દેરાસરને અગ્નિના ઠાકેર સાદિળે જોકે ગોતર તેના વાર્ષિક ખર્ચ માટે આપેલ છે તથા ઘીના હીવાગાટે છે રૂપિયા વાર્ષિક આજસુધી આપ્યા કરે છે, તે તેમની સર્વધર્મપર પ્રેમવૃત્તિ સૂચવે છે અને મુલત્યકલાઇએ ગોતાના જીવનસુધી આ દેરાસરની ઉદ્ધારિ માટે પ્રયાસ કર્યો છે.

—: તેમનાં બીજાં ધાર્મિક કાર્યો :—

હજી પીથા ગરહી ગલિન કાચાને પવિત્ર કરવા પરમાપવિત્ર પંચપરગોષ્ઠી નવકાર ગંઝનો ૨૭ લાખ જમ્ય કર્યો તેવું તેમની નોંધમાં છે. શિશ્નગિરિની વિધિપૂર્વક ૯૯ ચાખા કરી છે અને આપાપદના દેરાસરમાં શાંતગૃત્તિ સુનિવર્ધ હંસવિજયજી ગહારાજના ઉપદેશથી આરસ જરહી તીર્થ કરગોત્ર ગાંધનાર રાવજી અને ગંદોઢરીની નાટારંગ કરતી ગૃત્તિઓ તે દેરામાં મજી સન્નિપા પધરાવી છે, પુંડરીક ગણધરના ઉપર આરસની છત્રી કરાવી છે, અને ગિરનારતીર્થની તળાટીમાં પાંચ જોરડાની ધર્મશાળા કરાવેલી છે. તેઓ ધાર્મિક ક્રિયા, દેવપૂજન, સામાયિક, સુદૈવંત વિગેરેમાં તત્પર હતા, અને ઇલદના છ મોરખા ૧૯૫૧ ની સાલમાં નોકરી ઉપરથી રીટાયર થઈ પાલીતાણામાં કર્યા અને આરામસાધન કર્યું. તેમના મુખગદો નેણુશીલાઈએ ચાલી ગઈ. ગુરુચળ ધર્મ કારણે જોવો ઉપશ્રય દેરાસરના સન્નિપા પાંધાવી આપી શ્રીસંધને સં. ૧૯૬૫ના ફાગણ વદિ ૧ ને આપજી કર્યો છે. આહીં વીરગગારા વઢવાણને પાટડીનો ધોનીગાળા દેવાથી આહીં આવતાં સાધુ તારવી પાસે જતો આવી સાધુ તારવીની વેચાવચ્ચ કરવાથી તેમને તથા અન્ય પાંચુજોને ધર્મજન્યુરિ કાચા રહેલ છે. કુલત્યકલાઈને દોખરે જોયા છે તેથી તેમજ તેમના આ સાધાત્ આદર્શરૂપ નેણુશીલાઈ પુત્રને જોડે તેમનાં પરોપકારી કુલોશી કુલત્યકં જીવનું જીવન કેવું પવિત્ર હતું તે અનુગાન કરી શકાય છે. નેણુશીલાઈએ સાધુ તારવીની વેચાવચ્ચ, દેરાસર, સાધારણ ઘરેક આતાની વ્યવસ્થા કરવા ઉપરાંત ગિરનાર પર્વતના આશીના દેરાસરના જીર્ણોદ્ધાર ખાતે રૂ. ૧૦૦૧ ગાણુશી હાહીલાના રજરજીશે આપેલા છે,

વીરપ્રભુના શાસનના સ્તંભરૂપ શ્રાવકોમાંના એક સંઘવી

સ્વર્ગીય કુલચંદલાલ કમળશીની સંક્ષિપ્ત જીવનરેખા.

સંઘવી કુલચંદલાલનો જન્મ વિ. સં. ૧૮૮૧ ની સાલમાં જામનગરમાં થયો હતો, ક્રૂર ગામડી નિશાળમાં ગુજરાતી અભ્યાસ કરી પ્રથમ લખતર સ્ટેટમાં નોકરી કરી ઉત્તમ ગુણિથી વધતાં વધતાં એ રાજ્યના મુખ્ય કારભારી થયા અને લખતર સ્ટેટના નામદાર દફતર સાહિબ બાદા કરણસિંહજીના ઉદય સાથે તેમનો પણ ઉદય થતો ચાલ્યો, પોતાના ચારે પુત્રોને કૃણવવા લક્ષ આપ્યું, સોડા પુત્ર જગજીવનદાસના પૈત્રો હાલ વિદ્યમાન છે, બીજા પુત્ર દલીચંદલાલના પુત્રો વિદ્યમાન છે.

પરંતુ પિતાના નામ તથા હોદ્દાને દીધાવનાર ઝીજા પુત્ર નેણશીલાલ અચારે ૬૮ વર્ષની ઉંમરના વિદ્યમાન છે, જેમણે પિતાની દીવાનગિરિની જગ્યા આજરુધી શોભાવી રાખ્યની અને મળની પ્રીતિ સેળવી છે, અને આખી જીંદગી આ રાજ્યની સેવામાં અર્પેલી છે.

—: લખતરનું દેરાસર :—

અહીં દેરાસર નહેતું પણ એક લગ્ન પ્રતિમા આદીશ્વરપ્રભુની સં. ૧૯૦૩ માં નીકળી, તે હાલના દેરાસર પછવાડે એક ધોરડામાં ખિરાજમાન હતી, તથા વખાતીયા હીરાલાલ શ્રાવકનું એક ઘર હતું અને નગરશેઠ પ્રેમાલાલ હિમાલાલની પેઢી હતી, આ કુલચંદલાલના પ્રવાસથી સં. ૧૯૩૦ ની સાલમાં દીપ થઇ અને હાલનું શિખરખંધી દેરાસર તૈયાર થયું. ગામના ઉદયથી આગુઆગુના ગામના શ્રાવકો અહીં રહેવા આવ્યા અને સં. ૧૯૩૬ ના શ્રાવણ વદિ ૮ ને કુલચંદલાલના ખર્ચેથી અમદાવાદના ઝવેરી છોડાલાલલાલ

સરાળભવ્ય છે, અર્થાત્ તેથી ગૃહસ્થ પણ સફળાતિ પામી અનુકરો સાત આઠ પાપમાં અપશ્વય ગોણગતિ પામી શકે છે જોય જણાવું છે.

૩૦૯ ગા મ્લોકમાં પ્રશ્નપ્રસતિ (વૈરાગ્યરંગ) થી સર્વ હેતુ આત્માર્થજનોને મોકાંત હિત થાય છે જોય જણાવું છે.

૩૧. થી ૩૧૨ મ્લોક સુધીમાં શંકનો ઉપસંહાર કરતાં શંકાદિ સજ્જનો પ્રતિ પ્રસ્તુત શંકમાં જે કંઈ પામી શકેલી ગાત્રગ પડે તેની ઉપેક્ષા કરી, તે ગાદે લાગા કરી, તેમાંથી સજ્જસંગી જે સુશુચાત્ર પ્રાપ્ત કરવા માને પવિત્ર જ્ઞાનત રસાલું આસ્વાદન કરવા ખાસ વિનંતિ કરી છે.

૩૧૩ ગા મ્લોકમાં સર્વ સુખાકાંથી, સર્વાર્થહિતિકારી અને સર્ગ શુદ્ધ પ્રાપ્તિ ગાદે પ્રજાળ સાધનાશ્રુત જોવા થી જિનશાસનની સ્તુતિ કરી છે. અહીં આ શંકની સમાપ્તિ થાય છે.

જો ફીતે વૈરાગ્ય રસ પોષક અનેક ઉપયોગી વિપયોનું શંકાદિ સાર્થ ફીતે પ્રતિપાદન કરેલું છે.

જોશાન ગોણસુખના અર્થ જોવા સુશુદ્ધ-શુનિજનોને પ્રસ્તુત શંક માતિ ઉપયોગી છે તેથી તેજજ વસ્તુસાસુ જોવા ગૃહસ્થ જનોને, પણ તે વસ્તુનિર્ણયને ગાદે માતિ ઉપયોગી હોવાથી સર્વ વાગ્યજનો ધાવણ ગમન નિહિધ્યાસન લાસા તેનો ચચાથર્ પરમાર્થ પામી, સ્વકલંબ્યપરાધણ થાય જોય અંતઃકરણથી ધન્યો માન વિરચું છે.

મશામસુખાર્થ સદ્ગુણાનુસારી કપૂરેવિજયબલ.

શુકલધ્યાનયોગે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિ ઉપર આરૂઢ થઇ જેવી રીતે કર્મનું ઉન્મૂલન કરી કેવલજ્ઞાનાદિક શાશ્વત ઋદ્ધિ પામીને અધ્યય અવ્યાપાય એવા સોક્ષ્મસુખને પામે છે તેનું વર્ણન કર્યું છે.

૨૭૨ થી ૨૭૬ શ્લોક પર્યંત કેવલી ભગવાનને આશુબ્યથી નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મ અધિકતર હોય તો તે અવશિષ્ટ કર્મને સમ કરવાને (આશુબ્યની સાથેજ સઘળાં કર્મ જોગવી લેવાય તેવાં કરી નાંખવાને) કેવળી સસુદ્ધાત રૂપ એટલે જે પ્રયત્નવિશેષ કરવામાં આવે છે તે સસુદ્ધાતનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

૨૭૭ થી ૨૮૨ શ્લોક પર્યંત કેવળી સસુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થયા બાદ કેવલી ભગવાન જેવી રીતે સંપૂર્ણ યોગનો નિશિષ્ક કરે છે તે કર્મ બતાવ્યો છે.

૨૮૩ થી ૨૯૫ શ્લોક પર્યંત યોગનિશિષ્ક કર્યા બાદ કેવલી ભગવાન પાંચ ધ્વસ્વસ્વરના ઉચ્ચાર પ્રમાણુ કાળવાળી શૈલેશી (૧૪ મા શુભુસ્થાનક)ને પામી, સમયે સમયે સત્તાગત અવશિષ્ટ અશિષ્ક પ્રકૃતિને પપાવી દઇ, દેહાતીત થઇ, હિવટ એક સરાય માવમાં સમશ્રેષ્ઠિએ લોકાગ્રસ્થાને પહોંચી, સમસ્ત જન્મ જરા અને મરણથી મુક્ત થઇ, સાદિઅનંત, અનુપમ, અવ્યાપાય સુખનો અસ્વાદ કરે છે તે વાત પ્રમાણુથી સિદ્ધ કરી બતાવી છે.

૨૯૬ થી ૩૦૧ શ્લોક પર્યંત જે સુનિ સંપૂર્ણ સામગ્રીની ખામીથી આવેા પ્રપલ્લ ગુરૂપચાર્ કરી થકયા ન હોય તે પશુ યથાશક્તિ તપ જપ સંયમના પ્રભાવે સદ્ગતિને સાધી અનુકરે અદેવકાળમાં સોક્ષ્મગતિ પામી થકે છે એમ બતાવ્યું છે.

૩૦૨ થી ૩૦૮ શ્લોક સુધીમાં જે લવ્યજીવો સુનિમાર્ગ પાળવાને અસમર્થ હોઇ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પશુ જિન આસાને યથાશક્તિ પાળવા અભિરૂચિવાળા છે તેવા શ્રાવક જનોને યોગ્ય સંજ્ઞેપમાં માર્ગ બતાવી તેથી પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ થતા લાભ

સતત ઉદ્યમ કરના ભક્તામણુ કરી છવટે અંશકારે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. 'છે કે-૧ જે સોક્ષ્માર્ગીયું' સારી સ્ત્રીને બતિપાઠન કરે અને ટુર્ગતિથી બચાવે તેજ ખરાં શાશ્વ અને તે સર્વેસ મણનાં વચનરૂપજ હોઈ શકે.'

૧૮૮ થી ૧૮૨ જ્ઞોક સુધી જીવાજીવિક નવ પદાર્થો (તત્વો) પૈકી જીવતત્વના અનોક હોઈ સ્થર્થાંવ્યા છે.

૧૮૪ થી ૧૮૫ જ્ઞોક સુધી સાકાર (જ્ઞાન) અને ભાનાકાર (હર્થાંવ) એમ બે મકરના ઉપયોગ થકી, તે સ્થરિકના અનુકરે આઠ તથા ચાર હોઈ બતાવ્યા છે.

૧૮૬ થી ૧૮૭ જ્ઞોક સુધી ચૌદચિક, પારિણામિક, ચૌમશગિક, દ્વાચિક અને ઘાચોપશગિક એ પાંચ જાતો તથા તે પાંચનાં સિદ્ધાંતથી ધરેલો સાંખ્યપાતિક નામનો છઠો જાવ બતાવેલો છે.

૧૮૮ થી ૨૨૭ જ્ઞોક પર્થત જીવાજીવિક પદ દ્રવ્યોયું સ્વરૂપ અતિપાઠન કરતાં, પ્રસંગે કથા કથા દ્રવ્ય કથા જાણનાં વર્તે છે તે તથા ઉદ્ધર્થોક, અધોદોક અને તિર્થગ્રોહોકનું કુંકું સ્વરૂપ તેમજ નવે પદાર્થોયું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આપી, છવટે સરચય હર્થાંવ જોડેલો સરચક્ષેપ અને જ્ઞાનયું સંવિસ્તર પચાન આપ્યું છે.

૨૨૮ થી ૨૪૨ જ્ઞોકપર્થત ચારિત્રના હોઈ, તેની યથાસોજ્ય આરાધના પ્રમાણુ આત્માને સંભવતા લાભ, તથા છવટે પ્રથમ જીણું મહારચ અને તેના ચોગથી આત્માને થયું આવગર્ય સુખ સંશેષથી વર્ણવ્યું છે.

૨૪૩ થી ૨૪૫ સુધી શીલાગરથના ધોરી જોવા સુનિના આચાર સંબંધી જે ૧૮૦૦૦ હોઈ શાલ છે તે પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય બતાવ્યા છે. તથા તેવો સારાચાર સાવધાનપણે સેવનાર ધર્મધ્યાનના ચોગે બરો વૈરાગ્ય પામે છે તે જણાવ્યું છે.

૨૪૬ થી ૨૭૧ જ્ઞોક સુધી ધર્મધ્યાનના હોઈયું સ્વરૂપ, શુદ્ધ ચારિત્રપાત્ર સુનિની જથા અને જોવા આપનાત્સુનિ અનુકરે

શ્રી

પ્રજ્ઞામરતિ

પ્રજ્ઞામરતિ

॥ ૩ ॥

૩૪ થી ૩૮ શ્લોક સુધી મહત્તિ, રિશ્તિ, રસ અને મહેશના ભેદ કર્મબંધની વિચિત્રતા તથા તેમ શવાનાં સુખ્ય કારણ બતાવ્યાં છે.

૩૯ થી ૭૯ શ્લોક સુધી મોંઘે ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખને વશ થવાથી થતી ભવની યુવારી અને તેનેજ સ્વવશ કરવાથી થતું સ્વાભાવિક સુખ વખાણ્યું છે.

૮૦ થી ૧૦૧ શ્લોક સુધી આઠ પ્રકારના મદ કરવાથી ભવને આ ભવમાં તથા મુક્તિમાં જે જે અનર્થ થવા સંભવે છે તે દેખાડી આપ્યા છે.

શ્લોક ૧૦૨ થી ૧૪૮ સુધી ઇન્દ્રિયજન્ય વિષયસુખને કિંપાક ફળની જેવાં મરિણિએ દુઃખદાયી જાણી તેથી વચકત થઇ પંચવિધ આત્મારને રૂડી રીતે આરાધવા બનતો ઉદ્ધમ કરવા સહુને, તેમાં વિશેષ કરીને સાધુ નિર્ધર્મને સારી રીતે સમજાવી તેને સ્વ નિર્ધર્મતા સાર્થક કરવા ભલામણ કરી છે.

૧૪૯ થી ૧૬૬ શ્લોક સુધી અનિત્યપણું, અશ્વરણ્યપણું વિગેરે બાર પ્રકારની ભાષનાતું સ્વદમરીતે મનન કરી, સંયમ-મોર્ગમાં બાધકકારી એવા વિષયકથાયાદિક વિકારોને વારવા મુગ્ધુણુ ભવોને ભલામણ કરી છે.

૧૬૭ થી ૧૮૧ શ્લોક સુધી ક્ષમા, માદર્શ, આર્જવ પ્રમુખ દશવિધ યતિધર્મોને યથાવિધ આરાધી, ત્રણ દ્વેષ-અને મોહાદિક પ્રબળ દોષોને દૂર કરી, ઉત્તમ સાધનચોગે વૈરાગ્યવાસનાની વૃદ્ધિ કરવા શાસ્ત્રકારે આગ્રહ કર્યો છે.

૧૮૨ થી ૧૮૮ શ્લોકપર્યંત નિકથાદિક અમાદ દૂર કરી, જેથી ભવ્યજનો ધર્મપ્રાપ્ત આવર્જિત (આકર્ષિત) શાશ્વત્ત એવી ધર્મના મોર્ગે દોરનારી કથા શ્રોતાજનોને સંભળાવવા, અભિનવ શાસ્ત્રો ભણવા ભણાવવા તથા તેના ગૃહ રહસ્યના ચિંતન માટે

પ્રસ્તાવના.

થયેલા છે કે તે ગમે તેવા કઠોર દીલવાળા અધ્યાત્મી ઉપર પણ સચોટ અસર કરી શકે તેમ છે. આવી યુક્તિથી સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યાત્મી માટે પ્રથમચરિત્ર અંધનું મૂળ અને ભાષાન્તરોપણની માટે મૂળ અંધનો અનુવાદ લાખલ કરવામાં આવ્યો છે. આ અંધનો સવિસ્તર પ્રસ્તુત અનુવાદ મૂળ અંધ ઉપરની પૂર્વ આત્માર્થ કૃત ટીકાનો આશ્રય લઇને કરવામાં આવ્યો છે. આ અતિ ઉપયોગી વિષયમાં પ્રવેશ કરનારને કંઇક વધારે સરલતા થાય જોડલા માટે પ્રથમ આ અંધમાં કયા કયા અધિકાર, કુટલા કેટલા શ્લોકમાં સમાવેલા છે તેનું અહીં વિવરણ કર્યું છે.

શિષ્યાચાર પ્રમાણિ અંધનો આરંભ કરતા અંધકાર શ્રી ઉમાસ્વામિ વાચકચુગ્યે વિશ્વવંદિત શ્રી અરિહંતાદિક પંચ પરમેષ્ઠીને પ્રણામ કર્યો છે, ત્યારબાદ અંધનો વિષય, તેનું પ્રયોજન વિગેરે પ્રકાશતા અંધકારે પોતે મહા સમર્થ રાની છતાં હરકેઇલ વિકાસને ચક્રિત કરી નાંખે એવી લઘુતા યતાવી કાઇ પણ સુસુષ્ઠુ જનને મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે કરવા ચોખ્ખા પ્રયત્ન સફળ થવા માટે બાસ કરીને હૃદયમાં ધારી રાખવા ચોખ્ખા-ભૂલી નહિ જવા ચોખ્ખા, આત્માને ઉપકારી અને અપકારી યુગ્મદોષનું સ્મરણ કરાવી પ્રથમ પીઠખંધ પૂર્ણ કરી સ્વ ઉપદેશશ્રેણિનો સમારંભ કરેલો છે. આટલા સુધીમાં અંધકાર એવાં એવાં ઉત્તમ દહાંતોવડે જિજ્ઞાસુ જ્ઞાતાજનોનું મન આકર્ષે છે કે તેથી જ્ઞાતાજનો એકચિત્તે તેઓશ્રીના ઉપદેશાચ્ચતનું પ્રેમપૂર્વક પાન કરવા અત્યંત આતુર થઇ રહે. (અહીં સુધી ૧૯ શ્લોક પૂરા થયેલા છે.)

ત્યાર બાદ શ્લોક ૨૦ થી ૨૩ સુધીમાં કેવાં આવળાં આચરણી આત્મા કયાવી કહિવાય છે તે જણાવ્યું છે.

૨૪ થી ૩૦ શ્લોક સુધી કોધાદિ કષાયથી થતા અનર્થ યતાવ્યા છે.
૩૧ થી ૩૩ શ્લોક સુધી રાગ દ્વેષનું સ્વરૂપ કહિયું છે.

મસ્તાવન.

શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના પવિત્ર વચ્ચનાનુસારે વૈરાગ્યમાર્ગના દર્શક ગ્રામ પૂર્વે મહાપુરુષકૃત અનેક ગ્રંથોને અનુસરી આ પ્રશમ-
રતિ ગ્રંથ અનેક દશપૂર્વશ્વર મહાસમર્થ જ્ઞાની વાચકસુખ્ય શ્રી ઉમાસ્વામિનિકૃત હોવાથી પ્રાચીન હોવા સાથે અત્યંત ઉપકારક છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વૈરાગ્ય માર્ગ-વૈરાગ્યમાર્ગના કારણ સંક્ષેપથી પણ ગ્રામી સરસ રીતે ગ્રામ્યાં છે કે આરમાર્થી દુઃખ ઉપર
તેની વીજલીક અસર થયા વિના રહેજ નહિ, ઉપદેશમાળાની જે રીતે આ ગ્રંથમાં પણ પ્રસંગોપાત અનેક ઉપયોગી વિષયોને
અર્થા સોક્ષ્મપદ્ધતિ તરવનો નિર્ણય કરી ગ્રંથકારે લગ્યજનોપાતિ પ્રશમરતિજન્ય સુખ જ સહેજ સ્વાભાવિક છે એમ
હસ્તામલકની જેમ ખતાવી આપ્યું છે.

આ અતિ ઉત્તમ ગ્રંથમાં સુખ્ય ૨૨ અધિકારો સમાવેલા છે. ૧ પીઠપંથ, ૨ કથાથ, ૩ રાગાદિક, ૪ અદ્યવિધ કર્મ,
૫ પાંચો ઇન્દ્રિયોના વિષયો, ૬ આઠ મદ, ૭ આચાર, ૮ ભાવના, ૯ દશવિધ ધર્મ, ૧૦ તદર્થો સારભૂત ધર્મકથા, ૧૧ દુષ્ટાદિક
નવ તત્ત્વ, ૧૨ ઉપયોગો, ૧૩ ભાવ, ૧૪ ધર્મદ્રવ્ય, ૧૫ વ્યરણ (સંયમ-આરિત્ર), ૧૬ શીલોગ (શીલના ૧૮૦૦૦ શ્લોક),
૧૭ નિર્મળ ક્યાન, ૧૮ ક્ષપકશ્રેણિ, ૧૯ સસુદ્ધાત, ૨૦ ચોગનિરોધ, ૨૧ શિષ (સોક્ષ) ગમન વિધાન અને ૨૨ અંતકલ્પ. એ
આ ગ્રંથમાં સુખ્યપણું કથેલા ૨૨ અધિકારો છે. ઉક્ત સુખ્ય અધિકારોમાં શુદ્ધ વૈરાગ્યના સંપદે કથવા ચોગ્ય સર્વ પાપતોનો
ખડુધા સમાવેશ થઈ જાય છે. ઉક્ત અધિકારોનો ઉલ્લેખ ગ્રામી અને વૈરાગ્યવંત મહાત્માના ક્ષુદ્રધર્મનિષ્ઠી

જોલિત મહારાજે કહ્યું હતું અને રાકડર પીટસીંગમા ગીબ રિગોડીમાં જણાવ્યા 'અમાણી' સો. તેમના "શિબ્ય" શ્યામાશ્યાય
 પીરમણ પછી ૩૭૬ કે. ૩૮૬ વર્ષે સ્વર્ગવાસી થયા છે. જોડે પદ્મવલીમાં બલિસ્સસહમા શિબ્ય અને શ્યામાશ્યાયની ગુરુ શ્યામતિ
 જોમ. લખેલ છે, તે સ્વાતિ ને આ ઉમાસ્વાતિ જોઈ જાવાનો સંભવ નથી. કારણ કે બલિસ્સસહ સો પીરમણની આઠમી આટ
 થયેલા આયર્મહાગિરિના શિબ્ય છે.

આ સંપ્રદાની વધારે વ્યર્થમાં ન ઉતરતાં તેના ઇચ્છકે પૂર્વોક્ત પરિચય તેમજ તત્વાર્થાધિગમસૂત્રની ટીકાની પ્રસ્તાવના વિશે જોવું.
 આ અંધ લણીજ ઉપરોગી અને હિતકારક છે. તેમાં અનેક અધિકારો સમાવેલા છે. તે વિશે સ. સુ. કર્પૂરવિજયજીએ
 ઉપર જણાવેલ સેસાણીથી અસિદ્ધ થયેલ પુસ્તકમાં પ્રસ્તાવના લખેલી છે તેમાં જોઈક સંખ્યા સાથે વિસ્તારથી ઉલ્લેખ છે. તે અને
 આ સાથે સમોલ રાખી છે. તે વંચી દેવા તરફી દેવી, આટલું લખી આ દુક નિવેદન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

સં. ૧૯૮૮

માગસર મુદિ. ૧૧

}

શ્રી જૈન ધર્મ અસાસક સભા.

લાલજીર.

અ. અંધના કર્તા શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક દશપૂર્વેષર અને ૫૦૦ અંધ (અકરણ) ના પ્રણિતા છે. જેમના કહેલા અંધોમાંથી હાલ તો માત્ર તત્વાર્થધિગમસ્ત્ર (સલાખ), પ્રથમરતિ, શ્રાવકપ્રસંસિ, જંબૂદ્વીપ સમાસ-અકરણ, પૂર્વપ્રકરણ, શ્વેતવિધાર વિગેરે ઉપલબ્ધ છે. બીજા સોડી સંખ્યાના અંધોના નાસો પણ ઉપલબ્ધ નથી. એમના સંખંધમાં તત્વાર્થસ્ત્રના અનુવાદક પડિત સુખલાલજીએ પુરિચયના મથાળાનીચે ઘણા વિસ્તારથી (પૃષ્ઠ. ૯૮ માં) ઉદ્દેષ્ય કરેલો છે. તે યાસ વાંચવાલાયક છે આ મહાપુરૂષ શ્વેતાંબર ને દિગંબર બંને આન્યાયમાં સરખા માનીય છે. એમના કહેલા તત્વાર્થધિગમસ્ત્ર ઉપર શ્વેતાંબર આન્યાયમાં શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિએ ખડું વિસ્તારવાળી વૃત્તિ રચી છે તે છપાયેલ છે. તેમજ દિગંબર આન્યાયમાં પશુ ભે વધુ વૃત્તિઓ રચાયેલ છે. પ્રથમ દિગંબરો તેઓને ઉમાસ્વાતી કહિતા હતા પરંતુ હવે તો તેઓએ પણ ઉમાસ્વાતિ નામનો સ્વીકાર કર્યો છે.

અ. અંધકર્તા કયારે થયા ? તે સંખંધમાં જુદા જુદા ઉદ્દેષો ઉપલબ્ધ છે, પણ તે બધામાં યાસ વિશેષ પ્રતિષ્ઠાપાત્ર તેમણે પોતેજ તત્વાર્થધિગમની પ્રતિ લખેલ ટુંક અશક્તિ છે. તેમાં તેઓશ્રી જણાવે છે તે પ્રમાણુ-તેમના દીક્ષાગુરુ અપ્યાર અંગના ધારક શ્રી દોષનંદિ શ્રમણ હતા. પ્રગુર-ગુરના ગુરુ વાચકસુખ્ય સ્ત્રીવશી હતા. વાચનાથી જોડેલે વિદ્યાધહણની દૃષ્ટિએ તેમના ગુરુ મૂલ નામક-વાચકાચાર્ય અને પ્રગુર મહાવાચક સુંડપાદ ક્ષમણ હતા. તેઓ ગોવે કૃષ્ણીપણિ હતા. રચાતિ પિતા ને વાસ્તી માતાના પુત્ર હતા. (માતાનું બીજું નામ-ઉમા સંભવે છે, કારણ કે તેઓ માતાપિતાના નામથી જ ઉમાસ્વાતિ કહિવાયા છે.) જેમનો જન્મ ન્યગોધિક્ષ ગામમાં થયો હતો. જેઓ ઉચ્ચનાગાદી શાખાના હતા, તે ઉમાસ્વાતિ વાચકે વિહાર કરતાં કરતાં ક્રુમ્મગુર-પાટલીપુત્ર નામના મહાનગરમાં આવીને તત્વાર્થધિગમ નામનો અંધ રચેલો છે.

અ. ઉચ્ચનાગાદી શાખા કલપસ્ત્રમાં આપેલ રથવિરાવલી - સુજળ મહાવીરસ્વામીથી આરમી પાટે થયેલા આર્યશાંતિ

મકાશક તરફનું નિવેદન.

આ મકાશરતિ અંધ મથમ સં. ૧૯૬૬ માં દીકા અને અવચુરિ સાથે અમારી સગા તરફથી જ મળાટ થયેલ છે. તેજ વર્ષમાં તેણું મૂળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર વિવેચન સાથે શ્રી મેસાણા જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ તરફથી મળાટ થયેલ છે. તે અંધનું મૂળમાત્ર સં. ૧૯૬૦ માં વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ્રે લખાવેલ છે. અમે દીકાની સાથે વિવરણ પથ સંસ્કૃત આપણું છે જેણું ધીણું નામ અવચુરિ છે અને તે સં. ૧૯૮૫ માં શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલ છે. તે હરિભદ્રસૂરિ ધીળ સંભવે છે. દીકાકારણું નામ ઉપલબ્ધ નથી. આ અંધ ઉપર ધીણ પથ દીકાઓ હિવી સંભવે છે પણ તે ડીકાકાની કરેલી છે તે કહેવાનું સાધન નથી. આ મથાસ તેા મથમ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશમાં ગુ. ૨૬ માં એક અંકમાં, ગુ. ૨૮ માં બે અંકમાં, ગુ. ૨૯ માં એક અંકમાં, ગુ. ૩૨ માં આઠ અંકમાં ને ગુ. ૩૩ માં સાત અંકમાં—કુલ ૧૯ અંકમાં મૂળ શાસ્ત્રી ને અર્થ-વિવરણ સદ્ગુણાનુસારી સુનિ કપૂરવિજયજીના લખેલા ગુજરાતી દાંધપથી લખાયેલ છે તેણું જ અનુકરણ છે. તે સહુ અત્માર્થી સાધુસાધ્વીઓને વ્યાખ્યાન પ્રસંગે તેમજ સ્વાધ્યાય કરવાને પ્રસંગે ઉપયોગી થાય તેટલા માટે શાસ્ત્રી દાંધપથી અને પ્રતાકારિ લખાવેલ છે.

આ અંધ લખાવવામાં આર્થિક સહાય સદ્ગુણાનુસારી સુનિ કપૂરવિજયજી મહાસાજના ઉપદેશથી સંધવી નેણુશીલાલજી પોતાના પિતાશ્રી મુલચંદલાલ કે જેઓ શાવકની ક્રાંતિમાં ઉંચી પંક્તિએ ગણાવા યોગ્ય થઇ ગયા છે તેમના નામસારણાથે અને શ્રેયાથે તેમના વારસો તરફથી કરી છે.

અનુવાદ—

સદગુણાતુરગી સુનિવર્ધ

શ્રી કર્પૂરવિજયભાઈ મહાશાય.

૯૪

આશિર્ક સલામકના પિતા,

સંઘવી કુલચાંદલાલ કમળાશી

લખતર રહેતના માણ કારભારી.

ॐ

मंगलाचरणम् ।

जयह जगजीवजोषी-वियाणओ जगगुरु जगाणंदो । जगणाहो जगवंधू, जयह जगपियामहो भयवं ॥ १ ॥
जयह सुआणं पभवो, तित्थयराणं अपच्छिमो जयह । जयह गुरू लोगाणं, जयह महप्पा महावीरो ॥ २ ॥

(नन्दीसूत्र)

ऊँकारं विन्दुसंयुक्तं, नित्यं ध्यायन्ति योगिनः । कामदं मोचदं चैव, ऊँकाराय नमोनमः ॥ १ ॥

अज्ञानविमिरान्धानां, ज्ञानांजनशलाकया । नेत्रमुन्मीलितं येन, तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચક વિરચિત—

શ્રી પ્રજ્ઞામરતિ પ્રકરણમ્

સદશુભાગુદયગા મુનિભા કપૂરવિજયચંદ્રો લખેલા અર્થ વિવેચન શુભ—

આદિર્ક સહાયક—શ્રી લગતર નિવાસી-સંઘવી નેણેશીલાલ કુંલયાદ વગેરે બંધુઓ—
સદ્ગત સંઘવી કુંલયાદલાલ કમળાશીના સ્મરણાદિ

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા—લાવનગર,
ગોલ્ડન સંધ્યા નવરત્ન

વીર સંવત ૨૪૫૮

મુદ્રક—શાહ ગુલાબચંદ લલિલાલ. ગાનંદ મીન્ડીંગ પ્રેસ—લાવનગર.

二 三 二

शे० मोहनसाब छोटानास तरङ्गथी

લેખનાં ધર્મપત્રી

ਮਾਧੋਦਾਸ

નવપ્રજની ઝોળી

ज्ञान पश्यसी, भोन व्योदादशी. चीश-स्थानम् अन्तर्नालिनीना तप क्रेश्वा
ॐ ते निमित्ते स्थाः ॐ

ॐ ते निमित्ते देवा उज्जमर्षाभां ॥
ज्ञानमहितनिमित्ते देवा उज्जमर्षाभां ॥

જાનભક્તિનિમિત્તે આ પુસ્તક સ્થાપન કરનામાં આવેલ છે. વિક્રમ સં. ૧૯૮૫

昭示

॥ श्रीधर्म्ममास-सत्य-नीति-हर्षस्वरि जैन-ग्रन्थमाला पुष्प नं. १२ ॥

॥ ॐ ह्री श्रीधरणेन्द्र-पद्मावतीसहिताय श्रीशंखेश्वरपाञ्चनाथाय नमः ॥

॥ चान्द्रिक-तपागच्छ-संयमशास्त्राग्रणी जिनागमरहस्यवेदो सुविहित-आचार्यश्रीविजयहर्षस्वरिपादवदभ्यो नमः ॥

अव्यात्मयोगी श्रीमत्-चिदानन्दजी विरचिता

॥ श्रीप्रश्नोत्तर-रत्नमाला ॥

सदुपदेयकः—पूज्यपाद आचार्यश्री विजयमहेन्द्रमूर्तिमहाराजना शिष्य मुनिश्री श्रीकान्तविजयजी.

संपादकः—अमृतलाल मोहनलाल संग्रवी, व्याकरणतीर्थ—वैयाकरणभूषण, हठीभाईनी वाडी, अमदावाद.

प्रकाशकः—श्रीनीतिविजयजैन सेवासमाजना मंत्री शा. पीतांबरदास मगनलाल, शामळानी पोळ, अमदावाद.

प्रथम आवृत्ति]

मूल्य—पठन-पाठन

[प्रति ५००

मुद्रकः जयंति घेलाभाई दलाल, वसत प्रिन्टिंग प्रेस, घीकांटा रोड, वेलाभाईनी वाडी—अमदावाद.

અ ટ નુ ટ ક ટ મ ટ નિ ટ કા.

૧૧૪ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો.

પ્રશ્ન
દેવ કોણ :
ધર્મ કયો :
ગુણ કોણ :
સુલ કયું :
દુઃલ કયું :
જ્ઞાન કયું
અજ્ઞાન કેવું
ધ્યાન કેવું
ધ્યાન કરવા યોગ્ય કોણ
ધ્યાતા કેવો હોવો જોઈએ

પેઢજ નંબર	પ્રશ્ન	પેઢજ નંબર	પ્રશ્ન	પેઢજ નંબર
૫	માન કોને કહેવાય	૭	મોક્ષ શી રીતે મળે :	૧૬
૫	અપમાન કોને કહેવું	૭	તજવા યોગ્ય શું છે	૧૭
૫	જીવનું લક્ષણ શું	૭	જાળવા યોગ્ય શું છે	૧૭
૫	અજીવ કોતે કહેવાય	૭	ઓદરવા યોગ્ય શું છે	૧૭
૫	પુણ્ય શી રીતે થાય	૭	પરમવોગ કયો	૨૦
૬	પારકાને પીડા આપવી તે પાપ છે	૭	અજ્ઞાન શું છે	૨૦
૭	આશ્રવ કોને કહેવો	૮	સુવિવેક કયો છે	૨૦
૭	સંવરની ઓઢાણ	૮	અવિવેક કયો છે	૨૦
૭	નિર્જરા બાર પ્રકારની છે	૮	હાણો કોણ	૨૧
૭	બંધ દુઃલ દેનારો છે	૯	મૂર્ત્ત કોણ	૨૧

प्रश्न
राजा कोण
रंक कोण
गुगी कोण
योगी कोण ?
यति कोण
कृषि कोण
महर्षि कोण
शूर कोण
वीरुण कोण
जलरर कोण
माणस कोण
देव कोण
ब्राह्मण कोण
शत्रिय कोण

पेइज नंबर
१२
१२
१२
१२
१३
१३
१३
१३
१४
१४
१५
१५
१५
१५

प्रश्न
वैश्य कोण
शुद्र कोण
अस्थिर कोण
स्थिर कोण
अधुरं शुं
परिपूर्ण शुं
तप क्यो
उत्तम जप क्यो
संयम कोने कहेवाय
चोर कोने कहेवाय
साधु केवा हेय
अति दुर्जय शुं
वधारे कपटी कोण ?
नीच कोण

पेइज नंबर
१५
१६
१६
१६
१७
१७
१७
१७
१७
१७
१८
१८
१८
१८
१९

प्रश्न
उंच कोण
उत्तम कोण
अत्यंत उग्र क्यो
अंकुश रहित हाथी क्यो
उग्र विषनी वेल कह
मोटा तरंगवाळो सडुद्र क्यो
हंमेशां कोनाथी डरवुं
जल्दी कोने मळवुं
कोनो संग करवाथी गुण वधे
कोना संगथी पतन पमाय ?
विजळी जेम चपळ कोण
जगतमां अचळ शुं
जगतमां सार शुं
दुनियांमां असार शुं

पेइज नंबर
१९
१९
२०
२०
२०
२१
२१
२१
२१
२२
२२
२२
२२
२३

પ્રશ્ન નારી નરકનું દાર છે
આંધળો કોણ !
બહેરો કોણ
મૂંઘો કોણ
માતા કોણ
પિતા કોણ
શત્રુ કોણ
મિત્ર કોણ
પંહિત કોણ
મૂર્લ કોણ
સુલી કોણ
દુઃલી કોણ
નિહર કોણ
જગતમાં ઘાજોડ ભય કયો

પેઠ્ઠજ નંબર
૨૩
૨૩
૨૪
૨૪
૨૪
૨૪
૨૫
૨૫
૨૬
૨૭
૨૭
૨૭
૨૭
૨૭

પ્રશ્ન સલ્ત તુદાવસ્થા કદ
સલ્ત દુઃલ્લ કયું
વધારે વક્ષ ઘોડો કયો
કલ્પવૃક્ષ કયું
ચિન્તામણિ શું
કામધેનુ ગાય કેવી
ચિત્રાવલી કદ
સમસ્ત દુઃલોને દૂર કરવાનો સાનો
ઉપાય કયો
કાનની શોભા શેમાં
આંલ શી રીતે શોભે
તંવોલથી મોહું શોભતું નથી
દાન આપવાથી હાથ શોભે છે
બાહુ બેલે સંસાર તરાય છે
હૃદયની શોભા નવપદ ધ્યાનમાં છે

પેઠ્ઠજ નંબર
૨૮
૨૮
૨૮
૨૮
૨૮
૨૮
૨૮
૨૯
૨૯
૨૯
૩૦
૩૦
૩૦
૩૦

પ્રશ્ન પ્રમુ ગુણરૂપ મોતીની માલ્લાથી ગળું શોભે ૩૧
સદ્ગુણના ચરણમાં માથુ ધરવાથી માલ શોભે ૩૨
મોહજાલ તોલવાથી અક્ષયપદ મળે ૩૨
પાપનું મૂલ લેખ ૩૩
રોગનું મૂલ કયું ૩૩
દુઃલ્લનું મૂલ કયું ૩૩
અપવિત્ર વસ્તુ કદ ૩૩
જગતમાં પવિત્ર શું ૩૪
અધ્યાત્મવાણી અમૃત જેવી છે ૩૪
કુકથા પાપકથા છે ૩૪
સુસંગ કયો ૩૫
કુસંગ કયો ૩૫
પતંગનો વર્ણ-રંગ કયો ૩૫
મંજિઠનો વર્ણ કયો ૩૫

યોગી-સમ્રાટ-શ્રીમાન્-ચિદાનંદજી મહારાજ સંવંધી ટૂંક પરિચય

શ્રીમાન્-ચિદાનંદજી મહારાજ શ્રીમદ્ ચિદાનંદજી મહારાજના જન્મસ્થાન, ગૃહસ્થાશ્રમ, નામ અને વંશાદિ સંવંધી રૂઝુમુઝી કંડપણ પરિચય મળ્યો નથી, એ-એક આશ્ચર્યકારક અને અજાયબ ઘટના છે, છતાં તેમની જે જે કૃતિઓ સાંપડે છે તે ઉપરથી તેમના જીવનનો, તેમના અભ્યાસનો, તેમના ચરિત્રનો અને તેમની યાગશાસ્ત્રનો પારંગતતાનો પરિચય થયા વિના રહેતો નથી.

સાધુ જીવનના ત્રે નામો તેમનો કૃતિઓ ઉપરથી તારવો શકાય છે, એક શ્રીમાન્-કર્પૂરવિજયજી અને વીજું શ્રીમાન્-ચિદાનન્દજી.

આમમરતોમાં મહાલતા આ યોગીગજે પોતાના પૂર્વના સંસાર સંવંધી તમામ પરિચયો પ્રાયઃ છૂપાવી દીધા છે, નિઃસ્વાર્થ મનોવૃત્તિવાળા આ યોગીગજે રજઃ માત્ર પગ જાળે છોડેલા સંસાર સાયે લેવા-દેવા ન હોય તેમ કોઈ જગ્યાએ, કોઈ કાવ્યમાંથી કે કોઈપણ કૃતિમાંથી તત્ત્વ માત્ર પગ પૂર્વનો પરિચય કરવાને સ્થાન આપ્યું નથી, અને એ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે કલિકાલમાં પળ ત્યાગીઓ, ઋષિઓ, મહર્ષિઓ, નિર્મમ્મઓ, નિર્મોહીઓ અને યોગીઓ પાકે છે અને જિનેશ્વર ભગવાનના નિર્કંટક માર્ગને પામી, જીવનમાં ઉતારી, પરિણમી પરિપક્વપણાને પામી વૌત્તરાગ ધર્મને અનુસરી સાચા ત્યાગી નિઃસ્વાર્થ બની શકે છે.

યદ્યપિ પૂર્ય ચિદાનંદજીની પૂર્વે આપણને યોગીગણનો પરિચય આપનાર વ્યક્તિઓમાં શ્રીમાન્-ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમદ્-યશોવિજયજી મહારાજ, પૂર્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રી ત્રિનયવિજયજી મહારાજ અને શ્રીમાન્-આનન્દધનજી મહારાજના નામો મોલે છે, અને 'જેમ સંસારથી દુઃખ હોય તેમ શ્રીમાન્-ચિદાનંદજી મહારાજની જેમ પૂર્ય આનંદધનજી મહારાજ પણ એવીજ રીતે સંસારથી અલિપદશમાં આપણને સાંપડે છે, માત્ર તેથી વ્યક્તિ સંસારપટ ઉપર નિપજી છે, આત્મપ્રકાશ વતાવ્યો છે અને માયાવી સંસારને અને તેમને જાણે કંડપણ લેવા-દેવા

અશ્વોત્તર-
॥૩॥

ન હોય તેમ અંતરધ્યાન પળ પામી છે, માત્ર આપણી પાસે હોય તો કેવલ તેમનો સાહિત્ય વારસો જ છે અને તેથી જ કરીને નિત્ય ઊગતા અને આથમતા ગગનાં ગંગના તારકાઓની જેમ આ વ્યક્તિઓ ઊગીને આથમી ગઈ છે અને માત્ર તેમનો જ્ઞાનભાનુ, જ્ઞાનરાશિચંદ્રનો પ્રકાશ સ્થિર રૂપે જ મૂકી ગઈ છે એમ જણાયા વિના રહેતું નથી.

તેમની કૃતિઓ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે આ કોઈ સામાન્ય કે અસાધારણ વ્યક્તિ નથી કે ગોલ્ડનીયા જ્ઞાનને પામેલી વ્યક્તિ નથી, પરંતુ જૈઓના રોમે રોમમાં, અણુદ અણુમાં ઓઠે આઠ યોગના અંગો પાર પામ્યા હોય તેમ જણાઈ આવે છે.

જેઓની ઉચ્ચ કૃતિઓના એક એક પદને અનુસરી ૧૬૬ એક ગ્રંથ બને તેવો છે, તેઓની કૃતિના અર્થગૌરવમાં તો ચારે વેદ, ગીતા, અગોચર આગમશાસ્ત્ર, પુરાણશાસ્ત્ર અને સ્મૃતિશાસ્ત્ર પણ સમાઈ ગયેલા છે. સ્વાતિ નક્ષત્રનો યોગ પામી વર્ષાનું જલ્લિંદુ જેમ છોપલીમાં મોતીરૂપે પરિણમે છે તેમ કોઈપણ વ્યક્તિ સંસાર સમુદ્રમાં કોઈ ઉત્તમ ક્ષણે આ કૃતિનો છત્ર-લિંદુ પામી પોતાની જીવનનૈયાને મોતીરૂપ બનાવી શકે છે. મહાન્ યોગીસમ્રાટ શ્રીમાન્ ચિદાનંદજી મહારાજના પરિચાયક અવશેષો આપણી નજર સમક્ષ મૂકતા આશ્ચર્યમુગ્ધ થયા સાથે તે માર્ગનું અવલોકન કરવા ઘડીભર તો મન થઈ જાય છે. શ્રીમાન્ ચિદાનંદજી યોગીનો કૃતિઓ— ૧ ચિદાનંદજીના વાવની (વંશોદેશ), ૨ સ્વરોદય જ્ઞાન. ૩ પુદ્ગલગીતા, ૪ છુટક સવૈયા, ૫ અધ્યાત્મ વાત્રી, ૬ દયા છત્રીશો. ૭ અને પ્રશ્નોત્તર-રત્નમાત્રા. વિગેરે આઠ ગ્રંથો હાલ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રસિદ્ધ કૃતિઓમાં કાવ્યરચના ઇટલી સરલ છે કે વાંચનારને વાંચતાની સાથે તેનો સામાન્ય બોધ થવા સાથે તેમાં ઉત્તરવાનું આકર્ષણ વધે છે અને તેનો અર્થગૌરવ સંપૂર્ણ અર્થગંભીરતાને વતાવે છે. દરેક કાવ્યમાં જાણે કંઈક ને કંઈક ચમત્કાર હોય તેવું જણાઈ આવે છે. મારોમાર અર્થગૌરવ હોવાથી શ્રીમાન્ ચિદાનંદજીની સમસ્ત કૃતિઓ હૃદયને આહ્વાદ ઉપજાવે તેવી છે.

પૂજ્ય યોગીશ્વર શ્રીમાન્ ચિદાનંદજી મહારાજશ્રીનો સમસ્ત ઉપદેશ જાણે અધ્યાત્મમાર્ગે વતાવો સંસ્કારો જીવોને યોગના રત્નમમાં ફટોન ગાંઠને સરઘટાપૂર્વક સમજાવી પ્રેમ ઉપજાવી યોગના માર્ગને અનુસરાત્ત્વાર છે અને ણથી કરી શ્રીમાન્ શ્રેયસ્કરા અષ્ટાંગયોગી હતા ણથી પ્રતોતિમાં શંકાને કોઈ સ્થાન રહેતું નથી. આટલી સરઘટી રીતે ગુજરાતો કાબ્યોમાં જે વ્યક્તિ યોગ જેવો કઠોન વિષય પીરસી દઈ ગાનાની યોગવઠ્ઠ સિદ્ધિ તેવી જવરજસ્ત મજવૂત પાયાદાર હશે તે સિદ્ધ કરી વતાવ્યું છે.

લોક પરિચય ણ તેમના માટે સહીનવૃત્તિ જણાય છે. હતાં 'કાગડાને વેસવું ને તાડને પડવું' ણ ન્યાયની દૃષ્ટિ જોઈ તો આવી મહાન્ સિદ્ધિ મેઠ્ઠાનાર વ્યક્તિ માટે ડ્યારે કોઈ સંદિગ્ધ વનતું કે પરિચય પામી જતું તાં તરત જ તેઓશ્રી ણ તે સ્થાનનો ત્યાગ કરી નિર્જન જંગલમાં કે ગિરિગુફામાં તાન્યા જગ મિવાય વોજો કોડ માર્ગ અંગોકાર કર્યો હોય તેવું જણાતું નથી.

નમસ્તર આર્ચા યોગીઓ પોતાના જીવનને સાદું, સરઘટ અને અપરિચિત્ત જ રાસતા હોય છે. યોગીરાજ અનેક સ.શાલના અભ્યાસો હોય યા કોઈ દિવ્ય સિદ્ધિ કે સાધનાવાઝા હોવા જોઈ તે મિવાય આવી દિવ્યનમઠ્ઠતિરૂપ મન્યસ્ત્રનો આપણને વારસામાં શી રીતે આપી શકે :

તેમની દિવ્ય વાળી અવલોહતાં જણાઈ આવે છે કે વાગી રસાઘટ છે હતાં અલંકાર વિહોળી નથી. સરઘટ કૃતિ હોવા હતાં ભાવતાં મોજનીયાની ઝેન તેમનો પ્રિય અધ્યાત્મ રસ ટપકાવતાં ટપકાવતાં ણ સત્વાત અધ્યાસી તરીકે ણક અદ્વિતીય અને પ્રવઘટ યોગી તરીકે તરી આવે છે. આવી પ્રાઘટ યોગિક ણ્યાર પત્ની કોઈ ણ પાત્ની હોક તેમ પ્રાયઃ જાળી શકાયું નથી .

યથાપિ તમાગ ગ્રંથઠ્ઠતિઓ આધુનિક છે. હતાં પ્રશરતનાગૈલી સર્થવોષક, આત્મવોષક, અર્થગોરવાન્વિત અને આકર્ષક છે તે નિઃશંક વાત છે. મનઠ્ઠાલેન ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી મહારાજનો શ્રીપાલ રાસ, શ્રીમાન્ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજની ચોવીસી, શ્રીમાન્ આનંદ-

ઘનજી મહારાજના પંથરના, ચોવીસી અને બહેતેરી જેમ લોક—જિહ્વાપ્રે છે તેમ જ શ્રીમાન્ નિદાનંદજીની બહેતેરી (માવની) પણ લોકજિહ્વાથી છૂટી નથી અર્થાત્ વાધ્યાત્માપ્રિય વ્યત્ક્રિયો મુક્તકંઠે તેને ગાય છે અને રસાસ્વાદ લુંટતાં તેમાં લય પામે છે ।

સાંગઝઢવા પ્રમાણે આ વીસમી સદીમાં પણ શ્રોમાન્ નિદાનંદજી મહારાજે શ્રીપરમપવિત્ર શાસ્ત્રતું તીર્થ શ્રી શંત્રુંજય અને શ્રીગિરિનારજી તીર્થની પરમ પવિત્ર પર્વતગાઢાઓ તો યોગના અઘ્વાડારૂપ બનાવી હતી । યોગની સિદ્ધિ માટે, યોગના અભ્યાસ માટે, યોગનો તુદ્ધિ માટે અને યોગને સરઢ કાઢ્યકૃતિમાં ઉતારવા માટે આ ગિરિ—ગુફાઓનો છૂટા હાથે ઉપયોગ કર્યો હોય ઇમ લોકકથાઓમાંથી, દંતકથાઓમાંથી અને તુદ્ધકથાનકોમાંથી જણાદ આવે છે. ઢઢફે આ પર્વતોની કેટલોક ગુફાઓ તેમના નામથી પ્રસિદ્ધ પામેલી પણ છે ।

દંતકથા મુજબ શ્રીમાન્ નિદાનંદજં મહારાજ અંતરઘ્યાન પામ્યા કહો કે સ્વર્ગે સિધાઢ્યા કહો કે દેહમિલય પામ્યા કહો કે કાઢઢર્મ પામ્યા કહો તો શ્રો વીસ તીર્થકરોના કલ્યાણકોથી પવિત્ર બનેલા શ્રી સમ્મેતશિલર ગિરિરાજને તેઓઁ અન્તિમ સ્થાન બનાઢ્યું હોય તેમ જ ગાય છે ।

તયાં સૌરાષ્ટ્ર અને તયાં વંગાઢ—બિહાર, તયાં યોગ સાધનાના ક્ષેત્રો શ્રો શંત્રુંજય—ગિરિનાર અને તયાં અન્તિમ સાધનાના સ્થાનરૂપ શ્રી સમ્મેતશિલરજી । દેશ—દેશાન્તરના આઢઢડા મોટાં અંતરનો જોગ તેમના જીવન અને તેમની કૃતિઓના મોટા અંતરને પામવા કોણ સમર્થ નિવડી શકે ! કાઢઢ કંદુકનું મદ્ધણ કરી મયો છે અને કૃતિયો સ્મરણ કરાવે છે તેમની કૃતિ જોદ, તેમના ઉત્તમ આત્માને યાદ કરોઁ તે વખતે હિતાવદ્ છે ।

યથાપિ યોગીરાજશ્રો આ પ્રશ્નોત્તર—રસગાઢા જેવા પ્રત્થના અન્તમાં પોતાની આ સુંદર કૃતિનો રચના સમય ઇમસો વર્ષ પહેલાનો ઇટલે વીસમી સદીની શરુઆતનો બતાવે છે, અને તે પણ સૌરાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ નગર શ્રીભાવનગર જેવા પ્રતિભાસંપન્ન શહેરમાં જળાવે છે ।

પ્રસ્તુત પ્રથમાં તો શ્રીમાન્ યોગીરાજે હૃદ કરી નાઢી છે, કારણ કે મૂઢ પ્રંથ તો ઇટલો બધો લઢુ—નાનો છે કે માત્ર દૂદા તો ૬૩ જ

કે છતાં નેમાં ૧૧૪ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો પણ તેમાં જ સમાવી દીધા છે.

આજ નુવો લોકોની માગણી તો હતી જ કે આ પ્રશ્નો અને આ ઉત્તરો તો એક જૂદો જ ગ્રંથરચના માગે છે. અને વાત તદ્દન સત્ય જ છે તેને આદ્ય આપવા ન્યાય આ ગ્રંથ શ્રીમાન્ સ્વર્ગસ્થ પરમપૂજ્ય સાહિત્યપ્રિય શ્રીમાન્ વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પવિત્ર નામ સાથે સંકળા-યેટ શ્રીનીતિવજય ત્રેન સેવા સમાજે તે લાગી પૂર્ણ કરવારૂપે આ ગ્રંથનો સરઠ્ઠ હતાં તમામ રસોથી પૂર્ણ અને બાઠ અભ્યાસી અને સામાન્ય સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓ પણ આ ગ્રંથદ્વારે રસ હૃદયે તેની રીતિ ગ્રંથ તૈયાર કરી છપાવ્યો છે અને સમાસ, કૃદન્ત, તદ્ધિત, સંધિ વિગેરેથી કઠીન ન થનારના મરઢનાર્પક રચના કરાવી સામાન્ય જીવો ઉપર અનહદ ઉપકાર કરવા સાથે સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અતિ ઉત્તમ સેવા આપી છે.

હાં કે માહિત્યક દષ્ટિએ જરા પણ શ્રુતિ આવી નથી અને ઠેક નુધી સંપૂર્ણ રસનું સુધાપાન કરાવ્યું છે. છતાં સ્વૂચી તો એ છે કે ગુજરાતી ભાષાના ભાષાંતરરૂપ સંસ્કૃત પદો અને તેના ઉપર તદ્દન સરઠ્ઠ સંસ્કૃત ટીકા પણ છે જે માત્ર સામાન્ય સંસ્કૃતનો અભ્યાસી વાંચી શકે તેવી છે.

નેવાના પાળી મોમે ચઢાવવા રૂપ કઢીનમાં કઠીન હઠવો થનાવી સંસ્કૃતભાષા ભાષીઓની સેવા થનાવી આ સંસ્થાએ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે. સભા કે શ્રોતાઓ કે વાચકો રંજન થાઓ કે ન થાઓ પણ અભ્યાસી થનો તે લક્ષ્યને જરૂરજરૂર રચાયું છે અને આવા કઠીન વિષયને પણ પોતાની મેકે ઉકેલી શકે તે લક્ષ્યથી આ કૃતિ આટલી સરઠ્ઠ થનાવી આ સંસ્થાએ પોતાનું સાહિત્યપ્રિય લક્ષ્ય અને અલૌકિક વિષય જનતા સામે મૂરયો છે. વાચકો આ ગ્રંથનો, આ ગ્રંથમાઠાનો અને આ ગ્રંથમાઠાના વિના મૂલ્યે સ્વજાનારૂપ પ્રગઢ થતાં અલૌકિક ગ્રંથરત્નોનો લાભ છેડે અને પતનાં આપડે તો આ સંસ્થાની વિના મૂલ્યે જગતને સાહિત્યરસ પોરસવાની મનોવૃત્તિ સાર્થક ગણાશે.

દઢીમાઢની વાડી, અમદાવાદ

૨૦૦૭, પોપ વદિ ૮, તા. ૩૦-૧-૧૯૫૧

અમૃતલાલ મોહનલાલ સંઘવી
વ્યાકરણતીર્થ, વૈયાકરણભૂષણ

આ ભાર

પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયમહેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સુશિષ્ય મુનિશ્રી શ્રીફાન્તવિજયજીના સદુપદેશથી (મારવાડ) પાદરલી નિવાસી સુશ્રાવક શેઠ હજારીમલજી માનાજી સેરાજીએ પોતાની દુકાનમાં અંબાજી માતાના ભાગતી રકમમાંથી આ પુસ્તક છપાવવામાં રૂ. ૭૫૦) આપેલ છે. તેઓનો આ દ્રવ્યવ્યય અતીવ ઉપયોગી અને જનતાને લાભ આપનાર છે માટે તેઓને કોટીશઃ ધન્યવાદ ઘટે છે.

અમૂલ્ય આ ગ્રન્થરત્ન તૈયાર કરવામાં સ્વર્ગસ્થ સન્નિવ્ર અધ્યાત્મવાદો શ્રીમાન્ મુનિરત્ન શ્રીકર્પૂરવિજયજી મહારાજ દ્વૃત ગૂજરાતી અનુવાદ લક્ષ્યમાં રહ્યાયો છે. તેઓનો તે પુસ્તક માટેનો અનહદ પરિશ્રમ આજે સાર્થક થાય છે અને તેમની 'તે સેવાનો સંસ્થા વારંવાર આભાર માને છે અને સ્વર્ગસ્થના આત્માને પુનઃ પુનઃ ધન્યવાદ આપે છે.

આ ગ્રન્થના સંશોધક અને સંપાદક પંડિત અમૃતલાલ મોહનલાલ સંઘવી મહાશયનો આભાર માનવામાં આવે છે.

સેક્રેટરી

શ્રી નીતિવિજય જૈન સેવા સમાજ.

પીતાંબરદાસ મગનલાલ સાહુ

શામલાની પોઠ, અમદાવાદ.

॥ ॐ नमः सिद्धम् ॥

॥ आचार्यश्री विजयमहेन्द्रस्वरि-संक्षिप्तजीवनप्रभा ॥

रत्नामे नगरे स्वकीयभवने चेनाजीभार्यादली, तत्कक्षेरसिते शुभग्रहगते मार्गे तृतीयादिने ॥
जन्माऽभूद्भवतां (१९५३) त्रिवाणनिधिभू-संख्यायुते वत्सरे । सर्वेषां सुखशान्तिकारणपराः प्रादुर्भवा वै सताम् ॥ १ ॥
ज्येष्ठो बन्धुमुकेसरीमल इति, ख्यातः सदा कालनात् । तारुण्येऽङ्कुरिते तदैव भवतां पित्रोस्तया ह्यग्रज-
स्य स्वर्गे गमनं ततो विवशतः पितृव्यपुत्रस्यले, चक्रुस्ते वसतिं विरक्तमनसो नाम्ना तु भिश्रीमलाः ॥ २ ॥
श्रीदैवयोगाद्रत्नलामपुर्यां, गण्यग्रणीसिद्धिः*मुनेर्निवासः ॥ चारित्रभावः प्रकटः स्वचित्ते, जातो हि तेषामुपदेशमात्रात् ॥ ३ ॥
श्रुत्वा श्रोगणिवर्य्योणां, चातुर्मासीस्थितिं पुनः । महेशाणाभिधे ग्रामे, ततोऽगुः सिद्धिहेतवे ॥ ४ ॥
ततस्ते गणिराजानां यानं भृगुपुरेऽभवत् । उपधानक्रियां कृत्वाऽहमदात्रादकं ययुः ॥ ५ ॥
तस्माच्छ्रीविजयान्तर्हर्षमुनिभिः सुप्रेरिता वा गताः । श्रीमन्वीतिगणप्रसक्तमनसो ज्ञानाय तत्र स्थिताः ॥
जाता भिश्रीमलास्तदा विसपुरेऽभ्यासेन विद्यायुताः । प्रायः साधयितुमलं न विनये-नाद्यापि किं-सेवया ॥ ६ ॥

*वर्तमान विजयसिद्धिस्वरिजी महाराज

तस्माद्याताः सुमान्या हि पुनरुत्तमदावादपुयीं स्वपत्या । दीक्षां तैस्तु ग्रहीता (१९६९) ग्रहरसनवभू-वैक्रमान्दे च मार्गे ॥
मासे कृष्णे चतुर्थेऽङ्गि शुभसमयके हर्षसाधोः सकाशात् । साधूनां सङ्गतिर्या नहि भवति सुधा वस्तुतः स्वीकृता सा ॥ ७ ॥
पञ्चमीदिवसे मार्गे मासे पक्षे सिते शुभे ॥ वत्सरे वैक्रमीये तु, (१९८६) रसाष्टनवभूमिते ॥ ८ ॥
शास्त्राणां ज्ञानसत्वाच्च, क्रियाकौशल्यदर्शनात् । आचार्या नीतिस्वरीशा-स्तेभ्यो गणिपदं ददुः ॥ ९ ॥
पन्यांसास्पदभूपितेन गुरुणा पात्रं समालोक्य सत् । (१९८७) सप्ताष्टग्रहभूमिते शुभकरे हर्षेण संवत्सरे ॥
मार्गे चासितपक्षके वसुतिथौ, वारे सिपौरे गुरौ । श्रीपन्यासपदं समर्पितमहो ! अस्मै तु शास्त्राध्वना ॥ १० ॥
सम्प्राप्य प्रदवीं समुन्नतयशा, भव्याञ्जनान् बोधयन् । नानादेशविहारकर्मनिपुण-स्तन्वन् प्रतिष्ठां गुरोः ॥
सिञ्चन् धर्मतरुं चित्रकसहितः पोथूपगिर्वा रिणा । ह्येवं श्रीगुरुदेवहर्षचिदुपः शिष्याग्रणीरप्यभूत् ॥ ११ ॥
इत्थं काले व्यतीते (१९९९) नवनिधिनिधिभू-वत्सरे वैक्रमीये । पष्ठ्यां मासे च चित्रेऽप्यधवलसहितेऽहमदावादग्रामे ॥
शान्तं धीरं महान्तं सारसगुणयुतं सूरिवर्यः प्रहर्षः । पट्टालङ्कारयोग्यं मुनिगणवरमा-चार्यवर्यं चकार ॥ १२ ॥
श्रीमतां हर्षसूरीणां पादपङ्कजसेवकाः । अभवन्त्र विख्याताः श्रीमन्महेन्द्रसूरयः ॥ १३ ॥
श्रीमतां शिष्यवर्यार्थिणां नामानीति यथाक्रमम् ॥ श्रीकान्त-राजहंस-श्रीमणयः कर्मसाधकाः ॥ १४ ॥
॥ इति शुभं भूयात् ॥

॥ श्रीवर्द्धमान-सत्य-नीति-हर्षसुरिजैनग्रन्थमालायाः पुष्पं द्वादशकं १२ ॥

॥ ॐ ह्रीं अहं श्रीशंखेश्वरपार्श्वनायाय नमः ॥

॥ चान्द्रकुल-तपागच्छ-संविग्नशाखाग्रणी-सुविहिताचार्य-श्रीविजयहर्षसुरिगुरुभ्यो नमः ॥

श्रीमच्चिदानंदजी महाराजकृता

॥ प्रश्नोत्तर-रत्नमाला ॥

(संस्कृतपद्यानुवाद-विवेचनोद्भासिता)

मंगलाचरण दोहा

मूलम्-परमज्योति परमात्मा परमानन्द अनूप । नमो सिद्धसुखकर सदा कलातीत चिद्रूप ॥ १ ॥
अनुवाद-परंज्योतिः परानन्दमपूर्वं परमात्मकम् । ज्ञानरूपं कलातीतं सिद्धं नौमि सुशान्तिदम् ॥

मूलम्—पंच महाव्रत आदरत पालत पंचाचार । समतारस सायर सदा सत्ताविश गुणधार ॥ २ ॥

अनुवाद—महाव्रतानि कुर्वाणः पञ्चाचारसुपालकः । समताजलकूपारः नक्षत्र (२७) गुणधारकः ॥

मूलम्—पंचसमिति गुपतिधरा चरणकरण गुणधार । चिदानंद जिनके हिये करुणाभाव अपार ॥ ३ ॥

अनुवाद—पञ्चानां समितीनां गुप्तीनां चरणकरणान्धरः । ज्ञानानन्दसुपूर्णो यस्य मनसि राजते करुणा ॥

मूलम्—सुरगिरि हरि सायर जिसे धीर वीर गंभीर । अप्रमत्त विहारथी मानुं अपर समीर ॥ ४ ॥

अनुवाद—स्थैर्ये मेरुर्हरिर्वीर्ये गाम्भीर्ये सागरोपमः । अप्रमत्तः सदा सौम्यो वायुतुल्यो विहारवान् ॥

मूलम्—इत्यादिक गुणयुक्त ए जंगम तीरथ जाण । ते मुनिवर प्रणमुं सदा अधिक प्रेम मन आण ॥ ५ ॥

अनुवाद—इत्यादिगुणयुक्ता ये जङ्गमं तीर्थमत्र ते । तान् प्रणौमि मुनीन् नित्यं मनःप्रीतिकरान् वरान् ॥

मूलम्—लाख बात की एक बात प्रश्न प्रश्नमें जाण । एकशत चौदे प्रश्नको उत्तर कहूं वखाण ॥ ६ ॥

अनुवाद—लक्षप्रश्नाः समाविष्टाः प्रश्ने प्रश्नेऽत्र प्राश्निकैः । शताधिकचतुर्दशप्रश्नानामुत्तराणि नः ॥

मूलम्—प्रश्न माल ए कंठमें जे धारत नर नार । तास हिये अति ऊपजे सार विवेक विचार ॥ ७ ॥

अनुवाद—प्रश्नमालामिमां कण्ठे धृत्वा लसति यो नरः । तन्मानसे समुत्पन्नो विवेकः सुमहान् भवेत् ॥

अथ व्याख्या प्रारभ्यते—

मंगलं—अयति सदा नो वीरः, करुणावरुणालयोऽतिगम्भीरः । यस्तीर्थङ्करमाला-मेरुः संसारपूजाहः ॥ १ ॥

व्याख्या—अनन्तज्ञानं दर्शनात्मकं उद्योतिर्यस्य जागृतं तथा च रागद्वेषमोहादीनां सकलानां दोषाणां निर्मलतया द्राहेन यस्य अनन्तः चरितस्थिरतात्मको गुणः उदबुद्धो वर्तते तस्मादेव अस्मिन् जगति तत्समः अपरः कश्चन नास्ति, तादृशं निरूपयाम् अर्हन्तं परमात्मानम् अहं प्रणमामि । तथा कर्मकलापरहितं तत्तु देहादिसम्पूर्णोपाधिविनिर्मुक्तं नित्यमेव स्वभावसिद्धम् आत्मस्वरूपं संप्राप्तञ्च आत्माश्विनां भव्यानां जनानां संतोषं प्रापयन्तं तत्स्वरूपं सिद्धं परमात्मानं प्रणमामि, एवम् अहिंसाऽसत्याश्रयेयब्रह्मचर्यासंगताः, इति पञ्चमहाव्रतानि सेवते, ज्ञानाचारदर्शनाचार-चरिताचारवीर्याचारं तपसामाचारं च इति आचारान् सेवते, महार्णववत् अविच्छिन्नसमतारसेन पूरितोऽस्ति, तथा साधुसेव्यान् सप्तविंशतिगुणान् सदा धारयति, इर्याभाषादिकान् पञ्चसमिरयात्मकान् मनोवचनक्रयात्मकान् गुल्यात्मकान् त्रीन् मूलगुणविषयकान् सप्ततिभेदान् तथा उत्तरगुण-सम्बन्धिनः सप्ततिभेदान् यः सेवते, तथा च ज्ञानचरितादिकैः परिपूर्णः करुणाकरो वर्तते, पुनः मेरुवदचलः अङ्गीकृतप्रतिज्ञातः सदैव अभ्युतः सिंह इव पराक्रमी तदर्थस्तु कर्मशत्रूणां दलने वीरः, गाम्भीर्येण समुद्रः, तदर्थस्तु यथा रत्नाकरः सागरस्तथैव गुणरत्नाकरो भगवान् वर्तते, यत्नेन स्वायचीकरोति, तथा पवनवत् यथेष्टं रहसि हिताय विहरति स्थलान्तरे, इत्यादिकैः साधुयोग्यैर्गुणैः समलंकृतः, अतः समागतानामागन्तुकानां सम्यानां जनानां पूततां करोति, एवञ्च तादृशेभ्यः जंगमतीर्थेभ्यः श्रेष्ठेभ्यो मुनिजनेभ्यः मानसेन बहुलेन प्रेम्णा प्रणतिं विदधामि ।

अनेन प्रकारेण अभीष्टदेवगुरुणामपि आदरणीयम् मंगलं कृतं मया ।

अथ ग्रन्थे प्रतिपाद्यं विषयं प्रयोजनं फलञ्च संक्षेपतः प्रतिपादयामि ।

येषु लक्षाधिकवातीनां समावेशो भवेत्, एतादृशी महत्वपूर्णां वार्ता सर्वेषु प्रश्नेषु आगच्छेत्, तादृशानां शताधिकचतुर्दशप्रश्नानामुत्तराणि अत्र ग्रन्थे अहं वक्ष्यामि ।

इमं प्रश्न परनामानं ग्रन्थ या आत्मारथिन्य आमारथिनो वा कंठे कृत्वा तस्य मननं तदनुकरणं च करिष्यान्त तादृशेषु हृदयेषु बहुलो हितकारी विवेकः विचारः प्रादुर्भविष्यति एवञ्च एतादृशानां जनानां परमो हितः कठिनश्च मोक्षमार्गः अतीव सरलः सुखदो भविष्यति शीघ्रम् ।

आदौ ग्रन्थकारः प्रश्नसमुदायं कथयति—

मूलम्—देव धरम अरु गुरु कहाँ सुख दुःख ज्ञान अज्ञान । ध्यान ध्येय ध्याता कहाँ कहाँ मान अपमान ॥ १ ॥

अनुवाद—को देवः को धर्मः को गुरुः सुखमस्ति किम् । ध्यानं ध्येयञ्च ध्याता च किम्मानञ्चापमानकम् ॥

मूलम्—जीव अजीव कहो कहाँ पुण्य पाप कहाँ होय । आश्रव संवर निर्जरा बन्ध मोक्ष कहो दौय ॥ २ ॥

अनुवाद—को जीवः कश्चनाजीवः किं पुण्यं पापमस्ति किम् । आश्रवः संवरो बन्धो मोक्षः कानाम निर्जरा ॥

मूलम्—हेय ज्ञेय पुनि हे कहाँ उपादेय कहाँ होय । बोध अबोध विवेक कहाँ पुनि अविवेक समोय ॥ ३ ॥

अनुवाद—हेयं किं ज्ञेयमत्रास्ति उपादेयं तथेह किम् । बोधाबोधविवेकाः के अविवेकश्च कीदृशः (स्मृतः) ॥

मूलम्—कौन चतुर भूरख कवेण रावें रंक गुणवन्त । जोगी यति कहो जीके को जग संत महंत ॥ ४ ॥

अनुवाद-चतुरः को हि मूर्खः कः राजा रंको गुणी को हि । को योगीह कश्च यतिः को महान्तो हि कश्च सन् ॥

मूलम्-शूरवीर कायर कर्वेण को पशु मानव देव । ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य कहाँ कहाँ शूद्र कहा भेव ॥ ५ ॥

अनुवाद-कः शूरः कातरः को हि पशुः को ना सुरश्च कः । ब्राह्मणः क्षत्रियः कस्कः को वैश्यः शूद्रकश्च कः ॥

मूलम्-कहाँ अथिर थिर है कहाँ छिल्लर कहाँ अगाध । जप तप संयम है कहाँ कवण चोर को साथ ॥ ६ ॥

अनुवाद-कोऽस्थिरः कः स्थिरः लयातो छिल्लरोऽगाधकश्च कः । कश्चौरः कोऽत्र साधुर्हि के तपोजपसंयमाः ॥

मूलम्-अति दुर्जय जगमे कहाँ अधिक कपट कहाँ होय । नीच ऊंच उत्तम कहाँ कही कृपाकर सोय ॥ ७ ॥

अनुवाद-दुर्जयः कोऽत्र संसारे कोऽधिकः कपटः स्मृतः । नीचोच्चौ कौ स्मृतौ लोके उत्तमः कश्च सर्वतः ॥

मूलम्-अति प्रचण्ड अग्नि कहाँ को दुर्दम मातंग । विषवेली जगमें कहाँ सायर प्रचल तुरंग ॥ ८ ॥

अनुवाद-प्रचण्डाग्निश्च को धीमन् । मातंगः को निरंकुशः । विषवल्ली स्मृता केह सागरः कस्तरंगवान् ॥

मूलम्-किणथी डरिये सर्वदा किणथी मलीये धाय । किणकी संगत गुण वधे किण संगत पत जाय ॥ ९ ॥

अनुवाद-भेतव्यश्च कुतो लोके संगमः केन शोभनः । कस्य संगैर्गुणे वृद्धिः कस्य संगैरघोगतिः ॥

मूलम्-चपला तिम चंचल कहाँ कहाँ अचल कहाँ सार । पुनि असार वस्तु कहाँ को जग नरक दुवार ॥ १० ॥

अनुवाद-चञ्चला का तडित्तुल्या कोऽचलः सारमस्ति किम् । असारं वस्तु किञ्चात्र नरकद्वारमस्ति किम् ॥
 मूलम्-अंघ बधिर जग मूक को मात पिता रिपु मीत । पंडित मूढ सुखी दुखी को जगमाहे अभीत ॥ ११ ॥
 अनुवाद-अन्धो मूकश्च बधिरोऽरिमित्रे पितरौ च कौ । बुधो मूढः सुखी दुःखी कोऽभीतः संसृतौ स्मृतः ॥
 मूलम्-बहोटा भय जगमे कहाँ कहाँ जरा अति घोर । प्रबल वेदना है कहाँ कहाँ अति वक्र किशोर ॥ १२ ॥
 अनुवाद-महामयं किमस्तीह काऽतिघोरा जरा स्मृता । महती वेदना कात्र कोऽति वक्रस्तुरंगमः ॥
 मूलम्-कल्पवृक्ष चिन्तामणि कामधेनु को कहाय । चित्रावेली है कहाँ क्या साध्या दुखजाय ॥ १३ ॥
 अनुवाद-संतानः कामधेनुश्च कश्च चिन्तामणिः स्मृतः । चित्रावेली च का लोके किं कृते दुःखमेति च ॥
 मूलम्-श्रवण नयन सुख कर सुजा हृदय कंठ अरु भाल । इनका मंडन है कहाँ कहाँ जग मोटा जाल ॥ १४ ॥
 अनुवाद-आस्यश्रवणनेत्राणां भुजकंठशिरोहृदाम् । भूषणानि किमेतेषां जाल जगति किं बृहत् ॥
 मूलम्-पाप रोग अरु दुःखना क्या कारणसे होय । अशुचि वस्तु जगमे कहाँ कहाँ शुचि कहाँ जोय ॥ १५ ॥
 अनुवाद-रुजः पापस्य दुःखस्य कारणं किं हि निश्चितम् । अशुचिः का शुचिः कात्र भवतीह धरोपरि ॥
 मूलम्-कहाँ सुधा अरु विष कहाँ कहाँ संग कुसंग । कहाँ है रंग पतंगका कहाँ मजीठी रंग ॥ १६ ॥

अनुवाद-अद्यतं किं विषं किञ्च किं संगं च कुसंगकम् । किं रंगं हि पतंगस्य माञ्जिष्ठस्य पुनश्च किम् ॥

॥ इति प्रश्न भागः ॥

११४ शताधिकचतुर्दशप्रश्न-संस्मृचकषोडशदोहापधानामर्थः—

व्याख्या-देवः कः, गुरुः कः, गुरुः कः, सुखं किम्, दुःखं किम्, ज्ञानज्ञाने के, ध्यानं किम्, ध्येयः कः, ध्याता कः, मानापमानौ कौ, जीवः कः, अजीवः कः, पुण्यं किम्, पापं किम्, आश्रयः संवरश्च कः, निर्जरा का, बन्धः कः, मोक्षः कः, हेयं ज्ञेयमुपादेशश्च किम्, बोधाबोधविवेकाविवेकाः के, चतुरः कः, मूर्खः कः, राजा कः, दीनः कः, गुणवान् योगी यतिः ऋषिः महर्षिः शूरः मोरुः पशुः मनुष्यः देवो ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः अस्थिरः स्थिरः छिछरः परिपूर्णं तपः जपः संयमः चोरः साधुः इमे च पूर्वोक्तनामानः के, जगति अतिदुर्जयं किम्, अधिकशूलः क्व, तथा उत्तमं मध्यमं अधमं किम्, अतीव उग्रोदग्निः कुत्र, निरङ्कुशो हस्तो कः, उग्रा विषवल्ली का, प्रबलस्तरङ्गवान् सागरः कः, सदा भयं कस्मात् कार्यम्, वेगनार्थादाशु किं प्राप्तव्यम्, केन सह गुणानां वर्धनं, कस्मात् पतनं च, विद्युदिव चपलं वस्तु किम्, अथ च जगति अचलम् असारसूत सारसूतं वस्तु किम्, नारकी योनिः का, अन्धो मूको बधिरः के, माता का, पिता कः, शत्रुः भित्रं पण्डितः मूर्खः सुखी दुःखी निर्भयः इमे पदार्थाः के, जगति अद्वितीयं भयं किम्, अति दुःसहं जरा का, अतीव दुःसहं दुःखं किम्, अतीव वक्रस्तुरंगः कः, कल्पवृक्षः चिन्तामणिः, कामधेनुः चित्रावल्ली एतत्पदवाच्याः के, यावन्ति दुःखानि तानि दूरीकर्तुं सत्योचित उपायः कः, हस्तयोः पादयोः कर्णयोः नेत्रयोः मुखस्य कण्ठस्य हृदयस्य भालस्येत्यादीनां स्वाङ्गानां भूषणं किञ्चिच्च, जगति महद् बन्धनं किम्, पापानां रोगाणां दुःखानां काणानि कानि, जगति पवित्रम् अपवित्रं

च वस्तु किम्, अमृतं विषश्च किम्, सत्संगः दुःसंगश्च कः, पतङ्गवर्णः कः, मल्लिष्ठवर्णः कः ॥ १ ॥

एतेषु शताधिकचतुर्दशप्रश्नेष्वनुक्रमतोऽष्टाविंशतिप्रश्नानामुत्तराणि वक्तुमुपक्रमते ग्रन्थकारः । तद्वथा—

मूलम्—देव श्री अरिहन्त निरागी दया मूल शुचि धर्म सोभागी । हित उपदेश गुरु मुसाध जे धारत गुण अगम अगाध ॥१॥

पद्यानुवाद—गतद्वेषरागः सुदेवोऽरिहन्ता दयामूल एकोऽस्ति शुद्धो हि धर्मः ।

गुरुः साधुतावानुगुणी यः स्वयञ्च करोत्यत्र वै साधुभागोऽपदेशम् ॥

मूलम्—उदासीनता सुख जगमांही जन्म मरण सम दुख अरू नाही । आत्मबोध ज्ञान हितकार प्रबल अज्ञान अमण संसार ॥२॥

पद्यानुवाद—उदासीनतैवास्ति लोकेषु सौख्यं, महादुःखमेतौ सुतौ जन्ममृत्यु ।

बुधैः कथ्यते ज्ञानमात्मप्रबोधः । जगत्प्रीतिरज्ञानमस्मन्मतेन ॥

मूलम्—चित्तं निरोध है उत्तमध्यान ध्येय वीतरागी भगवान् । ध्याता तासु मुमुक्षु बखान जे जिनमत तत्त्वारथ जान ॥ ३ ॥

पद्यानुवाद—मनोरोध एवोत्तमं ध्यानमत्र परब्रह्म शुद्धं सदा ध्येयमर्हन् ।

मुमुक्षुर्जनौ ध्यानकर्ताऽस्ति यत्र हृदि स्पष्टमाभाति तत्त्वं जिनस्य ॥

मूलम्—लही भव्यता मोटो मान कवण अभव्य त्रिभुवन अपमान । चेतन लक्षण कहिये जीव रहित चेतन जान अजीव ॥४॥

पद्यानुवाद—भवत्युत्तमं भव्यताप्राप्तिमानं नचेद्भव्यता प्राप्तिरुच्चापमानम् ।

मवेज्जीवनामाहि यश्चेतनावान् अजीवश्च यश्चेतनावद्विभिन्नः ॥

मूलम्-पर उपकार पुण्य करि जान परपीडा ते पाप वखान । आश्रव कर्म आगपन धारे संवर तास विरोध विचारे ॥ ५ ॥
पद्यानुवाद-सदा कथ्यते पुण्यमन्योपकारः परं पापमस्तीह पीडा परस्य ।

भवत्याश्रवः कर्मणामागमो हि जनैरुद्यते संवरस्तद्विरोधः ॥

मूलम्-निर्मलं हंस अंश जहँ होय निर्जरा द्वादश विध तप जोय । बेद भेद बन्धन दुखरूप बंध अभाव ते मोक्ष अनूप ॥ ६ ॥
पद्यानुवाद-तपः षड्विधं बाह्यमन्तस्तथैव घटे यत्र सा निर्जरा नाम वस्तु ।

चतुर्भेदबहुःखदं बन्धनं हि न यत्रास्ति बन्धः स मोक्षः पदार्थः ॥

मूलम्-परपरिणति ममतादिक हेय-स्व स्वभाव ज्ञान कर ज्ञेय । उपादेय आत्म गुणवृन्द जाणो भविक महासुख कन्द ॥ ७ ॥
पद्यानुवाद-ममत्वादिकं हेयमन्यात्ममध्ये निजात्मावबोधात्परो नैव बोध्यः ।

उपादेय एवात्मनः सद्गुणो हि महामोदलाभो भवत्यात्मनश्च ॥

मूलम्-परम बोध मिथ्याह्करोध मिथ्याह्क दुःख हेत अबोध । आत्महित चिन्ता सुविवेक तास विमुख जड़ता अविवेक ॥ ८ ॥
पद्यानुवाद-स्वमिथ्याह्करोधो भवति ननु बोधो हृदि कवेः अबोधो वै मिथ्याह्गखिलमहादुःखकरणम् ।

विवेकशास्त्रार्थं सततहितचिन्तैव मणितः ततो वै वैमुख्यं प्रकटमविवेको नु प्रथितः ॥

व्याख्या—“देवः श्रीअरिहन्तनिरागो” रागद्वेषमोहादिरहितः सर्वज्ञः सर्वदर्शी उरुछानारसम्पन्नः सर्वशक्तिसम्पन्नः पृतादृशोऽर्हन् भगवानेव देवाधिदेवो वर्तते यः सम्पूर्णतिशयसम्पन्नः तथापि अमृतसदृशैश्वर्यचर्चैर्भयजनानां मनोवाक्कायसम्बन्धिनं तापं दूरोकरोति ।

“दयामूलशुचिधर्मसौभागो”—मनसा वाचा कर्मणा कस्यापि किमपि नानिष्कारित्वं सर्वेषां सर्वथा हितकरं जीवमात्राणां सुखदायिदया-तत्त्वं यत्र विद्यते तादृशा अहिंसासंयमतपःस्वरूपा एव धर्माः ।

“हितउपदेशगुरु सुसाध, जे धारत गुण अगम अपार” । ज्ञानवैशग्यक्षमामृदुतादिकान् श्रेष्ठान् गुणान् आत्मनि सेवमानः सन् यः भव्यजनानुकल्पयोग्यतानुसारेण हितोपदेशामृतदाने तत्परो भवति एतादृक् सुसाधुः पुरुषः एव गुरुपदं प्राप्तुं योग्यो भवति ।

गुरुलक्षणम्—धर्मज्ञो धर्मकर्ता च सदा धर्मप्रवर्तकः, सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थदेशको गुरुरुच्यते ॥

“उदासीनतासुखजगमाही” जगति जीवानां विविधकर्मानुसारेण या विचित्रता प्रतीता भवति तथा “कर्मनुगो गच्छति जीवलोकः” स्थितिः प्रमाणमत्र तत्र व्याकुलतां विहाय ज्ञानदृष्ट्या निःस्पृहः सन् स्वस्वरूपे स्थितिं कुर्यात् तदर्थस्तु स्वकर्तव्ये आचारे यत् स्मरणं तत्रैव सत्यं सुखं स्थितिमस्ति; दृष्टिगोचरेषु मायिकवस्तुषु कर्तव्याभिमानं कृत्वा तत्रैवासक्ता जनाः तादृशेन सुखेन वञ्चिता एव भवन्ति । तद्वथा प्राह भगवान् भर्तृहरिः—

“ भो रोगभयं कुले द्युतिभयमित्यादि ” । “ जन्म मरणसम दुःख जग नही ” महति दुर्गन्धमये शौचालये बलाकारेण कश्चन उप-
वेशनकार्ये नियुक्तः स्यात् अथवा अन्यायेन कारागारे निपातितः स्यात् तस्य यादृक् दुःखं भवति तस्मादपि अधिकं दुःखं जीवस्य
गर्भाशये भवति तत्कारणन्तु गर्भाशये जीवस्य महादुर्गन्धं पारतन्त्र्यं च स्मृतिपथे सर्वदा वर्तते अतो जीवः प्रायेण
मोहमयीभवस्थामनुभवति शौचालयात् ” मनुष्यः स्वेच्छया पलायितुमपि समर्थः कागगारादपि कस्यापि कस्याप्यनुकम्पया मुक्तो
भवितुं प्रभवत्यथवा दुःखं स्वरूपं कर्तुं समर्थो भवति तथा गर्भाशयेनास्ति किन्तु तत्र तु बहुलस्य दुर्गन्धस्य पारतन्त्र्यस्य चानुभवो जायते तादृश-
गर्भवासस्य दुःखादपि मातुः योन्याः वह्निनिर्गमेने जन्मकाले जीवोऽतीवासह्यं कष्टमनुभवति तत्समये जायमानं दुःखं रोमाञ्चजनकं भवति,
एतस्मात् सर्वस्मादपि दुःखाद् मरणकाले जायमानं दुःखमतोवदुःसहमस्य दुःखस्य दृश्यं केषाञ्चन जीवानां तस्मिन् समयेऽनुभवतां
सतां तदा प्रत्यक्षं जायते वह्निं महत्कष्टमापतति, इयं तु वार्ता एकस्य जन्मन उक्ता, एकस्य मरणस्य च उक्ता, परन्तु तादृशानामनन्तानां
जन्मनां मरणानाञ्च भ्रमौ जीवा अनुभवन्ति, यावत्काञ्चपर्यन्तं जीवो जन्मनां मरणानां बीजभूतान् रागद्वेषमोहज्ञानप्रमुखदोषान् निर्मूल-
मुच्छेत्तुं न प्रयतते तावत्कालपर्यन्तं पूर्वोक्तादहोभ्योऽनन्तदुःखेभ्यः कदापि मुक्तो भवितुं नार्हति यदा रागद्वेषमोहादयो दोषा उच्छिन्ना जाताः
तदा जन्ममरणसम्बन्धिनां बहूनां कष्टानामुच्छेदो ध्रुवमेव भवतीति निश्चिनम् ।

“ आत्मबोधज्ञानहितकार ” यस्य आत्मस्वरूपं परिचिन्तं स्यात्, आत्मा हितकारिणोऽहितकारिणश्च गुणस्य दोषस्य ज्ञाता स्यात्, यतः

हितकारि वस्तु स्वीकुर्यात्, अहितकारि वस्तु त्यजेदिति तत्त्वज्ञानं चाभ्यस्यः अत्यन्तोपकारि सतां महारमनां यथाविधि, सेवां विधाय तत्त्व-
ज्ञानमधिगन्तुमत्यन्तमेव योग्यम्, एतेन विज्ञानविवेकादयः सद्गुणाः जागरिता भवन्ति । उक्तञ्च—

सो कद्विधे सो पूछिये तामे धरिये भ्यान । जाते मिटे अबोधता बोधरूप वहे रंग ॥

तद्वक्तव्यं च प्रष्टव्यं रागस्तत्रैव क्रियताम् । चैरज्ञानानि नश्येयुः बोधाः वृद्धिमवाप्नुयुः ॥

भावार्थ—येन रागद्वेषमोहादीनां तापः शान्तो भवेद् अथोत्तमसंयमसेवनेन सहजशीतलतायाः प्राप्तिः स्यात्, एतादृशमात्मज्ञानमेव
अत्यन्तोपकारकम् ।

“प्रबल अज्ञान भ्रमण संसार” यथा शूकरः शङ्कति रतिमान् तस्य तदेव प्रियं भवति अन्यदुत्तम वस्तु तस्मै न रोचते तथैव जीवः भवाभि-
लाषी भवन् क्षुद्रता तृष्णा दीनता मत्सरता भयं शठताऽज्ञानता स्वच्छन्दवृत्तितयादि दोषवशात् दीर्घकालपर्यन्तं संसारे भ्रमणं विदधाति
जीवस्य एताप्रियं भवति किन्तु सद्गुणोपाजनेन जीवो जन्ममरणदुःखान्मुक्तो भवेत् तत् प्रियं नैव जायते शूकरस्य सदेवस्तुभोज्यादि इव
अत्र प्रबलाज्ञानतैव कारणम् ।

“चित्त निरोध ते उत्तम ध्यान” यावत्कालपर्यन्तम् जीवः पद्मासु विषयादिक्रमार्थेषु रतिमान् भवति तावत्काल पर्यन्तम् चित्तव्यापारः
तत्रैव तिष्ठति अनर्थकारिण्यां दिशि वर्तमानो मनोन्यापार आपत्तौ आत्मनोऽहितं करोति तस्मादहितादात्मरक्षणमुत्तमं ध्यानम्

आर्त्तध्यानस्य रोद्रध्यानस्य च कारणानि परित्यज्य धर्मध्यानस्य शुक्लध्यानस्य च अभ्यासः कर्तव्यः स एव आत्मनः हितं करोति, यैः कारणैः सेवमानैः सद्भिः विषयेषु वर्द्धमानः चित्तस्य वेगः संक्लेशं जनयति, तत् सम्यग् विचार्य अशुभैः कारणैः जायमानं संक्लेशं प्रतिरोद्धुं अरिहन्त-पदादीनां स्वरूपं ज्ञात्वा तत्र मनः प्रेरणीयं तत्रैव च प्रीतिः करणीया तदेव आत्मनः हितकरम् भवति इति निश्चयम् ॥

“ ह्येय वीतरागी भगवान् ” येन आत्मनः परमात्मनश्च स्वरूपं ज्ञातम् स एव अन्तरात्मा ध्याता भवितुमर्हति यस्य च समग्राः दोषाः विनष्टाः स एव वीतरागः परमात्मा ह्येयः । परमात्मनः ध्यानं करोति स ध्याता । ध्यानस्य प्रभावेण स्वयमेव श्रमार्थाः दृष्टान्तानुसारेण परमात्मनः स्वरूपं प्राप्नोति ततः यस्य समग्राः दोषाः रागादयो विलीनाः समग्राश्च गुणा उद्बुद्धाः तादृशः अर्हतः परमात्मनः ध्यानं एव आत्मार्यानां जीवानां हितकरम् ।

“ ध्याता तासु मुमुक्षु वखान, जे जिनमत तत्वारय जान ” यः रागद्वेषादीन् शत्रून् सर्वप्रकारेण विजितवान् तादृश जिनेश्वरेण भगवता उक्तम् तत्त्वं ज्ञात्वा ध्यात्वा च ये जन्ममरणादिकानाम् सर्वेषाम् दुःखानां क्षयम् कृत्वा मोक्षसम्बन्धि अचलं सुखम् लब्धुं तीव्राम् अभिलाषां सेवन्ते तादृशः मुमुक्षवः जना एव खलु पूर्ववर्तगुणवतः वीतरागस्य परमात्मनः ध्यानं कर्तुं योग्याः ॥

“ लह्दी भव्यता मोटो मान ” जन्मजरामरणादिदुःखेभ्यः सर्वथा मुक्तो भूत्वा मोक्षसम्बन्धि अविविनाशि सुखम् लब्धुम् अधिकारी स्यात् । तदर्थंरतु सा योग्यता प्राप्तव्या इत्येव खलु आत्मज्ञानम् ॥

“ कवण अमन्य त्रिमुवन अपमान ” पूर्ववर्ततया मन्यतया विरुद्धा या अभज्यता मोक्षसम्बन्धिना शाश्वतेन सुखेन सह वियोगः इत्येव अयोग्यता इत्येव परमः महान् जगति अपमानः तस्मात् जीवः यत्र तत्र जन्मजरामरणसम्बन्धिषु अनतेषु दावाग्निषु एव ज्वलति ।

“चेतन लक्षणा कहिये जीव ” चैतन्य जीवस्य सामान्यं लक्षणम् । चैतन्यत्वात् सजीवता । अथ ज्ञानं दर्शनम् आचारः तपः वीर्यम् उपयोगश्च एतानि जीवस्य विशेषलक्षणानि । एतादृशानि लक्षणानि जीवे एव संगच्छन्ते ।

“ रहित चेतन जान अजीव ” यस्मिन् पूर्वोक्तम् अर्थाच्चेतनावत्त्वम् विद्यमानम् नास्ति तद् निर्जीवम् अजीवं वा अस्ति । निर्जीवि वस्तुनि सामान्यलक्षणम् चैतन्यमेव नास्ति विशेषलक्षणानि ज्ञानादिमन्ति कुतः स्युः ? । एवञ्च लक्षणभेदेन जीवस्याजीवस्य च निर्णयः सुगमः ।

“ पर उपकार पुण्य करि जान ” मनसा वाचा कर्मणा अन्येषां जीवानां हितं वर्तव्यम् तेन देहस्य सदुपयोगो भवति, अन्ये जीवाः समाधिरथाः स्युः तथा कार्याणि परमार्थदृष्ट्या कर्तव्यानि कारयितव्यानि अनुमोदयितव्यानि च । कदापि स्वप्नेऽपि कस्यापि जीवस्य पीडादिकं यथा भवेत् तथा न वर्तितव्यम् किन्तु सदा सर्वेषां हितम् चिन्तनीयं तादृशमेव वक्तव्यम् देहस्योपयोगोऽपि तादृशः कर्तव्यः । तादृशः पवित्र-मार्गात् स्युतिः न स्यात् तदर्थं सावधानताम् अपेक्षते । तादृशानि हितकार्याणि कृत्वा तत्फलम् नार्काक्षणीयम् कीर्त्यादि लोभं परित्यज्य स्वकर्तव्यं ज्ञात्वा रागद्वेषाभ्यां जायमानं वैषम्यं त्यक्त्वा मैत्रीप्रभृति चतसृणां भावनानाम् अन्तःकरणेन आश्रयं कृत्वा स्वपरहितार्थं प्रवृत्तिः कर्तव्या एतादृशो प्रवृत्तिरेव पुण्यमार्गः विद्यते । पूर्वतनैः महापुर पैरयमेव मार्गः स्वीकृतः उपदिष्टश्चास्ति स्वपरहितार्थिना अयमेव मार्गः स्वीकर्तव्यः ।

“ परपीडाने पाप कखान ” क्रोधेन मानेन मायया लोभेन रागेण द्वेषेण वा वशीभूय आत्मनो निर्मलं स्वभावं विस्मृत्य पराश्रयेण सर्वे जीवा आत्मतुल्या ज्ञेया ’ इति महावाक्यश्च विस्मृत्य अभ्यान् जीवान् यथाशक्ति उद्धर्तुं समुत्स्य अन्येषां पीडाकर्णार्थं मनसो वाचा कर्मणा प्रवृत्तिः कार्या कारयितव्या अनुमोदनीया च तत्तुल्यम् अन्यत् अन्यायाचरणम् क्रिम् भविष्यति ? परभवे जीवेन पापफलानि अवश्यमेव भोक्तव्यानि । पापाचरणेनैव जीवः नरकादिभयं हरगतो दुःखानि दुःखानि अनुभवन्ति । तस्मादेव भवभीरवः जनाः पापाचरणात् पृथग् भवन्ति । सर्वान् आत्मतुल्यान्

मत्वा कस्यापि पीडा स्यात् तादृशं न कुर्वन्ति न च कारयन्ति । यद्वस्तु स्वस्य प्रतिकूलं दुःखकारि च अस्ति तस्य अन्यप्राणिषु न कदाचिदपि संयोगं कुर्वन्ति । शान्तचित्तेन परस्थितिं सुविचार्य यदि जगति वर्तनं भवेत् तदा कस्यापि किमपि दुःखं कारणीयमिति वाञ्छा एव न जागरयति । विवेकेन हीनः जनः मिथ्याहन्ताममतादिदोषवशीभूतः परपीडायै मतिं प्रवृत्तिं वा करोति विवेकेन स्वस्य परस्य च स्वरूपं ज्ञात्वा स्वपरयोरहित-मागतिं निवर्तते । क्षमावान् विवेकी जीव एव यथार्थम् अहिंसाधर्मं पालयितुं प्रभवेत् ।

“आश्रव कर्म आगमन घारे” यतः नवानि कर्माणि आत्मसम्बद्धानि भवन्ति अर्थात् आत्मना सह शुभाशुभकर्मणां मिश्रणस्य यत्कारणम् विद्यते तत् शाले आश्रवपदेनाभिधीयते । इन्द्रियविषयाणां सेवनं क्रोधादिदोषाणां वशवर्तित्वम्, अविरतित्वेन वासः, मनसां वाचां कायानां च विचित्रव्यापारकरणम् अथ नवतत्त्वप्रकरणे उक्तानां पञ्चविंशतिक्रियाणां सेवनम् तेन शुभाशुभकर्मणाम् आवर्तनं भवति ॥ उक्तञ्च—

सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा । अहं करोमीति वृथाभिमानः स्वकर्मसूत्रैर्भ्रंशितो हि लोकः ॥ अ. रा.

“संवर तास विरोध विचारे” उपर्युक्तम् आश्रवं प्रतिरोद्धुम् तदर्थस्तु-उपर्युक्तैः विविधैः कर्मभिः आत्मना सह मेलने जाते सति शुभानां अशुभानां कर्मणामवरोधः स एव संवरनामधेयः । समित्या मनोवाक्कायानां गोपनस्य अनुकूलानां प्रतिकूलानाम् उपसर्गादिकानाम् क्षमा-दिकानां दशमहतीनां शिक्षानां पालनम् द्वादशभावनया सामायकादिकचरित्र्येण पूर्वोक्तं आश्रवं त्यक्तुं शक्यते ‘किन्तु साध्यं शुभाचरे’- इति लोकोक्तिः ।

“निर्मल हंस अंश बिहो होय, निजरा द्वादशविध तप जोय” यथा हंसः क्षीरीरयोः पुथक्करणपटुः, तद्यथा श्रूयते पण्डितराज-रचिते ग्रन्थे—

‘नीरक्षीरविवेके हंसाख्यं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वस्मिन्नधुनान्यः कुलत्रतं पालयिष्यति कः ॥’

तथा यस्य आत्मनि निर्मले ज्ञानवैराग्ये जाते स्तः स बाह्येन आभ्यन्तरेण च तपसा निर्जरादिकस्य पूर्वजन्मनि संचितस्य कर्मणः क्षयं कर्तुं शक्नुयात् । अनाहारः स्वल्पाहारः नियमेन भोजनपानादिकं नानाविधरसस्यागः शीतोष्णसहिष्णुता नानाविधासनजयेति साधनैः देहदमनम् एतत् सर्वं बाह्यं तपोऽस्ति । एतद् बाह्यं तपः उत्तमया दृष्ट्या कृतं सत् आभ्यन्तरस्य तपसः पोषकं भवति । ज्ञानेन अज्ञानेन कृतानां पापानां शुद्धिः गुरोः समीपे कर्तव्या । गुणिनः समादरणीयाः, साधूनां सेवा कर्तव्या । अभिनवशास्त्राध्यायनं कर्तव्यम् । अर्हदादि पदं ज्ञात्वा तत्र वृत्तिः स्थिरा कर्तव्या । देहमूच्छाम् परित्यज्य परमात्मनः स्वरूपे लीनत्वं तदेव आभ्यन्तरम् तपः उच्यते । समताभावेन शास्त्राज्ञया पूर्वोक्तं तपः कृतं सत् अनेकजन्मसु संचितानि कठिनानि कर्माणि क्षयं प्राप्नुवन्ति । अतः मोक्षार्थिभिः जनैः आत्मनः विशुद्ध्यै उक्तम् उभयविधम् तपः अवश्यं सेव्यम् । तीर्थक्षेत्रेऽपि उक्तं तपः कृतं वर्ततेऽतः सर्वत्र यत्नीयम् ।

“वेद मेद बन्धन दुःखरूप ” मेदचतुष्टययुक्तं बन्धनम् अतीव दुःखप्रदम् । परमार्थः इदृशोऽस्ति नवतत्त्वेषु अनुक्रमेण उक्तं बन्धनं चतुर्विधम् । तत् मोक्षविरोधित्वात् दुःखप्रदायकम् । प्रकृतिबन्धाख्यः स्थितिबन्धाख्यः रसबन्धाख्यः प्रदेशबन्धाख्यः च, आत्मनः ज्ञानादिगुणानाम् आवरणं करोति यः सः प्रकृतिबन्धाख्यः । दीर्घस्य स्वल्पस्य वा कालस्य निश्चयं करोति यः सः स्थितिबन्धाख्यः । १-२-३-४ स्थानानि वा तीव्रमृदादिकः शुभाशुभो रसः विपाककाले ज्ञातः सः रसबन्धः । तेषां त्रयाणां संग्रहस्वरूपः यः कर्मणा प्रदेशस्य सञ्चयः सः प्रदेशबन्धाख्यः । अयं कर्मबन्धाख्यः शुभः अशुभः च द्विविधः इति द्विविधो भवति । तस्य विशेषाधिकारः कर्मग्रन्थादिन्यो ज्ञेयः । सः शुभोऽपि सुवर्णस्य पाश इव अशुभश्च लोहस्य पाश इवास्ति । स उभयविधोऽपि दुःखप्रदोऽस्ति इति मत्वा मुसुक्षुभिः सर्वथा त्याज्योऽस्ति ।

“बन्ध अमाव ते मोक्ष अनूप” मिथ्यात्वम्, अविरतिः, कषायः, योगः इत्यादयः कर्मबन्धाख्यस्य सामान्यहेतवः सन्ति, तेषां च विशेषः हेतवोऽपि प्रथमकर्मग्रन्थे निर्दिष्टाः वर्तन्ते । तत् अनुपेक्ष्य तादृशानां बन्धहेतूनां त्यागे आत्मा अनुक्रमेण अनुपमस्य मोक्षसुखस्य अधिकारी भवति । भावकर्मणि रागद्वेषौ मुख्यौ, तौ च कर्मबन्धाख्यस्य अतीव पोषकौ, आत्मा स्वरूपतः भ्रष्टः भूत्वा पौद्गलिकवस्तुषु लीनः भवति एवं कृते सति संसारसन्ततिः वर्द्धते । वटवृक्षस्य बीजवत् तदन्तो न समायाति । यदि रागद्वेषादयो मुख्याः पदार्था न स्युः तदा तदन्तः शीघ्रमेव भवति । अत एव तत्त्वज्ञानिन आत्मचिन्तकाः पुरुषाः रागद्वेषादीन् एव निर्मूलान् कर्तुं यतन्ते ।

“ पर परिणति ममतादिक होय ” स्वस्य आत्मस्वरूपं सुष्ठु ज्ञातुं शक्यं स्यात् तस्मिन् यदन्तं सामर्थ्यं वर्तते यावत् तस्य दृढ-प्रतीतिः स्यात् तादृशानां सर्वज्ञवचनानां वा वीतरागस्य भागवतः परमतत्वबोधकप्रतिमायाः अन्तःस्थेन लक्ष्येन आलम्बनम् ग्राह्यञ्च तस्मिन्नेव स्वरूपे रतिः कर्तव्या इति परिणतिः आत्मनः अतीव हितकारिणी वर्तते, परन्तु तादृशी आत्मपरिणतिः परपौद्गलिकवस्तुषु अनादिना अनन्तेन कालेन अनुसूयमानायाः प्रीतेः परिहारेणैव जागर्ति आत्मारथिभिः जनैः तादृशी पौद्गलिकवस्तुषु प्रीतिः त्याज्या आत्मनः च आभ्यन्तरेषु ज्ञानादि-गुणेषु प्रीतियोगम्-कर्तुं प्रयतितव्यम् । यावत्कालपर्यन्तं जीवः निष्फलेषु परवस्तुषु ममताबुद्धिं धारयति तावत्कालपर्यन्तम् परमम् अतीव शारीरिक-दुःखं सहताम् तथापि तस्य आत्मनः हितकारिका सिद्धिर्न भवति परन्तु ममताबुद्धिर्यदि नश्यति तदा शीघ्रमेव तस्य सकलाः कर्माणि स्वात्मनः हितकारीणि भवन्ति अतः मुमुक्षुभिः जनैः परवस्तुभ्यो ममताबुद्धेः समुन्मूलनं कृत्वा आत्मनः स्वाभाविकेषु गुणेषु एव ममताबुद्धिः-वर्धय्या इत्येवोचितं कर्तव्यमस्ति ।

“ स्वपर भाव ज्ञान कर हेय ” स्वं-आत्मद्रव्यं परं-आत्मव्यतिरिक्तम् इति तदर्थः तेषां द्रव्याणां यथार्थं ज्ञानं स्यात् तावत्कालपर्यन्तं

गुरुगम्यः अभ्यासः कर्तव्यः उचितः अस्ति । आत्मा धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायः पुद्गलः कालश्च इति पञ्च द्रव्याणि तानि च गुणपर्याययुक्तानि भवन्ति । तदीयः विशेषाधिकारः नवतत्वादिकेभ्यः ग्रन्थेभ्यः अवगन्तव्यः । आत्मा चैतन्ययुक्तम् चेतनं द्रव्यम् अस्ति, तद्विज्ञानि च सर्वाणि चैतन्यरहितानि जडानि सन्ति, तानि गुणपर्याययुक्तानि सुष्ठु ज्ञात्वा आत्मार्थम् अनुपयुक्तेभ्यः पुद्गलादिकेभ्यः परद्रव्येभ्यः निवृत्तिः धार्या पुनः आत्मनः एव गुणेषु निश्चयेन प्रवृत्तिः कार्या । ज्ञेयानि सर्वाणि यानि द्रव्यानि स्युः तेषु त्याग्यानां त्यागः स्वीकरणीयानां स्वीकारः इत्येव सारविधेयस्य फलम् अस्ति परन्तु शुक्वत् केवलमुखपाठेन अर्थात् अर्थानवबोधनपुरःसरं केवलशब्दपाठेन आत्मनः किमपि हितं न भवति ॥

“ उपदेय आत्मगुणबुद्ध जाणो भविक महासुख कन्द ” आत्मनः अनन्तानां गुणानां समुदाय एव आराधनयोग्यः वतेते स एव आत्मनः अत्यन्तोपकारी अस्ति । स्वगुणसमुदायं समुपेक्ष्य च आत्मगुणानां विरोधिनः दुर्गुणान् समादृत्य आत्मैव आत्मनः शत्रुर्भवति अत एव स संसार-चक्रे अनन्तकालपर्यन्तं परिभ्रमति एतादृश्या महत्याः ग्लेशकारिण्या गंभीरायाश्च्युतेः प्रक्षालनेन विना न तदुद्धारो विषते च्युतिप्रक्षालनेन विना सः आत्मगतानामपि अनन्तानां सुखानाम् आस्वादं कर्तुं न शक्तिमान् भवेत् अनन्तकालात् स्वस्थितां च्युतिं प्रक्षाल्य स्वदोषान् एव उन्मूलयितुं यत्नेत्यावश्यकम् येन आत्मनः सत्ताम्रपेत्य विषमानो गुणः अनायासेन जागृतः सन् प्रकाशितो भवेत् ।

“ परमबोधमिध्याद्द्वारोघ ” मिध्याद्गु मिध्यात्वं तन्नाम विपर्ययः—विपरीतवासना तत्वे अतत्त्वमतिः, अतत्त्वे तत्त्वमतिः, गुणे दोषदृष्टिः, दोषे गुणमतिः, हिते अहितबुद्धिः, अहिते हितमतिः, सुदेवे कुदेवमतिः, सुगुरो कुगुरुमतिः, सुधर्मे कुधर्मबुद्धिः कुधर्मे सुधर्ममतिः, ईदृशी मिध्या मतिः एव मिध्यात्वं, तन्निरोध एव परमो बोध उच्यते, उपर्युक्तं मिध्यात्वम् अनादिना कुसंगयोपेन जातं, तस्य निरोधार्यम् आत्मार्थिभिः जनैः तदवरोद्धुं सुसंगार्थं सावधानैः भवितव्यम् । समर्थस्य ज्ञानिनः पुरुषस्य पक्षपातरहिते वचने सम्पूर्णं विश्वासेन विना अनादिः

अनन्तः रोगः विनष्टो नैव भवेत् एतस्य नाशमन्तरा अनन्तं बाधरहितं क्षयरहितं सुखमपि दुर्लभमिति सारः ।

“ मिथ्याद्वाद्दुःखहेतवबोध ” यतः मिथ्यात्वजन्यम् अनन्तं दुःखं जायते तदेव अज्ञानं मिथ्यात्वं हि महत् शूलं महत् कष्टम् महद्विषम् महाव्याधिः इत्यादिरूपम् एतदीयां महतीं व्यथां यतनोन्मूलयति तत् न ज्ञानम् अपि तु अज्ञानं तत् ज्ञातव्यम् । ये जनाः पूर्वोक्त्या मिथ्यामत्या परिपूर्णाः अथ च मिथ्यावासनया परिपूर्णाः ते दीनाः अज्ञानिनः परेषां मिथ्यात्वं कथं दूरीकर्तुं समर्थाः भवेयुः, ये स्वयमेव भवोद्घो निमज्जन्तस्ते अन्यान् उत्तारयितुं कथं शक्ताः स्युः, येषां सम्यग् दर्शनं न जातं ते अन्यान् अर्थिनो जनान् दर्शनयुक्तान् कथं करिष्यन्ति, ये सदैव निर्धना दुःखिनश्च ते परान् सुखिनः सधनान् कर्तुं कथं समर्थाः भवेयुः, अत एव मिथ्यामृतां वासनां दूरीकर्तुम् अन्तःकरणेन अभिलाषावन्तो भूत्वा समर्थानां निष्पक्षपातिनां साधूनां विदुषां वा हितशिक्षां हृदये कृत्वा तन्मनने तदाचारविचारे यथाशक्ति यत्नं विददधुः, अयमेव आत्मनः अत्युपकारको मार्गः, एवञ्च एतदेव उपादेयं वस्तु ।

“ आत्महित चिन्ता सुविवेक ” यस्मिन् आत्मनः हितकरं चिन्तनं भवति वा येन आत्मनः कर्त्तव्यकरणं चिन्तनं हृदये सदा स्यात् स एव सत्यो विवेकः कथ्यते अन्यो विवेकस्तु केवलः मिथ्यामृतोऽस्ति । को नाम आत्मा, किन्नाम तस्य स्वरूपम्, तस्य कियती शक्तिः, सः कथं गुप्तः, तत्र विघ्नाधायकं किम्?, तद्विघ्नं कथं दूरीकर्तव्यम्, तस्य साधनानि कानि कानि, तेषां साधनानामुपयोगः कथं कार्यः, इदं मनुष्यजन्म कियद-मूल्यम्?, तज्जन्म निरर्थकं व्यतीतं भवति इत्यादि आत्मसम्बन्धिन्यै चिन्तायै जागृतिः विशेषतः अतीव उपयुक्ताः, येषाम् आत्मनोऽनुभवो जातः तादृशानां सतां जनानां सेवामर्त्तिं बहुमानेन कर्तुम् अस्माभिः उंचतैः भवितव्यम्, स्वहिते कार्ये अकर्तव्यबुद्ध्या जीवेन बहुलं दुःखमनुभूतम्, अथ चाग्रेऽपि बहुदुःखं सोढव्यमस्ति, अथ अतः बहुकालपर्यन्तम् स्वस्य हितानि साधनानि अनुपेक्ष्य केनापि प्रकारेण सधः प्रयासेन प्रेम्णा च सतां

संगतिं सम्यग् अनुभूय स्वहितार्थं बहु प्रयतितव्यम्, तत्र उद्देशाचरणं तु सुवर्णसमयस्य नाशरूपमहितमेव वर्तते, हितार्थं जीवस्य आभ्यन्तर-स्वरूपः सुविवेकः जागृतो भवेत् इति अतीव दुर्लभः सः अस्ति सम्यक्तया सुविवेचनीयम् ।

विवेकेन विना मुक्तिं स्वर्गं न लभते नरः कश्यपस्य सुते दैत्ये षादित्ये पश्य भिन्नताम् ॥

“ तास विमुक्त जडता अविवेक ” इत्यस्य आत्मतत्त्वस्य त्यागः, केवलं जडेषु पौद्गलिकेषु वस्तुषु प्रीतिः उत च तेषां प्राप्त्यर्थम् उपायचिन्तनम्, चतुर्विधाहारसेवनम् भोगादिकमेव अस्यां जगत्यां सारगुतं वस्तु वर्तते इति, एतादृशाः अज्ञानमूलकाः कुत्सिताः विचारा एव अविवेकनामधेयाः, एतादृशेन अविवेकेनैव मिथ्याभूता वासना प्रतिदिनं वर्धते, अतः जीवः संसारे परिभ्रमति । जन्ममरुपे जरात्मके मृत्युस्वरूपे अधिकस्वरूपे व्याधिस्वरूपे उपाधिस्वरूपे संयोगैः वियोगैः जन्ये अनन्तदुःखात्मके दावानो पतितः सन् प्रसूतः सन् भवति । एवं सति तथापि मोहमदिरायाः प्रबलेन वेगविकारेण सः आरमानं सुखिनं मन्यते वा तादृशं कल्पितं मिथ्याभूतं क्षणिकं विनाशि सुखान् अभिलषति । एतादृशः अयोग्यो जीवः कल्याणस्य उपभोक्ता कथं भवेत् ? । अविवेकिनं कोऽपि न वरति—

निर्विवेकं नरं नारी प्रायोऽन्यापि न कांक्षति, किं पुनः मुक्तिरुपाश्रोः पुरुषोत्तमवलम्बा ॥

परमवसाधकं चतुर कदापि, मूर्खत्वं ते जे बन्ध वढावै, त्यागी अचल राजपद पावे, जे लोभी ते रंक कदावै ॥ ९ ॥

चतुरोऽन्यमवसाधकः स मूढो हि ददाति बन्धने स्वं यः, त्यागी मुक्तिपदानां लब्ध्या लोभी धनस्य स दीनः ॥

उत्तम गुणरागी गुणवन्त, जे नर लहत मवोदधि अंत, योगी जस ममता रति नहि, मन इन्द्र जीते ते जति ॥ १० ॥

अष्टं गुणं वंशयितुं गुणवान् सयत्नः ससिरसिन्धुतरणे सफलः स एव ।

योगी स एव नहि यस्य ममत्वलेशः चित्तिन्द्रियाणि जितवान् स यतिविशेषः ॥

समसारस सागर सो सन्त, तजत मान ते पुरुष महंत, शुरवीर जे कन्दर्प वारे कायर काम आणो सिर धारे ॥ ११ ॥

सन्तः समत्वरसागरतुल्यविचाः, मोनं त्यजन् भवति भव्यजनी महान्तः ।

कन्दर्पदर्पदलने पटुरस्ति वीरः, सैवास्ति कातरजनः खलु यो हि कामी ॥

अविवेकी नर पशुसमान मानव जस घटं आतम ज्ञान, दिव्यदृष्टिधारी जिनदेव करतां तास इन्द्रादिक सेव ॥ १२ ॥

यो निर्विवेक इह सैवं पशुः पृथिव्याम्, आत्मज्ञ एव भुवि मानवानामधारी ।

देवो जिनो जगति दिव्यसुदृष्टिधारी, यस्यांघ्रिसेवनपराः वरुणेन्द्रद्वर्याः ॥

ब्राह्मण ते जे ब्रह्म पिछाणे क्षत्री कर्म रिपु वंश आणे, वंश्य हाणि वृद्धि ते लखे शूद्र भक्ष अमक्ष जे मखे ॥ १३ ॥

ब्रह्मज्ञ एव भुवि भूसुरनामधारी, सः क्षत्रियः सकलकर्मरिपुवशी स्यात् ।

हानिञ्च वृद्धिमधिगच्छति यः स वैश्यः, अश्नाति सर्वमविचार्य विचार्य शूद्रः ॥

अथिरूप जाणो संसार थिरयेक जिनधर्म हितकार, इन्द्र सुख छिल्लर जल जाणो भ्रवण अतिन्द्र अगाध बलाणो ॥

जानीहि संशयघृते जगदस्थिरञ्च, धर्मः स्थिरो हितकरो जिनदेवमर्तुः,

वृत्तच्छिरं तु सुखमिन्द्रियजं यदस्ति निर्हेतुकं सुखमगाधमहं वदामि ॥

इच्छारोधन तप मनोहारं जप उत्तम जगमे नवकार, संयम आतम स्थिरतामाव भवसागर तरवा को नाव ॥ १५ ॥

इच्छावरोध इह मे मनसा तपोऽस्ति, अत्युत्तमो हि नवकारजपः समेषु ।

आत्मस्थिरत्वमिह संयमनामधेयं, नौकासमानप्रकारि भवोदधौ यत् ॥
छती वनित गोपवे ते चोर शिवसाधक ते साध किशोर, अति दुर्जय मनकी गति जोय अधिक कपट नारीमें होय ॥

तच्छक्तिगोपूजन एव प्रसिद्धचौरः, साधुः स एव शिवसाधनतत्परो यः ।
तद्दुर्जयं स्मृमनसो गमनं प्रसिद्धं, स्त्रीष्वेव भूरि कपटः न पुंसि ॥

“ परभवसाधक चतुर कहावै ” बालकः स्वभावत एव स्तनपानाय प्रवर्तते इति वासनेव परभव साधयति तादृशरनैकैः साधकैः
नौधकैः प्रमाणीः परभवं ज्ञात्वा अस्य क्षणिकस्य देहस्य नाशानन्तरं परभवोऽस्माकं कृते अस्ति अतः तदर्थं आदानेन शुभैः साधनैः सह सन्नद्धो
भवेत् स एव ज्ञानी कुशलः ज्ञेयः कुतः स स्वीयां कुशलः । स्वीदिते उपयोगं करोति उत केचिन्मुग्धाः जनाः लोकरक्षनाय स्वकीयां कुशलतां
प्रदर्शयन्ति परन्तु सः कुशलतायाः सदुपयोगः न स्ति अपि तु दुरुपयोगः सः दर्तते ।

“ मूर्ख ते जे बन्ध बढावै ” मिथ्याश्रमं आविरतिः कपायः योगः दुष्प्रणिधानं इत्यादिकैः दोषैः जीवः विविधं कर्मणा बन्धनं कृत्वा
संसारे परिश्रमति तान् आत्मगुणानां विरोधिनः दोषान् सेवमानश्च आत्मनो गुणानां हन्ता आत्मनो दोहो मूर्ख उच्यते बुधैः बुद्धिर्यदि अस्ति तर्हि
तत्त्वातत्त्वविवेकः कार्यं एतद् बचनं अनादृत्य दुरुपयोगं कुर्वन् दुर्बुद्धिः निवेकहीनः मूर्खः उच्यते । दुर्लभं मानुषं देहं लब्ध्वा बीतरोगेण प्रणीता
व्रतनियमाः सेव्याः इति महत् नाशम् अनादृत्य क्षुद्रे क्षणिके विषयसुखे आसक्तिः सा महती मूढतामेव अभिव्यनक्ति श्रियं लब्ध्वा पात्रेभ्यः

प्रदानेन तस्याः आनन्दः प्राद्यः। अस्य महतो वचनस्य अर्थं विस्तृत्य अनुचितेषु व्यसनेषु तस्याः दुरुपयोगः, कार्पण्येन वा तस्याः उपरि ममत्वं, तेन च सदुपयोगो न स्यात् तर्हि मूर्खत्वमेव, नान्यत् किमपि। उपर्युक्तानि महान्त्रिणि वाक्यानि सारभूतानि वर्तन्ते ये तेषां सारं ज्ञात्वा तदनुसारेण सम्यक् आचरन्ति ते चिरं न पर्यटन्ति। न त्वस्य रहस्यं ज्ञात्वा तत्रैव अविचित्रं श्रद्धां धृत्वा ये तत्त्वे रतिं कुर्वन्ति, तदर्थं अत्र जडत्वं अत्र चैतन्यमिति सुष्ठु अवगम्य स्वीये चेतनद्रव्ये अन्तः स्थिताम् अपरिमितां शक्तिं ज्ञात्वा यः स्वीये आत्मनि अन्तः स्थिताम् अपरिमितां शक्तिं साक्षात्कर्तुं पवित्रया बुद्ध्या वीतरागवचनानुसारेण प्रयतते सः भाग्यवान् संसारे अविरतभ्रमणं नैव करोति अपितु न्युक्तमगेन स्वस्य मत्या यशोलिप्सया गतानु- गतिकभावेन वा अन्यस्य कस्यचन फलस्य आशया दानादिकां धर्मक्रियां करोति सः मूर्खः कदापि आत्मनः हितचिन्तको न भवति, अतः मुमु- क्षवः जनाः यत् किञ्चिदपि धर्मादुद्धानं कुर्युः तत् केवलं स्वस्य हिताय कथं तादृशं। पदित्रेण लक्ष्येन आत्मा निर्मलः भवति विरुद्धेन लक्ष्येन च मलिनः भवति। इति सुविचार्य विवेकवत्या मत्या स्वस्य हितम् अभिलषणीयम्। मूर्खलक्षणान्तरम्—

परकाव्यैः कवित्वं यद्गर्वी याचितभूषणैः, या च याचनया वृत्तिस्तदेतन्मूर्खलक्षणम् ॥

“ त्यागी अचल राजपद पावे ” यः साधुः पुरुषः सद्द्विवेकद्वारा तत्त्वातत्त्वनिश्चयं कृत्वा त्याज्यवस्तु परित्यज्य प्राक्षं गृह्णाति सः अन्तकाले स्थिरं मोक्षपदं प्राप्नोति। येषां कारणानां सेवया जीवः व्यर्थमेव भवे परिभ्रमति, अनन्तानि च दुःखानि सहते, तानि सर्वाणि कारणानि त्याज्यानि। येषां पुनः कारणानां सेवया जीवः कर्मबन्धनान्मुक्तः भवति अन्तकाले परमं पदश्चाधिगच्छति तानि सेव्यानि। अर्थात् सर्वाणि पाप- स्थानानि त्याज्यानि। एवं वीतरागेण सर्वज्ञेन कथितानि गुणस्थानानि सेव्यानि सन्ति, इति विवेकेन वैराग्यं सेवमानः अविनाशि सुखं मुह्यते। स्वीयेन स्वीयेन अधिकारेण अनुक्रमतः उन्नतेः पदं विगमिषुः सुखेन स्वीयाम् उन्नतिं प्राप्त्वा अविनाशि-अचलं सर्वव्यापिविनिर्मुक्तं सुखं प्राप्नोति।

कर्णस्त्वचं शिचिमोसं जीवं जीमूतवाहनः, ददौ दधौ चिरंसीनी नास्य देयं महाभनोम् ॥

“जे लोभी ते” रंक कहावे ” भोगस्य बहु 'सामग्र्या' संत्यागपि यः लोभान्ध- 'अधिकं अधिकं अभिलषति स एव' खलु दोनः, 'यथा-
काले प्राप्तेषु वस्तुषु सन्तुष्टः सन्' परभवस्य साधनाय यतते सः धीमान् सुखी अस्ति । 'न' दृष्णायाः परो न्याधि- 'न सन्तोषात्परं सुखमि'ति
वाक्यं पूर्वोक्तमर्थं द्रष्टव्यति । अत एव साधवः 'सन्तोषवृत्तिमवलम्ब्य सुखिनो भवन्ति, तथाऽस्माभिरपि यतितव्यम् । तदुक्तं 'हितोपदेशे—

लोभात् क्रोधः प्रभवति, लोभात् कामश्च जायते । लोभात् मोहश्च नाशश्च, लोभः पापस्य कारणम् ॥

“उत्तमं गुणरागी गुणवन्त, जे नर-” लहृत भवोदधि सन्त ” यः स्वयं गुणो 'सन् अपि' अन्यगुणिजनेषु प्रेम वत्ते स एव सधः
'संसारं तरति; ये गुणिनः सन्तोऽपि' परकीयान् गुणान् असहमानाः तेषु 'स्वाभाविकं प्रेम न' धारयन्ति किन्तु द्वेषं, ईर्ष्यां, मत्सरादिकं न धारयन्ति
ते स्वीयेभ्यो गुणेभ्यो भ्रष्टाः सन्तः भवाटव्या पर्यटन्ति, 'अर्थात् द्वेषादिकेन दोषेण' कियन्तोऽपि सद्गुणाः निर्वीर्याः निष्फलाश्च भवन्ति, उत्तमेन
'गुणानुरागेण गुणहीनोऽपि उन्नतिमधिगच्छति । 'श्रीमता यशोविजयोपाध्यायेन अष्टादशपापस्थानानां' स्वाध्याये (सञ्जाय इति भाषायां) द्वेषस्य
प्रकरणे द्वेषेण जायमाना महतो हानिः, गुणानुरागेण जायमाना वृद्धिश्च सुष्ठु निर्दिष्टे स्तः । अतः 'तत्सम्बन्धि-विशेषतो भजनं' विधाय-फुण्णबासु-

देववत् गुणप्राप्ती भवितुं यतनीयमिति ।

“योगी जस भमता नहि रति ”-यस्य 'लेशमात्रमपि' परपीदगलेषु भमता नास्ति स एव योगी अस्ति । उत्तमेन 'योगबलेन' येन
भमता प्रग्वालिता स एव जनः भोक्षस्य अधिकारी भवितुमर्हति । भमता 'मूर्खत्वादिरेव' परिग्रहः । परिग्रहणोन्मत्तानां जीवानां तु दुर्दशा एव
भवति; तत्रापि यः साधोः केव धारयति तस्य 'सर्वत्र महोन्न उपहासः भवति', स तु साधो. 'वेधेन जंगते' वंक्षयति, अर्थात् धर्मधूर्तः भूया विश्व

प्रतारयति च, सर्वज्ञस्य भगवतः आज्ञामुल्लंघयति । सर्वज्ञेन भगवता साधोः द्रव्येण भावेन च निर्ग्रन्थत्वमुपदिष्टम् । द्रव्येण सुवर्णादिपरिहारः, भावेन च मूर्च्छादिपरिहारः प्रसुणा उपदिष्टः । तादृशीं प्रतिज्ञां कृत्वा ममताधारणमतीवानुचितम् । उक्तञ्च —

“ममता धिर है, सुख शाकिनी निरममता अनुकूल । ममता शिव प्रतिकूल है, निरममता अनुकूल ॥”

सुखहन्त्री स्थिरा ममता, निर्ममत्वं परं सुखम् । शिवनाशि ममत्वं हि, निर्ममत्वं सदा शिवम् ॥

“मन इन्द्री जीते ते जति” मनः इन्द्रियवर्गं च विषयेभ्यः व्यावृत्तं कृत्वा वीतरागेण परमात्मना उपदिष्टाः दश शिक्षाः सुष्ठु ज्ञात्वा ये आराधयन्ति ते एवं सुसाधवः सन्ति, यदि एतद्विपरीतं अर्थात् मनः इन्द्रियादीन् च विषयासक्तान् कृत्वा स्वेच्छया आज्ञाविरोधेन प्रयतन्ते ये ते तु यतेर्नाम कलंकितमेव कुर्वन्ति इति निश्चितम् । सर्वज्ञेन भगवता उत्तमाः दश शिक्षाः त्वहितायोपदिष्टा ताः अधो लिखिताः वर्तन्ते—१ क्षमां धृत्वा सहनशीलो भवितव्यः, २ मृदुतां समादृत्य सदगुणि नम्रता धारणीया, ३ ऋजुतां समादृत्य निष्कलंकिता वृत्तिः, ४ लोभं परित्यज्य सन्तोषः सेवनीयः, ५ यथाशक्ति बोद्धेन आभ्यन्तरेण च तपसा आत्मनो विशुद्धिः करणीया, ६ संयमेन आत्मनो निग्रहः सर्वान् च जीवान् आत्मतुल्यान् मत्वा कैषामपि अपकारः न कर्तव्यः, ७ हितं मनोहारि च सत्यमेव वचनं वक्तव्यं, ८ अन्यायाचरणं परित्यज्य निर्मलेन अन्तःकरणेन व्यवहर्तव्यम्, ९ ममतादिकं परिग्रहं—अनर्थकरं संमलोच्य निःस्पृहत्वं समाचरणीयम्, १० मनसो वचसो देहस्य च शुचितां सुष्ठु धृत्वा विषय-भोगेभ्यो विरक्तिः । उक्ता दश महतीः शिक्षाः यथार्थरीत्या सेवमानाः यतयोजगतः कृते महाशीर्वादालम्काः सन्ति, स्वेच्छया तम् परमं शुचिमार्गं समुल्लंघ्य विहरन्तः यतयः संसारस्य कृते शापस्वरूपाः एव सन्तीति सारः ।

“समतारस सायर सो सन्त” रागेण द्वेषेण मोहेन जायमानान् दोषाधिराजममतादिविकारान् परित्यज्य ये सर्वदा शमसे एव

प्रश्नोत्तर-

॥ १३ ॥

निमज्जन्ति त एव खलु साधवः । तादृशः समदर्शिनः साधवः एव विश्वव्याः सन्ति । जगति ईदृक् किमपि वस्तु नास्ति यत् उपमीयते । अतः तादृक्षाः साधुजनाः उपमानातीतत्वेन निगद्यते । उक्तं च ज्ञानसागरे—‘येषां समतारसः स्वयंभूषणसमुद्रेण सह स्पर्धते सदैव च वर्द्धते एषां सुनीशानां कृते उपमानमृतं किमपि चराचरेऽस्मिन् महति संसारे नास्ति’ तथापि सूर्येण सह सोमेन सह सागरेण सह या उपमा सा एकदैर्दिश-न्युपमा ज्ञेया न पूर्णोपमा सा इति ॥

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः, स चेत् त्यक्तुं न शक्यते । स सङ्गिः सह कर्तव्यः सन्तः संगस्य भेषजम् ॥

“तजत मान ते पुरुष महंत” यः मानः सामान्यतो जीवेषु दृश्यते, यतः जीवाः बहुधा सन्नस्ताः भवन्ति, पुनः आयतौ नरकागमिनः भवन्ति, तद् दुःखदायिनं मानं त्यजन्ति ये ते एव महान्तः पुरुषाः विशेषाः । अभिमानस्य त्यागे निमित्तं नम्रता एव वर्तते । यावत्कालपर्यन्तं वयम् अपूर्णाः तावत् कालं अभिमानं कथं करदामः ? पूर्णानामभिमानस्य अपेक्षैव नास्ति । अर्थात् पूर्णानामपूर्णानामभिमानस्य स्थानमेव नास्ति तत्रापि ये तत्त्वतः पूर्णाः ते कदाचिदपि न अभिमानिनः किन्तु अभिमानं परित्यज्य नम्रतागुणैव परिपूर्णाः भवन्ति ये अपूर्णाः तथापि मिथ्याभिमानमनु-तेन रूपेण सन्ति ते तु कदापि पूर्णाः न भवन्ति किन्तु स्वाधीनं गुणगणं परायत्तं पराधीनं दोषगणं स्वायत्तं कुर्वन्ति अतः सर्वश्रेष्ठः पन्थाः अय-मेवास्ति यदा गुणा वृद्धिं गताः स्युः तदा नम्रता अपि वृद्धिं गता स्यात् यदा नम्रता वर्द्धमाना तदा गुणवृद्धौ शोधप्रतरा गतिः तत्र यदा क्षयस्तदा गुणवृद्धौ अपि क्षय एव एवं यत्र लघुता तत्र प्रमुता यत्र प्रमुता तत्र प्रमुः—ईश्वरः दूरे भवति इति नियमः अत एव रावणदुर्योधनादयो विनष्टाः, रामयुधिष्ठिरादयोऽभ्युदयसम्पन्नाः जाताः । माने बहवः दुरुणास्तस्मात् सः त्याज्यः एव ।

“शूरवीर ते कन्दर्प वारे” ये खलु कन्दर्पविकार रहिता ते एव शूराः ये च कन्दर्पस्य वशंगताः सन्तः स्वस्य परस्य च हितं विस्मरन्ति ते

भीरवः वर्तन्ते । केचन रणांगणे लक्ष्यार्बुदसंह्यकान् शरान् ध्वान्ति तादृशोऽपि सुभटाः वर्तन्ते परन्तु तेऽपि कस्याश्चन अबलायाः नेत्रकटाक्षं सोढुं सर्वथा असमर्थाः भवन्ति, अबलायाः सन्निधौ अतीव भीरवो भवन्ति । कन्दर्पविकारेण हतप्रज्ञाः सन्तः अन्धवत् कामान्धाः भवन्तः मर्यादां परित्यज्य इतस्ततः पर्यटन्ति, यत्र तत्र बहुधा अपमानिनः मर्त्तिस्ताश्च भवन्ति । अन्तःकाले मलिनया वासनया मृत्वा नीचगतौ उत्पद्यन्ते । अतः प्रत्येकैः मानवैः नारीभिश्च कामविकारेभ्यः निस्पृहाः अर्थात् कामविकारं वशं कृत्वा स्वमर्यादां निष्कलंकयितुं सावधानैः भवितव्यम् । कामविकारेण रहितानामेव पुरुषाणां शीलं रत्नमिव स्फुरति । शीलरत्नमेव मनुष्यजातीनां परमं भूषणम् । विदुषोक्तमत्र—

नास्त्यर्हि सासमो घर्षो, न सन्तोषसमं व्रतम्, न सत्यसदृशं शौचं, शीलतुल्यं न मण्डनम् ।।

सन्तोषवन्त एव पुरुषाः शीलरत्नं लब्धुं शक्यन्ति । पूर्वस्मिन् काले सन्तुष्टाः बहुलाः स्त्रियः पुरुषाः आसन् यत्नामानि प्रातःकाले अद्यावधि गीयन्ते धार्मिकैः । तादृक्षाणां जीवानामनुकरणं कृत्वा मनसा वचसा देहेन च विशिष्टरत्नं रक्षितुं विषयवासनामुन्मूलयितुं च आत्मारथिभिः साधुभिः यतितव्यम् ।

“कायर काम आणा शिर धारे” विषयविकारस्य वशात् गताः विवेकरत्नं विस्मृत्य स्वीयायाः मर्यादायाः विमुखोभवन्ति ते एव भीरवः । ईदृक्षाः जनाः स्वस्य परस्य च जीवनं दुःखमयं कुर्वन्ति । स्वयमेव कामान्धाः भूत्वा स्वस्य मर्यादां परित्यजन्ति, अन्यानपि तन्मार्गगामिनः विधाय उभावपि विपथे गच्छतः । कामान्धा माता स्वपतिं स्वशत्रुमिव मत्वा पुत्रश्चापि प्रियं तिरस्करति । आत्मनः कल्पिताय स्वार्थाय तयोः अमोधान् प्राणानपि संहरति, येनकेन चापि मर्यादारहितेन जोरेण साकं रमते । एवमेव कामान्धः पुत्रः स्वीयां कुलमर्यादां परित्यज्य मात्रा सह भगिन्या सह पुत्र्या सह व्यभिचारं कुर्वन् न विभेति । एतदर्थं सः भीरुः उच्यते यत् स्वीयेन प्रबलेन दोषेण आयतौ आगामिनोः आपदः दूरी-

कर्तुं कर्मणि यत्नं पुरुषार्थं नैव करोति । एतादृक्षाणां कामान्धपुरुषाणां नारीणाञ्च प्रबलेन मन्मथविकारेण जगति अनेकविधाः अनर्थाः भवितु-
मर्हन्ति, एतादृशैः अनर्थकारिभिः जन्मान्तरे नरकसम्बन्धीति बहुविधानि त्रासदायकानि दुःखानि भोक्तव्यानि भवन्ति । तथापि मनुष्यजन्मनि स्वस्य
परस्य च हितार्थं प्राप्तः शोभनावसरः पुनः हस्तगतः न भवति । कदापि बहोः कालात् बहुभिः कष्टैः मनुष्यजन्म लभेत तथापि महोक्षवत्
यथेष्टम् अनुभूतानां विषयाणां भोगेन पुष्टा विषयवासना उत्थाय तथैव जीवः विषयविकारेषु आसक्तो भवति अतः पण्डिताः उत्तमेः साधनैः
विषयपाशेभ्यः मुक्ताः सन्तः निर्विकारतां प्राप्तुं प्रबलेन पुरुषार्थेन यतेस्व ॥

“अविवेकी नर पशु समानः” यस्मिन् विवेकः नास्ति तथा विवेकं प्राप्तुं न यतते सः मनुष्यः संन पशुः इय गण्यते । यतः—आहार—
भय—मैथुन—परिग्रह—रूपसंज्ञाननुकं तु उभयोः समानं भवति । तदुक्तं हितोपदेशे—

आहार—निद्रा—भय—मैथुनश्च, सामान्यमेतत्पशुभिर्निराणाम् । ज्ञानं हि तेषामधिकं विशिष्टं, ज्ञानेन हीनाः पशुभिः समानाः ॥

एवञ्च कृत्यमकृत्यं हितमहितं भक्ष्यमभक्ष्य पेयमपेयं प्राणमप्राणमित्यादिषु गुणान् दोषांश्च सम्यग् ज्ञात्वा विवेको यदि जागृतः स्यात्
तदैव मनुष्यजन्मनः साफल्यं वर्तते नान्यथा । पशौ प्रायः तथा विज्ञानं न भवति मनुष्यो यदि वाञ्छेत् तदा बुद्धिबलेन तत्त्वतमत्त्वञ्च विचार्य
निश्चित्य अतत्त्वं परित्यज्य तत्त्वं स्वीकुर्यात् । बुद्धिबले सति यः उपरि निर्दिष्टेन प्रकारेण न यतते किन्तु विविधाः विषयवासनाः पोषयितुं यतते
तथा दुर्लभमानुदेहस्य श्रियाः सरस्वत्याः च दुरूपयोगं विधत्ते तदा प्राप्ताभिः शुभाभिः सामग्रीभिः विहीनो भवति । एवं तादृश्यः शुभसामग्र्यः
अन्यजन्मनि कठिनेन यमसाधनेनापि न प्राप्तुं शक्नोति । अतः उत्तमाः स्त्रियाः पुरुषाः च मोहम्, अज्ञानम्, अविवेकम् च त्यक्त्वा यथा
भवेत् तथा शीघ्रं सत्संगेन निर्मलं ज्ञानं विवेकं प्राप्तुं सततं प्रयतेस्व येन इदं गानुपं जन्म सार्थकं स्यात् ।

“ मानव अस घट आत्म ज्ञान ” येषां हृदये विवेकः वर्तते त एव खलु मनुष्याः तेषामेव जन्म सफलम् । आत्मज्ञानेन स्वस्य परस्य च चेतनस्य जडस्य त्याग्यस्य अत्याग्यस्य कृत्यस्य द्विताहितस्य भक्ष्याभक्ष्यस्य पेयापेयस्य गुणगुणस्य निर्णयो भवति, इति तत्त्वनिर्णये जाते स्वस्य परस्य च हितं सुसाध्यं भवति । तत्र स्थिरतया साध्यसिद्धिर्भवति आत्महितसिद्धये आत्मज्ञानं कियदुपयुक्तम् इत्यादिकमपि एतेन ज्ञातं भवति । आत्मनि अलौकिकस्य सामर्थ्यस्य प्रदर्शकम् आत्मज्ञानमेव । अथ दृढायां आत्मश्रद्धायां जातायां सत्यां आत्मनः अलौकिकां शक्तिं अभिव्यक्तीकर्तुं निःशंकया साधनानि सेव्यानि भवन्ति अनुक्रमेण आत्मनि रमणतया अवलं मोक्षसुखं लभते ॥

“ दिव्यदृष्टिधारी जिनदेव, करता तास इन्द्रादिक सेव ” येन रागः द्वेषः मोहः इत्यादयो दोषा परित्यक्ताः, पुनः परमा शान्ता स्थितिः (दशा) अनुभूता, येन परमा दिव्या दृष्टिः प्राप्ता, अतएव इन्द्रादयो देवाः यस्य सेवां कर्तुं तपराः सन्ति तादृगू अर्हन् तीर्थङ्करः भगवान् एव सत्यः देवः अस्ति, स एव देवाधिदेवः अस्ति इति निश्चीयते, इति स्वस्य मत्या तत्त्वं सुनिश्चित्य कल्याणार्थिनः जनाः उक्तं जिनेश्वरं भगवन्तं साक्षात्कर्तुं निश्चयेन सेवेन् । येन संपूर्णं स्वरूपं साक्षात्कृतं वर्तते तादृशं जिनेश्वरं भगवन्तं अनन्यभावेन भजन् अपि आत्मसाक्षात्कारं अनुभवति इत्यत्र न किमपि विस्मयास्पदम् ॥

“ ब्राह्मण ते जे ब्रह्म पिछाणे ” ब्रह्म जानाति असौ ब्राह्मणः, वा ब्रह्मणि-ज्ञाने स्थानं करोति-निमज्जति असौ ब्राह्मणः, अज्ञानं न सेवते स ब्राह्मणः, अथवा ब्रह्म ब्रह्मचर्यं शीलं संतोषं वा अन्यं सदगुणं सेवते सदा सः ब्राह्मणः । उपर्युक्तेन सिद्धान्तेन सिद्ध्यति ज्ञानाचारयोः द्वयोः सेवया ब्राह्मणः कथ्यते । यस्मिन् ज्ञानं नास्ति, आचारोऽपि नास्ति सः न ब्राह्मणः । अतः उत्तमेनाशयेन उक्तं च अन्यत्र ‘ सर्वसु

जातिषु ब्राह्मणाः अपि सन्ति तथा सर्वासु जातिषु चाण्डालाः अपि सन्ति । ब्राह्मणेषु चाण्डालाः अपि सन्ति चाण्डालेषु ब्राह्मणाः अपि सन्ति । निर्मलेन कर्त्तव्येन ज्ञानेन विशुद्धाचरणेन ब्राह्मणाः उच्यन्ते । ब्राह्मणलक्षणमधस्तनम्—

यो वदेदिह सत्यानि, हिंसितं च न हिंसति । गुरुं सन्तोषयेन्नित्यं, तं देवाः ब्राह्मणं विदुः ॥

“क्षत्री कर्म—रिपु वश आणे ॥ रागं द्वेषं मोहं च इत्यादिकान् कर्मशत्रुन् जित्वा स्वायत्तान् कुर्यात् स एव सत्यः क्षत्रियः । राजन्यकुले जन्मनैव क्षत्रियत्वं नास्ति, सत्यं क्षत्रियत्वं कर्मशत्रुणां विजये एव इति उपरितनेन वचसा सिद्ध्यति किन्तु यः क्षत्रियस्य नाम अर्थात् क्षत्रिय-पदं धारयन् रागेद्वेषमोहादिकान् तु न जयति किन्तु ते दोषा एव ते जयन्ति तेन कारणेन सः निरपराधिनः पक्षिणः स्नानन्दाय वा रसनायाः लोलुपतया मृगयायां हन्ति वा अन्यस्माद् यथं कारयति स केवलं क्षत्रियस्य नाम फलं कर्त्तुं करोति । सत्ये क्षत्रिये क्षमा मृदुता सरलता सत्यम् सन्तोषः संयमः इत्यादयः महान्तः सद्गुणाः भवन्ति । विशुद्धं शीलं धृत्वा परदाराः मातृवत् भगिनीवत् मत्वा अनीतिमार्गं परित्यज्य विवेकान्नं स्वीकृत्य मांसं मदिरां इत्यादीनि दुष्टानि व्यसनानि उन्मूलयितुं सद्गुणाः अवश्यं आदरणीयाः । ये ये जनाः यासु यासु जातिषु वर्तमानाः । उक्तान् सद्गुणान् सेवन्ते ते ते सज्जनाः जातौ दृष्टान्तभूताः भवन्ति एवमनेकान् अशरणान् जनान् जीवान् उद्धर्तुं समर्थाः तथा च सद्यः स्वदेशं समुद्धर्तुम् अतीव सहायका भवन्ति ।

प्रजानां रक्षणं दानमिज्याधयनमेव च विपयेष्वप्रसक्तिश्च, क्षत्रियस्य च लक्षणम् ॥

“वैश्य हाणि वृद्धि जे लखे ॥ यः लाभं हानिं ज्ञात्वा यत्र बहुलाभः अस्ति तत् कार्यं कुरुते यत्र बहुः हानिः तत् सुतरां परित्यजति स एव वैश्य नाम अलं करोति यैः कैश्चिन् कारणैः ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां स्थितिविपर्ययः दृश्यते अर्थात् तेषां यादृशया परमार्थिन्या स्थित्या भवि-

तव्यम् अर्थात् यादृशी स्थितिः अपेक्षयते ततो विरुद्धा दृश्यते, एवमेव वैशेष्येषु अवलोक्यते । प्राचीनाः कुतर्काः, अयोग्याः आचाराः, अस्थाने घनव्ययाः, मिथ्याभूतमन्यदाचरणम् वार्ताचरणम्, इत्यादिषु स्वकीयं कुलीनत्वम् आमनन्ति उत देशस्य दुर्दशां कुर्वाणाः महदनिष्टं कुर्वाणाः असूयाद्वेषमत्सरादयः दुर्गुणाः परिपुष्टाः, स्वस्य परस्य च अहितं कुर्वन्ति तादृशः जीवध्नः दोषान् लम्बूलयितुं प्रतीक्षा असह्या, अथ कुम्भकर्णीनिद्रा त्याज्या अन्यथा दुःखदा परिस्थितिः प्रतिदिनं विवर्द्धते । उक्तञ्च —

अलसस्य कुतो विद्या, जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो नास्ति, जागृतस्य मयं कुतः ॥

इति महद् वाक्यं वैश्वैः प्रतिक्षणं चिन्तनीयम् ; ‘ गतं न शोचन् जनः मूर्खोऽभिधीयते । तदुक्तम् भोजप्रबन्धे —

खादन्न गच्छामि हसन्नजल्पे, गतन्न शोचामि कृतं न मन्ये । द्वाभ्यां तृतीयो न भवामि भोज !, किं कारणं भोज । भवामि मूर्खः ॥

भावि वस्तु विचारणीयम् तत्र यावती उपेक्षा तावती एव महती हानिर्भवति इति ज्ञानिनो जानन्ति ! अलं बहुना ! विस्तरेण किम् ? ।

“ शूद्र भक्ष्यभक्ष जे भखे ” येषां भक्ष्याभक्ष्यो नियमः नास्ति ये पेषां अमोवान् प्राणान् हत्वा राक्षसवत् मांसं अदन्ति, सुरापानं कुर्वन्ति, मृगयार्थां कोटिदाः जीवान् संहरन्ते अन्यस्मात् संहारं कारयन्ति, तेषु अनर्थकारिषु कार्येषु क्षणिकमुत्सर्गार्थं असंख्यां जीवहिंसां ये नैव गणयन्ति एतादृशान् नीचान् जनान् ज्ञानिनः पुरुषाः शूद्रक्रोदौ गणयन्ति; उत्तमाः पुरुषास्तु स्वप्नेऽपि परजीवान् दुःखयितुं नैव बाळञ्जन्ति उत्तमाः पुरुषाः तु सर्वानेव प्राणिनः स्वप्राणसदृशान् ज्ञात्वा स्वस्मादप्यधिकं यथास्यात्तथा परजीवान् अधिरक्षन्ति अतः ते मिथ्याभूतानां वस्तूनां भोगेषु अनासक्ताः स्वस्य परस्य च श्रेयोऽधिकं स्यात् तथा प्रतिक्षणम् अहर्निशं प्रयतन्ते सत्पुरुषाः नीतिमार्गं प्रमाणभूतं परित्यज्य अप्रमाणि-कम् अनीतिमार्गम् न स्वीकुर्वन्ति, तत्रैव तेषां साधुत्वं तदा क्षुद्राः जन्तवः परप्राणान् हन्तुं निर्भीताः भवन्ति तादृशमनार्यम् आचारं कुर्वन्तः

क्षुद्राः जन्तवः इदं जन्म परजन्म निरर्थकं कुर्वन्ति तथा जगति शापरूपाः भवन्ति अनेकान् अज्ञानिनो जनान् विषये नियोजयन्ति तान् दुःखिनः कुर्वन्ति ॥

“अथिररूप जाणो संसार” संसारः, संसारिणां माया, संसारस्य क्षणिकं सुखमिरयादिकम् अशाश्वतम्, जीवः प्रतिक्षणं कर्मणा अन्यत्रान्यत्र परिभ्रमति, नासिकाविद्धस्य महोक्षस्येव कर्म जीवं यत्र आकर्षयति एव, तत् दुरीकृतं जीवः सर्वथा असमर्थः, यतः कर्मणा जीवस्य संसारे वासः अनियतः, यस्य यादृशी मतिः भवति तस्य तादृशी गतिरिति शास्त्रवचनेन, शुभं कर्म कुर्वतः शुभा गतिः देवकर्मणा जीवस्य संसारे वासः अनियतः, असुभा गतिः नरकादिरूपा यावत्कालं तन्मूल्यानि रागद्वेषमोहादीनि न उन्मूलितानि तावत्कालं संसारे मनुष्यादिरूपा जायते, अशुभं कर्म कुर्वतः असुभा गतिः नरकादिरूपा यावत्कालं तन्मूल्यानि रागद्वेषमोहादीनि न उन्मूलितानि तावत्कालं संसारे परिभ्रमत्येव, अर्थात् तावत्कालं विषयेषु आसक्ताः संसारस्य मायायां मुह्यन्ति आयतौ दुःखप्रदेषु क्षणिकेषु सुखेषु सुखबुद्ध्या मधुविन्दुदृष्टान्तवत् मुह्यत्येव मोहेन विरलीभूताः जीवाः विषयवासनायाः वलेन एकस्माद् भवाद् अन्यस्मिन् भवे, द्वितीयस्मात् च भवे तृतीयस्मिन् भवे इति भवान्तरं कृत्वा स्वस्य गंभीरया च्युत्या भवाटव्यां परिभ्रमति एव ।

“थीर एक जिनधर्म हितकार” अस्मिन् चले संसारे यत् किमपि अचलं सारमृतं हितकरं वस्तु प्राप्त्यं स्यात् तर्हि भगवता जिनेश्वरेण उपदिष्टं धर्मस्वरूपम् एवास्ति । अर्थात् आत्मद्रव्ये उत्तमरत्नवत् प्रकाशी व्याप्तः विशुद्धः ज्ञानाचारादिः धर्मसारमृतो हितकरोऽस्ति, तथोक्तं मात्मधर्मं प्रकाशयितुं सर्वज्ञेन परमात्मना निर्मितानि साधनानि प्रवाहरूपेण विवर्तन्ते, निर्मलः स्फटिकः यथा तथा आत्मनः स्वभावः क्रोधादिकपायरहितोऽस्ति यथा रक्तोपाधिवशात् रक्तः प्रतिभाति स्फटिकः तथा आत्मापि पुण्यपापयोगेन रागद्वेषादीन् प्राप्नोति अतः कपायवान् दृश्यते । रक्तपुष्पेण उपाधिना रहितः स्फटिकः पूर्ववत्प्रकाशमानः प्रतिभाति तथा पुण्यपापाभ्यां जायमानैः रागद्वेषादिभिः रहितः आत्मापि निर्मलः

निरावृतः निर्विकल्पकदशासम्पन्नो भवति; तदा अचले वीचिग्रहिते रत्नाकरे रत्नराशिर्वि आत्मनः सम्पूर्णं प्रदेशे ज्ञानम् दर्शनम् आचारादिः इत्यादीनां सद्गुणानां राशिरभिव्यक्तो भवति; आत्मप्रदेशे स्थितं सद्गुणराशिम् ये रागद्वेषादयः प्रकटितुं न ददति तान् समुन्मूलयितुं सावधानतया तत्साधनानि सेवितुं सर्वदा आत्मार्थिभिः समुद्यतैः भवितव्यम् इति कर्तव्यं च श्रीजिनेश्वरेण भगवता उपदिष्टम् इयं प्रणाली प्राचीना अस्ति ।।

“ इन्द्रिय सुख छिछर जल जाणो ” यथा एकः महान् सागरः वा अगाधं सरः गाम्भीर्येण पल्वलम् तिरस्करोति तथा आत्मनः अतीन्द्रियं स्वामाविकं सुखं सागरः पल्वलमिव इन्द्रियजन्यं विषयसुखं सुतरां तिरस्करोति इति ज्ञेयम् आत्मनः सुखम् स्वभावतः निरुपाधिकम् इन्द्रियजन्यम् विषयसुखं स्वभावतः सोपाधिकम् आत्मनः सुखं स्वभावतो निर्विकल्पकम् इन्द्रियजन्यं सुखं स्वभावतः एव सविकल्पकम् आत्मनः सुखमविनाशि, इन्द्रियजन्यम् विषयसुखं क्षणिकम्, आत्मनः सुखं सम्पूर्णम्, इन्द्रियजन्यं विषयसुखमसम्पूर्णम् आत्मनः सुखम् अकल्पितम्, इन्द्रियजन्यं सुखं कल्पितम्, आत्मनः सुखम् एकरूपम्, इन्द्रियजन्यं विषयसुखमनेकरूपम्, आत्मसुखं शाश्वतम्, देहसुखमशाश्वतम् इति सुखयोः मिथः भेदं सम्यक् विचार्य आत्मनः स्वामाविकं पवित्रम् अखण्डम् अधिनाशि निर्विकल्पकम् निरुपाधिकम् अकृत्रिमम् अजरामरम् शाश्वतम् सुखं प्राप्तुं प्रतिक्षणं प्रयतितव्यम् । इन्द्रियजन्यसुखस्य मोहम् परित्यज्य मनः स्थिरं कृते सति सः सुखम् इति विज्ञेयः ।

आपदां कथितः पन्थाः इन्द्रियाणामसंयमः तदजयः । संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ।।

“ श्रमण अतिन्द्रि अगाध वखाणो ” श्रमणपदेन मुनिराजः तपस्वी अभिधीयते । यदनुभूयमानमतीन्द्रियमात्मसुखं निःसीमं परिपूर्णं मस्ति । इन्द्रियजन्यसुखमनुभवतामभिलषतां जनानां क्षणिकं कल्पितं सुखं पल्वलवत् अपूर्णमिति मिथः द्वयोः मिलितयोः तयोः यत् हितकरं स्यात् तदर्थं प्रयतितव्यम् ।

“ इच्छारोधन तप मनोहार ” विविधेषु विषयेषु धावमानानि मनःप्रभृतौभि इन्द्रियाणि स्वाधीनानि कृत्वा विविधविषयजन्यान् राग-
द्वेषादीन् निवारयितुम् आत्मनिग्रहः शोभनं मनोहरं तपः अस्ति, उक्तानिष्ठान् विचारान् शमयितुमेव समर्थः ज्ञानिभिः आभ्यन्तरं बाह्यश्च तप
उपदिष्टमस्ति । इति उभयविधस्य तपसः स्वरूपमन्यत्र बहुधा निर्दिष्टमस्ति । तत्त्वतः ततो ज्ञात्वा यथाशक्ति तस्य आदरः विशेषतः कर्तव्यः ।
तपसा विकाराः दग्धाः भवन्ति, विविधाः सिद्धयः प्राप्नुवन्ति । तथा च परिपूर्णं कर्ममूलस्य क्षयो भवति । आत्मा निर्मलो भूत्वा शाश्वताक्षय-
मोक्षसुखस्य भोक्ता भवतीति । अतस्तत्रैव पूर्णतया प्रयतितव्यम् ।

“ जप उत्तम जगमै नवकार ” येनोच्चकक्षीयस्य आत्मनः स्मरणं भवेत् सः जपः उच्यते । तादृक् नवकारमहामन्त्रेण तुल्यः अन्यः
कथन जपो नास्ति । यतः नवकारमन्त्रे अहंनित्यादयः पञ्च परमेष्ठिनः समाविष्टाः सन्ति । तत्रारिहन्ता=अर्हन् सिद्धश्च भगवन्तौ इमौ गुणा-
करो स्तः । तथा आचार्यः भगवान् निर्मलैः पट्टत्रिशतसंख्याकैः गुणैः, उपाध्यायः भगवान् उत्तमेन विनयेन सतां शालाणामभ्ययनाध्यापनादिका-
नाम् गुणानां पञ्चविंशत्या च, मनुष्यलोकमध्यवर्तिनां मुनीनां समुदायः सप्तविंशतिः अर्हिसादिकैः गुणैरिति, एते भगवन्तः त्रीणि जगन्ति
पालयन्ति, तथा चान्येन ज्ञानेन दर्शनेन चरित्रादिकेन अरिहन्त्यादिकेन च अलंकृतोऽस्ति । तादृक् विशुद्ध आत्मधर्मः अपि नवकारमहामन्त्रे
समाविष्टः भवति । आत्मानं साक्षात्कर्तुमिच्छुभिः भव्यजनैः उक्तम् महत् मन्त्रं पुनः पुनः जपनीयमस्ति तेन सुतरामात्मनः शोघ्रातिशीघ्रेण
समुन्नतिः भवति ।

“ संयम आत्म थिरता भाव, भवसायर तरवा को नाव ” आत्मप्रदेशे रत्नज्योतिः इव ज्ञानादीनां सद्गुणानां समुदायः तथा च
स्वाभाविकेन प्रेम्णा रतिः संयमः कथ्यते । यथा महत्या नौकया भवसागरः सुखेन उचर्तुं शक्यः तथा उक्तस्य संयमस्य सेवया आत्मा सुखेन

जन्मजरामरणादीनि अनंतानि दुःखानि सन्ति तत्स्वरूपजलेन परिपूर्णस्य संसारसमुद्रस्य पारम् अधिगच्छति । हिंसा, असत्यम्, अदत्तम्, अन्नम्, परिग्रहः च इत्यादिभ्यः निवृत्तो भूत्वा इन्द्रियाणि स्वाधीनानि कृत्वा मनोवाक्कायानां कुतिसितान् व्यापारान् त्यक्त्वा अहिंसादयः उत्तमा साधनसंततयः सेव्येति आत्मस्थितारूपस्य संयमगुणस्य आराधनायैव, तेनैव भवसागरं तीर्त्वा मोक्षपुर्थीं गमनं भवति, तद्विरोधेन हिंसासत्यास्तेयमसंयमादिकानाम् अनन्यभावेन सेवया आत्मभावः अतीव अस्थिरः भूत्वा मालिन्यम् अधिगच्छति । तस्मात् सः अरहटघटिका-
न्यायेन भवचक्रे अटति एव । एतादृशी एव संसारस्थितिरिति ।

“ छति शक्ति गोपवे ते चोर ” उक्तं संयमगुणं प्राप्तुम् असंयमं दूरीकर्तुम् यः वर्तमानम् स्वीयां शक्तिं न दर्शयति किन्तु तस्याः दुरुपयोगं कुर्याच्चेत् तदा स खलु चोरः । लोके प्रसिद्धः चौरः तमसि परद्रव्यं हरति तत् रहसि यथा स्यात् तथा गोपयति । परन्तु अयम् आत्मचौरः तु स्वकीयान्यन्तरमावाद्यात्मसाधनस्य अमूल्यावकाशात् स्वमेव स्वस्माद् वञ्चितं कृत्वाऽजानता आत्मानं सर्वस्वं च नाशयति । एवम् हस्तात् लट्टशामूल्यावसरान्निर्गमने सति महापरिश्रमेणापि स्वकीयावसाधनतां न सोधयितुं शक्नुयात् । इत्येवात्मवञ्चकता पदेन अभिधीयते ।

“ शिवसाधक ते साध किञ्चोर ” प्रमादं परित्यज्य अप्रमत्तरूपेण सिंह इव शूरो भूत्वा संयमेन मोक्षमार्गं साधयति स एव सत्यसाधुः भण्यते किन्तु साधुवेषं धृत्वा पवित्रं संयमं तु न सेवते तद् विरोधेन अर्थात् असंयमाचरणेन वेधविडम्बनं कृत्वा साधुनाम कलंकितं करोति । उत्तमाः पुरुषा यं यां प्रतिज्ञां कुर्वन्ति तां ताम् आदावेव सम्यग् विचार्य सुखेन निर्वाह्यां प्रतिज्ञामङ्गीकुर्वन्ति, ताम् च मरणकालपर्यन्तं परिपालयन्ति । तत्र कदापि अवनर्ति नैच्छन्ति तथा सर्वैः मुमुक्षुभिः संयमपालनरूपा प्रतिज्ञा संघसमक्षे अङ्गीकृता तस्याः आजीवनं विवेकेन निर्वाहः

स्यात् कश्चनापि प्रमादः न स्यादिति महाशयानां मुख्यं कर्तव्यम्, तत्रैव स्वपरयोः हितस्य समावेशः भवतीति हृदयम् ।

“अति दुर्जय मनकी गति जोय” सर्वेन्द्रियेषु रसनेन्द्रियस्य वशीकरणं दुष्करं, यथा सर्वव्रतेषु ब्रह्मचर्यव्रतपालनं दुष्करं, तथैव योगेषु मनो-योगजयः अतीव दुष्करः विद्यते । तस्य जयाय शालेषु उपायाः निर्दिष्टाः । तस्य गुरुगम्यं बोधं लब्ध्वा मनः यथा स्थिरं स्यात् तथा प्रयतितव्यम् । पारदवत् चञ्चलं मनः वशीकर्तुं बहुपुरुषार्थस्य अपेक्षा वर्तते । तत्फलमपि महदुक्तं अस्ति ।

“मान पारद मूर्च्छित भये, अंतरंग गुणहृन्द; जागे भाव निरागता, लगत अमृतके विन्द ॥”

मनः पारदः नीरागता रूपस्यामृतस्य स्पर्शेन मूर्च्छितो भयति तदा आत्मनः आभ्यन्तरः गुणसमुदायः जागृतो भवति । तत् मनसः जयेनैव सकलान् सदगुणान् प्राप्नुवन्ति । तेनैव चपलं स्वाधीनं भयति उक्तं च—‘मनसि वशीकृते सर्वाणि इन्द्रियाणि जितान्येव’ इति कृते कर्मशत्रवः पराजिताः भवन्ति । अन्ते मन एव जयेन् । यस्य जयेन सर्वं जितं भवति । श्रीमानानन्दघनः वदति इतोऽधिकं किं प्रमाणमपेक्षते ।

मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयोः । तस्माज्जयेन् मनः पूर्वं संसारोद्धारमिच्छुना ॥

“अधिक कपट नारीमै होय” नरनारीषु मध्ये स्वभावतः नारीषु अधिकं कपटं भवति इति सामान्यतो नियमः । अपवादस्तु स्त्रियोऽपि पुरुषापेक्षया निश्छलाः भवन्ति । अयं संभवोऽप्यस्ति स्त्रीणां चरितानि लेख्यानि न सन्ति । बहुलछलाः स्त्रियः सर्वत्र दृश्यन्ते, तथा चात्र शास्त्रमपि प्रमाणम् अस्ति । अपवादेऽपि शास्त्रमेव प्रमाणम्, दृश्यन्तेऽपि निश्छलाः स्त्रियः भागेन दृश्यन्ते । तत्र प्रायः तादृक् दृष्टान्तम् न प्राप्नोति, इति तु स्त्रीणां जगति स्वमाधः एव उक्तं च—‘असत्यं साहसं माया साहसम् छलम् अज्ञानम् लोभः

विषयभोगाय निर्दयता अपवित्रता' इति स्त्रीषु स्वाभाविकाः अवगुणाः । अत्रापवादरूपेण ईदृश्यः सत्यः महत्यः शीलसम्पन्नाः भवन्ति । तथा ताः स्वपतिमेव स्वगुरुम् मत्वा सेवन्ते ॥

स्मृता भवति तापाय, दृष्टा तून्मादकारिणी; स्पृष्टा भवति मोहाय, सा नाम दयिता कथम् ? ॥

मू०-नीच सोई पर द्रोह विचारे, ऊंच पुरुष पर विकथा निवारे । उत्तम कनक कीच सम जाणे, हरख शोक हृदये नवि आणे ॥१७॥

नीचः परं विघटितुं भृशमुद्यतो हि, उच्चः कलंकरहितं कुरुते सदैव ।

पंकं सुवर्णमुभयं सममेव वेत्ति, निरशोकमोदधनवान् खलु चोत्तमः सः ॥१७॥

मू०-अति प्रचंड अग्नि है क्रोध, दुर्दम मान मंतगज जोध; विषवल्ली माया जगमांही, लोभसमो सायर कोइ नांही ॥१८॥

मू०-नीच संगयी डरिये भाई, मलिये सदा संतकुं जाई, साधु संग गुण वृद्धि थाय, नारी की संगते पत जाय ॥१९॥

क्रोधः प्रचण्डहृदो ननु हृत्ततोऽस्ति, मानं सुदुर्दमकरी परलोकनाशी;

मायैव सा विषलता भवमोहकर्त्री, सिन्धुर्न लोभसदृशः कथितः कुतोऽपि ॥ १८ ॥

नित्यं हि नीचजनसंगमतो विभेदु, संगं कुरुष्व मिलनं मुनिना हितेन;

वृद्धिर्गुणस्य खलु साधुसमागमेन, नार्येकसंगतिपरस्य जनस्य पातः ॥१९॥

मू०-चपला जेम चंचल नर आय, खिरत पान जब लागे वाय; छिछुर अंजलि जल, जेम छीजे, इण विघ जाणी ममत कहा कीजे ॥२०॥

मू०-चपला तिम चंचल धन धाम, अचल एक जगमें प्रभु नाम; धर्म एक त्रिभुवनमें सार, तन धन योवन सकल असार ॥२१॥

विधुल्लतेव नरजीवनमस्ति किञ्चित्, कालं सुपक्वदलमञ्जलितोयतुल्यम्,

लक्ष्मीरपीह चपलेव चला तथैव, जगति मुह्यसि तन्मुधैव ॥२०॥

धान्यं धनञ्च चपलं चपलेव किन्तु, नामाचलं प्रभुजिनस्य सदैव सत्यम् ;

सारो हि सर्वभुवने ननु धर्म एकः, देहो धनं क्षणिकयौवनमस्त्यसारः ॥२१॥

मू०-नरक द्वार नारी नित जाणो, तेथी राग हिये नवि आणो; अन्तर लक्ष रहित ते अन्ध, जानत नहि मोक्ष अरु बन्ध ॥२२॥

मू०-जे नवि सुनत सिद्धान्त बखान, बधिर पुरुष जगमें ते जाण; अवसर उचित बोली नवि जाणे, ताकूं ज्ञानी मूकः बखाणे ॥२३॥

स्त्रीद्वारमस्ति नरकस्य सुनिश्चितं हि, रजस्व तेन नहि जीव ! भयेन तत्र,

हृद्यस्ति यस्य नहि लक्ष्यमिहान्धकः सः, जानाति नो निजविमोक्षमय स्वबन्धम् ॥२२॥

सिद्धान्तज्ञाह्वपठने श्रवणे न शक्तः, जानीहि तं बधिरमेव न संशयोऽत्र,

वक्तुं न वेत्यवसरोचितवाक्यजातं, मूकः स एव कथितो विदुषां चरेण ॥२३॥

मू०-सकल जगत जननी हे दया, करत सहु प्राणी की मया, पालन करत पिता ते कहिये, तेनो धर्म चित्त सदहिये ॥२४॥

संसारजीवननानी प्रथिता दयैव, या सर्वप्राणिपरिपालनबुद्धिमन्त्री;

यः पालयन् प्रभवतीह पिता स एव, धर्म दृणीष्व पितरं ननु तेन मित्र ! ॥२४॥

“नीच सोई पर द्रोह विचारे” परस्यानिष्टं परस्य दुर्दशाम् परस्य दुःखं परस्य उपाधिम् इत्यादि चिन्तयन् व्यर्थमेव स्वीयं कालं यापयति ।

शयनोत्थानादिषु क्रियासु तदेव चिन्तयन् परस्य अनिष्टकालं शृण्वन् सति समये तथा करोति एवं तादृशि कार्ये परमुत्तेजयति स्वस्य कल्पितं स्वार्थम् साधयति क्षणमपि शुभं विचारं न करोति सः खलु पापी ज्ञेयः । यदि च परस्य प्रबलेन योगेन तस्यानिष्टं न भवति तस्य किञ्चिदप्यन्यथाकर्तुमपि असमर्थः, तथापि दुष्टः जनः स्वीयया निष्कण्टया वृत्त्या दुष्टं कार्यं करोति एव । परद्रोहकारी प्रतिक्षणं दुःखी भवति, तथा सर्वेषां भद्रम् इच्छन्तः जनाः सदा सुखिनः सन्ति । शत्रुतं सुखमिच्छुभिः जनैः परद्रोहः क्षणमपि न चिन्त्यः ।

"ऊंच पुरुष पर विकथा निवारे" यत्र वचने स्वस्य परस्य च हितं नास्ति तादृक् निरर्थकं विवेचनम् उत्तमाः पुरुषाः न कुर्वन्ति । कुत्सितं कार्यं कुर्वन् जनः स्वहितात् पतितः भवति, तथा प्राप्तसामग्र्याः स्वयमपि लाभं न गृह्णाति, न चान्यं ग्राहयति । विकथाकारी जनः परनिन्दां कुर्वन् स्वस्य परस्य च महतां दुर्दशां करोति, तस्मात् यत्र किमपि तत्त्वं न भवेत् लाभः अपि न स्यात् तदपेक्षया सदुद्यमेन स्वस्य परस्य च हितं कार्यं तदेव श्रेयः अस्ति ।

"उत्तम कनक कीच सम जाणे, हरष(ख) शोक हृदये नवि आणे" उदारचिन्ताः निःस्पृहाः जनाः विश्वस्य दृश्येषु पदार्थेषु न मुह्यन्ति, सम्यग्ज्ञानदृष्ट्या जडस्य चेतनस्य च स्वरूपं ज्ञात्वा यथाशक्ति जडं परित्यजन्ति, तान् सुवर्णराशिरपि न मोहयति । ते निःस्पृहतया सुवर्णं पंकवत् तिरस्कुर्वन्ति । अत एव सुवर्णसदृशैः परवस्तुभिः सह सम्बन्धेऽपि हर्षोद्वेगः न भवति, तद्वियोगे दुःखमपि न भवति । तत्त्वदृष्टयः इष्टानिष्टे संयोगवियोगौ इत्यादि सर्वत्र समतां धारयन्ति । अतस्ते सर्वदा प्रसन्नचित्तेन सन्तोषसुखाभ्यां निमग्नतां यन्ति । एतादृशान् तत्त्वज्ञानिनः स्वप्नेऽपि क्लेशः न स्पृशति । ते स्वीये आत्मनि अकृत्रिमं परिपूर्णं सुखम् अनुभवन्ति । इदं शो चोत्तमा वृत्तिरात्मनि यस्य जागृता, तस्य भाग्योत्कृष्टता खलु । सः विमुक्तः भवति भवबन्धनादाशु एव ।

“अति प्रचण्ड अग्नि है क्रोध ” द्वेषः, ईर्ष्या, गतसरः, परद्रोहः, वैरम्, हिंसा शापः च इति क्रोधस्य एवान्तरभेदाः सन्ति । क्रोधः महान् भयंकरः अग्निरिव भयंकरः अस्ति । यस्य मनसि जायते तमेव सन्तप्तं करोति । तस्य क्रोधानेः बाष्पः निःसृतः यं प्रतिगच्छति तमपि उद्दिग्धं करोति । अन्यः अग्निः जलसेकेन शाम्यति, क्रोधानिस्तु शमः प्रशमः उपशमः क्षयाशान्तिः प्रशान्तिः उपशान्तिः इत्यादिभिः उपचारैः शाम्यति, अग्निना दग्धायां भूमौ बीजानि कदाचिदुत्पद्यन्ते किन्तु क्रोधानिना दग्धायां हृदयभूमौ कदापि भ्रैमांशुराः नोत्पद्यन्ते इति सर्वथा विचार्यमाणे क्रोधः अहितकर एव अतएव सः सुतेरां त्याज्यः सुजनैरिति ।

“दुर्दमं मान मत्तं गज जोध ” अत्र मानस्य गदोन्मत्तस्य हस्तिनश्च उपमानोपमेयभावः निर्दिष्टः अस्ति । तादृशान् हस्तिनः महता कष्टेन नियमनं कर्तुं शक्यते । युद्धे गदोन्मत्तः हस्ती अग्रे भवति—इति क्रियदन्ती अपि भूयते । सः गदोन्मत्तः सन् नगरस्य सुदृढमपि द्वारं विशीर्णं करोति । मगताभावेन उन्मत्तः मोहमदिरगा गुग्मः अहंकारोऽपि तथा अस्ति । तस्यापि क्रोधवत् जडता मदः अभिमानः इत्यादयः अनेके अवान्तरभेदाः सन्ति । गदोन्मत्तः हस्तीव सोऽपि कष्टेन स्वाधीनः भवति । अतः भिष्याभिमानेन जीयाः अकर्तव्येऽपि साहसं कुर्वन्ति तत्र ते क्वचिदेव स्वार्थं साधयन्ति अपि तु उन्मत्तभावेन ज्ञानां साहसानां फलम् आजीवनम् अनुभवन्ति । अतोदाहरणानि दुर्योधनादयः सन्त्येव । तथा रादैव ये निरभिमानिनः ते मन्याः अभिमानेन विनयः लुप्तः भवति । अतः अभिमानः त्याज्यः । विनयगुणस्तु उपोदेयः । विनयेन वैरी अपि वशं याति ॥

तावदाश्रीयते लक्ष्म्या, तावदस्यास्थिरं यशः । पुरुषस्तान् देवासां, यावन्मानान् ह्रीयते ॥

“विषवल्ली माया जगमांही ” सम्पूर्णे हि ससारे विस्तृता क्वाचन विषस्य वल्ली अस्ति तर्हि सा माया एव, यथा विषवल्याः पत्रेण पुष्पेण

स्वरूपस्य हिताहितयोः यथार्थं ज्ञानं श्रद्धा च जागर्ति । निर्मलेन च ज्ञानेन श्रद्धया च स्वचरितं शुद्धयति । एवं रत्नत्रय्याः सहायेन आत्मा अविनाशि मुखं प्राप्नोति । अत्र साधुसंगतिः आलम्बनम् । अतः सैव उपादेया । अत्रेदं सूक्तमपि स्मर्यते ॥

चन्दनं शीतलं लोके, चन्दनादपि चन्द्रमाः । चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये, शीतलः साधुसंगमः ॥

“नारी की संगत पत जाय” जोयासंगात्पदभ्रष्टः । परनार्याः परिचयेन स्वस्याभ्यशः भवति यस्य स्वकीया स्त्री न सन्तोषदा वा यस्याः स्वपतिर्न संतोषप्रदः तयोरेव पापाचारकरणस्य इच्छा जायते । तत्र अपि न सन्तोषः तदा परिचयान्तरं कुरुतः तौ, इति अस्वामिकः पशुः इव लज्जां विवेकं परित्यज्य इतः ततः भ्रमन्तौ स्त्रीपुरुषौ स्वीयां मर्यादाम् उल्लंघयन्तौ कामान्धभावेन कुलहा कुलांगारकादिकं नामधेयं लभेते । प्रमेहादिभिः विविधैः त्वग्रोगैः पीडितौ भवतः । अन्ते नरकादिकां दुर्गतिं गच्छतः । अतः इदमेव योग्यं विषयलालसा परित्यज्य स्वपतौ स्वस्त्रिया-मेव रागः सन्तोषः च धर्तव्यौ । इति गृहस्थानां नियमः । साधूनां स्त्रियाः सम्बन्धः संवथा त्याज्यः, स्त्रियाः च परिचयेन विषयवासना जागृता भवति । अन्ते व्रतभंगलोकापवाददुर्गतयः भवन्ति ।

मानो म्लायति पौरुषं विगलति क्लेशः समुन्मीलति, स्थैर्यं जीर्यति धैर्यमेति विपदं गम्भीरिमा भ्रस्यति ।

बुद्धिभ्राम्यति न प्रशाम्यति रुजा चेतोऽधिकं ताम्यति, व्रीडा क्लाम्यति कामिनीमदिरया मत्तस्य पुंसो हहा ॥

“चपला जिम चञ्चल नर आय, खिरत पान जब लगे वाय, छिछर अञ्जलि जल जिम छीजे, इणविघ जाणी ममता कहा कीजे ॥ चपला तिम चंचल धन धाम ॥” चपला नाम विद्युत्, सा स्वभावतः एव चंचला, एकस्मिन् क्षणे एव अदृश्या भवति । तथा मनुष्याणाम् आयुः अतीव चपलम् । विद्युदपि यथा चपला तथा लक्ष्मीः च नाशाय न कालं प्रतीक्षते । एकस्मिन् एव क्षणे विनश्यतः । यथा

वातेन पर्णानि अधः पतन्ति, अङ्गलितः स्वल्प जलं सद्यः एव स्यन्दते, तथा आयुः सद्यः विनाशिनी एव । आयुः लक्ष्मीः च कदा विनश्यत इति ज्ञातुमपि न शक्यते । इति स्वमत्या असारस्य संसारस्य मायायां कथमासक्तिः ? परवस्तुनि आसक्त्या एव दुःखं भवति च । स्वकीयसत्यं स्वरूपं स्वकर्तव्यमपि विस्मृत्य सत्यसुखेन वञ्चितः भवति, इयती माया ममता स्वीयेषु ज्ञानचरितादिषु यदि स्यात् च, निर्मलस्फटिरुवत् प्रकाशमाने आत्मस्वरूपे अहंता स्यात् तदा स्वल्पे समये समग्रं दुःखं विनश्येत् । अज्ञानिनः जीवाः परवस्तुषु कलत्रदेह-धनादिषु अहंतां ममतां च धारयन्ति । शुद्धम् आत्मद्रव्यं शुद्धज्ञानगुणं च मामकीनम् अस्ति इति अवगच्छन्तः विवेकिनः मानवाः एव सत्यरूपेण अहंत्वममत्वे रक्षयन्ति, अतः हसः क्षीरम् इव अम्बुमध्यात् दुःखं परित्यज्य सुखम् अनुभवन्ति । तदेव परमं कर्तव्यम् अस्ति ॥

“अचल एक जगर्मे प्रभु नाम” — प्रवाहरूपेण आदिसंसारे भगवतः ऋषभादिकस्य नाम अचलम् अस्ति । ते तु पूर्णतयाः परमात्मानः, अपूर्णानां देवदानवमनुष्याणां नामानि चलानि एव । ते यत्र यत्र स्थले जायन्ते तत्र तेषां नामापि भिन्नम् आसीत् । तदपि कदापि सम्यक् कदापि न सम्यक्, स्वीयेन शुभेन कर्मणा अशुभेन कर्मणा वा, अतः तेषां नामानि अचलानि न सन्ति । यैः पूर्वस्मिन् उत्तीये भवे निर्मलैः अध्यवसायैः तीर्थकर-नाम निष्पादितम् अतः तेषाम् अस्मिन् लोके आर्यदेशे उत्तमे कुले प्रार्दुभावः भवति । तत्र तेषां गुणनिष्पन्न सार्थकं नाम भवति । तेषाम् मोक्षः तु निश्चयेन तस्मिन् एव भवे निर्मितः भवति । अतः पुनरुत्पत्तिः न भवति तेषाम्, इति कारणैः प्रभोः एव नाम अचलम् । अपि च प्रभोः निर्मलम् नाम श्रद्धया स्मरन् मन्त्ररूपम् नाम ध्यायन् कर्मणा अलिप्तः अपुनर्भवी च भवति । सिद्धः बुद्धः मुक्तः च भवति । अतः प्रभोः निर्मलम् नाम ध्यायताम् । नाम अपि तथा अचलं भवति । तेषाम् पुनर्जन्म अपि न विद्यते ।

“धर्म एक त्रिभुवनर्मे सार” यैः सत्साधनैः आत्मा नित्यं सुखं प्राप्नुयात्=जन्म जराम् मरणम् आधिम् व्याधिम् उपाधिम् तीर्त्वा अनन्तं सुखं

फलेषु छायायां विषमस्ति । तदाश्रितेऽपि विषं व्यापृतं भवति तथैव मायाकार्यमित्येतावानेव, मेदः विषलतया द्रव्यप्राणः वित्तश्यति, मायया तु भावप्राणः विनश्यति । मायाविनां सर्वाः क्रियाः विषव्याप्त्या भवन्ति । तथा क्रियया ज्ञानदर्शनचरित्रादिः अमूल्यो भावप्राणः विनश्यति । भावार्थस्तु मायाविनः धर्मक्रिया स्वस्य अन्यस्यापि वा न सुखदा किन्तु स्वस्य परस्य दुःखदा । अतः सा हेया । निष्पापवृत्तिः उपादेया । विशुद्ध-भोत्रेन मनसा वचसा कायेन क्रियमाणा व्यवहारक्रिया धर्मक्रिया च जीवं दुर्गतितः समुद्धरन् सद्गतौ नियोजितां करोति ”

“लोभ समो सायर कोय नांही ” लोभस्य सागरस्य च उपमानोपमेयभावः वर्तते । सः यथा जीवः लोभप्राप्यं वस्तु यदा प्राप्नोति लोभः वर्धते सः अनुक्रमेण सागरवद् विशालः भवति, परन्तु ‘लोभमूलानि दुःखानि’ इति न्यायेन लोभे एव दुःखानि सन्ति । तानि लोभान्धः न पश्यति । तस्मात् तत्राकृष्टः भवति । उक्तञ्च—‘अपि स्वयम्भूरमणं प्राप्नुयात्कोऽपि मानवः । किन्तु लोभसमुद्रस्य पारं सोऽपि ब्रजेन्नहि ॥’ अयं लोभः सर्वेषामेव दोषाणां मूलम् । अथ च व्यसनवल्लीनामङ्कुरः च वर्तते । इत्यादि लोभदोषं विचार्य सुखमिच्छन्तः जनाः सन्तोषवृत्तिमत्र लब्धय लोभवृत्तिं त्यजेयुः॥

“नीच संगसे डारिये भाई” ज्ञानिभिः खलसंसर्गाद् भेतव्यम् । यतः नीचसंगतिरेव महादुःखमस्ति । नीचसंगत्या प्राणी नीचवृत्तिम् अनुसरति=अर्थाद् आददाति । नीचसंसर्गेण एव नरकादिप्राप्तिर्भवति । खलसंगमेन समीचीनं फलं न समायाति । अत एव शालकारः खलसंगतेः त्यागाय सत्संगतेः स्वीकाराय च उपदिशति । उत्तमसंगमेन वयमपि उत्तमाः भवामः, यथा सुगन्धिनः पुष्पस्य संगेन तैलादिके सुगन्धिर्जायते, मलयाचलस्य सुगन्धिनः पवनस्य संगेन वृक्षः अपि चन्दनायते । मेरुपर्वतस्य शिखरे रघुष्टमपि तृणं सुवर्णायते, तथा उत्तमेन संगेन आत्मा उत्तमः भवति । उत्तमान् गुणान् प्राप्नोति । खलसंगमेन प्राणी खलायते । यथा स्वातिनक्षत्रजलं सर्पमुखे गत्वा विषं भवति, तसलोहे पतित्वा

विनश्यति, तथा उत्तमः आ मा खलसंगमेन खलतां प्राप्नोति, अतः खलसंगः त्याज्य- । ससंग- कायः । अत्र पुगननकथामाश्रित्य अयं लोकः संगच्छते- 'माताप्येका पिताप्येकः, मम तस्य च पक्षिणः । अहं मुनिभिरानीनः, स चानीता गमाशनात् ॥' 'गवाशनानां स शृणोति वाक्यम्, अहं मुनीनां च शृणोमि नित्यम्, न तस्य दोषो न च मे गुणो वा, संमर्गजाः दोषगुणाः भवन्ति ॥' गवाशनसंसर्गां शुकः गालीं वदन्नासीत्, मुनिसंसर्गां शुकः श्लोकादि पठन्नासीदिति' ॥

“गिल्लिये सदा सन्त कुं जाइ” जगतां व्यवहारं निःशृङ्खलां साधूनां सद्गमेन आत्मनः पारमार्थिक- लाभः जायते, तेषाम् आभ्यन्तरो या वृत्तिः निर्मला भवति सा गुणानुरागिणी भवति । अस्त्येषां दर्शनं पापहरं भवति । तेषाम् सेवायाः मातादिकस्य च किं वक्तव्यं, सतां सेवया अनन्त- जन्मनां पापानि विनश्यन्ति । अपूर्वः आत्मलाभः प्राप्तः भवति । जगति उत्तमं किमपि वस्तु नास्ति, यत् सतां सेवया न प्राप्नुयात् । ऐहिकं तु प्राप्नोति, मुखाग्निभिः सतां सेवा अवश्यं कार्या । अत्र एकं पद्यम् अत्यन्तं आभते, पठ्यताम्—

गुणवज्जनसंसर्गात्, याति स्वल्पोऽपि गौरवम् ; पुण्यमालानुसंगेन, मूत्रं शिरसि धार्यते ॥
महिमानं महीयांसं, संगः मूते महात्मनाम् ; मन्दार्किकीमृदो वन्याः, त्रिवेदी-धेदिनामपि ॥

“साधुसंग गुणवृद्धिं श्राय ” हिंसाम् असत्यम् अदत्तम् अत्राज्ञा परिग्रहम् त्यक्त्वा आप्तवचनेन अहिंसादीनि उत्तमानि व्रतानि सेविता तानि यथाविधि निर्वाह्य आलहितं साधयन्ति ते साधवः । तादृशां साधूनां परिचयेन गुणाः वर्धन्ते दुर्गुणाः विनश्यन्ति विनयनम्रतादिकं यत् यत् निखिलगुणानां वशोकरणम् अस्ति, तस्य सदुपयोगः साधुपरिचये अवश्यं कर्तव्यः । मोक्षमस्य चूर्णम् अतोव पिष्टं सत् मधुरं भवति, तथा सताम् सन्निधौ बहुलेन विनयेन आत्मनः बहुः लाभः जायते । विनयेन विज्ञानं प्राप्नोति देहे च विवेकदीपः प्रकाशते । तेन आत्मनः वस्तु-

नित्यम् अवाधं पुनर्जन्मरहितम् अचलं मोक्षसुखं प्राप्नुयात् । तानि साधनानि दानं शीलं तपः भावना देशविरतिः सर्वविरतिः इति धर्मः एव । सः धर्मः त्रिषु जगत्सु सारः अस्ति । यदि ज्ञातुं स्वभावः जन्ममरणादिभिः दुःखैः ततः स्यात्, निरुपाधिकस्य सुखस्य यदि लालसा स्यात्, तदा त्रिश्रवत्सलेन मुनीशेन जिनेश्वरेण भगवता भव्यजनानां हितार्थम् उपदिष्टस्य धर्मस्य गुरुगम्यं यथार्थं स्वरूपं सुनिश्चित्य ध्यात्वा च तं यथाशक्ति सेवितुं प्रयतेत ।

“तन धन योवन सकल असार” शरीरं धनं यौवनम् इति सर्वं क्षणिकं भयग्रस्तं च, असारः अस्ति । शरीरं सर्वथा अशुचि प्रतिक्षणं विनाशि रोगप्रस्तम् अस्ति । लक्ष्म्याः अपरं नाम चपला, तस्याः स्वभावः एव अतीव चपलः । अतः सा स्वार्थसमन्विता सा पतिव्रता इति कदापि न विश्रवसनीयम् । तस्याः योगेन मोहोन्मादादयः संभवन्ति । चोरेभ्यः भयम् अपि सदा एव वर्तते । यौवनान्तरम् अवस्थाक्रमेण जरापि समायाति महता वेगेन, इति यौवने विषयलालसाः च विविधाः विकाराः जायन्ते, अतः तत्र वयसि विशेषतः स्वमर्यादापालनाय ज्ञानिनः उपदिशन्ति । यौवनं येन निष्फलं निःसारितं तस्य स्वरहिताय उपयोगं यः कृतवान् सः महान् भाग्यवान् ज्ञेयः, तथैव लक्ष्म्याः देहस्यापि ज्ञेयम् । यावत्कालं पूर्वकृतस्य पुण्यस्य प्रबलः समुदयः भवति तावत्कालं लक्ष्मीः स्थिरा भवति । तावदेव कालं तस्याः सदुपयोगः स्यात् तर्हि स्वस्य परस्य हितं भवति । यदि सदुपयोगः न जातः तदा तस्याः कदा कः उपयोगः भविष्यति इति वक्तुं न शक्यते, इति तु निश्चितमेव । कृपणस्य हितं किम् अपि न भवति किन्तु क्लेशः एव । सः दीनः तस्य रक्षायाम् एव चिन्तितः तथापि पूर्वपुण्यस्य लये जाते लक्ष्मीः तं परित्यजति, तदा सः शोकातुरः भवति । उक्तञ्च—“कृपणेन समं दाता, न भूतो न भविष्यति । अस्पृशन्नेव वित्तानि, यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ इयं दशा कृपणस्य भवति । देहः तु विनाशस्वभाववान् । तत्सदृशेषु वस्तुषु मुग्धः भूत्वा आत्मसाधनस्य उपस्थितम् अमूल्यं समयम् उपेक्ष्य अन्तकाले

तदर्थं प्रयत्नः सर्वथा उपहासारपदं युक्तम् तु एतत् अस्ति । मृन्मयात् देहात् आत्मसाधनरूपं सुवर्णं मृग्यम् इयम् एव बुद्धिमत्ता । निष्कर्षः तु उक्तानां सर्वेषां वस्तूनाम् असारत्वं शालदृष्ट्या अनुभवेन च अनुगम्य तद्विषयकं मिथ्याभूतमभ्यासं त्यक्त्वा स्वस्य परस्य हितार्थं सदुपयोगं कुर्यात् सः घन्यः, यद्यपि ईदृशं भावं सम्पन्नाः सियः पुरुषाः, विरलाः परन्तु निर्मलया परिणत्या विना कल्याणमपि नास्ति ।

“नरक द्वार नारी नित जाणो, तेथी राग हिये नवि आगो” याः शब्दे निर्दिष्टाः स्त्रियः दुर्गुणाः ते पूर्वे कथिताः ” स्त्रियाः नरकसाधनं मत्वा तस्याम् रागमोहासक्तयः च न कर्तव्याः इति; तथा सदा दत्तचित्तैः भवितव्यम्, यदि यूयं क्षणम् अपि आसक्ताः जाताः अन्ते युष्माकं नरकस्य अनन्तदुःखदावानले ज्वलनं भविष्यति तत्रापि अपवादः वर्तते; पूर्वं सोरत्नानि जातानि अधुनापि भवन्ति भविष्यन्ति च । कदापि तियाः संगमः न कार्यः इति सामान्यनियमः । तदुक्तं हितोपदेशे—

घृतकुम्भसमा नारी, तप्तांगारसमः पुमान् । तस्माद् घृतञ्च वद्विञ्च, नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥

“अन्तर लक्ष रहित ते अंध, जानत नहि मोक्ष अरु बंध” । कैः कैः कारणैः आत्मा मुक्तः भवति कैः कैः च आत्मा बद्धः भवति तेषां यथार्थज्ञानम् एव आभ्यन्तरं लक्ष्यम्, तत् तेषां नास्ति ते खलु अन्धाः, तादृशः आभ्यन्तरलक्ष्यहीनाः जनाः क्रियां कुर्वन्तः सन्तः अपि बन्धन-युक्ताः भवन्ति संसारचक्रे च अटन्ति । तर्हि आभ्यन्तरलक्ष्ययुताः जनाः सत्कर्म कुर्वन्तः सन्तः सद्य एव ससारं तोर्वा मोक्षपदं प्राप्नुवन्ति, यथा अन्धः चक्षुषा विना इतः ततः परिभ्रमन् अपि वाञ्छितं स्थानं गन्तुम् अशक्तः तथा धर्मकर्म कुर्वतः अपि उपयोगशून्यस्य जनस्य अभ्यन्तर-लक्ष्येन विना दुर्गतिः भवति । यस्य नरस्य स्वस्य जडस्य चेतनस्य च गुणानां दोषाणां च यथार्थरूपेण ज्ञानम् अभूत् सः आभ्यन्तरेण लक्ष्येन आत्महितं साधयितुं समुद्यतः सन् सद्य एव नित्यसुखं साधयति, अतः सर्वेषां मोक्षार्थिनाम् आभ्यन्तरं लक्ष्यम् आवश्यकम् अस्ति ।

‘‘अे नत्रि सुणत सिद्धान्तं ब्रह्माण, बधिर पुरुष जगमें ते जाण’’ । यः सर्वज्ञेन वीतरागेग भगवता प्रणीतं सिद्धान्तवचो न शृणोति वा श्रुतमपि तत् न मनसा चिन्तयति वा श्रुतम् अश्रुतवत्करोति तमेव ज्ञानिनो बधिरमामनन्ति । आप्तवचनामृतास्वादस्य कृते अमूल्यावसरे प्राप्ते सत्यपि एवं श्रवणेन्द्रियस्य उपस्थितौ अपि सः मन्दभाग्यः प्रमादवशात् तस्य अपूर्वलाभग्रहणं विस्मरति । यस्य पुनः भाग्यहीनस्य जन्मतः एव श्रवणेन्द्रियवैकल्येन जिनवाणीश्रवणस्य न शुभसमयः हस्तगतः तस्य दोषः एव कः ? तस्य हृदये शास्त्रश्रवणस्य इच्छाः अवश्यं जायते, किंतु सामग्र्यभावेन मनोरथसिद्धिः न भवति । किंतु यः कश्चित् सत्याम् अपि सर्वसामग्र्यां तस्याः सदुपयोगं न करोति अर्थात् जिनागम-वचनं न शृणोति सः भावबधिरजनः एव वास्तविकः अपराधो । एतादृशस्य जनस्य अपूर्वं जन्म व्यर्थम् एव गतं भवति, तेन अप्रजन्मनि अपि न महालाभस्य जिनवाणीश्रवणादिकस्य अवसरः प्राप्यते । इति निश्चयः ।

‘‘अवसर उचित बोली नव जाणे, तांहुं ज्ञानी मूक वखाणे’’ समयोचितं हितकरं वचः स्वस्य परस्य च लाभदायि स्यात् । अनुचितम्-अहितकरं स्वस्य परस्य च हानिकरं न स्यात् इति समये अनुकूलवचनं न वदति वा वक्तुं न शक्नोति वा वक्तुं समुपेक्षते तमेव ज्ञानिनः मूकं कथयन्ति । तदुक्तं कविवर्येण—

अवसरपठिता वाणी, गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् । भवतिःसमाजनमनसः संतोषायात्मलाभाय ॥

समयोचितं वचनं मूल्यवद्भवति लक्षसंख्यकस्य अपि वचनस्य समतां करोति समये व्यतीते तु अतिहितानि अतीव कर्ममधुराणि वचांसि उक्तानि सन्ति अपि निष्फलानि भवन्ति । यस्य आजोवनं-रसना एव नास्ति वा रोगादिभिः मूकः सः वक्तुं न शक्नोति, तस्य न महान् अपराधः सः तु दैवहतः वर्तते, तथापि तस्य मनसि यथावसरं किम् अपि समुचितं वक्तुं इच्छा जायते, किंतु दीनः सः वक्तुं न

शक्तिमान् परन्तु यः सत्यामपि रसनायां समयोचितं न वदति अपि तु अविचारि एव अनुचितं प्रतिकलं वदति सः महान् अपराधी अस्ति । ग्रियं पथ्यं हितं वचनमेव स्वस्य परस्य हित साधयति तद्विरुद्धं तु हानिकरं भवति । कटुवचनवदनशीलः जनः अन्यजन्यकृतानादरस्य पात्रं भवति अतः स्वस्य परस्य हितं भवेत् तादृक् मिष्टं सत्यं वचः वक्तुमावश्यकम् अस्ति ।

“सकल जगत जननी है दया, करत सभी प्राणीकी मया”-दया, अहिंसा इत्यादय एकार्थाः, दया जगदवसला जननी अस्ति, जगति देवेषु मनुष्येषु पशुषु सुख दृश्यते, सः दयायाः प्रतापः । दयायाः महिमा अचिन्त्यः निःसीमः च अस्ति, दया एव इन्द्रादिभ्यः सुखं ददाति च अन्ते आत्मानं सदा सुखिनं करोति, देहधनानां मोहं परित्यज्य दयालोः भगवतः वचनेन परमार्थभावेन अहिंसाधर्मस्य अनुष्ठानाय यः सद्युद्यमः क्रियते सः महान् कल्याणकर्ता भवति । जगति जीवाः सुखशान्तिम् अनुभवन्ति, तत् पूर्वजन्मनि कृतस्य अहिंसाधर्मस्य फलम् अस्ति । तथा ये अहिंसाधर्मं पालयन्ति पालयिष्यन्ति च ते ऐहिकं सुखम् अनुभूय अक्षयं सुखम् अपि प्राप्स्यन्ति इति सुखदा पालनकर्त्री सर्वेषां जननी-जगदम्बा अहिंसा एन अस्ति इति ज्ञात्वा सुखार्थिभिः प्रतिक्रियन्तः अहिंसाजगदम्बा आराभ्या, तस्याः अनाराधनं कुपुचवत् न कर्तव्यम्, अस्य पथो ये अनुयायिनः ते अवश्यमेव सुखिनः भविष्यन्ति ।

“पालनकर्ता पिता ते कहिये, तेनो धर्म चित्त सहिये” पालनपोषणकर्ता पिता, सः तु एकस्मिन् जन्मनि एव पिता किन्तु जन्मान्तरेषु अपि यः सर्वथा पालयति, अस्माकं हितं करोति, अस्मासु स्निहति, दुःसहमपि दुःखं निवारयति, अन्ते दुर्गतिदावाग्निना रक्षित्वा सद्गतौ नियोजयति सः एव धर्मः पिता, तस्य एव महानुपकारः इति अपरिमितः उपकारः कदापि विस्मृतः न स्यात्, अनीतिमार्गात् निवारयति, नीतिमार्गे योजयति, अस्तेयं शीलं सन्तोषादीन् सम्यगुपदिश्य सर्वेभ्यः पापेभ्यः मोचयित्वा निर्मलानि चरितानि उपदिशति, तत्रैव अस्मान् दत्त-

चित्तान् दृत्वा परमानन्दं प्रकाशयति, सः पुरुषः धर्मपिता एव आश्रयितुं योग्यः, शरण्यः अस्ति, जगति जन्मदाता पिता, जन्मदा माता, महोदरः भगिनी च सर्वे स्वार्थसमन्विताः, ते स्वार्थान्ते वा स्वार्थान्तराये संप्राप्ते सति सर्वथा तिरस्कुर्वन्ति । किन्तु सत्यस्य धर्मस्य पितुः सम्बन्धः निःस्वार्थः एकान्ततः महासुखदायो च अस्ति । अतः निते दुर्दा श्रद्धां कृत्वा कल्पितसंसारिकमिथ्यासंबन्धरहितः सत् धर्मेण सह स्थायिसम्बन्धाय प्रयतमानमानसः भवेदिति सारः ।

मू०—“मोह समान रिपु नहि कोई, देखो सहु अन्तर गत जोई; सुखमें भित्त सकल संसार, दुखमें भित्त नाम आधार” ॥२५॥

मोहतुल्यो रिपुर्नास्ति, पश्यान्तः सुविचार्य च; दुःखोदये भवेत्पार्श्वे, तन्मित्रं सुखिते नहि ॥ २५ ॥

मू०—“हरत पापथी पण्डित सोई, हिंसा करत मूढ सो होई; सुखिया सन्तोषी जगमांही, जाकुं त्रिविध कामना नांही” ॥२६॥
पण्डितः पापतो भीरुर्हिंसको मूढ इष्यते, त्रिविधैर्निर्गतः कामैः, सुखी सन्तोषवांश्च यः ॥ २६ ॥

मू०—जाकुं तृष्णा अगम अपार, ते म्होटा दुःखिया तनु धार; भये पुरुष जो विषयातीत, ते जगमांहे परम अभीत ॥ २७ ॥
अपारतृष्णया विष्टः, स महादुःखवान् नरः । अभूद् यो विषयातीतः, सोऽभीतः सर्वथा स्मृतः ॥२७॥

मू०—भरण समान भय नहि कोई, पंथ समान जरा नहि होई । प्रबल वेदना सुधा बखानो, बक तुरंग इन्द्रि मन जाणो ॥२८॥
मृत्योस्तुल्यं भयं नात्र, न पथः सदृशी जरा । प्रबला वेदना सुहृद्, बक्रोऽश्वो मनः—इन्द्रिये ॥ २८ ॥

मू०—कल्पवृक्ष संयम सुखकार, अनुभव चिन्तामणि बिचार; कामगवी वर विद्या जाण, चित्रावेली भक्ति चित्त आण ॥ २९ ॥
संयमः कल्पवृक्षोऽनुभवश्चिन्तामणिः स्मृतः; कामधेनुस्तु सद्विद्या, भक्तिश्चित्रात्मतोपमा ॥ २९ ॥

मू०-संयम साध्या सवि दुःख जावे, दुःख सहु गया मोक्ष पद पावे; श्रवण शोभा सुणीये जिनवाणी, निर्भल जिग गंगजल पाणी ॥
संयमैर्दुःखमत्येति, निर्दुःखो मुक्तिमेति च; श्रवणं जिनवाणीनां, श्रूयणं श्रवसोः स्मृतम् ॥३०॥

मू०-नयन शोभा जिनविम्ब निहारो, जिनपडिगा जिन सम करी धारो; सत्य वचन मुख शोभा सारी, तज तंबोल संत ते चारी ॥
जिनविम्बेक्षणं शोभा, नेत्रयोः समुदाहता । सत्यं संशोभयत्यास्यं, न ताम्बुलादिभक्षणम् ॥३१॥

मू०-करनी शोभा दान यखाणो, उत्तम भेद पंच तस जाणो; शुजावले तरिये संसार, इण विध शुज शोभा चित धार ॥३२॥
पञ्चाद्या दानमाख्यातं, कस्योर्भूषणं महत् । यद्वलेस्तीर्यते सिन्धुः, संसारः कठिनो महान् ॥ ३२ ॥

मू०-निर्मल नवपद ध्यान धरीजे, हृदय शोभा इणविध नित कीजे । प्रभुगुण मुक्तमाल मुखकारी, करो कंठ शोभा ते भारी ॥३३॥
नवानां पदानां हृदि ध्यानमेव, हृदो भूषणं ध्यायतामर्हणाय ।

गुणा आर्हता मुक्तमालोपमास्तान्, कुरुध्वं सदाऽभ्यासमन्तःसुखाय ॥ ३३ ॥

महान् शत्रुः नास्ति इति आह्वानि एव विचार्यम्, रागः द्वेषः कषायः विषयलालसा मगता न मोहस्य आशानि, जीमं विविधैः उपायैः त्रस्तं कृत्वा उपहृसन्ति, आहमस्मि, इदं गम इति मन्त्रेण सर्वं जगदन्धीकृतमस्ति, एतदेव मन्त्रं जगति जीवाः व्यायन्ति, परंतु तरुणाव कियत् महद् दुःखं जायते, इति एव विरलाः जानन्ति । पुनः पुनः जन्ममरणानां प्रबलानि कारणानि राग-द्वेष-मोहान्त्यः एव, तेषां विनाशे सति सद्यः एव जन्म-मरणानि विनश्यन्ति, इदं तत्त्वम् शशेण गुरुणा स्वानुभवेन वा ममाला प्रमादवशेन मोहादिकस्य शत्रोः पाशे नद्धः अस्ति तम् आह्वानं मुश्रयि-

तुम् अत्यावश्यकम् अस्ति, उपेक्षितुम् नो योग्यम् एतत् कार्यम् । यदि स्वीयं स्वरूपं ज्ञातं स्यात् तदा वयम् एव ज्ञास्यामः स्वीयाभिः महतीभिः च्युतिभिः एव वद्धाः स्मः, तर्हि वयं यदि जागृताः स्यामः शत्रून् पराजितान् कुर्मः तदा ते तु पलायिष्यन्ति, अस्माकम् अस्मादियं चरितम् उन्नतं समादरणीयं स्यात् इति एवं सति मोहादिशत्रवः स्वयम् एव सभयाः सन्तः पलायिष्यन्ति सद्यः ।

“मुखमै मित्त सकल संसार, दुःखमै मित्त नाम आधार” दुःखोदये भवेन्मित्रम् तन्मित्रं सुखिते नहि । पूर्वपुण्येन संपदि सत्यां सर्वे मित्राणि भवन्ति, किन्तु अन्तराययोगेन आपदि संग्रातायां सत्याम् हितचिन्तकाः तत्र साहाय्यदायकाः विपद्भ्यः त्रातुं पूर्णप्रयत्नवन्तः एव सत्यतया मित्राणि सन्ति, प्रश्नोत्तररत्नमालायां दत्ते एतत्प्रश्नोत्तरे मननम् अत्यन्तम् एव आवश्यकम् अस्ति । तद् इदम् जीवं भाविन्याः भोमायाः आपदः रक्षेत् सद्गुणदेशेन भाविदुःखं विज्ञापयति पापाचारतः निवर्तयेत्, सन्मार्गम् उपदिशेत् सः एव सत्यरूपेण मित्रम् अस्तीति जानीयात्, अन्यत् मित्रं तु केवलं साम्प्रतम् एव भवे साहाय्यम् आदधाति, सन्मित्रं तु उपर्युक्तं परलोकं अपि साहाय्यं करोति, अतः मोक्षार्थी जनः मित्रं यदि कुर्यात् तदा एतद् रूपम् एव मित्रं कर्तुं लक्ष्यं रक्षेत्, यतः किं मित्रं यत् निवर्तयति पापात् ।

“डरत पापथो पंडित सोई” पण्डितः पापतः भीरुः । यः पापाचाराद् बिभेति । सदाचारानुष्ठानं सदैव कुरुते सः पण्डितः । प्रश्नोत्तररत्नमालिकायाम् अस्य प्रश्नस्य इदम् उत्तरं विद्यते, कः पण्डितः ? विवेकी यस्य हृदये विवेकः जागृतः अस्ति तस्य विवेकस्य बलेन जडस्य चेतनस्य दुण्यस्य पापस्य आश्रयस्य संवरस्य बन्धस्य मोक्षस्य निर्जाराख्यस्य इति नवतत्त्वानां यथार्थः निर्णयः यस्य जातः यथार्थेन तत्त्वनिर्णयेन अचला तत्त्वश्रद्धा जाता अतः आगामिनि काले आत्मनः अनर्थकारिण्याः पापवृत्त्याः बिभेति तथा आत्मनः हिते मार्गे प्रवर्तते, यथाशक्ति अन्यान् अपि तथैव उपदिशति सः पण्डितनाम अलङ्करोति । पण्डितलक्षणं विष्णुशर्मणा इत्थम् अभ्यधायि—

मातृवत्परदारेषु, परद्रव्येषु लोष्टवत् । आत्मवत्सर्वभूतेषु, यः पश्यति सः पण्डितः ॥

रत्नमाला ॥

“हिंसा करत मूढ सो होई” हिंसको मूढ इत्यते । जगतः एकान्ततः सुखदायाः दयावृत्तेः विरोधिनीम् हिंसावृत्तिं ये अङ्गीकुर्वन्ति परम-
कृपाखिना परमात्मना जगति जीवानां हितार्थम् उपदिष्टं मार्गम् अनाद्यत्य स्वमत्या तद्विरोधिनीं वृत्तिं सेवन्ते तान् महत् विदुषः तत्त्वदर्शिनः मूर्ख-
कोटौ गणयन्ति, ते शुष्काः पण्डिताः । ध्यानेन न एतद् विचारयन्ति यत् सर्वे जीवाः जीवितं वाञ्छन्ति मरणं तु न कदापि क. अपि
समीहते, ये आत्मवत् सर्वभूतेषु दयाभावेन न पश्यन्ति दुःखम् अस्मभ्यं यथा न रोचते तथा सर्वजीवेभ्यः, तर्हि यद् अस्माकं प्रतिकूलं
तत्परेषाम् अपि एवं च तत्प्रयोगः तेषाम् उपरि कथं करवामः इति मुहूर्त्तमात्रं यदि साम्यभावेन विचारयेयुः तदा निर्दयात्कामादवश्यं पृथक्
भवेयुः, यथा यथा च अस्य विषयस्य पूर्णदयार्द्रभावेन विचारः भवति तथा तथा निर्दयकर्मकरणे मनः कम्पते, अन्ते निर्दयं कर्म स्वयम् एव
न जायते । ये मूढाः राक्षसाः रसनायाः लोलुपतया मांसं भक्षयन्ति मृगया च कुर्वन्ति ते कठोरहृदयनरपशवः स्वसमीपे मरणाय समागतपशूनां
करुणार्द्रभावं न पश्यन्ति किम् ? किं ते दीनाऽनाथपशवः स्वबालकादिम् उद्दिश्य क्रन्दन्तः तेषां नरदैत्यानां सविधे सुखेन आगन्तुम्
इच्छन्ति ? यथा निर्दयभावेन तेषां दीनपशूनां बालाः स्वयं च हन्यन्ते तथा यदि नरपशूनां हिंसकानां प्रियवस्तुनि बालाः बालिकाः स्त्रिय
वा हन्येरन् तदा क्रियान् त्रासः स्यात् ? मन्ये पशोः अपेक्षा अधिकं कष्टं तेषां भवेत् । ते दयाहेतवे केषां समीपे प्रार्थनां कुर्वन्तु ? इयं भारत-
भूमिः दयायाः प्रतापेन पुरा दयार्द्रा पूता यथा आसीत् तथा न साम्प्रतम्, अधुना तु खलानां नीचानां पाश्चात्यमतभरितां संसर्गेण निर्दया
अपवित्रा जाताऽस्ति, केवलं निर्दयाः एव अत्र शासकाः । यदि एषाम् उन्मूलनाय पुरुषार्थः क्रियेत तदा पुनर् अपि इयम् आर्यभूमिः पूर्ववत्सर्वतः
शोभेत इति स्वजनन्याः भारतभूमेः उद्धारार्थं सर्वैः गवादिर्हिंसाप्रतिषेधाय प्रयतितव्यम्, स्वान्यप्राप्या देशः

धिक्रमनेन अतीव श्रान्तः भवति । तदुक्तमस्ति विदुषा केन अपि—अध्वा जरा मनुष्याणां-मनध्वा वाजिनां जरा । तेन सद्यः अनुपेक्षणी-
यम् अपि कार्यं कर्तुं न शक्नोति, यदगत्यं कर्तव्यम् अस्ति तत्र अपि आलस्ययुक्तः भवति । अतः अनुभविनः वदन्ति, क्रियान् अपि महान्
प्रयासः शनैः शनैः प्रतिदिनं यदि चतुर्षु चतुर्षु क्रोशेषु उल्लिङ्गं गच्छेत् तदा सः महान् मार्गः लघुः इव भवति, अनेन वचनेन चत्वारः क्रोशाः
एव गन्तव्याः एकस्मिन् दिने नत्वाधिकाः यस्माद् भाविनि काले कष्टं न स्यात्, एवं व्यावहारिके घातिका च कर्मणि बाधा न स्यात् ॥

“प्रवृत्त वेदना क्षुधा वस्त्राणो ” प्रवृत्ता वेदना क्षुधैः । सर्वाभ्यः वेदनाभ्यः अधिका प्रबला वेदना क्षुधा, अन्याभ्यः वेदनाभ्यः प्रायः मनसि
वैराग्यं जागर्ति वा प्रभुः स्मृतिविषयः भवति वा परमसत्यं हिताय मनसि प्रेरणा जायते क्षुधायाः समुदये तु सर्वं विसृतं भवति, तां क्षुधां
सोढुं क्षमाः विरलाः ज्ञानिनः तपस्विनः साधवः भवन्ति, तादृशः समदर्शिनः शिरसा सदैव वन्द्याः सन्ति, शास्त्रोक्तं तपः इमां वेदनां सान्त्वयितुं
क्षमम् अस्ति । ‘वुशुक्षितः किं न करोति कर्म ? ॥’ अत्र एकं सूत्रं सर्वथा अभ्यसनीयम् अस्ति, पठ्यताम् अथः—

शय्या वस्त्रं काञ्चनं चारुगन्धः, वीणा वाणी सदृशी चापि नारी । न भ्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराणां, सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ॥

क्षुधा नो यदि संसारे, को न भोक्षमवाप्नुयात् । क्षुधया पीडिता जीवाः, पथभ्रष्टा भवन्ति तु ॥

“वक्त्रं तुरंगं इन्द्रियं मन जाणो” वक्त्रोऽश्वो मन इन्द्रियम् । शब्देषु मनःप्रभृतीनि इन्द्रियाणि वक्त्रगतयः रध्या इव उक्तानि, यथा वक्त्रगति-
रथ्य सारथिम् अपरिचिन्ते भीमे पथि बलाद् आकृष्य विडम्बनापात्रं करोति । किन्तु अस्त्रविद्यायां निपुणः कश्चित् सारथिः तं रथं नियम्य
स्वल्पे एव समये स्वामिनः स्थाने नयति, तथा आसक्तानि मनःप्रभृतीनि इन्द्रियाणि यथेष्ट विषयेषु रमन्ते आत्मानं विविधैः उपायैः दुःखिनं
कुर्वन्ति अन्ते दुर्गतौ निक्षिपन्ति । यदीन्द्रियाणि सर्वज्ञस्य प्रभोः उपदेशेन नियन्त्रितानि स्युः तदा सन्मार्गे प्रचलन्ति स्वामिनम् अन्ते

सदगती निक्षिपन्ति । तदुक्त गीतायाम्—मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । अतः मनः संयमनीयम् मुमुक्षुणा । अतः शालकारः उपदिशति यदि यूयम् जन्ममरणादिभ्यः विविधेभ्यः त्रासेभ्यः सभयाः स्थ तत् नित्यम् अचलं मोक्षसुखम् अभिलषतः तदा प्रबलं पुरुषार्थं सेवध्वम्, विषयेषु जितेषु ससु सर्वं दुःखं सान्तं भवति, अतः ज्ञायते यत् सुखप्राप्तेः कश्चन उपायः यदि स्यात् तर्हि शालोक्त्या युक्त्या मनःप्रसूतीनाम् इन्द्रियाणां नियमनम् एव, अतः तद् एव समादरणीयं सद्भिः ॥

“कल्पवृक्ष संयम सुखकार” संयमः कल्पवृक्षोऽन्य । यथा सर्वेषु वृक्षेषु कल्पवृक्षः उत्तमः देवतरुर्भण्यते, तस्य छाया मूलं पत्रं पुष्पं फलमिति सर्वाणि उत्तमानि तथा संयमः सुखनिधिः सर्वेषां सुखानामाकरः अस्ति । वीतरागस्य प्रभोः वचनेषु अचला श्रद्धा एव संयमस्य मूलम् अस्ति, यमनियमादयः पत्राणि सन्ति, समाधिः छायाऽस्ति, देवमनुष्यादेः उत्तमा गतिः तस्य सुगन्धीनि पुष्पाणि सन्ति, मोक्षसुखं सर्वोत्तमं फलम् अस्ति, एवंविधं संयमं को न अभिलषेत् ? किन्त्वनादिकालात् आत्मक्षेत्रे समुत्पन्नमिथ्यात्वज्ञानम् अविरतिः इत्यादीन् दुर्गुणात्मकान् सधः जातान् बालवृक्षान् समूल छित्त्वा हृदयक्षेत्रस्य शुद्धचर्यम् अक्षुद्रतादिकां योग्यतां सम्पादयित्वा सर्वक्षेत्रे उपदिष्टस्य संयमस्य अन्वयं बीजं श्रद्धाश्च समुत्पाप्य तत्र ज्ञानामृतस्य सेकः क्रियते तत्र तदा सुखदा यमनियमादयः संयमयोगाः प्रादुर्भवन्ति, तेनैव कारणेन स्वर्गस्य मोक्षस्य च उत्तमोत्तमानि सुखानि प्राप्नुवन्ति, अतः आत्मार्थिभिः कथिता सेविता च दिक् सेव्या ॥

“अनुभव चिन्तामणि विचार” अनुभवश्चिन्तामणिः स्मृतः । अनुभवात्मकं ज्ञानम् अमूल्यं रत्नमस्ति, तेन इष्ट सुखं साध्यते । तदुक्तं शालकारेण—वस्तु विचारत व्यावृत मन पावे विशराम, रसस्वादन मुख उपजे अनुभव याको नाम । संस्कृतानुवादः—

वस्तुध्यानविचाराभ्यां मनो विभ्राममेति च । रसस्वादैः सुखं स्याच्चेदनुभवः सोऽत्र कथ्यते ॥

तु उद्धृतः किन्तु सर्वोद्धारनिदानधर्मोद्धारस्य उपरि न विचारः क्रियते अपि तु भारतीयधर्मविरुद्धविधानमेव आरचयन्ति इति महाखेदस्य विषयः ।
हिंसाम् उद्दिश्य सूक्तम् इदं कियत्सुन्दरम्—

मर्तव्यमिति यद् दुःखं, पुरुषस्योपजायते । शक्यस्तेनानुमानेन, परोऽपि परिरक्षितुम् ॥

“दुःखिया सन्तोषी जगमांही, जाको त्रिविध कामना नांही,” त्रिविधैः निर्गतः क्रमैः, सुखी सन्तोषवान् नरः । येषां कापि विषयवासना नास्ति ते सन्तोषिनः साधवः एव सुखिनः सन्ति । विषयलालसा एव दुःखम् । यथा क्षुधा पिपासा इत्यादयः दुःखानि तत् ज्ञान्यर्थम् अन्नपानादीनाम् उपचारः क्रियते तस्मिन् यथा विधिक्लृते दुःखं शाम्यति, यदि अन्नपानादिकम् अधिकं सेव्यते तदा प्रतिकलं सत् उपाधिं नानाविधं जनयति तेषां शमनार्थं विविधाः उपायाः कर्तव्याः भवन्ति । तथा विविधा विषयवासना अपि दुःखम् एव तद् दुःखम् उप-
शान्त्ययितुं शाल्नीत्या योग्यस्य प्रतिकारस्य यथाविधि संपादनस्य आवश्यकता अस्ति । तत्र यदि अतिचारः जायते तदा विरुद्धं दुःखम् एव विवर्धते । मनोवाक्क्रात्राना विकारान् उपशान्त्ययितुं शाल्कृतसम्भत्यादिकं मुनिधर्मं स्वस्तीसन्तोषादिकं गृहस्थधर्मम् उपदिशति । तं सम्यक् सद्गुरोः ज्ञाना तद् अनुरूपम् अनुष्ठानं कुर्वन् जनः विविधाभिः कामनाभिः मुक्तः भवति सा मुक्तिः सुखस्य पराक्राष्टा, मुक्तिरेव सुखं लिप्सुभिः समादरणीया । उक्तञ्च—“न तेषां परमं सुखं सन्तोषेण समं सुखं नास्ति न तृष्णायाः परो व्याधिः अतः शास्त्रोपदेष्टका वदन्ति अजितेन्द्रियत्वम् आपदः पन्थाः जितेन्द्रियत्वं संपदः पन्थाः अनयोर्यः श्रेयान् तत्रैव गन्तव्यम् ।” सूक्तमत्र—सर्पाः पिबन्ति पवनं न च दुर्बलास्ते, वन्यैः फलैर्मुनिवरा हि वसन्ति-सौख्यैः, शुक्लैस्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति, सन्तोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ॥

‘जाकुं तृष्णा अगम अपार, ते म्होटा दुःखिया तनु धार ॥’ अपारतृष्णयाविष्टः स महान् दुःखवान् नरः । यस्य तृष्णा अनन्ता तस्य

दुःखम् अपि अनन्तम् अस्ति ज्ञानिनः लोभतृणयोः क्रमशः अग्निउत्थालयोः उपमानोपमेयाभावं प्रदर्शयन्ति । यथा इन्धनादिभिः अग्निः प्रदीप्तः भवति तस्य उवाला अपि अतीव प्रदीप्ता भवति, तथा लोभी लाभयोगेन अन्धः भूत्वा तृणाम् अमर्यादितान् कुरुते; तृणा लोभान्धम् अतीव दुःखिनः करोति, ईदृशः दुःखदावानेः स्वात्सरक्षणम् इष्टं यस्य स्यात् सः लोभान्धतां परित्यज्य तृणां मर्यादितान् कृत्वा सन्तोषादिवृत्तिम् अन्यसति सः सुखी भवति ।

“यथा पुरुष जे विषयातीत, ते जगमंही परम अभीत ” अभूद् यो विषयातीतः सोऽभीतः सर्वथा स्मृतः । ये सन्तोषिणः अभ्यासयोगेन विषयवासनाम् उन्मूलितवन्तः तेषां जगति किम् अपि भयं नास्ति, अतः ते जीवन्मुक्ताः तेषां पुनर्जन्मापि न विद्यते, अन्ते विनाशिनं देहम् अत्र त्यक्त्वा देहातोताः सन्तः नित्यम् अचलं मोक्षसुखं प्राप्नुवन्ति, अतः तेषां जन्ममरणादीनां दुःखं न भवति यावद् रागादयः विकाराः जागृताः तावत् जन्मादिसम्बन्धः वर्तते एव, यावत् विषयातीताः तावत् किम् अपि भयं न भवति इति ज्ञात्वा प्राज्ञैः मनःप्रमृतीनि इन्द्रियाणि संयम्य संयमिभिः सद्भिः विषयातीत निर्भय पदम् अधिगन्तुं विषयवासनायाः विनाशाय सततं प्रयतनीयम् ।

“भरण समान भय नहि कोई ” मृत्योस्तुल्यं भयनात्र । जगति मरणम् एव महद्भयम् अस्ति तत्सत्यं तेन एव अन्यानि जन्मजरासंयोग-त्रियोगाधिव्याध्यापाधीनां भयानि सन्ति । यदि मरणरूपात् महतः भयात् मुक्त्यर्थम् एव परमात्मना दर्शनज्ञानचरितादयः उत्तमाः मार्गाः निर्दिष्टाः तदा तां रत्नत्रयीं सेवमानः आत्मारथी जनः अन्तर्यम् एव महतः भयात् त्रातः भविष्यति, अतः निर्भय सुख लिप्तोः इदम् एव कर्तव्यम् अस्ति ।

“पथ समान जरा नवि होइ” न पथः सदृशी जरा । यथा जरया शरीरं जर्जरं भवति यौवनवत्सामर्थ्यम् उच्छासः च न स्तः तथा अत्य-

अमुकं वस्तु विचारयत् ध्यायन्मनः शीतलं भवति, तस्य रसस्वादौ स्वाभाविकं सुखं यदनुभूयते सोऽनुभवः। शाब्दं तु दिशः निर्देशं करोति तस्य अन्तः स्वानुभववेद्यः अस्ति अनुभवः केवलं ज्ञानात्मकः सूर्यस्य अरुणोदयः अस्ति, कस्य पात्रं शालक्षीरे न पतति परन्तु अनुभवरूपया रसनया जालक्षीरं आस्वाद्यमरितं तदात्वाद्यन्तः विरलाः सन्ति । इमानि सूक्तवचनानि अनुभवस्य अपूर्वं महिमानं प्रदर्शयन्ति, अतः स्वीयम् आत्मतत्त्वं साक्षात्कृतं स्यात् तादृशे अनुभवाय प्रयतितव्यम् इति ॥

“काममग्नौ नर विद्या जाण” कामधेनुस्तु सद्बिद्या । अत्र सद्बिद्या कामधेनुः इव सुखदायिनी उक्ता, यथा कामधेनुः सर्वकामनापूर्तिं करोति तथैव सद्बिद्यापि, ‘तत्त्वधीर्बिद्या’ इति वचनानुसारेण वस्तुनो यथार्थं स्वरूपं यया विद्यया ज्ञातुं शक्यते सा सद्बिद्या, तद्विद्या अविद्या इति स्पष्टं लक्षणमुक्तम् । अनित्यम् अञ्चलि परवस्तु, नित्यं शुचि स्वकीयं वस्तु इति या अविद्या मिथ्या भ्रान्तिः वा अज्ञानं तद्दूरीकृतुं प्रयतितव्यम्, इत्येवावश्य-कम्, तद्विद्या कामधेनुसमाना सद्बिद्या न भवितुमर्हति, अतः आत्मार्थिभिः सद्गुरोः सद्बिद्यां प्राप्तुं प्रयतितव्यम्, येनात्मकल्याणं भवेत् ॥ सत्यां हि सद्बिद्यायां पारलौकिकं सुखं तु भवति एव, किन्तु इहलौकिकम् अपि, उदरभरणादिकं सम्यक् चलति सद्बिधाय यदि का चिन्ता वराकोदरपूरणे !। शुक्रः अपि अशनमादत्तेऽर्हदेव इति ब्रुवन् ॥

“चित्रवेली भक्ति चित्त आण” भक्तिश्चित्रलतोपमा । चित्रलता भक्तिः इव उक्ता, यथा चित्रलतया सिद्धिः भवति तथा भक्त्या भक्त्यानां जनानां मनःकामना पूर्णा भवति, तथाच स्वर्गापन्नौ अपि प्राप्नुतः, अन्यसाधनेषु भक्तिसाधनं सुलभम् उत सुखदम् अपि, अन्यसाधनेषु मदस्य संभवः भक्ती तद्वक्त्राश एव नास्ति, भक्त्या नम्रत्वादिगुणगणः प्रतिदिनं वर्धते । भक्ती रसिकाः जीवाः आत्मानम् अपि विस्मृत्य भगवत्स्वरूपाः भवन्ति, अतः अनेके भक्ताः भक्तिमार्गं गताः सन्ति ।

“संयम साध्यां सवि दुःख जाये दुःख सहु गयां मोक्ष पद पात्रे” संयमैर्दुःखमत्येति निर्दुःखो मुक्तिमेति च । संयमो नाम आत्मनिग्रहः, अनादेः अधिष्ठायाः योगेन जीवः उन्मार्गं गतः असत्ये हिंसायां अदत्ते अवलाणि परिग्रहे लुब्धः जातः अस्ति, इन्द्रियैः वशीकृतः क्रोधादिकान् कषा-
यान् सुखमत्यासेवते, मनोवाक्कायानां यथेष्टेषु व्यापारेषु सुखं मन्यते, तदोयां प्राचोनां व्युत्तिं समुत्थृत्य सन्मार्गे प्रवर्तयेत्, अहिंसा सत्यं नराच-
र्यम् अस्तेयं निःस्पृहवमिति महान्ति व्रतानि यथाविधि सेव्यानि, इन्द्रियाणि जेयानि, शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाणां विकारेण जायमाना आसक्तिः
त्याज्या । क्षमया मृदुतया सरलतया सन्तोषेण कषायाः जेयाः, ज्ञानेन ध्यानेन तपसा जपेन कायस्य दुष्टानां व्यापाराणां प्रतीकारः कर्तव्यः, इति
सप्तदश संयमान् यथार्थम् पालयतः भवभ्रमणादीनि दुःखानि विनश्यन्ति, तथा सकलस्य कर्ममलस्य क्षयं कृत्वा अमरः भवति ।

“श्रवणशोभा सुणिये जिनवाणी, निर्मल जेम गंगाजल पागी” श्रवणं जिनवाणीनां, भूषणं जिननचसः श्रवणं कर्णयोः स्मृतम् । गंगाजलं यथा मलरहितं तथा
जिनेश्वरस्य वचः सर्वरागद्वेषमोहादिमलरहितम्, परमात्मनि उक्ताः दोषाः कदापि न भवन्ति, अतः प्रभोः वचः निर्मलम्, इदं निर्मलं वचः कर्णपुटेन
श्रुत स्यात् तदा तदेव श्रोत्रस्य भूषणम्, अज्ञानिनः तु स्वीयो कर्णौ कुण्डलादिना अलंकृतौ कुर्वन्ति तर्हि तत्परसिकाः तु स्वीयो कर्णौ उत्तमैः वनोभिः
अलंकुर्वन्ति, एवं स्वीयां सुकर्णतां साधयन्ति ।

“नयन शोभा जिनबिम्ब निहारो, जिनपडिमा जिन सम करि धारो” जिनबिम्बेक्षणं शोभा नेत्रयोः समुदाहृता । यथा जिननचसः श्रवणं कर्णयोः
भूषणम् तथा जिनप्रतिमादर्शनम् नेत्रयोः भूषणम्, यथा जिनवचसा हृदये त्रिवेकः जायते, प्रभोः दर्शनेन स्वरूपं साक्षात्कृतं भवति, तथैव
आत्मनः स्वरूपं वर्तते, प्रभुस्वरूपस्य सान्निध्येन प्रभुतुल्याः भवामः, यदा यदा प्रभुमुद्रया प्रतीयमानानां गुणानाम् अभ्यासम् कुर्मः, स्वीयाः
प्रच्छन्नाः गुणाः अपि समुदिताः भवन्ति, इति कृते सति प्रभुणा सह तादात्म्यं जायते, येन प्रभुस्वरूपाः भगवामः एतादृशः उत्तमस्य सुखस्य

प्राप्ते. साधनभृते जिनवाणी जिनमुद्रा च स्तः, अत एव ते भगवता जिनेश्वरेण सदृशे स्तः, इति निर्णयः भवति ।

“सत्य वचन मुख शोभा भारी, तज तन्त्रोल संत ते वाणी” सत्यं संशोभयत्यार्यं न ताम्बूलादि भक्षणम् । जिनप्रतिमादर्शने नयनयोः शोभा उक्ता, तथा मुखस्य शोभा हितमनोहारिसत्यवचसः उच्चारण एव भवति, केचन मुग्धाः ताम्बूलादिचर्वणे मुखस्य शोभा वर्द्धते इति मन्यन्ते तथैव कुर्वन्ति अपि सा शोभा केवलं कृत्रिमा क्षणिका अस्ति, तर्हि शालोक्तप्रकारेण सत्यं वचः मुखस्य भूषणम् । तद्रूपां चिरस्थायि अस्ति । उप-
देशमालाकारः वाग्व्यवहागय इदमुपदिशति—वचो मधुरं स्यात् कटु न, उपपत्तिमत् निरर्थकं न, मितं स्यादमितं न, अवसरपठितं स्यात् अवसरपठितं नहि । विनयसम्पन्नं स्यात् गर्वितं नहि, गुरु स्याच्छत्रु न, विचार्य्य वक्तव्यम् विचारहीनं न, परहितं सत्यं स्यात् परहितमसत्यन्नहि, विवेकिनः इत्येवं सद्वचः एव वदन्ति, तदेव मुखस्य मण्डनमस्ति इति प्रश्नमालाकारेणापि उक्तम्—किम् वाचां मण्डनम् ? सत्यम् इति वक्तव्यमस्ति, अस्मिन् समये लोकाः त्रिना कारणमपि असत्यमेव भाषन्ते । असत्यभाषणम् तेषां व्यसनमेव जातम् । तैः स्वपरहितार्थम् असत्यं परित्यज्य सत्यः पक्षः समादरणोयः, तत्रैव तेषां श्रेयोऽस्ति, सत्यमेव जयति नावृत्तमिति सर्वदा स्मरणीयम् ।

“करकी शोभा दान वखाणो, उत्तम भेद पंच तस जाणो” पञ्चधा दानमाल्यातं करयोः भूषणं महत् । यथा सत्यं मुखस्य मण्डनम् तथा हस्तयोः मण्डनं दानम् । तत् शस्त्रे पंचविधम्—अभयदानम्, सुपात्रदानम्, कीर्तिदानम्, अनुकम्पादानम्, उचितदानम्, तदपि द्रव्यभावभेदेन द्विविधम् । लक्ष्यादिकेन द्रव्यसाधनेन दानम् द्रव्यदानम्, ज्ञानादिकेन भावसाधनेन दानं भावदानम् कीर्तितम् । धनादेः दुर्यसनेषु व्ययः दुरग्तिकारणम्, धनादेः सत्कर्मसु व्ययः सद्गतिकारणम्, तत्रापि विवेकेन हितः व्ययः कृतश्चेद् अतीव लाभदायी अस्ति, ज्ञानदर्शनचरितादीनां दानं मात्र-
दानम् कीर्यते, तद् भावदानं द्रव्यदानापेक्षया उत्तमं, तदुभयविधं दानं सम्यक् आराधनीयमस्ति, तदेव भाग्येन संप्राप्तयाः सामग्र्याः उत्तमं

शतेषु जायते शूरः, सवसेषु च पण्डितः । नक्ता दशसाप्तेषु, दाता भवति ना नवा ॥

“शुजा नष्टे तरिगे संसार, इणविण शुजशोभा नित भार” यदबौद्धोक्तिरिति सिन्धुः संसारः कठिणो गहनम् । स्त्रीशैवेन पुरुषार्थेन संसार-सागरः तर्षु सङ्गते, तादृशो उत्तमो बाहू लब्धा ज्ञानदर्शन-रितिरूपायाः स्नानायाः आराधनाया स्त्रीयं पौरुषसुषुप्तं स्यात्, तदा संसारसमुद्रः तर्षु सुकम्भः, वारियन् जगति रागेपेक्ताभ्यादिहरणक्षणेन स्त्रीयं पौरुषं पददर्शयन्तो नह्यः सन्ति परन्तु दोषसमुदायं जित्वा सन-न्यां यथानिधि आराधयन्तः विरजः पुन दृश्यन्ते, तदेव सहाय्यं शुजवत्प्र प्रशंसनीयमस्ति, आत्माश्रिभिः स्त्रीयस्य पौरुषस्य सदुपयोगः कार्यः इत्येव इयितं प्रतिभाति ।

“निर्गल नवपरं ध्यान परीजे, हृदयशोभा इणमिग नित कीजे” नवानां पदानां द्विदि ध्यानमेव ह्यो भूषणं ध्यायतामर्हणाय । हृदयं नियेहस्य स्थानम् अस्ति तत्तु यः संश्रुतं करोति तस्मिन् धियेको जागर्ति अतो हितमहितं निमित्तं अहितं लक्ष्णा दिते प्राप्तेरि गदा मोक्षभीनं जगत् असतां प्रवृत्तिं स्वीकरोति तदा विवेकिनः निर्गतिं स्वीकुरुन्ति, निवृत्तौ एव शान्तिः अस्ति । निना विवृतिं कदापि मोक्षमुखं न संभवति । समाधिः अपि ता अस्ति अतः विवेकिनः समाधिर्यं शान्तमर्हन्तं प्रभुशान्त्याः अनुभवार्थं सदा अनन्यमनस्कः ध्यायन्ति च परिपूर्णं आयासेन अर्हन्ति प्रभो लीनाः भूत्वा आत्मनः अपूर्वो शान्तिं साक्षात्कुरुन्ति हृदयकमलं ध्यानस्य निमित्तं स्थानमस्ति तत्र भगवतः ध्यानेन कुलेन सत्ता अनु-कमेण ए । ध्यानं सिद्धयति; तेन ध्यातुः ध्येयस्य ध्यानस्य च तादात्म्यं जायते, तादात्म्ये जाते समता जायते; समतायुखम् अनुभूयितः एव जानन्ति, तदनुभवेन । मयम्, अतः नचाभिः अभ्यस्य अस्ति तद्व्याख्युपायः अस्तु स्त्रीये हृदयकमले नवपद्मध्यानम्; आत्माश्रिभिः आसाक्षिरहितैः शान्ततत्त्वस्था रीये हृदये तदेव ध्येयमस्ति ।

“प्रसुगुण मुक्तमाला मुखकारी, करो कंठ शोभा ते भारी” गुणा आईता मुक्तमालोगमास्तान् कुरुचं सखे! ऽभ्यासमन्तःसुखाय । मुक्तावलिः कण्ठस्य यथा मण्डनम्, तथा जिनप्रभोः ज्ञानदर्शनचरित्ताद्विगुणरूपां मुक्तावलिं कण्ठे धारयिष्या, भावस्तु प्रभोः गुणगणानां ध्याने कृते गाने च कृते सति कण्ठः शोभते, स्वार्थाय जीवः कं न सेवते ! दुष्टानां सेवा मोघा भवति । यः परिपूर्णः अन्यम् सेवितुमपि न इच्छति एवंविधस्य पूर्णानन्दप्रभोः गुणा गेयाः सन्ति, यस्य गुणानां गाने कृते वयमपि गुणिनः भवामः । उक्तञ्च — “जिनगुणगानवतां गुणाः सन्ति कलेवरे” उत्तमेन लक्ष्येन प्रभोः गुणान् गायन्तः जावाः प्रसुपदं प्राप्नुवन्ति, इति ज्ञात्वा दुष्टसंगं त्यक्त्वा सत्संगेन प्रसुस्वरूपं ज्ञात्वा प्रभुं चित्तेन ध्यात्वा प्रसुगुणानां चिन्तनम् स्मरणम् धन्यासः इत्यादिकम् कर्तव्यम्, येन अस्मासु अपि अनन्ताः गुणाः जायेरन् इति प्रतिदिनं प्रयतितव्यम् ।

मू०—सद्गुरु चरणरेणु शिर धरीजे, मालन्तोभा इणचिध भवि करीअे;
मोहजाल म्होटो अति कहिअे, ताळुं तोड अक्षय पद लहीये ॥ ३४ ॥

अनु०—शिरोधार्यभेदः रजः सदगुरुणां, शिरोभूषणं तस्य तुल्यं न चान्यम्;
महाजालमेकं हि मन्यस्व मोहं, विना यस्य भङ्गेन नो मोक्षलाभः ॥ ३४ ॥

मू०—पापका मूल लोभ जगमांही, रोग मूल रस दूजा नांहीं;
दुःखका मूल स्नेह पियारे, धन्य पुरुष तेनाथी न्यारे ॥ ३५ ॥

अनु०—अयं लोभ एवास्ति पापस्य मूलं, रसो मूलमेकं रजो निश्चयेन;
विना स्नेहमायाति दुःखं न लोके, कृते स्नेहमास्ते जघन्यो जनोऽत्र ॥ ३५ ॥

- મૂ૦—અશુચિ વસ્તુ જાણો નિજ કાયા, શુચિ પુરુષ જે વર્જિત માયા;
સુધા સમાન અધ્યાત્મ વાણી, ત્રિપ સમ ક્રુકયા પાપક્ષાણી ॥ ૩૬ ॥
- અનુ૦—અપૂર્ણ સ્વકાંચ સદા ક્ષેપગત્ર, વિના માયયા નો શુચિઃ સર્વથા હિ;
સુધાઽધ્યાત્મશાસ્ત્રીયવાણી ન વાન્યા, વિપં પાપકર્ત્રી કથા નિકયાણિ ॥ ૩૬ ॥
- મૂ૦—જિહ્વા મેઠા પરમારથ લક્ષીએ, તાકું સદાય મુસંગતિ કહીએ;
જિહ્વં ગયા અપ લક્ષણ આપે, તે તો સદાય કુસંગ કહાને ॥ ૩૭ ॥
- અનુ૦—ભવેતત્તત્તવોધો ગતેનાશુ યત્ર, સત્તાં સંગતિઃ કથ્યતે નૈવ વિઘ્નય;
ગતે યત્ર પ્રાપ્તિર્ભવેદ્ દૂષણાનાં, કુસંગં ભુવેશ્યતે ચક્રિનાશિ ॥ ૩૭ ॥
- મૂ૦—રંગ પતંગ કૃર્જનકા નેષા, મધ્યમાર જે આપત છેઠા;
સજ્જન રનેશ ગજીઠી રંગ, સર્વ કાલ જે રહત અખં ॥ ૩૮ ॥
- અનુ૦—સ્વલક્ષ્નેશ્વસારઃ પતંગસ્ય રજઃ, સમો યસ્તરણ્યાં ક્ષિપેદાપદાયામ્;
સત્તાં સ્નેહતુલ્યોઽસ્તિ માહિષુરાગા, ભવેદ્વંગ પૃથેષ્ઠ નો સર્વદાપિ ॥ ૩૮ ॥
- મૂ૦—પ્રશ્નોત્તર ફગ કહી વિચારી, અતિ સંક્ષેપ તુલ્લિ અનુસારી;

अति विस्तार अरथ इण केरा, सुणत मिटे मिथ्यात अन्धेरा ॥ ३९ ॥

अनु०—प्रश्नोत्तराणि कथितानि विचार्य स्वस्य, बुद्धानुसारमतिसंकुचितानि किन्तु;

विस्तारतां गमयितुं प्रभवेयुरेव, विज्ञाः जनाः श्रवणतोऽस्य सुखानि दधुः ॥ ३९ ॥

मू०—रस पूर्ण नंद सुचंद संवत् (१९०६) मास कार्तिक जाणीअे, पक्ष उज्ज्वल तिथि त्रयोदशी वार अवल वखाणीअे;

आदीश पास पसाय पामी, भावनगर रही करी, चिदानंद जिणंद-वाणी कही भवसायर तरी ॥ ४० ॥

अनु०—श्रीमच्चिदानंदमुनिस्तुलायाः, सूर्येऽत्रिपुत्राप्तत्रयोदशीषु;

शोक्ताम्बराङ्केन्द्रमिते (१९०६) सुसंवत्, गायन्गुणं जैनमवाप मुक्तिम् ॥ ४० ॥

श्रीमच्चिदानन्दविरचिता प्रश्नोत्तर-रत्नमाला समाप्ता

“सद्गुरुचरण रेणु शिर धरीए, भाल शोभा इणविध भवि करीअे,” शिरोधार्यमंत्रेः रजः सद्गुरुणां, शिरोभूषणं तस्य तुल्यं न चान्यत्, सद्गुरोः चरणरजः शिरसि धृत्वा गुर्वीक्षापालनमेव पण्डितानां कर्तव्यम् अस्ति, ललाटे तिलकस्य अपि उद्देश्यम् इदम् एव संभवति, ये तत्त्वदर्शिनः सन्तः तथापि भव्यजनानां हिताय सावधानाः सन्ति, अमलां वृत्तिं सेवमानाः सन्तः अन्यानपि तन्मार्गागमिनः कुर्वन्ति, ते भवसागरं तरन्ति तारयन्ति च, ते सद्गुरवः आत्माधिभिः सेव्याः । उक्तञ्च—

१. षट् शास्त्राणि, शून्यम् अम्बरम्, अङ्का नव, इन्द्रः एकः ॥

पवित्र करो जे जीहा तुझ गुणे, शिर वहिये तुझ आण; मनसे कभी भी रे प्रभू न विसारिये, लहिये परम कल्याण ॥

अस्य संस्कृतानुवादः—

पूतां कुरुष्व जिह्वां तव गुणान् गायामि शिरसि धरामि च, मनसः कदापि न प्रभो ! विस्मृतो भव लभस्व मोक्षम् ॥
उत्तमस्य गुरोः गुणानां गानम् रसनायाः पावनम्, गुरुणाम् आज्ञापालनेन उत्तमांगं शोभते, गुरोः प्रतिदिनं स्मरणम् अन्तःकरणम् पूतं करोति, यतः जन्ममरणभयं चिनइयति अविनाशि माक्षयुखं प्राप्नोति ।

“मोहजाल म्होटो अति कहिए, ताकुं तोड अक्षय पद लहीअे ।” महाजालमेकं हि मन्यस्व मोहं विना यस्य भङ्गेन नो मोक्षलाभः । आत्मानं विह्वलं करोति सः मोहः, ज्ञानमाच्छादयन् अशुद्धां वृत्तिं जनयन्मोहः अस्ति, रागः द्वेषः असूया क्लेशः मत्सरः इत्यादयः तज्जन्या एव भिन्नं रूपं धारयन्तः, क्रोध-मान-माया-लोभादिः तस्य प्रियतमः सम्बन्धिवर्गो अस्ति, दुर्गतिकारणेषु अष्टादशपापस्थानेषु प्रवृत्तिं जनयन् मोहः एव भिन्नं रूपं धारयन्तः, क्रोध-मान-माया-लोभादिः तस्य प्रियतमः सम्बन्धिवर्गो अस्ति, दुर्गतिकारणेषु अष्टादशपापस्थानेषु प्रवृत्तिं जनयन् मोहः एव अस्ति, सः महान् प्रसिद्धः चोरः अस्ति । सः दिने जनानां सर्वस्वं हरति, कश्चिदात्मसाधनाय इच्छति तं सः पीडयति, वा तस्य सम्बन्धिवर्गः पीडयति । तत्रापि कस्यचिद् धर्मात्मिनः छिद्रं दृष्ट्वा अतीव सन्तुष्टः भवति, मोहः विविधैः प्रकारैः जगत् उपहसति, अहम् ; ममेदम् अनेन वर्गः पीडयति । तत्रापि कस्यचिद् धर्मात्मिनः छिद्रं दृष्ट्वा अतीव सन्तुष्टः भवति, मोहः अपि न भवति, मोहे क्षीणे सति मोक्षः सबः भवति । तस्य मन्त्ररूपेण साधनेन सर्वान् अन्धीकरोति, इमं दुष्ट यावत् न जयति तावत् मोक्षः अपि न भवति, मोहे क्षीणे सति मोक्षः सबः भवति । तस्य अमोघः उपायः आत्मश्रद्धा आत्मश्रवणमिति अस्याः रत्नत्रयाः आराधनमेव अस्ति, आत्मज्ञानेन स्वीयायाः शक्त्याः उद्वोधे वाधकान् रागद्वेष-स्वशक्त्याः यथार्थं भवति, आत्मविश्वासेन स्वीया शक्तिः पूर्णा प्रतीता भवति, आत्मनि ध्यानेन स्वीयायाः शक्त्याः उद्वोधे वाधकान् रागद्वेष-मोहादीन् आभ्यन्तरान् शत्रून् दूरीकर्तुम् साधकान् सत्संगादीन् अनेकान् गुणान् सेविषुं सावधानाः भवन्ति । एवं रत्नत्रयीमाराधयन् आत्मा

अन्ते सकलस्य कर्ममलस्य क्षयं कृत्वा मोक्षपदं प्राप्नोति ।

“पापका मूल लोभ जगमांही” अयं लोभ एवास्ति पापस्य मूलम्, सर्वेषां पापानां मूलम् लोभ. अस्ति, सः विविधः भवति, कश्चनापि लोभ-
श्चित्तस्थः सन् अकार्ये प्रेरयति आत्मानं च मलिनं करोति । लोभनादेः लोभात् जनाः युद्धादीन् बहून् अनर्थान् कुर्वन्ति इति विदितमेव ।
कीर्तये अपि केचन बहून् अनर्थान् कुर्वन्ति, तथापि लोभान्वतया स्वदोषं न जानन्ति, प्रायः जगति बहुधा अयम् दाषः व्यावृत्तः अस्ति, अतः
कथन एव कञ्चन उपदिशति भ्रान्तिनिरासार्थम् केवलम्, निःस्पृहा साधवः एव स्वीयं दोषं जानन्ति, तेषां समयोचितं वचनं लोभितं
सन्मार्गं नियोजयन्ति, अतः लोभस्य औषधम् प्राप्तुमिच्छुभिः सर्वथा निःस्पृहाः सेव्याः । उक्तञ्च—

निःस्वो वद्विशतं गती दशशतं लक्षं सहस्राधिपः, लक्षेशः क्षितिपालतां क्षितिपतिरिन्द्रत्वमाकांक्षति;

इन्द्रः सर्वपुरेश्वरः स च सदा ब्रह्मत्वमाकांक्षति, ब्रह्मा विष्णुपदं हरिर्हरपदं लोभो न शान्तिप्रदः ॥ भाषायामपि—

जो दस वीस पचास भये, शत होई हजार तु लाख मगेगी; कोटी अख्ख खरब्ब असंख्य धरापति होनेकी चाह जगेगी ।
स्वर्ग-पातालका राज्य करं तुण्या अधिकी अति आग लगेगी; सुंदर एक सन्तोष विना श्रुत ! तेरी भूख कभी न भिटेगी ॥

“रोग मूल रस दूजा नाहो” रसो मूलमेकं रुजो निश्चयेन । रसमूला च व्याधयः, सर्वेषां रोगाणां कारणं विषयलोलुपता एव, इन्द्रियाणि
स्वस्वविषयेषु अतीनासक्तानि सन्ति, दुःखदानि च भवन्ति, अस्मिन् भवे व्याधिः जायते, परमत्रे च नरकं जायते, अतः ज्ञानिनः विषयसुखं
विषयवत् मत्वा विषयान् न सेवन्ते; ये विषयेषु अनासक्ताः ते खलु ज्ञानिनः सन्ति, तेषामनुसरणम् अस्माकं कर्तव्यमस्ति, इति विचार्य विषयेषु
अनासक्तिः सेव्या अस्ति ।

“दुःखानां मूल स्नेहः पिथारे, धन्य पुरुष तेनाथी न्यारे” विना स्नेहमायाति दुःखं न लोके, ऋते स्नेहमास्ते स धन्यो जनोऽन । स्नेह-
मूलानि दुःखानि, दुःखानां मूलं स्नेहः अस्ति, तन्निवर्हि कष्टम् भवति. स्नेहे अपि जीव. कदाचित् वञ्चितः भवति, कुपान्ने स्नेहेन उपाधि-
भाति । यदि सत्पात्रे स्नेहः जातः तदा तस्य वियोगः मा भवेदिति चिन्ता सदैव भवति । दैववशात् वियोगः भवति चेदतीव्रं तुदति चेत्,
अतः व्यावहारिकः स्नेहः सोपाधिकः भवति, यः निरुपाधिकं सुखमिच्छति सः तादृशं स्नेहं मा कुर्यात् तत्र श्रीमानुषाध्यायो वदति—

राग न करजो कोई नर कोईशुं रे, नवि रहेवाय तो करजो मुनिशुं रे,
मणि जेम फणो विपनो तेग तेहोरे, रागनुं भेयज सुयश सनेहो रे ॥

तदर्थः—सोपाधिकाय मुखाय कस्मिन् प्रेग न कार्यम्, यदि रागः इष्टः चेत् तदा सद्गुणभङ्गने गुनो एव उचितः । यथा मणिना सर्प-
त्रिपं दूरं गच्छति तथैव मुनी निःस्वार्थेन प्रेम्णा अप्रशस्तं रागविषं दूरं गच्छति इति सदुपदेशं हृदयंगमं कृत्वा उत्तोपायस्य सेवा समुचिता तथा
दृढाभ्यासेन महान् लाभः भाति । ये रागं जित्वा वीतरागा जाताः ते खलु धन्याः सन्ति । रागमुद्दिश्य केनापि कथितमधस्तनं पथम्—

प्रेमैव मास्तु यदि चेत्पथिकेन नैव, तेनापि चेद् गुणवता न समं कदापि ।
तेनापि चेद्भक्तु भंग इहाथ नैव, भङ्गोऽस्ति चेद्भवतु वश्यमवश्यमायुः ॥

कारणमुपरितनमेव यतः—

स्वच्छमानसेन स्नेहः एव दुर्लभः भवति, चेद् दुर्जनाः सन्ति पदे पदे विघटनार्थम् महत्कष्टं वा पालने तस्य ॥

“अशुचि वस्तु जाणो निज काया ” अपूतं स्वत्तायं सदा ज्ञेयम् । अतीव अशुचिः अस्माकं कायः अस्ति तत्र प्रमाणं तु स्त्रीपुरुषयोः

निःसरन्तः दुर्गन्धिनः पदार्थाः, एकः अन्नप्रासः अपि स्वल्पे एव काले दुर्गन्धवान् भवति तर्हि यत्र प्रतिदिनम् अन्नप्रासाः निक्षिप्यन्ते तस्य शरीरस्य हृते किम् वक्तव्यम् ? सा वार्ता श्रीमन्या मल्लिकुमार्यो भूतपूर्वं भिन्नं राजानं प्रतिबोधयितुं युक्तिभिः प्रतिपादिता । वयमपि स्वीयेन अनुभवेन जानीमः—प्रथमं शरीरम् अशुचि एव उत्पन्नम् अस्ति, पित्रोः स्नेहग्रन्थिः अपत्यम् इति कथ्यते, पुनः वीर्यरुधिराभ्यां जातं शरीरम् अस्ति मात्रा भुक्तानाम् अन्नानां रसः भवति, एवंविधम् अशुचिजातम् अशुचिभिः पदार्थैः परिपुष्टम्, एवञ्च पवित्रम् अपि वस्तु अपवित्रं कुर्वन्दिदं शरीरं जलेन शुद्धं कर्तव्यमिति तु मूढा एव स्वीकुर्वन्ति, तत्त्वज्ञाः तु न स्वीकुर्वन्ति, अस्मिन् अशुचिनि शरीरे कर्मयोगेन व्याप्तं चेतनात्मकं रत्नं युक्त्या पृथक्पृथक् समतारसेन पवित्रं कार्यम् । ये समतारसरसि स्नात्वा पापमल प्रक्षाल्य पुनः मलिनाः न भवन्ति ते एव आत्मानः शुचयः सन्ति, अस्मात् अशुचेः देहात् आगमयुक्त्या आत्मतत्त्वम् एव मृग्यम् अस्ति, भूयः च जन्ममरणभयेन अलम् ॥

“शुचि पुरुष जे वर्जित माया” विना मायया ना शुचिः सर्वथा हि । यो विगतमोहः सः एव पवित्रः पुरुषः अस्ति, मोहमायादिभिः एव जीवः मलिनं अरितं, मोहमायादीनाम् औषधम् आत्मज्ञानाऽऽत्मश्रद्धाऽऽत्मस्मरणादिकम् अस्ति, निर्मूलगगनचुम्बिप्रासादवत् ज्ञानतत्त्वश्रद्धारहिता धर्मक्रिया हिता न भवति केवलम् आहम्बरम् एव, अतः आत्मनः उन्नतौ अन्तरायभूतौ मायामोहौ प्रयत्नेन त्याज्यौ, आत्मज्ञानेन आत्मश्रद्धया च प्रयत्नः सफलः भवति, सरलाशयस्य निर्मायिनः एव कल्याणं भवति, यस्य मनसः वचसः कायायाः त्रिविधा प्रवृत्तिः सः एव प्रभोः आज्ञया अविनाशि सुखं साधयति, येषां जन्ममरणादीनाम् अनन्तेभ्यः दुःखेभ्यः भयं त्यात् च निर्भयस्य मोक्षसुखस्य लालसा त्यात् तैः मायावृत्तिः अवश्यं त्याज्या । उदयरत्नः कथयति—“शुक्ति पुरी जावा तणोजी रे ए मारग छे शुद्ध रे प्राणी ! मा करीश माया लगार.” यथा कञ्जलेन चित्रं मलिनं भवति तथा मायया चरितं मलिनं भवति इति ज्ञात्वा आत्मार्थिभिः मोहमायादिकं सर्वथा त्याज्यम् अस्ति ॥

“सुधा समान अभ्यासगवाणी” गुणाऽध्यात्मशालीगवाणी न चान्यः, अध्यात्मशास्त्रस्य उपदेशः अमृततुल्यः अस्ति तेन आत्मनि परमा शान्तिः अनुभूयते, अनुक्रमेण मोक्षमार्गं प्राप्तुं शक्यते । आध्यात्मिकः पन्थाः यदुपदिशति तत् आध्यात्मिकं गन्तव्यमस्ति येन मनसा जन्मनः द्विते भवति, यत्तन्नं रमादेरहितस्य प्रभोः अमृतरूपायाः वाण्याः अनुवाचकम्, यत्तच्चः क्रियायाः ज्ञानस्य च न पदवाप्ति, यत्तच्चः ज्ञानं क्रियायां च पक्षपातेन विना पुष्पाति, यत्तच्चः सुब्रह्मार्थं क्रियायाम् प्रवर्तयति, तदेव आध्यात्मिकं गन्तव्यम् अस्ति, यथा पक्षो पक्षाभ्यामेव उद्धोयते, रथः चक्राभ्याम् एव चलति, न पक्षेन पक्षेन न पक्षेन चक्षेण ना, तथा आध्यात्मिकं सुब्रह्मज्ञानं क्रियायाः सम्भेदेन एव प्रभवति स्वकार्ये, तेन विना आध्यात्मिकं गच्छं न शक्यते । यस्तु तत्त्वं निविश्या यः स्वहितसाधने प्रवर्तते अद्विष्टात् निवर्तते अन्ते स्वकार्यं साधयति ज्ञानस्य क्रियायाः पदवाप्ते स्वस्य अद्विष्टं भवति, आध्यात्मिकः पन्थाः आत्मकल्याणस्य अमोघः उपायः अस्ति अतः तत्र किमपि कर्तव्यं भवति, आत्मनस्य न किन्तु आत्महिताय भवति, इष्टं ज्ञानवान् अभ्यासी कथ्यते बुधैः, अस्य विशिष्टं वर्णनं तु अध्यात्मसाम्बन्धिभिः उल्लेख्यैः श्रेयम् इति ।

“निप सग तुल्यता पापकटाणी” विषं पापकर्त्री कथा विकथापि । नृपादिकथा—देशकथा—स्त्रीकथा—भोजनकथा इत्यादयः तुल्यताः प्रशिक्षाः सन्ति चतस्रः, याः तुल्यताः न रमहिताय परहिताय वा निन्दारूपाः पापमूलाः शास्त्रविरुद्धाः कपोलकल्पिताः दुर्गतीनां सम्पादिकाः सन्ति, अतः ताः विपन्नं नश्यः हितोच्छुभिः जनैः, विकथाम् कथा समग्रयुतिः न कर्तव्या, परन्तु तुल्यतासु समग्रयापनं कर्तव्यम्, विकथाभिः प्रमादः आभारैरुल्लेख जायेते, तेन कारणेन जनाः दुःखिनः भवन्ति इति ज्ञात्वा निकथाः साध्याः, स्वहिताय प्रयतितव्यम् भव्यमानवैः, निरर्थककथायां क्षणम् अपि न मययति किन्तु क्षणात्मकसमग्रं सदुपयोगयति यः साधीयान् महान् पुरुषः । विकथायां साध्याचारं निवृत्त्य प्रमादस्य जायतिः भवति, तात्पर्यमिदं विकथाभ्यासः आपदास्पदम् अतस्ताः विकथाः विद्याय सुकथायां मनसाः प्रयुक्तिः विधीयते ॥

“जहाँ बैठा परमारथ लहीये, ताहुं सदाय नुसंगति कहिये”। भवेत्तत्त्वबोधो गतेनाशु यत्र, सतां संगतिः कथ्यते सैव सेव्या । येषां सत्संगत्या नुखं स्यात् सा सत्संगतिः, सैव सेव्या । उक्तञ्च—“शीतल सदा संत सुरपादप,” “सदा शीतलः सज्जनः कल्पवृक्षः” यथा कल्पवृक्षमाश्रितः शान्तः भवति तथा साधूनां संगत्या त्रिविध तापः शाम्यति, समाधि अपि भवति, तथा च—‘सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम्, सत्संगत्या के के लाभः न भवन्ति ? अपि तु सर्वे भवन्ति, बुद्धे जाड्यं हरति, हिते मनोहारिणि वचसि प्रीति कारयति, प्रतिष्ठां करोति, पापानि दूरीकरोति, एतद् अनेके उक्तमा- लाभा सत्संगत्या जायन्ते, दुःसंगति त्याज्या, सत्संगति सर्वथा सेव्या अस्ति, “कीटोऽपि सुमनःसंगादारोहति सतां शिरः ।” अत एव पिपीलिका चुम्बति चन्द्रविम्बमित्युक्तिः संगच्छते कवीनाम् ॥

“जहा गया अपलक्षण आवे, ते तो सदाय कुसंग कहावे” गते यत्र प्राप्तिर्भवेद् दूषणानां कुसंगं बुधैरुच्यते यद्विनाशि । येषां संगतिः दुर्गुणान् जनयति सा दुःसंगतिः, कुसंगेन के के दुर्गुणा. न जायन्ते, अपि तु सर्वे एव दुर्गुणाः जायन्ते, अतः कुसंगतिः सर्वथा त्याज्या, एवं ये अनन्यभावेन सत्संगतिं सेवन्ते ते अन्ते मोक्षमुखं प्राप्नुवन्ति इति विचार्य बुधैः दुष्टसंगतिः त्याज्या, एवम् अनुचितानि कार्याणि अपि हेयानि, आत्मनः प्रतिकूलानि न कदापि समाचरेत्, परेषां न समाचरेदिति ।

“रंग पतंग दुरजनका नेहा, मथ्य धार जे आपत छेहा” खलस्नेहसारः पतंगत्य वणैः समो यत्तरण्यां क्षिपेदापदायाम् । ये उत्तमपुरुषाणां छिद्राणि पश्यन्ति अन्येषाम् अनिष्ट चिन्तयन्ति तत्र यदि सफलाः तदा दृष्टा भवन्ति, स्वकीयापकारं विधाय अपि परस्थाः व्यक्तेः विनाशाय प्रयतन्ते तत्र यदि श्रसफला तदा प्रतिक्षणं चिन्तातुरा भवन्ति, तादृशः अधमाः जीवाः दुर्जनाः उच्यन्ते । तेषां स्नेहः पतंगवर्णवत् अप्राकृतकः भवति, स्वस्वार्थाय एव प्रेम अन्यत्र प्रदर्शयन्ति अन्यान् सेवावृत्त्या भजन्ति, इति विविधैः उपायैः स्वार्थं साधयन्ति । स्वार्थाय च अन्यान् कूपे सागरे

वा निक्षिपन्ति न लज्जन्ति च, कृष्णसर्पस्य विश्वासाद् अपि गृतादृशखलविश्वासः महान् भयङ्करः । विपवरः द्विजिह्वः भवति अपि तु दुर्जनः सहस्रजिह्वः भवति, दुर्जनः विविधैः साधनैः साधून् वञ्चयति, क्लेशयति च तस्य विषमयाभिः प्रपञ्चचक्रोर्भिः, साधवः कदापि त्रस्ताः न भवन्ति, ते तु सदा स्वकर्मणि साधनानाः भवन्ति, तेषां चैतन्यं पुनः पुनः जागृतं भवति, दुःखं तु साधूनामिदमेव यत् खला वृथा आत्मानम् मलिनं कुर्वन्ति, अन्ते दुर्गतिं प्राप्नुवन्ति, साधुखल्योः सत्ये असत्ये प्रेम्णि विनिगमकम् धवलश्रीपालकुमारयोः चरितमेवोदाहरणम् प्रसिद्धम् । खल-
लक्षणं केनापि सुधिया इत्थमभ्यधायि—

कस्त्वं मित्र ! खलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थीयते, सिंह-व्याघ्र-प्रहारि-भल्लुरूपैः साध्योऽहमित्याशया ।

कस्मात्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं मद्देहमांसाशनात्, प्रत्युत्पन्नधियः प्रविश्य नगरं सर्वोन्निहन्त्युर्जनान् ॥

प्रसंगात्सज्जनलक्षणमपि श्रूयताम्—

प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः, शिरसि निहितभारा नारिकेरा नराणाम् ;
ददति परममिष्टं तोयमाजीवनान्ते. नहि कृतमुपकारान् साधवो विस्मरन्ति ॥

“ सज्जन स्नेह मजीठीरंग, सँ काल जे रहत अमंग ” सतां स्नेहसरो हि मास्त्रिप्रारगो भवेद् भंग एवेह नो सर्वदापि । दुर्जनस्य स्नेहः पतंगवर्णवद् अस्वभाविकः, सः स्नेहः कीदृश्यपि निकपसमये विह्वल न भवति, सतां समागमः, गंगाप्रवाहवन्निर्मलः, सतां दृष्टिः सुधामयी, सतां वाणी सर्वदा मधुरा भवति, अतः ते जीवानां बहुधा उपकाराः, खलानां हितं न भवति, तत्र न तेषां दोषः, किन्तु तेषां स्वदुष्टभाग्येन एव लाभानाम् अभावः । तद्यथा सूर्यः उदेति तदा तस्य प्रकाशः दशशु दिशसु विस्तृतः भवति तदा जगतां कल्याणं च भवति, किन्तु उद्धकः न

पश्यति तस्य कृते दिनमपि तमोमयम्, वर्षेति वसन्ते वा सर्वे वृक्षाः पल्लविताः किन्तु करीले न पत्रपुष्पादिशुभागमनं भवति, तत्र दृष्टान्तमिद-
मधस्तनं पद्यं कस्यापि कवेः—

पत्रैर्नैव यदा करीलविष्टे दोषो वसन्तस्य किम् ?, नोल्लूकोऽप्यबलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ?;
वर्षाः नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं ?, भाग्येनैव मवन्ति सर्वसुलभाः भावाः पृथिव्यामिह ॥

तुहिनदीधितिः समुद्रितः भवति, सर्वाः औषधयः प्रकाशन्ते, किन्तु विरहो विहाग्निना दह्यते, तत्र सूर्यस्य चन्द्रस्य वा वसन्तस्य कस्य
दोषः ? किन्तु तेषां दुर्भाग्यमेवास्ति तथा सज्जनेभ्यो वयं ज्ञानं न प्राप्नुमः नत्र न तेषां दोषः किन्तु अस्माकमेव भाग्यदोषोऽस्ति, सज्जनास्तु
अद्वितीयाः सन्ति तेषां जन्म कर्मस्वभावः लोकहिताय एव तेषां वात्सल्यभावः अपि अलौकिकः भवति, नारिकेलसमाकाराः केवलं बाह्यतः
कठिनाः दृश्यन्ते किन्तु हृदयमतीव कोमलं भवति । तत्समागमार्हाः वयं भवेमः इत्येव चिन्तनीयमस्ति, क्षुद्रतादिदोषपरिहारेण औदार्यादि-
गुणस्वीकारेण सर्वमेव मन्यं साधयितुं शक्यते । अथ अस्मासु सज्जनकृपा सर्वदा भवतु इतीदृशी सद्वृत्तिः सर्वदा समेषां प्राणिनां चेतःसु
विराजमाना भूयादेवं तासां वृत्तीनां यथेच्छलाभे जनाः सद्भाग्यशालिनः भूयासुः इतिशम् ।

नेत्राकाशनभस्माल्मिति (२००६) संवत् सिताश्विने ।
पूर्णमायामगात्पूतिं, ग्रन्थः प्रश्नोत्तरात्मकः ॥

समाप्ता इयं प्रश्नोत्तर-रत्नमालायाः सरला संस्कृतटीका

श्री वर्धमान-सत्य-नीति-हर्षसूरि जैन ग्रंथमाला

तरुणी प्रकाशन श्रयेलां ग्रन्थो

नीचेनां पुस्तको साधु-सा-ची तेमज ज्ञानभंडारीने भेट आपयानां छे.

*व्यवहारशुद्धि	०-४-०	*माकृतलक्षण	०-१-६
*आचारोपदेश	०-१-६	*जीनतत्त्वसार टीका	०-८-०
*नावयप्रकाश	०-१-६	*उपदेश-रत्नमाला	०-२-०

एक कोपीथी वधारे कोपी मोकलवामां आवती नथी.

वद्वारगामथी भंगावनारे पोस्टेज माटे उपर जणांचेल किंमतनी टीकीट वीडवी.

श्रीवर्धमान-सत्य-नीति-हर्षसूरि जैन ग्रंथमाला

न्यवस्थापकः-शा. रमणलाल नकरचंद

छे. लगारनी पोळ, जैनउपाश्रय, अमदावाद.

